

Koltay András

A vallások, az állam és a szólás szabadsága

Koltay András

A vallások, az állam és a szólás szabadsága

Vallási jelképek, vélemények és blaszfémia a közéletben

Századvég Kiadó, 2016

© Koltay András, 2016
© Századvég Kiadó, 2016

Felelős kiadó: a Századvég Kiadó vezetője
Olvasószerkesztő: Németh Zsófia
Könyvterv: Varga Júlia
Műszaki szerkesztő: Fodor Gábor

Nyomdai munkálatok: PrimeRate Kft.

ISBN 978 615 5164 26 2

Tartalom

Ajánlás	11
Bevezetés	13
1. A vallás, a lelkiismeret és a gondolat szabadságáról	13
2. A szólásszabadságról	18
3. Az állami semlegesség elvéről	21
4. A kötet tárgyáról	25
5. A kötetben szereplő jogrendszerekről	33
6. Az Emberi Jogok Európai Bíróságáról	39

1. A VALLÁSOK MEGJELENÉSE AZ ÁLLAMI SZFÉRÁBAN

1. Vallási jelképek használata a közterületen és az iskolában	49
Bevezetés	49
1. A bajor feszületügy	50
2. Az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának gyakorlata a vallási jelképek közterületen való használatával kapcsolatban	59

3. Az iskolai feszület az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt	116
4. Következtetések	140
2. Az állam szabadsága a vallás közoktatásban való megjelenítésében	149
Bevezetés	149
1. Vallásos oktatás	150
2. Nyilvános, közösségi imák az egyes államok szabályozásában	165
3. Következtetések	178

II.

A VALLÁSOS VÉLEMÉNYEK KORLÁTOZÁSA

3. A vallási ruházat és jelképek viselésének korlátai – fejkendők és keresztek	183
Bevezető	183
1. Vallási ruházat viselése iskolai környezetben	185
2. Vallási jelképek viselése munkahelyi környezetben	203
3. Általános tilalom a vallási ruházat nyilvános viselésére	212
4. A korlátozással kapcsolatos érvek áttekintése	217
5. Következtetések	225
4. A vallási tartalmú reklámok a médiában	227
Bevezetés	227
1. A vallási tartalmú reklámokra vonatkozó szabályozás az egyes államokban	228
2. A vallási tartalmú reklámok megítélése az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában	232
3. A vallási, politikai, gazdasági reklámok elhatárolása	235
4. Következtetések	240

III. VALLÁSGYALÁZÁS ÉS VALLÁSKRITIKA

5. A blaszfémia szabadsága és korlátozhatósága	245
Bevezetés	245
1. Az emberi jogok európai védelme és a blaszfémia	246
2. Az egyes államok szabályozásának áttekintése	265
3. A blaszfémia korlátozása vagy szabadsága?	
Elvi megfontolások	274
4. Következtetések	340
6. A gyűlöletbeszéd korlátozása és a vallási közösségek védelme	345
Bevezetés	345
1. A gyűlöletbeszéd korlátozásának elméleti kérdései	346
2. A <i>clear and present danger</i> doktrína az Egyesült Államokban	355
3. A gyűlöletbeszéd korlátozásának mércéi az európai államok nemzeti szabályozásában	360
4. A gyűlöletbeszéd korlátozása a magyar jogrendszerben	382
5. Európai uniós és nemzetközi előírások a gyűlöletbeszéd tilalmára vonatkozóan	392
6. A gyűlöletbeszéd korlátozása az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában	397
7. Következtetések	410
Zárszó	413
Válogatott bibliográfia	421

*Zlinszky János (1928–2015), a római jogász, a jogtörténész,
az alkotmánybíró, a jogállam építője, a tanár, az egyetemszervező,
a keresztény ember és pater familias emlékére*

Ajánlás

Az elmúlt másfél évtized gyakran tragikus és néha felemelő pillanatai egyértelművé tették a kételkedők számára is: tévesnek bizonyult az a nézet, mely szerint a világ feltartóztathatatlannul halad a szekularizáció felé, és a vallás már csak ürességtől kongó templomokban, idős hölgyek fogyatkozó társulatának foglalatossága. Nem kell bizonygatni, hogy a vallás ma is világot formáló, alakító erő, és ezzel a vallási jelenség a világi állam jogrendszere számára régi és új kihívások sorát veti fel. Ezek közül tárgyal jelen kötet hagyományos és új kérdéseket, illetve hagyományosan felmerülő problémákat új helyzetben és új szemszögből.

Koltay András megalapozott tekintéllyel bír a szólásszabadság és a médiajog kérdéseiben. Jelen kötete a szólásszabadság kitüntetett, érzékeny és aktuális kérdéseiről írt tanulmányok csokrá, melyek a vallás és a szólásszabadság határkérdéseit elemzik. Teszik ezt az alapjogi dogmatika és a jogászai érvelés teljes eszköztárával, az európai jogi környezet átfogó elemzésével.

A valláshoz, vallási alapon meghatározott kulturális identitáshoz való viszony minden állam alkotmányos identitásának kulcskérdése. A vallási meggyőződésből fakadó kommunikáció minőségileg eltér minden más közléstől: a vallási meggyőződés a személyiség egészét átfogja és meghatározza. Éppen ezért a szólásszabadság jellemző esetjogától eltérő megközelítésekre – ismeretanyagra és érzékeny-

ségre – is szükség van, amikor a vallás és a szólás szabadságának határkérdéseiben keressük a konfliktusok jogos és méltányos feloldásának útját. Több rangos bírói fórummal szemben Koltay András írásai arról tesznek tanúságot, hogy szerzőjük ezzel a tudással és érzékenységgel rendelkezik.

Alapjogokkal lehetetlen szenvtelenül foglalkozni. Az elkötelezettség azonban nem rontja le a szerző tárgyilagosságát. A jogaiért kiálló személy méltósága, a jogok mély kulturális háttere tiszteletet parancsol.

Meggyőződésem, hogy a jelen kötet nem csak az alapjogi konfliktusok iránt érdeklődő szakmai közönség számára lesz megkehlhetetlen, hanem a vallási kérdések megértésére törekvő olvasó figyelmére is számot tarthat.

Schanda Balázs
egyetemi tanár
Pázmány Péter Katolikus Egyetem

B Bevezetés

1. A vallás, a lelkiismeret és a gondolat szabadságáról

A gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságáról együtt, egy helyen rendelkezik – más nemzeti alkotmányokhoz hasonlóan – a magyar Alaptörvény (VII. cikk) éppúgy, mint az Emberi Jogok Európai Egyezménye (9. cikk), vagy a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya (18. cikk).

A vallásszabadság a szólásszabadság jogától elválaszthatatlan, és magában foglalja a meggyőződés külső kinyilvánításának lehetőségét is, amellet, hogy a személyiség belső világában is „életre kel”. A lelkiismereti szabadság joga tágabb körű, mint a vallásszabadságé, nemcsak a vallási, hanem bármilyen – eszmei, politikai stb. – meggyőződést is véd. Ám mindkettőre igaz, hogy e jogok alapján bárki tartózkodhat *bármely* meggyőződés elfogadásától vagy követésétől. Az Alkotmánybíróság e jogokat az emberi személy méltóságából, az ember *integritásához való* jogából eredeztette.¹

Egyes értelmezések szerint azonban a lelkiismereti és vallásszabadság nem része a „kommunikációs jogoknak”, tehát nem áll szoros összefüggésben a szólásszabadsággal, mert elsősorban az egyén magánszférájához tartozik, és külső kifejezése gyakorlása

---

¹ 64/1991. (XII. 17.) AB határozat, 4/1993. (II. 12.) AB határozat, indokolás, I./1. a) pont.

során nem szükségszerű.² Megítélésünk szerint ez a jogok érvényét jelentősen szűkítő értelmezés: a vallás- és lelkiismereti szabadságnak általában véve integráns része a hit, meggyőződés nyilvános megvallása, külső kifejezése. Az intézményesült (elismert közösségek, egyházak által képviselt) vallási meggyőződés nem magánügy, annak szabadsága egyszerre egyéni és kollektív jogosultság. Ha nem lenne szabadon képviselhető a nyilvános térben, egyszerre szűkítenénk le az egyén kiteljesedésének lehetőségeit (sértenénk ezzel emberi méltóságát), és csorbítanánk a társadalmi élet, valamint a fontos kérdésekről folyó nyilvános vita sokszínűségét. Ha a vallás- és lelkiismereti szabadságnak nem lenne kollektív megnyilvánulása is, az intézményes egyházak jogi, alkotmányos elismerésének hiányában indokolatlan lenne a vallásszabadság kiemelése a szólásszabadság egyéb megnyilvánulási formái köréből (külső megnyilvánulását megfelelően védené a szólásszabadság joga, a belsőt pedig a magánszféra védelme).³

A vallásszabadság gyakorlásának általánosan érvényesülő eleme a vallási meggyőződésnek a vallási közösségen *belüli* kinyilvánítása, és az azon *kívüli* kommunikáció (elvégre a legtöbb egyház szeretne minél többeket megnyerni a saját maga számára). A lelkiismereti és vallásszabadság azonban jóval többet is magában foglal, mint a meggyőződést valló kommunikációja (a meggyőződés szabad megválasztását, megváltoztatását, azt a jogot, hogy meggyőződését mindenki vallásos cselekmények útján vagy egyéb módon gyakorolja vagy tanítsa), tehát számos ponton érintkezik ugyan a szólásszabadsággal, de attól elválasztandó, önálló alapvető jog.

A gondolatszabadság az Alkotmánybíróság szerint a lelkiismereti és a vallásszabadságot is – mint sajátos, részben elkülönült területeket – magában foglalja.⁴ Az Alkotmánybíróság – ellentétben a val-

---

² HALMAI Gábor: *A vélemény szabadság határai*. Budapest, Atlantisz, 1994. 112–115.

³ PACZOLAY Péter: A lelkiismereti és vallásszabadság. In HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk.): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003. 538.

⁴ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, indokolás, I./1. a) pont.

lás- és a lelkiismeret szabadságával – nem említi a szólásszabadság anyajogából eredő alapjogok között.⁵ Valós alapjogi jellege talány. Ugyan tévedés volna azt gondolni, hogy a gondolat – szükségszerű nyilvános kifejeződése hiányában – nem korlátozható, tehát a gondolatszabadság kinyilvánítása eleve értelmetlen,⁶ de alkotmányos szempontból jogi relevanciája csak a már kinyilvánított, kifejezett, a külvilág számára érzékelhető gondolatnak lehet.⁷ A gondolatszabadság tehát így módon beleolvad részben a szólásszabadságba, részben pedig a vallás- és lelkiismereti szabadságba, továbbá a magánszféra védelmébe, ezért az alkotmányokban, egyezményekben való önálló megjelenítése tulajdonképpen indokolatlan.

A vallás- és lelkiismereti szabadság alapján mindenkinek jogában áll megkísérteni mások meggyőzését saját meggyőződése igazáról és követéséről. A hívőknek és az egyházaknak tehát elismert – egyéni, illetve kollektív – joga, hogy másokat meggyőzzenek igazukról. A közéletben való részvétel nem tagadható meg az egyházaktól, a hitbéli kérdések nem tekinthetők magánügynek.⁸ A meggyőzési kísérlet címzettjeit természetesen megilleti a meggyőződés elutasításának a joga, illetve, hogy a meggyőzési kísérlet ne legyen számukra terhes, toladó, zaklató vagy erőszakos. A vallás- és lelkiismereti szabadság alapján nem követelhető, hogy az ilyen irányú kísérletre bárki is odafigyeljen.

A vallás- és lelkiismereti szabadság gyakorlói is elvárhatják, hogy meggyőződésüket az állam és a társadalom többi tagja is tiszteletben tartsa. Nem kötelezhetőek például fegyveres szolgálatra azok, akiknek meggyőződése ezt nem engedi meg. A munkáltatóknak

---

⁵ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, indokolás, III./2.1. pont.

⁶ „...ha magadban beszélgetsz, / ő, a zsarnokság kérdez, / képzeletedben se vagy független [...] / ott van a holnapodban, / gondolatodban, / minden mozdulatodban” (ILLYÉS Gyula: *Egy mondat a zsarnokságról*).

⁷ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, **indokolás** I./1. b) pont.

⁸ ZLINSZKY János: A vallásszabadság gyakorlati kérdései az Alkotmány és az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1. 99–101.

bizonyos mértékig tiszteletben kell tartaniuk a vallási előírásokat, lehetőség szerint engedélyezni a vallási ünnepek megünneplését, eltérni, ha munkavállalójuk vallási okokból tagadja meg munkaköri kötelezettségének végrehajtását (például vallásos orvosok az abortusz elvégzését). A meggyőződés tiszteletben tartása azonban nem abszolút jog: a vasárnapi munkavégzés, vagy anyakönyvvezetőként a homoszexuális párok házasságkötésében való részvétel alól nem feltétlenül lehetséges a meggyőződésre hivatkozva kibújni.⁹ A meggyőződés mások általi tiszteletben tartásának kötelezettsége nem terjed ki annak kritikájára; a gyűlöletkeltés, a gyűlöletre, erőszakra uszítás a meggyőződést vallókkal szemben azonban már nem megengedett.

Az államnak sokrétű, összetett feladatai vannak a vallás- és lelkiismereti szabadság biztosításával kapcsolatban. A magyar Alaptörvény értelmében „az állam és az egyházak, illetve a vallási tevékenységet végző más szervezetek különváltan működnek” [VII. cikk (3) bek.], de az egyházakkal „az állam a közösségi célok érdekében együttműködik” [VII. cikk (2) bek.]. Míg tehát a korábbi Alkotmány az állam és az egyházak „elválasztásáról” szólt [60. § (3) bek.], addig a 2012 óta hatályos Alaptörvény a „különválást” írja elő. Érdemi különbséget a kétféle szóhasználat nem jelent: az állam és az egyház szétválasztása, az állam vallási semlegessége a modern társadalmak egyik vitathatatlan vívmánya. (Bár ennek gyökereit a felvilágosodás eszmerendszerében szokás keresni, valójában már az Újszövetségben megtalálhatók elvi alapjai.) Az állami semlegességet különösen nagyra értékelheti egy olyan társadalom, amely sokszor és sokféle módon megtapasztalhatta azt, milyen terhet jelent egy ideológiailag nem semleges államban élni.

Az állam vallási semlegessége még azon európai államokban is érvényesül, ahol az állam és az egyházak szétválasztása nem történt

---

⁹ Stedman v. the United Kingdom, application no. 29107/95., **admissibility decision (1997)**; Eweida and others v. the United Kingdom, application nos. 48420/10. and 59842/10., 2013. január 15-i ítélet.

meg. Schanda Balázs négyféle modellt különböztet meg e tekintetben: az államegyházi modellt, ahol szoros az összefonódás (például az Egyesült Királyság, Görögország, Dánia és Finnország), a radikális elválasztás modelljét (például Franciaország vagy az Egyesült Államok), a kapcsolódó modellt (például Németország), valamint az együttműködő elválasztás modelljét (például Magyarország, illetve más közép-kelet-európai, valamint dél-európai államok).¹⁰

Az állam negatív (tartózkodásra kötelező) és pozitív (aktív, tevéleges magatartást előíró) kötelezettségekkel is bír a vallás- és lelkiismereti szabadság tekintetében. Miután megteremtette a vallásgyakorlás feltételeit, gondoskodott az egyházak jogi személyiséghez jutásáról, jogalanykénti elismeréséről, az istentisztelet helyeinek létesítéséről, a vallásoktatás lehetőségének megteremtéséről, a vallásgyakorlás biztosításáról egészségügyi, szociális intézményekben, a fegyveres szervek kötelékében, vissza kell vonulnia és tartózkodnia kell a jog gyakorlásába történő beavatkozástól. Továbbá meg kell védenie polgárainak jogait: a Büntető törvénykönyv 215. §-a tiltja a lelkiismereti és vallásszabadság megsértését.¹¹

Az állam pozitív és negatív kötelezettségeinek meghatározásakor nem lehet figyelmen kívül hagyni Magyarország sajátos történelmi helyzetét. Azon szabadságjogok biztosításához, amelyek fejlettebb országokban az állam távolságtartását igénylik, a rendszerváltozás utáni Magyarországon nem feltétlenül elég a passzív magatartás.¹² Az egyházak anyagi támogatásban részesülnek, azon indoklással, hogy számos közfeladat terhét leveszik az állam válláról, amikor iskolákat, kórházakat, szociális intézményeket működtetnek. A hitélet egésze pedig azért érdemel támogatást, mert az egyházak és az

---

¹⁰ SCHANDA Balázs: *Állami egyházjog*. Budapest, Pázmány Press, 2012. 2. kiad. 71–84.

¹¹ A Legfelsőbb Bíróság e bűncselekmény elkövetését állapította meg, amikor a vádlott egy úrnapi körmenet alkalmával az abban részt vevők közé hajtott autójával, és őket pisztollyal fenyegette arra az esetre, ha továbbhaladását nem biztosítják (EBH1999. 2 és BH1999. 292).

¹² ZLINSZKY i. m. 96.

állam kapcsolatára vonatkozó *status quo* szerint az egyházak értéket képviselnek, adnak tovább, olyanokat, amelyek az egész társadalmat – beleértve az adott meggyőződést elutasítókat is – gazdagítják, például az egyén, a családok, más közösségek, a becsület, emberi méltóság alapértékeinek a tisztelésének erősítése útján. E felfogás úgy véli, hogy ha az állam támogatja a kultúrát vagy a tömegsportot – és teszi ezt azért, mert felismerte, hogy ezáltal a közjót szolgálja –, akkor hasonló alapon az egyházaknak is joga van az anyagi támogatásra.¹³

2. A szólásszabadságról

Magyarország Alaptörvényének IX. cikk (1)–(2) bekezdése védi a véleménynyilvánítás szabadságát. Az 1946. évi I. törvényben a gondolat és a vélemény szabadsága szerepelt, majd az 1989-es alkotmánymódosítást követően a „véleménynyilvánítási szabadság” kifejezés használata terjedt el. A szabad kommunikációt lehetővé tevő alapjogot ettől függetlenül illelhetjük a szólásszabadság, véleményszabadság, véleménynyilvánítási szabadság vagy a kifejezés szabadsága elnevezéssel is, és ezeket egymás megfelelőinek tekinthetjük. (E kötetben a továbbiakban a szólásszabadság kifejezést használjuk.)

Deák Ferencet idézve: „... hazánk alkotmányos lételének egyik fő kincse a szólás szabadsága, s talán egyetlenegy, mely örje lehet nemzeti szabadságunknak”.¹⁴ Ennek megfelelően a szólásszabadságért folytatott küzdelem története a reformkor óta a magyar független-

---

¹³ SCHANDA Balázs: *Magyar állami egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2003. 206–207.

¹⁴ DEÁK Ferenc: Országgyűlési beszéd Wesselényi Miklós báró és a szólásszabadság védelmében, Pozsony 1835. június 16. In Uő: *Válogatott politikai írások és beszédek I–II*. Szerk.: DEÁK Ágnes – MOLNÁR András. Budapest, Osiris, 2001. 1. kötet, 107.

ségért folytatott küzdelem története is. Az 1989-es rendszerváltozás óta eltelt időszak a leghosszabb a magyar történelemben, amelyben a szólásszabadság joga folyamatosan érvényesült.

A szólásszabadság joga alapján mindenkinek, egyenlő mértékben, a törvények által meghatározott keretek között joga van véleményének szabad kifejtésére. A szóbeli, írásos, nyomtatott kifejezések mind-mind „véleménynek”, illetve „szólásnak” minősülnek, hasonlóan a különböző médiumok műsoraihoz vagy a filmekhez. Annak minősülhetnek a képek, vagy más vizuálisan érzékelhető tárgyak, ábrázolások, például a műalkotások. A törvény általi korlátozás az alkotmányos gyakorlat alapján csak szükséges esetben és arányos mértékben megengedett, és szűk körűnek kell lennie.

A politikai véleményeket minden jogrendszer fokozottabban védi a többenél. Ezeket tekinthetjük tehát a szólásszabadság legerősebben védett belső magjának. Persze e kategória meghatározása nem könnyű. Szűken értelmezve csak kifejezetten a parlament működésével kapcsolatos véleményeket tekinthetjük e körbe tartozónak, a legtöbben azonban ennél jóval szélesebb értelmezést adnak a kategória számára: Eric Barendt szerint politikai véleménynyilvánításnak tekinthető minden olyan megnyilvánulás, amely hozzájárulhat a közvélemény alakításához, a témák olyan széles körében, amelyre egy gondolkodó állampolgár közügyként tekinthet.¹⁵

A politikai vélemény (szólás) a jog számára tehát általában véve „értékesebb” (erősebben védett) a szólásszabadság egyéb megnyilvánulásainál. Az amerikai mintára történő, a szólás értéke alapján különböztető differenciálás azonban nem veszélytelen. A kevésbé értékesnek ítélt szólások ugyan nem maradnak védtelenek, de védelmük alacsonyabb szintű lesz. A csoportosítás, legalábbis a politikai-nem politikai kategóriákba azonban szükséges, mert annak hiányában valamennyi szólásra egyazon mércét kellene alkalmazni,

---

¹⁵ ERIC BARENDT: *Freedom of Speech*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2005. 2. kiad. 162.

ez pedig vagy a kevésbé értékesek (például a pornográfia vagy a reklámok) védelmi szintjének túlzott megemelését, vagy pedig a közügyek vitájában részt vevő vélemények csökkenését hozná magával. Számunkra ez a probléma nem lesz különösebben fontos, mert a vallási meggyőződést kinyilvánító, vagy azt érintő vélemények a közmegegyezés szerint a leginkább védett, „politikai” szólások körébe tartoznak.

A szólásszabadság kiemelten védett a jogrendszer által, de nem élvez automatikus elsőbbséget más alapjogokkal való ütközés esetén. Védelmi szintje nem a vélemény kinyilvánításával okozott kárhoz igazodik, azaz bizonyos esetekben még károkozás esetén is a szólásszabadság élvez elsőbbséget; a közügyek nyílt vitatása indokolja például az egyéni hírnév és becsület védelmének háttérbe szorulását, de a vallási meggyőződés és az egyházak széles körű kritikájának védettségét is.

Kérdés, hogy lehetséges-e a szólások korlátozása azok formája, kinyilvánításuk módja alapján? A közügyekben ugyanis nemcsak kifinomult, racionális érvelés útján lehet véleményt nyilvánítani, hanem drasztikus módon, nyers modorban is. A szólas nem korlátozható annak nyersesége miatt; a véleménynyilvánítás sokkoló, felháborító, zavaró jellege önmagában még nem alapozza meg a korlátozás lehetőségét, ha valamely alapjog vagy alkotmányosan védett érdek nem sérül. Ebben az álláspontban az egyenlőség általános elvének alkalmazása ismerhető fel: nem mindenki képes véleményének racionális kifejtésére, talán nem is minden vélemény minden esetben tökéletesen megalapozott, és nem mindenkinek van módja arra, hogy véleményét a nagyközönség tudtára adja – a drasztikus módszerek vagy hang viszont felerősítheti az egyén amúgy halk hangját. Igaz ez a vallásokkal kapcsolatban megfogalmazott véleményekre is. Világos tehát, hogy miközben a vallás- és lelkiismereti szabadság magában foglalja a jogot a meggyőződést tartalmazó vélemény kifejtésére, más esetekben a szólásszabadsággal konfliktusba kerülhet, a meggyőződés kritikájakor, a meggyőződést valló megsértésekor. E kötetben olyan helyzeteket is vizsgálunk,

ahol a két jog erősíti és támogatja egymást, és olyanokat is, ahol a jogrendszer mérlegelésre kényszerül, és egyensúlyt határoz meg a két, szembenálló jogosultság között.

3. Az állami semlegesség elvéről

Az állam vallási semlegessége a legújabbkori alkotmányos fejlődés vitathatatlan vívmánya, amely alapján az állami szféra és az egyházak egymástól elválasztva működnek, az állam nem preferál egyetlen vallást, világnézetet sem, hanem az egyházak számára egyenlő státuszt, az egyének számára a szabad vallásgyakorlás lehetőségét biztosítva tartja tiszteletben a különböző eltérő meggyőződéseket, ezáltal polgárai és az általuk létrehozott közösségek szabadságát. Ez magától értetődő jellegzetessége az alapvető emberi jogok biztosítására épülő modern demokráciáknak.

Az állami semlegesség fogalmának pontos tartalma azonban nem egyértelmű. Legszélsőségesebb értelmezése szerint az állami szférában (a különböző hatalmi ágak egyes szerveinek működése során és általában a közéletben) egyáltalán nincs helye a vallásnak. Ez egyfelől azt jelenti, hogy „alkotmányosság csak ott van, ahol a társadalom nem vesz figyelembe transzcendens megfontolásokat”,¹⁶ azaz a vallások kiűzése a társadalmi élet valamennyi területéről kívánatos, másfelől a semlegesség parancsa következtében a közvetett állami támogatás sem megengedett, azaz például az egyházi iskolák finanszírozását sem vállalhatja magára az állam.¹⁷ Eszerint a semlegesség a vallásoktól való szabadságot – a vallásszabadság negatív oldalát – jelenti,¹⁸ és nem többet (a vallások elfogadásának szabadsága tehát teljes egészében a magánszférába szorul vissza);

---

¹⁶ SAJÓ, András: Preliminaries to a Concept of Constitutional Secularism. *International Journal of Constitutional Law*, vol. 6., no. 3–4. (2008), 605., 618.

¹⁷ SAJÓ András: A semlegesség doktrínái és az állam. *Beszélő*, 2003. október.

¹⁸ SAJÓ (2008) i. m. 622.

a vallási semlegesség így lényegében a szélsőséges szekularizációval – a vallás közéletből való teljes kiszorulásával, elkülönülésével – válna azonossá. (A szekularizáció jelensége az állam vallási semlegessége elvének következménye, és szelídebb értelmezése alapján az állam és a vallás elkülönülését jelenti – az elkülönülés mértéke és szintjei szerint térhetnek el a fogalom egyes értelmezései.)

E nézet kritikája szerint a szélsőségesen értelmezett szekularizáció káros a társadalom sokszínűségére, és a vallási (és így kulturális) közösségek szabadságának korlátozását jelenti. Az állam egy bizonyos nézetrendszer (a szélsőséges szekularizáció) értékeit kényszerítené rá polgáira, miközben ehelyett általános szabadságot kellene biztosítania ahhoz, hogy mindenki a saját kulturális és szociális normáinak megfelelően éljen egészen addig, amíg nem él vissza e szabadságával, vagy nem kerül összeütközésbe mások hasonló választásával.¹⁹ Igaz, hogy egy törvény vagy egy bírósági döntés érvelése nem épülhet vallási alapokra, de ez nem jelenti azt, hogy a közélettől teljes egészében távol kell maradnia a vallásnak.²⁰ Ha mégis ezt választjuk, azzal az egyén választási lehetőségeit csökkentjük, mert a közéletben nem fog találkozni bizonyos meggyőződésekkel, érvrendszerekkel, véleményekkel.

A vallási semlegesség és a szekularizmus szelídebb felfogása szerint az állam és a különböző egyházak egymástól elválasztva működnek, de a működési területek átfedése esetén egymásról tudomást vesznek, illetve együttműködnek. Jeroen Temperman tipizálása alapján bizonyos európai államokban a vallási tolerancia, máshol a „vegyesvállalat” (*joint venture*) modellje működik, a harmadik típusba tartozó államok pedig a szeparációs modellt választották. Mindhárom megoldásra igaz, hogy az állam összeegyezteti saját működését az egyházak működésével, bizonyos mértékben alkalmazkodik a társadalomban meglévő vallási meggyőződésekhez, legalábbis

---

¹⁹ Lorenzo ZUCCA: *The Crisis of the Secular State – A Reply to Professor Sajo*. *International Journal of Constitutional Law*, vol. 7. (2009), 494., 502.

²⁰ Uo. 505–506.

lehetővé teszi az olyan társadalmi-politikai környezet kialakulását, amelyben helye lehet a különböző vallási meggyőzéseknek, és mindezt valamely meggyőzés hátrányos megkülönböztetése nélkül teszi.²¹ Ebben az olvasatban az állami semlegesség nem egy szigorú liberális doktrína, amely alapján az állam meghatározó jellegzetessége az, hogy tartózkodik bizonyos értékek előmozdításától vagy erősítésétől. Az állami semlegesség diszkriminációmentességet jelent a vallási ügyekben, a pártosság vagy részrehajlás kizárását.²²

Az állami semlegesség Schanda Balázs szerint nem jelent közömbösséget, mert a semleges állam nem értékmentes állam, nem „légtüres térben él”.²³ A pozitív és a negatív vallásszabadság azonos értékű részjogosultság, s az államnak mindkét jogosultságot biztosítania kell.²⁴ Ha tehát – a szélsőséges szekularizmus felfogásának megfelelően – utóbbinak nagyobb értéket tulajdonítanánk, ezzel a vallásszabadság jogának tartalmát csorbítanánk.

Az állam vallási semlegessége egy technika, amelynek segítségével a különböző világnézetű emberek egymás mellett tudnak élni.²⁵ Ez azt jelenti, hogy az állam az egyházaktól elválasztva, de velük együttműködve létezik, elismerve, hogy az egyházak értéket képviselnek, teremtenek és őriznek meg, amely az állam számára is hasznos, fontos, és saját céljaival sokszor egybevág. „A semlegesség nem zárja ki a határozott értékválasztásokat sem az állami egyházjog, sem a családjog vagy éppen az adópolitika területén.”²⁶

---

²¹ Jeroen TEMPERMAN: *The Neutral State: Optional or Necessary? A Triangular Analysis of State-Religion Relationships, Democratisation and Human Rights Compliance. Religion & Human Rights*, vol. 1., issue 3. (2006), 269.; Jeroen TEMPERMAN: *State – Religion Relationships and Human Rights Law: Towards a Right to Religiously Neutral Governance*. Leiden, Brill, 2010. 111–137.

²² TEMPERMAN (2006) i. m. 302.

²³ SCHANDA (2003) i. m. 80.

²⁴ 4/1993. (II. 12.) AB határozat.

²⁵ SCHANDA (2003) i. m. 80.

²⁶ SCHANDA Balázs: *Keresztény vagy semleges? Az Alaptörvény identitásának kérdése. Magyar Jog*, 2015/3. 132.

Az állam általában véve és teljes mértékben eleve nem is tud értéksemleges lenni: amikor támogatja a kultúrát, közszolgálati médiumokat tart fent, előírja bizonyos történelmi események megünneplését, megszervezi a közoktatást, dönt annak tartalmáról, minden alkalommal meghatározott értékek szellemében munkálkodik. E döntéseinek meghozatala azok vallási tartalmától függetlenül sem „semleges” alapon történik. Ha pedig a szekularizáció által „megengedett” módon az állam által figyelembe vett értékek közül teljes egészében számúzzuk a vallási alapú megfontolásokat, akkor végeredményben a közéletben képviselt értékek pluralizmusát, diverzitását csökkentjük, és így az egyén választási lehetőségeit szűkítjük.

A vallási meggyőződések kitiltása az állami szféra egészéből nem is volna lehetséges, és a modern alkotmányosság alapjait is súlyosan károsítaná. Kis János szerint ugyanis:

„...a modern, szekuláris erkölcsfilozófia nem kis részben a zsidó-keresztény vallási hagyomány világi nyelvre való fordításaként, e világi értelmezéseként és kritikájaként jött létre. Ha tehát egy vallási megállapítás fennakad a [nem hívők számára is befogadható gondolatokat kiválasztó – KA] hozzáférhetőségi teszt szűrőjén, ez nem önmagában vallási természete, hanem valamilyen további – a vallásossággal nem szükségszerűen együtt járó, bár attól nem is idegen – jellemzője miatt történik.”²⁷

Számos más tudós érvel amellett, hogy az alapvető emberi jogok a kereszténységben gyökereznek,²⁸ mi több, Larry Siedentop szerint az emberi jogok, az individuum mint érték eszméje a kereszténységből fakadt, és nem véletlen, hogy tisztelete csak abban a nyugati világban

---

²⁷ Kis János: Az állam semlegessége. Újabb nekifutás. *Fundamentum*, 2011/3. 18.

²⁸ Michael J. PERRY: *Toward a Theory of Human Rights: Religion, Law, Courts*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006. E nézetekről áttekinthetően lásd PÜNKÖSTY András: *Az európai unió jog etikai vonatkozásai*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 141–146.

terjedt el, amely hagyományosan keresztény.²⁹ A deklaráltan ateista Ronald Dworkin, „az elmúlt fél évszázad talán legbefolyásosabb jogfilozófusa”³⁰ utolsó, posztumusz megjelent könyvében azon gondolatát fejtette ki, miszerint lehetséges vallásosság istenhit nélkül is, a vallásos meggyőződés alapértékeinek elfogadása független attól, mit gondolunk Istenről,³¹ és – tehetjük hozzá – függetlenül attól, mit gondolunk e felfogásokról, megállapíthatjuk, hogy a vallási meggyőződésből fakadó érvelések és a szekuláris érvelések között nem szükségszerű a folyamatos ütközés, sőt, a modern szekuláris demokrácia és alapjogi felfogás legtöbbször átfedésben van a keresztény megalapozottságú érvekkel. Például annak – valamennyi következményével együtt való – elfogadása, hogy minden ember egyenlő, mindkét meggyőződésrendszer alapvető eleme; természetesen más fontos kérdésekben (mint például az abortusz vagy az azonos neműek házassága megítélésében) éles eltérések is lehetnek köztük. Ha viszont a vallási és szekuláris meggyőződés képviselője sok esetben nem is vezet egymással ellentétes eredményre, akkor eleve nem is plauzibilis az állam teljes – az előbbit a közéletből kizáró – vallási semlegessége mellett érvelni.

4. A kötet tárgyáról

A kötetben tárgyalt kérdések kivétel nélkül a szólás- és a vallásszabadság metszéspontjainál helyezkednek el. Némely esetben a két jog egymással konfliktusba kerül, amennyiben valaki a szólásszabadság gyakorlásával érinti mások vallásszabadsághoz fűződő jogát (blaszfémia, gyűlöletbeszéd), más esetekben a két jog egymást erősítve

---

²⁹ Larry SIEDENTOP: *Inventing the Individual: the Origins of Western Liberalism*. London, Allen Lane, 2014.

³⁰ Stanley FISH: *Deeper than God: Ronald Dworkin's Religious Atheism*. *New York Times*, September 23, 2013.

³¹ Ronald DWORKIN: *Religion without God*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2013.

nyújt védelmet az egyén számára, de ez az együttes védelem sem minden esetben elég erős az állami beavatkozás – a jogkorlátozás – megakadályozására (vallási jelképek viselése, vallási reklámok szabályozása). Egy harmadik típusú kérdés, ha az állam (valamely állami szerv) lép be a nyilvános térbe, és válik „beszélővé” vallást érintő kérdésekben, amely esetben rá különleges korlátozások vonatkozhatnak.

A vallás- és a szólásszabadság terjedelme – bár eszmei és alkotmányos alapvetéseik szilárdnak tűnnek – a rohamléptekkel átalakuló Európában a társadalmi-politikai változások hatására újra és újra viták tárgyává válik, a pontos körvonalak azonosítása a jogrendszer eszközeivel nem teljességgel és végleges jelleggel lezárt feladat. Az egyre erősödő bevándorlás, a különböző vallási kultúrák ebből fakadó kényszerű egymás mellett élése, valamint a kontinens keresztény jellegének ettől függetlenül is zajló fokozatos gyengülése kulcskérdéssé teszi a kötetben tárgyalt kérdések helyes megválaszolását minden egyes európai jogrendszerben és az államok európai közösségének, valamint az európai emberi jogi védelmi rendszer szintjén is.

Manapság mindenki tart valamitől: ki Európa keresztény gyökereinek elfelejtésétől, ki az Európában történelmileg is megtalálható vallási gyűlölet felerősödésétől, ki a multikulturalizmus csődjétől, ki a nyílt demokráciák és társadalmak fokozatos bezárkózásától, az egyházak túlzott befolyásától, ki a népességfogyástól, ki az abból adódó gondok kezelési módjaitól, a bevándorlásból következő óhatatlan társadalmi és kulturális változásoktól. A közbeszédben sokszor okozunk egymásnak sérelmet, vagy kísérlünk meg egyes véleményeket a nyilvánosságból kitiltani akkor is, ha azok a szólásszabadság határait nem lépik túl: van, aki vallási meggyőződésében érzi sértve magát, ha hitét kritizálják, más pedig a szekuláris demokratikus állam alapjait látja veszélyben, ha valaki Európa történelmileg kialakult képét félti a legújabb kori népvándorlástól.

Európa képe már ma sem az, mint amilyen gyerekkorunkban volt (a vasfüggönyön innen felnőve tehetjük hozzá: szerencsére),

és évtizedeken belül egészen más is lehet, mint amilyenek ma ismerjük. Amikor e sorok születnek, 2015 szeptemberének elején, magyar rendőrök éppen kétségbeesetten próbálják meg visszaterelni a hozzánk érkezett menekülteket a röszkei táborba, miután azok kitörtek onnan, Európa vezető politikusai pedig minden jel szerint nem tudnak a gyors és hosszú távú megoldás felé mutató válaszokat adni a napról napra súlyosbodó, európai léptékű krízisre. A szólás- és a vallásszabadság keretein belül értelmezhető felvetések önmagukban nem adhatnak választ e kiterjedt és láthatóan a legfejlettebb európai államoknak is súlyos fejtörést okozó kérdésekre, de mégis rendkívüli a jelentőségük. Egyfelől, az alapjogok tisztelete és védelme önmagában is jellegadó sajátossága Európának és a nyugati civilizációnak, ami ha elvész, vagy jelentősen csorbul, azzal civilizációnk vész el, vagy veszít nagyon sokat, másfelől az e jogok körében felmerülő kérdések kezelése, ami időrendben mindig csak követi a társadalmi-politikai változásokat, azok kiváló indikátorai. Az alapjogokhoz való hozzáállás megmutatja azt is, hogy egy állam és annak alkotmányos rendje, legfontosabb döntéshozó szervei miként vélekednek Európa keresztény örökségéről, a bevándorlás problémájáról, az állam szerepéről.

Jelen kötet mindegyik szerkezeti egysége két-két fejezetet tartalmaz. Az első ilyen egység a vallások állami szférában való megjelenéséről szól. Az állam hagyományosan nem alanya az alapjogoknak, de ennek ellenére állást foglal a vallást is érintő kérdésekben, ez pedig, akárhogy is vesszük, „beszéd”, amellyel kapcsolatban felvethető, hogy milyen korlátozások vonatkoztathatók rá, azaz: meddig terjed az állam „szólásszabadsága”. Az állam óvhatja, sőt formálhatja polgárai közösségi identitását, olykor „nagy a kísértés, hogy a kohézió fenntartása érdekében az állam nyíltan állást foglaljon az identitás kérdésében”.³² Ennek evidens, és összeurópai szinten megjelenő példája volt az utóbb elvetélt európai Alkotmányos Szerződés pre-

---

³² SAJÓ (2003) i. m.

ambuluma felőli vita,³³ (kisebb léptékben pedig a magyar Alaptörvény preambulumát érő kritikák). Akkor nem született konszenzus az uniós tagállamok között abban a kérdésben, hogy szükséges, illetve indokolt-e az Európai Unió működésének alapjait rögzíteni kívánó dokumentumban utalni a kontinens keresztény hagyományaira. A többségi döntés végül arra vezetett, hogy Európa egységét inkább szolgálja egy efféle, normatív erővel egyébként nem rendelkező utalás elhagyása, azaz „Európa” e kérdésben a véleménynyilvánítás elkerülését választotta (hacsak nem tekintjük a hallgatást is véleménynyilvánításnak). Hasonló jellegű kérdés lehetne az eredendően vallási ünnepek vagy a vasárnap munkaszüneti nappá nyilvánítása, de a jogi közmegegyezés szerint ezek esetében az állami döntés eléggé eltávolodott már a vallási alapoktól, és pusztán gyakorlatias, jóléti jellegű intézkedést jelent (ld. a vasárnap kötelező pihenőnap-jellegét és a keresztény ünnepek munkaszüneti nappá nyilvánítását alkotmányosnak elismerő 10/1993. (II. 27.) AB határozatot), így a szólásszabadság „gyakorlásának” az állam részéről nem tekinthető.

A vallási jelképek iskolákban való használata akkor értelmezhető alkotmányos problémaként, ha az állami iskolákban az állam kötelezővé teszi azok megjelenítését. A kereszténységet jelképező feszületet, keresztekét több európai államban is kötelező elhelyezni a tantermekben. Tágabb értelemben pedig az állami iskolákban folytatott vallásoktatás helyénvalósága is felvethető. Végeredményben az állam azzal, hogy kötelezővé teszi, illetve támogatja a vallásoktatást (még akkor is, ha kérésre mentesülhet a tanuló az oktatásban való részvétel alól), az Egyesült Államok több tagállamában pedig még a közös imádkozást is előírták a tanulók számára, sajátos módon „véleményt nyilvánít” – a vallás fontosságáról, társadalmi szerepéről,

---

³³ Lásd Joseph H. H. WEILER: *Keresztény Európa*. Budapest, Szent István Társulat, 2006.; KIRÁLY Miklós: Európa keresztény gyökerei és az alkotmányos szerződés. *Iustum Aequum Salutare*, 2006/3–4. 67–22.; LUX Ágnes: Az Európai Unió „alkotmányozó” kormányközi konferenciái. *Politikatudományi Szemle*, 2009/1. 45–69.; BENKE József: Glossza az EU Alkotmányos Szerződésének „dekrisztianizált” preambulumához. *Európai Jog*, 2005/1. 29–38.

áldásosnak gondolt hatásáról. A vallás kérdéséhez az oktatásban persze lehet kizárólag kulturális megközelítéssel is nyúlni, hiszen a vallások és a vallási, vagy vallási indíttatású szövegek megkerülhetetlenek a történelem- és irodalomoktatásban (a Biblia nem csak a kereszténység szent könyve, hanem irodalmi mű is, Ady Endre istenes verseit kár lenne a szekularizáció elvének alkalmazásával törölni a tananyagból, Jézus Krisztus nemcsak az emberiség megváltója – a keresztények szerint –, hanem történelmi szereplő is), de a kifejezett vallásoktatás – még ha felekezetszemleges is – felveti az állam vallási semlegessége határainak kérdését. A tantermekben függő keresztetekre könnyebben gondolunk „szólásként” vagy „véleményként”, mert a nem verbális, szimbolikus – jelképeket használó – „szólást” általánosan elfogadott módon tekintjük a szólásszabadság körébe tartozónak. Ezzel együtt is, a hasonló jellegű kérdéseket felvető vallásoktatást is tekinthetjük ezúttal az „állami szólásszabadság” egyik megnyilvánulásának, ha nem is gondoljuk az erről szóló állami döntést ténylegesen „szólásnak”. A *government speech* amerikai doktrínája³⁴ Európában nem általánosan használt vagy elfogadott, így az állami szervekre nem gondolunk a szólásszabadság alanyaként, de ennek ellenére az állam is kommunikál, és amit és ahogyan mond, azzal kapcsolatban vizsgálható az a kérdés, miért és milyen esetekben szükséges az állam ebbéli szabadságának korlátozását jelentő szabályokat alkotni. Tekintettel arra, hogy e kötetben a jogszabályok és a legfőbb bírói fórumokra eljutó döntések áttekintése alapján kísérlünk meg következtetéseket levonni, nem foglalkoztunk azokkal, a médiában évről évre előkerülő esetekkel, amikor egy-egy vallási jelkép vagy ünnepek alkalmával megjelenített személyiség (Szent Miklós, azaz a Mikulás, vagy az öt Hollandiában kísérfő Fekete Péter) közéletből való kiűzésének szükségessége merül fel, tüntetések

---

³⁴ Mark G. YUDOF: *When Government Speaks: Politics, Law, and Government Expression in America*. Berkeley, University of California Press, 1983.; Frederick SCHAUER: Is Government Speech a Problem? *Stanford Law Review*, vol. 35. (1983), 373.

alkalmával, önkormányzati döntésekben, vagy csak a nyilvánosság különböző fórumain – de ettől még ezek az esetek is jelzik a felvetett probléma súlyosságát, aktualitását és komplexitását.³⁵

A kötet második szerkezeti egysége a vallási tartalmat hordozó vélemények korlátozásáról szól. Az ide tartozó két fejezet a szólás-szabadság gyakorlásaként is értelmezhető jelkép- és ruhaviselés korlátozását – ide értve az állam és a magánfelek által alkalmazott korlátozásokat is –, valamint a vallási reklámok közzétételének médiabeli szabályozását járja körül. A jelkép- és ruhaviselés kérdései – ellentétben az első egységben felvetett témákkal – olyanok, amelyekben egyaránt megjelenik a kereszténység és az iszlám hívei által kinyilvánított vélemények korlátozása. A nyilvánosság fórumain elsősorban a teljes arcot eltakaró muszlim fejkendő egyes államok általi betiltása merül fel, de a keresztényekkel szembeni intolerancia és diszkrimináció is egyre erősödik Európa-szerte.³⁶ Egyébként is lehet olyan érzésünk, hogy az Európát a nyilvánosságban tapasztalható közmegegyezés szerint fenyegető iszlámmal szembeni fellépés ürügye egyúttal a kereszténységgel szembeni fellépésre is felhasználható; utóbbival szembeni érvrendszer nem támaszkodhat a napjainkban elkövetett erőszakos cselekményekre bizonyítékként, ezért támasztéka jellemzően vagy a keresztény egyházak történelmi bűneire, vagy pedig az állami semlegesség és szekularizáció egyfajta értelmezésére való hivatkozás. Így kerül, sajátos módon, egy csónakba a kereszténység és az iszlám. E kötet egyes fejezeteiben ezt a kérdést is vizsgáljuk, nevezetesen, hogy a valamennyi vallást és meggyőződést egyenlő módon és mértékben megillető vallásza-

---

³⁵ Breking: Lerasszisztázták a Mikulást. *Index.hu*, 2014. november 16., http://index.hu/kulfold/2014/11/16/breking_lerasszisztaztak_a_mikulast/; Miért sárga Hollandiában Fekete Péter? *Index.hu*, 2014. december 30., http://index.hu/kulfold/eurologus/2014/12/30/miert_sarga_hollandiaban_fekete_peter/

³⁶ Olyannyira, hogy az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlése már az azzal szembeni fellépést sürgető határozatot is elfogadott, lásd Tackling intolerance and discrimination in Europe with a special focus on Christians. Resolution 2036 (2015) of the Parliamentary Assembly.

badtság elismerése mellett lehetséges-e az államnak differenciálnia az egyes vallásokhoz és egyházakhoz való hozzáállásában.

Ez a szerkezeti egység ugyanakkor nem foglalkozik olyan kérdésekkel, amelyek jogi megítélése vagy széles körű közmegegyezést élvez, vagy pedig már túlzottan távol van a szólásszabadság jogának hatókörétől. Az előbbire példa a „térítés” kérdése, amely tekintetben Európában általánosan elismert szabály, hogy amíg mindenkinek joga, hogy másokat megpróbáljon meggyőzni saját meggyőződése helyességéről, addig ezt nem teheti erőszakosan, tolakodva, a másik magánszféráját megsértve. A strasbourgi bíróság egy idevágó ügyben ezt rögzítette is, amikor megállapította Görögország jogsértését, mert az állam vonatkozó – büntetőjogi – jogszabályai tiltották az ortodox hívők meggyőződésének megváltoztatására irányuló kísérleteket is. Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint ez az általános korlátozás nem szükséges egy demokratikus társadalomban, feltéve, hogy a meggyőzési kísérlet nem „helytelen” eszközökkel történik. A hívőknek és az egyházaknak tehát elismert – egyéni, illetve kollektív – joga, hogy másokat meggyőzzenek igazukról, de a vallásszabadság alapján nem követelhető, hogy e kísérletre bárki odafigyeljen.³⁷

A szólásszabadságtól már nagyon távol esik például az a kérdés, hogy engedi-e az állam vallási szertartások végzésére szolgáló épületek felépítését. Bár egy épületnek is kétségtelenül létezik *expresszivo* jellege, azaz kifejez valamit, például a minaretépítés svájci tilalmának a szólásszabadságot érintő elemével nem foglalkoztunk.³⁸

Szintén nem szerepel e kötetben a szólásszabadság azon korlátozása, ami nem jogszabályi vagy jogalkalmazási eszközök által történik. Az idevágó példa az angol labdarúgó-válogatott korábbi szövetségi kapitányának, Glenn Hoddle-nek az esete, aki egy interjúban kifejezte abbéli meggyőződését, hogy a testi fogyatékosággal

---

³⁷ Kokkinakis v. Greece, application no. 14307/88., 1993. május 25-i ítélet.

³⁸ Lásd Todd GREEN: The Resistance to Minarets in Europe. *Journal of Church and State*, vol. 52. (2010), 619.

születettek előző életükben elkövetett bűneik miatt bűnhődnek oly módon, hogy egész életükben viselik a fogyatékoságukból fakadó terheket. Az angol labdarúgó szövetség a nyilvános botrányt követően gyorsan felbontotta a kapitány szerződését. Azaz, Hoddle a szólás- és a vallásszabadsága gyakorlása miatt szenvedett el számára hátrányos következményt, ami – függetlenül attól, mit gondolunk a kijelentéséről – mégiscsak alapjogainak korlátozása, amely ráadásul egy állami szerv részéről történt.³⁹ Nem kizárt, hogy egy esetleges munkaügyi pert Hoddle megnyert volna, de ebben az esetben az ő szabadságát nem valamely jogszabály alapján korlátozták; még akkor is érdekes kérdés, hogy egyáltalán lehet-e alapjogot szerződésben korlátozni, ha állítólag Hoddle szerződésében szóláskorlátozó klauzula nem szerepelt.⁴⁰

Nem tekintjük azonban a szólásszabadság körébe tartozónak – ezáltal kötetünkben sem tárgyaljuk – azon magatartásokat, amelyek ugyan vallási meggyőződésből fakadnak, de *expresszív* tartalom hiányában a vallásszabadsággal összhangban gyakorolható cselekvési szabadság körébe tartoznak, mint az abortusz elvégzését megtagadó orvosok, vagy az azonos nemű párok házasságkötésében való közreműködést elutasító anyakönyvvezetők esetei.

A kötet harmadik szerkezeti egysége a vallások gyalázásának és a vallási közösségekkel szembeni gyűlöletet kifejező vélemények szabadságáról, illetve korlátozásának kérdéseiről szól. 2015. január 7-én, két órával a *Charlie Hebdo* szerkesztősége elleni támadást megelőzően az e kötetet gondozó kiadó képviselőjével ültünk egy budapesti kávézóban, és a tervezett kötet megjelenetésének esélyeiről beszélgettünk. Az ott felvetett témák – köztük a blaszfémia kérdése – aktualitására és jelentőségére a hamarosan bekövetkező tragikus

---

³⁹ Sir Patrick ELIAS – Jason COPPEL: Freedom of Expression and Freedom of Religion: Some Thoughts on the Glenn Hoddle Case. In Jack BEATSON – Yvonne CRIPPS (eds.): *Freedom of Expression and Freedom of Information. Essays in Honour of Sir David Williams*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2000.

⁴⁰ Uo. 59–60.

esemény is rávilágított. De ezzel együtt azt is látnunk kell, hogy a vallásghalázás szabadságának és a gyűlöletbeszéd korlátainak kérdése a szólásszabadság „ősi” problémái közé tartoznak, a párizsi terroristák tette új kérdéseket ezekkel kapcsolatban nem hozott a felszínre, ellenben hosszú időre ellehetetlenítette az értelmes vitát a blaszfémia korlátozásával kapcsolatban. Miközben Európa hosszú ideje, több évtizede vagy akár évszázada vívódik azzal a kérdéssel, hogy kell-e, szabad-e korlátozni a vallásghalázást, istenkáromlást, a gépfegyverek hangja minden, a korlátozás szükségessége, elfogadhatósága vagy megőrzése mellett felszólaló hangot jó darabig elnémított a nyilvánosságban. Ezzel együtt is látni fogjuk, hogy a blaszfémia kérdése mennyire komplex, és hogy az európai államok jogrendszerei mennyire sokféleképpen közelítik meg ezt a kérdést.

A blaszfémiától különválasztva tárgyalt gyűlöletbeszéd problematikája azzal szorosan összefügg, de mégis önállóan kezelendő. Míg a blaszfémia magát a vallást ghalázza, a gyűlöletbeszéd a vallási közösséget. A gyűlöletbeszéd megítélésekor nem lehet figyelmen kívül hagyni a 20. századi európai történelem tanulságait: a gyűlölködő vélemények korlátozása és tilalma eredetileg elsősorban a kontinens történelmi idők óta itt élő, sokat szenvedett vallási és etnikai kisebbségeit óvta, különös tekintettel a zsidó közösségre vagy Magyarországon a cigányságra. Az átalakuló társadalmakban ma már a bevándorlók közösségei is e védelmet élvezik, és a szabályozás által egyébként nem kizárható, olyakor szükségessé válhat a többségi közösségek (például a keresztények) védelme sem. A „gyűlöletbeszéd” tiltása azonban nem óvja meg egy közösség tagjait valamennyi sérelemtől: a közösségek sértegetése, megbántása, szélsőséges kritikája egy bizonyos pontig minden államban a szólásszabadság védett megnyilvánulásaként elismert.

5. A kötetben szereplő jogrendszerekről

Az Egyesült Államok alapjogvédelmi rendszere és gyakorlata számos kérdésben, így a kötetünk által felvetett problémák tekintetében is rendkívül kifinomult, és az európai szemlélőnek is megfontolandó tanulságokat hordoz. Még ha el is vetjük az amerikai alkotmányosság egy-egy bevett megoldását, vagy akár kiinduló premisszáit, az amerikai jog tanulmányozása egyrészt közelebb visz saját jogunk és közös európai jogi hagyományaink megismeréséhez és megértéséhez, másrészt pedig az Egyesült Államok joga az amerikai birodalom univerzálisan érezhető jogi, kulturális és más hatásai miatt egyébként is megkerülhetetlen.

Az amerikai jog vizsgálatában a kiindulópont az Egyesült Államok Alkotmánya. A négy évvel az Alkotmányt követően, 1791-ben elfogadott Első Alkotmánykiegészítés (*First Amendment*) így rendelkezik:

„1. § A Kongresszus nem alkot törvényt vallás alapítása vagy a vallás szabad gyakorlásának eltiltása tárgyában; nem csorbitja a szólás- vagy sajtószabadságot; nem csorbitja a népnek a békés gyülekezéshez való jogát, valamint azt, hogy a kormányhoz forduljon panaszok orvoslása céljából.”⁴¹

A szöveg egy helyen, egyazon mondatban rendelkezik a szólás- és sajtó-, valamint a vallásszabadság védelméről. A szövegezés – az alkotmányok sajátosságaiából is következően – többféle, eltérő értelmezés számára nyit kaput. A legszélsőségesebb – és a szövetségi Legfelső Bíróságban többségre soha szert nem tevő –, ún. textualista álláspont szerint a „nem alkot törvényt” és a „nem csorbitja” pusztán azt jelenti, amit mond. Az e nézetet leghangsúlyosabban képviselő Hugo Black bíró értelmezésének megfelelően tehát a szólásszabad-

---

⁴¹ KOVÁCS István – SZABÓ Imre (szerk.): *Az emberi jogok dokumentumokban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 2. kiad. 127.

ság egyáltalán nem csorbítható, azaz egyszerűen korlátozhatatlan.⁴² Több ellenérv is felhozható a textualista állásponttal szemben: ha szó szerint értelmezzük a szöveget, az csak a Kongresszusra terheli a tartózkodás kötelezettségét, így tehát egyéb állami szervek, az egyes tagállamok törvényhozásai vagy a kormány korlátozhatják a szólás- vagy vallásszabadságot. A szövegezők szándékának kiolvasása nem lehetséges egyértelműen a szövegezés alapján, mert alig néhány évvel elfogadása után hoztak a szólásszabadságot alapjaiban korlátozó törvényt (az ún. lázítási törvényt, *Sedition Act*, 1798), ebből pedig az következik, hogy az Első Alkotmánykiegészítésben védett jogokat ők maguk *nem* vélték korlátozhatatlannak.

A szövetségi Legfelső Bíróság többsége soha nem osztotta Black bíró álláspontját. Azzal élesen ellentétes értelmezés híve volt Felix Frankfurter bíró, aki szerint nincsenek abszolút jogok, és az összeütköző érdekeket az adott tényállásban mérlegre téve a bíróság dönthet az egyes alapvető jogok korlátozásáról. A versengő érdekek közötti döntés jobban szolgálja a köz érdekét, mintha rugalmatlan dogmák alkalmazása alapján születne meg a bíróság ítélete.⁴³

A Legfelső Bíróság fokozatosan megszilárduló szólásszabadság-védelmi rendszere később a két nézet közötti középutat találta meg: a szólás- és sajtószabadság az európai jogi hagyományokhoz képest szélesebb körben, erőteljesen védett, a bírói mérlegelés lehetőségeit a joggyakorlat kialakított elvei meglehetősen leszűkítik, de a szólásszabadság mégsem egészen korlátozhatatlan. A szólásszabadság korlátozásának alkotmányi tilalma kiterjed valamennyi állami szerve, egy 1925-ös legfelső bírósági döntés óta pedig a tagállamokra, illetve azok szerveire is.⁴⁴

A vallásszabadsággal kapcsolatban az Első Alkotmánykiegészítés szó szerint a vallás „alapításának” (*Establishment Clause*) és a vallás

---

⁴² Black bírói véleményeiben lásd *Barenblatt v. United States*, 360 U.S. 109., 143–44. (1959) és *Smith v. California*, 361 U.S. 147., 157 (1959).

⁴³ *Dennis v. United States*, 341 U.S. 524–525. (1951).

⁴⁴ *Gitlow v. New York*, 268 U.S. 652., 666 (1925).

szabad gyakorlásától (*Free Exercise Clause*) való eltiltásnak a lehetőségét vonja meg az államtól. A vallás „alapításának” alkotmányjogi értelmezése, és az állam mozgásterének meghatározása e tekintetben messze nem textualista alapokon nyugszik a szövetségi Legfelső Bíróság gyakorlatában: az állami semlegesség elvének gyakorlati érvényesítése következtében az állam nem támogathat egyetlen vallást vagy egyházat sem azok hittételei alapján, nem fogadhatja el azok tanait, nem is ösztökélheti polgárait azok elfogadására. Ez nem zárja ki az egyházak által végzett közfeladatok támogatását, de ilyen esetben sem részesíthet előnyben egy vallást vagy egyházat a többihez képest. A vallásgyakorlás tiszteletben tartása pedig az állam polgárainak vallási autonómiáját óvja az állami beavatkozástól. Tehát a vallásszabadság és az állami működés azon területei, amelyek egymással összefüggésbe tudnak kerülni, elsősorban az *Establishment Clause* alkalmazását tehetik szükségessé.

Az Egyesült Államokban az Alkotmány értelmezésére elsődlegesen hivatott szerv a szövetségi Legfelső Bíróság (*U.S. Supreme Court*). Az elmúlt száz évben a washingtoni testület határozta meg mind a szólás-, mind a vallásszabadság körvonalait. A Legfelső Bíróság konkrét jogvitákat dönt el végső fokon, ugyanakkor kimondhatja egy jogszabály alkotmányellenességét, tehát ötvözi magában az európai legfelső bíróságok és alkotmánybíróságok hatásköreit. Jelen kötetben az amerikai joggyakorlatot és alkotmányjogi gondolkodást az Egyesült Államok valamennyi tagállamára nézve kötelező döntéseket hozó bíróság döntései alapján vizsgáljuk.

A magyar alkotmányos rendszer gyökeresen eltérő utat járt be, mint az egyesült államokbeli. De e hosszú és kanyargós út végén eljutottunk oda, hogy az alapvető emberi jogok (köztük a vallás és a szólás szabadsága) alkotmányos védelmet élveznek, érvényesítésük bíróság előtt lehetséges. Magyarország Alaptörvényének VII. cikke szerint:

„(1) Mindenkinnek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a vallás vagy más meggyőződés szabad megválasztását vagy megváltoztatását és azt a szabadságot,

hogy vallását vagy más meggyőződését mindenki vallásos cselekmények, szertartások végzése útján vagy egyéb módon, akár egyénileg, akár másokkal együttesen, nyilvánosan vagy a magánéletben kinyilvánítsa vagy kinyilvánítását mellőzze, gyakorolja vagy tanítsa.

(2) Az Országgyűlés sarkalatos törvényben egyházként ismerhet el egyes vallási tevékenységet végző szervezeteket, amelyekkel az állam a közösségi célok érdekében együttműködik. Az egyházak elismerésére vonatkozó sarkalatos törvényi rendelkezésekkel szemben alkotmányjogi panasznak van helye.

(3) Az állam és az egyházak, illetve a vallási tevékenységet végző más szervezetek különváltan működnek. Az egyházak és a vallási tevékenységet végző más szervezetek önállóak.

(4) Az egyházakra vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg. A vallási tevékenységet végző szervezetek egyházként való elismerésének feltételeként sarkalatos törvény huzamosabb idejű működést, társadalmi támogatottságot és a közösségi célok érdekében történő együttműködésre való alkalmasságot írhat elő.”

A IX. cikk védi a szólás (véleménynyilvánítás) és a sajtó szabadságát:

„(1) Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához.

(2) Magyarország elismeri és védi a sajtó szabadságát és sokszínűségét, biztosítja a demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges szabad tájékoztatás feltételeit.

(3) A demokratikus közvélemény kialakulásához szükséges megfelelő tájékoztatás, valamint az esélyegyenlőség biztosítása érdekében, politikai reklám médiaszolgáltatásban kizárólag ellenérték nélkül közölhető. Az országgyűlési képviselők általános választásán országos listát, illetve az európai parlamenti képviselők választásán listát állító jelölő szervezetek által és érdekében, az országgyűlési képviselők és az európai parlamenti képviselők választását megelőzően, kampányidőszakban politikai reklám – sarkalatos törvényben meghatározottak szerint – kizárólag közszolgálati médiaszolgáltatások útján, egyenlő feltételek mellett tehető közzé.

(4) A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat mások emberi méltóságának a megsértésére.

(5) A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közös-

ségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösséghez tartozó személyek – törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közöséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni.

(6) A sajtószabadságra, valamint a médiaszolgáltatások, a sajtótermékek és a hírközlési piac felügyeletét ellátó szervre vonatkozó részletes szabályokat sarkalatos törvény határozza meg.”

Az Alaptörvény értelmezésének feladata Magyarországon az Alkotmánybíróságé. A testület határozatainak egymásra épülő halmazából azonosítható egy-egy alapvető jog tartalma. Az Alkotmánybíróság azonban csak kivételes esetben, és csak 2012 óta fogadhat be konkrét bírósági döntésekkel szembeni alkotmányjogi panaszokat, ezért az alapjogok értelmezésében a „rendes” bíróságok, közöttük is a legfőbb bírói szerv, a Kúria (korábban: Legfelsőbb Bíróság⁴⁵) szintén meghatározó.

A vallás- és a szólásszabadság kérdéseivel az Alaptörvényen kívül számos jogszabály foglalkozik, az alapjogokat érintő legfontosabb tárgykörökben sarkalatos (azaz csak az országgyűlés kétharmados, minősített többségével módosítható) törvényekben, mint amilyen a 2011. évi CCVI. törvény a lelkiismereti és vallásszabadság jogáról, valamint az egyházak, vallásfelekezetek és vallási közösségek jogállásáról, a két fontos jogági kódex, a Polgári és a Büntető törvénykönyv, vagy a médiatörvények (2010. évi CIV. törvény a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól és 2010. évi CLXXXV. törvény a médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról).

---

⁴⁵ A magyar bírósági rendszer csúciszervének megnevezéseként ugyan a hivatalos magyar kifejezés a „legfelsőbb” alakot használta (2012-ig), de megítélésünk szerint nyelvtanilag legalább ennyire helyes lett volna a „legfelső” kifejezés alkalmazása. A „felső” általunk szintén helyesnek gondolt fokozása ugyanis: felső – felsőbb – legfelső (hasonlóan lásd: alsó – alsóbb – legalsó) is lehet. Ugyan a legfőbb magyar bíróság hivatalos neve természetesen ezzel együtt is „Legfelsőbb Bíróság” (volt), a hasonló külföldi szervek (*Supreme Court*) magyar megnevezéseként a kötetben – a magyar bíróságtól való megkülönböztetés érdekében is – a „Legfelső Bíróság” kifejezést használjuk.

A kötetben felvetett kérdések egy része olyan, ami nem, vagy csak csekély mértékben érinti a hatályos magyar jogszabályokat, de ahol a magyar jogrendszer ilyen közvetlen érintettsége fennáll, ott vizsgálat tárgyává tesszük a szabályozás és a hozzá kapcsolódó gyakorlatot.

A kötetben Magyarországon túl – az egyes fejezetekben tárgyalt témáktól függően – több európai ország szabályozásáról és joggyakorlatáról is szó esik (Egyesült Királyság, Németország, Franciaország, Olaszország, Törökország stb.). E jogrendszerek alapjogvédelmi megoldásai – az Egyesült Királyság kivételével – alapvetéseikben hasonlítanak a magyarhoz. Alkotmányokba foglalják az alapvető emberi jogokat, köztük a szólás és a vallás szabadságát is, és végső soron az alkotmányok értelmezésére felhatalmazott szervek döntenek e jogok határainról és pontos tartalmáról. Az Egyesült Királyság ezzel szemben nem rendelkezik írott alkotmánnyal, ellenben a *Human Rights Act 1998* teljes egészében *inkorporálta* az Emberi Jogok Európai Egyezményét a brit jogrendszerbe, így ott is létezik már az alapvető jogok részletes, törvénybe foglalt katalógusa, és nem kizárólag a bíróságok jogfejlesztő tevékenységére, valamint az alkotmány szintje alatti törvényekre van bízva e jogok meghatározása. Az Egyesült Királyságban – hasonlóan az Egyesült Államokhoz, de eltérően a többi európai államtól – sem létezik önálló alkotmánybíróság, az írott alkotmány hiányában is elismert és védett alapvető emberi jogok tartalmának meghatározása a legfőbb bírói fórum (2009 óta *Supreme Court*, korábban a *House of Lords*, a Lordok Háza) feladata.

E jogrendszerek további áttekintő bemutatásától eltekinthetünk, a joggyakorlat alapvetései – a legfontosabb jogszabályok és a bírói (alkotmánybírói) döntések áttekintése útján – elmélyült rendszerismeret nélkül is követhetők és megérthetők.

6. Az Emberi Jogok Európai Bíróságáról

A különféle, az emberi jogok nemzetközi (regionális) védelmét biztosító rendszerek közül kétségtelenül az európai működik a leghatékonyabban. E rendszer alapja az 1950-ben Rómában, az Európa Tanács keretén belül aláírásra megnyitott, majd 1953-ban hatályba lépett Egyezmény az emberi jogok és alapvető szabadságok védelméről (Emberi Jogok Európai Egyezménye), amelyet a magyar jogrendszerbe a rendszerváltás után az emberi jogok és az alapvető szabadságok védelméről szóló, Rómában, 1950. november 4-én kelt Egyezmény és az ahhoz tartozó nyolc kiegészítő jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 1993. évi XXXI. törvény vezetett be.

Az Egyezmény 9. cikke rendelkezik a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságáról:

„1. Mindenkinek joga van a gondolat-, a lelkiismeret- és vallásszabadsághoz; ez a jog magában foglalja a vallás vagy meggyőződés megvaltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben istentisztelet, oktatás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.

2. A vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatásának szabadságát csak a törvényben meghatározott, olyan korlátozásoknak lehet alávetni, amelyek egy demokratikus társadalomban a közbiztonság, a közrend, közegészség vagy az erkölcsök, illetőleg mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükségesek.”

Az Egyezmény 10. cikkében védi a véleménynyilvánítás (a hivatalos angol szöveg szerint: *expression*, azaz a kifejezés) szabadságát:

„1. Mindenkinek joga van a véleménynyilvánítás szabadságához. Ez a jog magában foglalja a véleményalkotás szabadságát és az információk, eszmék megismerésének és közlésének szabadságát országhatárokon tekintet nélkül és anélkül, hogy ebbe hatósági szerv beavatkozhasson. Ez a Cikk nem akadályozza, hogy az államok a rádió-, televízió- vagy mozgókép vállalatok működését engedélyezéshez kössék.

2. E kötelezettségekkel és felelősséggel együtt járó szabadságok gyakorlása a törvényben meghatározott, olyan alakszerűségeknek, feltételeknek, korlátozásoknak vagy szankcióknak vethető alá, amelyek szükséges intézkedéseknek minősülnek egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a területi sértetlenség, a közbiztonság, a zavargás vagy bűnözés megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, mások jó hírneve vagy jogai védelme, a bizalmas értesülés közlésének megakadályozása, vagy a bíróságok tekintélyének és pártatlanságának fenntartása céljából.”

A vallásgyakorlás szabadsága szempontjából jelentőséggel bírhat még a 8. cikkbe foglalt, magán- és családi élet tiszteletben tartásához való jog:

„1. Mindenkinek joga van arra, hogy magán- és családi életét, lakását és levelezését tiszteletben tartsák.

2. E jog gyakorlásába hatóság csak a törvényben meghatározott, olyan esetekben avatkozhat be, amikor az egy demokratikus társadalomban a nemzetbiztonság, a közbiztonság vagy az ország gazdasági jóléte érdekében, zavargás vagy bűncselekmény megelőzése, a közegészség vagy az erkölcsök védelme, avagy mások jogainak és szabadságainak védelme érdekében szükséges.”

Az egyezmény betartása felett az Emberi Jogok Európai Bírósága őrködik. Ha az egyezmény valamely részes államában olyan bírói ítélet, hatósági határozat születik, mely megsérti az egyezményben foglalt valamely alapvető jogot, és az adott államban nincsen további mód a döntés felülvizsgálatára (például mert a legfőbb bírói fórum hozta meg azt, vagy mert a jogrendszer nem biztosít kellő lehetőséget a magasabb döntéshozatali fórumokra való eljutáshoz), a kérelmező a strasbourgi székhelyű bírósághoz fordulhat – amely formálisan az Európa Tanács egyik szerve, de annak egyéb szerveitől függetlenül működik –, amely, ha kérelmét befogadhatónak (*admissible*) nyilvánítja, érdemben is döntést hoz az ügyben, és amennyiben megállapítja az egyezmény által védett valamely alapvető jog megsértését, „igazságos elégtételt” (*just satisfaction*) – például kártérítést – ítélhet

meg a kérelmező számára. A bíróságnak nincsen hatásköre arra, hogy megsemmisítse vagy felülbírálja a részes államok szerveinek döntéseit, vagy jogszabály-módosításokat kezdeményezzen, de marasztaló döntése általában nem marad következmény nélkül az adott államban.

A strasbourgi bíróság döntései kötetünk tárgyai számára is meghatározóak, még akkor is, ha döntéseiben nem feltétlenül egyfajta összeurópai konszenzus tükröződik. A bíróság ezzel együtt is a jelen változásait, közös európai folyamatait ragadja meg, amelyek alakulásában nyilvánvalóan – bár vitatható mértékben – szerepet játszik a múlt öröksége, de ezen túl a bíróság nem csupán reflektál a változásokra, vagy összegyűjti, összefoglalja, mindenki számára nyilvánvalóvá teszi döntései által, hanem maga is aktívan alakítja azokat.

A bíróság egyfajta közös európai minimumkövetelményt kíván az egyes jogokkal kapcsolatban meghatározni. Ez semmiképpen nem jelenti azt, hogy döntései során a legkisebb közös többszöröst keresi, azaz az adott alapjognak a legalacsonyabb mértékű védelmet nyújtó állam mércéjét teszi a közös alappá. Sokkal érezhetőbb a bíróság törekvése arra, hogy egy általánosan követendő mércét határozzon meg, amely új, közös minimummá válik. Ez a mérce, a bíróság által kialakított elvek és az ítéletek egymásra épülő gyakorlata az egyes alapjogok esetében, sőt még azokon belül is eltérő szigorúságú lehet.

Az állami mozgástér elismerése és mérlegelés tiszteletben tartása, azaz a *margin of appreciation* elve alapvető fontosságú a bíróság gyakorlatában. A bíróság bizonyos, különösen érzékeny területen (mint például a vallásghalászás,⁴⁶ illetve a közkerölcs védelme⁴⁷), ahol még hozzávetőlegesen sem létezik a részes államok által elfogadott közös

---

⁴⁶ Otto-Preminger-Institut v. Austria, case no. 11/1993/406/485., 1994. augusztus 23-i ítélet; Wingrove v. the United Kingdom, case no. 19/1995/525/611., 1996. október 22-i ítélet.

⁴⁷ Handyside v. the United Kingdom, application no. 5493/72., 1976. december 7-i ítélet.

európai mérce, úgy döntött, nem is kívánja ezt az űrt betölteni, és nem aktivista módon válaszolja meg a felmerülő kérdéseket, hanem szélesebb mozgásteret enged az állami szabályozásnak és jogalkalmazásnak. Ez nem jelenti azt, hogy bizonyos minimumszabályokat ne határozná meg e kérdésekben is; a vallások és egyházak erőteljes bírálata például megengedett, a vallások gyalázása, a hívők érzéseit súlyosan sértő szólások tekintetében azonban az egyes államok nagyobb szabadsággal dönthetnek a szólás szükséges korlátozásáról.

A strasbourgi esetjognak tükröznie kell az Európában létező kulturális sokszínűséget.⁴⁸ A vallás és az erkölcs területén ez fokozottan igaz, így a szólásszabadság korlátozása e területeken inkább megengedhető, mint például a kifejezetten politikai vitákban, tekintettel arra, hogy az európai államok politikai berendezkedésüket tekintve a vasfüggöny lebontását követően többé-kevésbé homogének, és legalábbis formálisan elkötelezettek a demokratikus berendezkedés iránt. Az egyezmény és a betartása felett őrködő bíróság ugyanis csak *szubszidiárius* (kiszegítő) jellegű: a részes államok alapjogvédelmi rendszerét egészíti ki. A mozgástér meghagyásával a bíróság meghatározza azt, hogy az alapjogok mely elemei és részjogosultságai azok, amelyek feltétlen és egységes mértékű védelmet kell hogy élvezzenek minden részes államban, és melyek azok, amelyek korlátozásánál csak bizonyos, alapvető garanciák biztosítását követeli meg az államoktól. A szubszidiaritás elve tehát nem csak abban érvényesül, hogy nem lehet addig a strasbourgi bírósághoz fordulni, amíg a részes államban valamennyi hatékony jogorvoslati eszköz ki nem merült, hanem a jog értelmezésében is, amelyben elválnak egymástól az egyes jogok univerzálisan védett, közös mércével meghatározott tartalma és más, az államok belátására bízott kérdések.⁴⁹

---

⁴⁸ Paul MAHONEY: Marvellous Richness of Diversity or Invidious Cultural Relativism? *Human Rights Law Journal*, vol. 19. (1998), 1.

⁴⁹ Paul MAHONEY: Universality versus Subsidiarity in the Strasbourg Case Law on Free Speech: Explaining some Recent Judgments. *European Human Rights Law Review*, vol. 4. (1997), 364.

A vallás, a szólás szabadságának és a magánélet védelmének a korlátozása az egyes cikkek (2) bekezdésébe foglalt valamely indok alapján megengedett. Ezen indokok mellett szerepelnek a jogkorlátozás garanciái is. A bíróság először is azt vizsgálja, hogy a vitatott állami döntés érintette-e a kérelemben megjelölt alapvető jogot. Ha megállapítja, hogy az érintett jogot korlátozták, megvizsgálja a korlátozás megfelelőségét. A korlátozásnak törvény által előírtak (*prescribed by law*) kell lennie. (Törvény alatt a bíróság az írott jogon kívüli, a bírói döntésekből megismerhető, *common law* szabályokat is érti, amely Európában egyedül a brit jogrendszerek sajátossága.) A korlátozásnak ezen túlmenően szükségesnek kell lennie a demokratikus társadalomban (*necessary in a democratic society*). A szükségesség – melyben ezúttal implicite benne foglaltatik az arányosság követelménye is – mindig valamely, a (2) bekezdésben megfogalmazott érdek védelmére tekintettel vizsgálandó. Akkor szükséges a korlátozás – és ez már nem a szövegből, hanem a bíróság gyakorlatából olvasható ki –, ha azt valamely nyomós társadalmi érdek (*pressing social need*) indokolja.⁵⁰

A strasbourgi gyakorlat hatása egy adott állam jogára közvetlen és közvetett is lehet. Közvetlenül hat az ítélet, ha elmarasztalja a részes államot. Szintén közvetlen hatásnak tekinthető, ha az ítélet hatására – kerülendő a későbbi marasztalásokat – jogszabály-módosításra vagy a jogszabály bevett értelmezésének a megváltoztatására kerül sor. Az Emberi Jogok Európai Bírósága mindenesetre néhol már utalt rá, hogy elvárná, ha ítéletei a konkrét ügy eldöntésénél tágabb körben hatnának, és bár törvénymódosítást kieszközölni közvetlenül nem képes, nem marad néma az olyan esetekben, amikor megítélése szerint az kívánatos lenne.⁵¹ Közvetett a döntés hatása, ha a bíróság

---

⁵⁰ Az olykor rejtélyes tartalommal alkalmazott szükségességi tesztről lásd POZSÁR-SZENTMIKLÓSY Zoltán: *Az általános alapjogi tesztek dogmatikája*. Doktori értekezés. Budapest, ELTE ÁJK, 2014. 101–112.

⁵¹ Lásd *Ekin Association v. France*, application no. 39288/98., 2001. július 17-i ítélet, 62. bek., *Wingrove v. the United Kingdom*, case no. 19/1995/525/611., 1996. október 22-i ítélet, 57. bek.

esetjoga megjelenik az állami jogalkalmazó szervek gyakorlatában, formálja azt, és ezáltal a jogrendszerben is módosulást idéz elő.

E kötetben az Európai Uniónak kevesebb szerep jut. A különböző, a hátrányos megkülönböztetést tiltó (antidiszkriminációs) uniós előírások következtében ugyan nem kizárt, hogy egy uniós polgár a vallási meggyőződésének kinyilvánítása miatt őt ért diszkrimináció miatt eljusson az Európai Unió Bíróságához, de erre mindeddig nem volt példa.⁵² Azon kérdések döntő többségében azonban, amelyeket e könyvben tárgyalunk, nem létezik közös, uniós jogi előírás. Ez alól kivételt képez a médiaszabályozás területe, ahol a közösségekkel szembeni gyűlöletkeltés tilalma és a kereskedelmi közleményekre (reklámokra) vonatkozó szabályok minden uniós tagállamban érvényesülnek, és kihatnak a vallások közéleti megjelenésére is.

* * *

Jelen kötetben – jelentősen módosítva a szövegeken – felhasználtam az alábbi, korábban megjelent publikációk egyes részleteit:

- Európa és a feszület jele. A Lautsi and others v. Italy ügy alapvető kérdéseiről. In TATTAY Levente – POGÁCSÁS Anett – MOLNÁR Sarolta (szerk.): *Pro Vita et Scientia. Ünnepi kötet Jobbágyi Gábor 65. születésnapja alkalmából*. Budapest, Szent István Társulat, 2012. 127–153.
- A gyűlöletbeszéd korlátozása a magyar jogrendszerben. In KOLTAY András (szerk.): *A gyűlöletbeszéd korlátozása Magyarországon. Alkotmányos és jogalkalmazói megközelítések, európai kitekintéssel*. Budapest, Wolters Kluwer, 2013. 17–172.
- Állami semlegesség és állami szólásszabadság. Az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának gyakorlata a vallási jelképek közterületen való használatával kapcsolatban, európai kitekintéssel. In CSEHI Zoltán – KOLTAY András – LANDI Balázs – POGÁ-

---

⁵² Erica HOWARD: Protecting Freedom to Manifest one's Religion or Belief: Strasbourg or Luxembourg? *Netherlands Quarterly of Human Rights*, vol. 32., no. 2. (2014), 159.

CSÁS Anett (szerk.): *(L)ex catedra et praxis. Ünnepi tanulmányok Lábady Tamás 70. születésnapja tiszteletére*. Budapest, Pázmány Press, 2014. 443–489.

Hálával tartozom mindazoknak, akik az egyes fejezetek kéziratait elolvasták, és értő megjegyzéseikkel, segítő szándékú javaslataikkal hozzájárultak azok hibáinak elegyengesítéséhez. Ha ez nem sikerült teljes mértékben, az kizárólag a szerző hibája. Köszönet jár tehát (ábécérendben) Csink Lórántnak, Fekete Balázsnak, Jakab Andrásnak, Péteri Zoltánnak, Schanda Balázsnak, Szikora Tamásnak, Török Bernátnak és Zlinszky Jánosnak, aki nagy-nagy fájdalomkúra már nem lehet köztünk. Kutatási asszisztensként az anyaggyűjtésben és -feldolgozásban segítségemre volt Ámon-Karcsics Andrea, Kovács Antónia és Papp János Tamás, nekik külön köszönöm értékes hozzájárulásukat a kötet elkészültéhez. Végül – *last, but not least* – köszönet jár Orsinak, Zalánnak és Zéténynek, akik a kézirat elkészültét a leginkább megszenvedték, de nagyvonalúan elviselték, hogy az együtt eltölthető értékes időben sokszor papírhalmokba és könyvkupacokba temetkeztem; mindent be fogunk pótolni!

Budapest, 2015. szeptember

1.

**A VALLÁSOK MEGJELENÉSE
AZ ÁLLAMI SZFÉRÁBAN**

1. Vallási jelképek használata a közterületen és az iskolában

Bevezetés

Európában és az Egyesült Államokban is többször fellángolt a vita a vallási jelképek állam általi használatával kapcsolatban. E vitákban legtöbbször – Európában pedig kizárólagosan – a keresztény jelképek voltak érintettek, és e viták olykor bírósági eljárásokban is megjelentek, így az állam (a bíróságokon keresztül) állásfoglalásra kényszerült e jelképek közéletben való használatának megengedhetőségével kapcsolatban. A kérdés Európában az iskolai tanteremben kötelezően kifüggesztendő feszületeket érintette, míg az Egyesült Államokban a közterületen felállított, vallási tartalmat hordozó emlékművek, ünnepi installációk váltak jogi eljárások tárgyaivá. A következőkben elsőként a német szövetségi Alkotmánybíróság idevágó, kilencvenes évekbeli döntését (1. pont), majd az amerikai Supreme Court joggyakorlatát (2. pont), végül pedig az Emberi Jogok Európai Bírósága által eldöntött Lautsi-ügyet tekintjük át, kitérve az ott felvetett, de a strasbourgi bíróság által meg nem válaszolt elvi kérdésekre is (3. pont). Ezt követően megkísérlünk bizonyos következtetéseket levonni a joggyakorlat által eléink tárt tapasztalatokból (4. pont).

1. A bajor feszületügy

1973-ban egy zsidó származású ügyvéd emelt panaszt a bírósági tárgyalóterem asztalán elhelyezett feszülettel kapcsolatban. A német szövetségi Alkotmánybíróság döntésében kimondta, hogy sérülhet az eljárásban érintett fél vallásszabadsághoz fűződő alapjoga azáltal, hogy saját vallási és világnézeti meggyőződésével össze nem férő módon olyan tárgyalóteremben kell megjelennie és részt vennie az eljárási cselekményben, melyben feszület van elhelyezve.⁵³ A feszület kihelyezése önmagában nem alkotmányellenes, nem vár el azonosulást a keresztény hit tételeivel vagy intézményeivel, nincs kényszerítő hatása, de az eset konkrét körülményei mégis aggályosak. Az, ahogy az érintett bíróság a feszületet elhelyezte – kettő is volt a teremben, egy azon a padon, ahol az eljárás résztvevőinek meg kellett jelenniük – a jelképet mégis „tolakodóvá” tette, olyan hatást keltett, mintha a perben részt vevők esküje és maga az eljárás „a kereszt alatt” történe meg. A feszületet el kell távolítani a tárgyalóteremből, amennyiben ezt a perben érintett fél vallási okokra való hivatkozással igényli. Ez a megállapítás azonban csak a perben érintett felekre érvényes, a tárgyalóteremben jelen lévő más személyekre nem.

A német szövetségi Alkotmánybíróság történetének egyik legvitatottabb döntése volt az 1995. május 16-án meghozott *Kruzifix-Beschluss* (feszület-döntés).⁵⁴ A testülethez benyújtott alkotmányjogi panasz előzményeként a bajor oktatási és kulturális minisztérium 1983. június 21. napján kihirdetett, a tartománybeli népiskolákról szóló rendeletet fogadott el.⁵⁵ A jogszabály 13. cikk (1) bekezdésének harmadik mondata szerint a népiskolai tantermek falán egy feszületet kell elhelyezni. A rendelet jogi alapját a bajor oktatási törvény⁵⁶ és

---

⁵³ BVerfGE, 1 BvR 308/69.

⁵⁴ BVerfGE, 1 BvR 1087/91.

⁵⁵ Volksschulordnung, 21 June 1983 (GVBl. p. 597)

⁵⁶ Bayerische Gesetz über das Erziehungs- und Unterrichtswesen (BayEUG), 9. März 1960.

a népiskolákról szóló törvény⁵⁷ teremtette meg. (Fontos megjegyezni, hogy a bajor tartományi iskolák egyszerre állami és keresztény iskolák. Bajorországban a közoktatás az állam feladata, ugyanakkor a közoktatás keresztény jellegét a tartományi alkotmány rögzíti.) A szövetségi Alkotmánybíróság kimondta, hogy a fenti rendelkezés alkotmányellenes, sérti a vallásszabadság alapjogát, és így semmis.

Korábban, az első fokon eljáró regensburgi közigazgatási bíróság a panaszos szülők indítványát elutasította.⁵⁸ A bíróság álláspontja szerint a keresztiek tantermeiben való elhelyezése nem sértette sem a szülőknek gyermekük nevelésére vonatkozó jogát, sem a gyermekek alapjogait. A bajor tartományi rendelet nem rendelkezett úgy, hogy a fészület az oktatás integráns eszköze lenne, illetve hogy az iskolai tanítás tárgyát képezné, a szabály a vallási és világnézeti hivatkozások alkotmányosan megengedett mértékét nem lépi túl. A panaszos nem követelheti, hogy az ő negatív vallásszabadsága (vallásoktól való tartózkodása) abszolút prioritást élvezzen az olyan diákok pozitív vallásszabadságával szemben, akik vallásos nevelésben részesülnek; ezzel szemben elvárható tőle a tolerancia és a tisztelet.

Másodfokon a bajor közigazgatási bíróság a panaszt szintén elutasította.⁵⁹ Indokolásában megemlítette, hogy ugyan a vitatott helyzet már 1986 óta fennáll, a szülők mégis csak 1991-ben fordultak bírósághoz. Továbbá, a kereset benyújtását az iskolával folytatott hosszú egyeztetés előzte meg, melyben az iskola kompromisszumkészséget mutatott. A körülmények alapján elvárható lett volna a panaszostól, hogy egy mindenki számára megfelelő átmeneti megoldást elfogadjon. A bíróság a fészület látványát „jelentéktelen kellemetlenségnek” nevezte, amelyhez hasonlóval a gyerekek máshol is találkozhatnak. A fészület pusztá megjelenése a tantermeiben nem követeli meg az általa megtestesített eszme vagy vallási meggyőződéssel való azonosulást. A bíróság nem tartotta megalapozottnak azt, hogy a

---

⁵⁷ Volksschulgesetz (VoSchG).

⁵⁸ VG Regensburg, 01.03.1991 – RN 1 E 91.167.

⁵⁹ VGH Bayern, 03.06.1991 – 7 CE 91.1014.

panaszos gyermekei súlyos lelki károsodást szenvedtek volna a tanteremben elhelyezett kereszt látványa miatt.

A szövetségi Alkotmánybíróság a korábbi döntésekkel ellentétben a szövetségi alkotmánnyal (Grundgesetz) ellentétesnek minősítette a bajor rendelkezést. A döntés a Grundgesetz 4. cikk (1) bekezdéséből indul ki, mely biztosítja a vallási és hitbéli meggyőződés szabadságát. E jog alapján az egyén szabadon választja meg hitét, vagy dönt a vallásokról való távolságtartásról, a vallási jelképek használatától való tartózkodásról. Szintén a vallásszabadságból következik, hogy a társadalomban a különböző hitbéli meggyőzések számára nyílik tér és lehetőség. De sajátosan ítélendők meg azon helyzetek, amelyeket az állam hoz létre, és amelyek elől az egyénnek nincs lehetősége kitérni (a közoktatásban kötelező részt venni). Ezekben a helyzetekben érvényesülnie kell az állami semlegességnek, mert csak így tartható fenn a különböző vallások, hitek békés együttélése.

Szintén a Grundgesetzből következik a szülők azon joga, hogy hitbéli és világnézeti kérdésekben olyan nézeteket közvetítsenek gyermekeik számára, amelyet maguk is helyesnek tartanak. Ebből ered az a joguk, hogy távol tartsák őket azon nézetektől, amelyeket nem megfelelőnek vagy károsnak tartanak (II. 1.).

A tanterekben elhelyezett feszületek miatt a diákok az állam akaratából kényszerültek arra, hogy a „kereszt alatt” tanuljanak (II. 2.). Ebben a vonatkozásban különbözik tehát a tanteremben elhelyezett kereszt a mindennapi életben tapasztalható módon, egyéb helyeken (közterületeken) elhelyezett kereszttektől. A tantermi kereszt az állam akaratából van a helyén, az utóbbiak a vallási közösség társadalmi jelenlétének a következményei. A vallási jelképpel való találkozás kikerülhetetlenségének mértéke nem azonos. Ezzel kapcsolatban jegyezte meg a bíróság, hogy a Grundgesetz 7. cikk (4) bekezdésében megfogalmazott lehetőség a magániskolák felállítására nem oldja fel a feszülettel való találkozás kikerülhetetlenségét, mert ezen iskolákba a szigorú feltételek miatt nagyon nehéz bejutni, illetve ezen intézményekben tandíjfizetési kötelezettség is van, ami tovább szűkíti a bekerülés lehetőségét.

A bíróság álláspontja szerint a feszület egy meghatározott vallási meggyőződés, maga a keresztény hit jelképe, Krisztus halálának áldozatát jeleníti meg. A feszület a vallását gyakorló keresztény számára tisztelet tárgya; valamely épület vagy helyiség keresztrel való feldíszítése a hit megvallását jelenti.

„A keresztnek – a kereszténység önértelmezésének és a keresztény egyházaknak is ellentmondó – profanizálását jelentené, ha csupán a nyugati hagyományok kifejezésének, vagy olyan kultikus jelnek tekintenénk, mely nem hordoz semmilyen sajátos hitbéli meggyőződést” (II. 2. b.).⁶⁰

Habár a feszület kifüggesztése az osztálytermekben nem jár az azonosulás, vagy meghatározott tiszteletadás és magatartás kényszerével, és az sem igaz, hogy a különböző világi tárgyak oktatását a feszület meghatározná, a hitbéli igazság vagy viselkedési norma elfogadást követelné, ennek ellenére a feszületnek a tanulókra gyakorolt hatása nem vitatható. Az iskolai oktatás nem csak az alapvető kulturális módszerek elsajátítását és a kognitív képességek fejlesztését szolgálja, a tanuló érzelmi és kifejezésbeli képességeit is ki kell bontakoztatnia.

„Az iskolaügy arra rendeltetett, hogy a személyiségfejlődést átfogóan támogassa és különösképp a közösségi magatartást befolyásolja. Az osztályteremben elhelyezett kereszt ebben az összefüggésben nyeri el jelentését. Felhívó jellege van, és az általa jelképezett hitbéli tartalmat példaképpül és követésre méltónak állítja be. Mindezen túl ez olyan személyekkel szemben történik, akik fiatal koruknál fogva nézeteikben még nem szilárdak, és csak most kellene megtanulniuk a bírálat képességét, az egyéni álláspont kialakítását, ennél fogva különösen alkalmasak a mentális befolyásolásokra” (II. 2. c.).⁶¹

---

⁶⁰ Schanda Balázs fordítása, lásd SCHANDA Balázs: A „feszület-döntésről”. *Vigília*, 61. évf., 1996. július. 554.

⁶¹ Uo.

A feszületet nem lehet megfosztani attól a specifikus tartalmától, mely a keresztény hit tartalmára utal, és pusztán a nyugati kulturális hagyomány szimbólumává redukálni. A keresztény hitbeli meggyőződés lényegi magvát szimbolizálja, ami jóllehet a nyugati világot különösen sokféle módon formálta, de ezt a társadalom nem minden tagja fogadja el, és a Grundgesetz 4. cikk (1) bekezdésében foglalt alapjogával élve elutasíthatja azt (II. 3. a.).

A kereszt elhelyezését a keresztény szülők és tanulók pozitív vallásszabadsága sem teszi jogszerűvé. A pozitív vallásszabadság minden szülőt és tanulót egyformán megillet, nem csak a keresztényeket. Az ebből előálló konfliktust nem lehet a többségi elv alapján feloldani, hiszen a vallás szabad választásának alapjoga nagymértékben a kisebbség védelmét célozza. A feszület jelenléte és hatása alól a másként gondolkodók nem vonhatják ki magukat (II. 3. b.).

Az alkotmánybírószági döntés nem volt egyhangú. Az alkotmánybírószági határozat 3 különvéleményt is magában foglalt. Haas bírónő, Seidl és Söllner bíró arra hivatkoztak, hogy a feszület pusztán jelenléte az iskolai tantermekben a tanulók számára nem jelent semmiféle kényszert. Nem helyes a döntés a negatív vallásszabadságra alapozni, hiszen senkinek nincs arra alanyi joga, hogy valamely, számára kellemetlen látvánnyal ne szembesüljön. Érvelésük szerint a bajor tartományi alkotmány rögzíti, hogy a közoktatás keresztény alapelveken nyugszik. Az állam világnézeti és vallási semlegességét nem sértik a tantermekben kifüggesztett kereszték, ez csupán az egyházak támogatását, a velük való együttműködést jelenti. Mindez az iskolákat nem teszi „térítő” intézménnyé, és nem zárja ki annak lehetőségét, hogy más vallási tartalmakat is figyelembe vegyenek.⁶²

---

⁶² Figyelemre méltó, hogy az osztrák Alkotmánybíróság (G 287/09. számú határozatában) hasonló ügyben a némettel ellentétes döntést hozott. Az indítványozó az alsó-ausztriai óvodai törvény (Niederösterreichischen Kindertagesgesetz 2006 – Nö KindergartenG) előírásait kifogásolta, amely alapján az óvodai csoportszobák falára feszületeket függesztettek ki. Az osztrák Alkotmánybíróság szerint, amennyiben a gyermekek többsége keresztény felekezethez tartozik, úgy a feszület kifüggesztése nem ütközik az alkotmány előírásaiba. A testület

A döntés kapcsán Winfried Brugger neves alkotmányjogász is kifejtette álláspontját,⁶³ mely tartalmilag közelít a különvéleményekhez. Brugger álláspontja szerint a vitatott rendelkezés nem alkotmányellenes. A törvény a minden nézettel szembeni toleranciát írja elő, és tiltja a vallási és világnézeti diszkriminációt. Az iskolában egyaránt vannak vallásos és nem vallásos tanulók, és előbbiek között is különböző felekezethez tartozóak. Olyan szabályozás, mely mindenki számára egyformán elfogadható lenne, nem létezik. Egyaránt alkotmányos védelem illeti meg a pozitív és negatív vallásszabadságot, és arra kell törekedni, hogy az adott szabályozás a lehető legkisebb mértékű kényszerítő elemet tartalmazza. Jelen esetben ennek megfelelően a keresztény többség érdekeit kellett volna figyelembe venni, mert ez hordozza magában a legcsekélyebb (legkevesebb számú tanulót és szülőt érintő) kényszert.

A második fontos érve szerint a feszület inkább kulturális szimbólum, mintsem vallási jelkép, mely az európai, nyugati kultúrákban általánosan elfogadott értékeket fejez ki, úgymint a toleranciát és a szolidaritást; vallási jellegű üzenete csupán másodlagos.

A harmadik érv szerint az állam támogathat fontos közösségi értékeket, amennyiben ezzel nem sérti mások jogait. A vitatott esetben az állam támogatása csak enyhe mértékű, az általa meghatározott gyakorlat, a feszület elhelyezése a tantermekben nem vonta maga után a más vallásúakkal szembeni intoleranciát.

---

kimondta azt is, hogy a feszület kifüggesztése nem jelenti azt, hogy az állam valamelyik vallást előnyben részesítené a többihez képest. A kereszt a nyugati kultúrtörténet jelképe is, a törvény következetes és az alkotmánnyal összhangban álló alkalmazása nem jelent előnyöket a keresztény felekezetek számára.

⁶³ Winfried BRUGGER: Zum Verhältnis von Neutralitätsliberalismus und liberalem Kommunitarismus – Dargestellt am Streit über das Kreuz in der Schule. In Winfried BRUGGER – Stefan HUSTER (Hrsg.): *Der Streit um das Kreuz in der Schule*. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1998. 109–154.

Stefan Huster ezzel szemben egyetértett az Alkotmánybíróság döntésével.⁶⁴ Az állami semlegesség alapján nem vitatható, hogy az állam jogosult mindenki számára kötelező normákat előírni. De az állam ebben a feladatában korlátozott, és nincs feljogosítva arra, hogy állást foglaljon polgárainak a „jó” életre vonatkozó felfogásai között, és nem részesítheti előnyben e felfogások egyikét sem azon az alapon, hogy az értékesebb vagy magasabb rendű más felfogásoknál. A semlegesség követelményét alapul véve az állam nem hozhat olyan rendeletet, mely valamely vallási jelképet előnyben részesít a többivel szemben. A szülőket és tanulókat megillető pozitív vallásszabadságra való hivatkozással sem lehet a vitatott rendelkezés jogosultságát megalapozni, a szabály ugyanis nem a tényleges igényeket vette alapul, hiszen a kereszt elhelyezésének kötelezettségét függetlenné tette attól, hogy a tanulók, illetve szüleik azt igényelték-e, illetve hogy a tanulók többsége egyáltalán keresztény-e. A semlegesség követelménye nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a vallási meggyőződések kifejeződéseit a mindennapi iskolai életbe integrálják, ezt azonban nem lehet olyan módon megvalósítani, amely – ha csak szimbolikus módon is, de – kirekesztő hatású lehet azon tanulókkal szemben, akik vallási tekintetben nem tartoznak a többséghez.

Josef Isensee szerint helytelen a bíróság azon meglátása, miszerint a kereszt kifüggesztése a tantermekben a vallásszabadságot sérti.⁶⁵ A mások által is képviselt érv szerint senkinek nincs alanyi joga arra, hogy a számára kellemetlen látvánnyal ne szembesüljön. A polgárok a tolerancia jegyében kötelesek túrni mások vallási meggyőződésének kinyilvánítását, például a harangszót. Az eset kapcsán megválaszolandó kérdés, hogy mit is jelent a kereszt az állami iskola

---

⁶⁴ Stefan HUSTER: Die religiös-weltanschauliche Neutralität des Staates – Das Kreuz in der Schule aus liberalem Sicht. In Winfried BRUGGER – Stefan HUSTER (Hrsg.): *Der Streit um das Kreuz in der Schule*. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1998. 69–108.

⁶⁵ SCHANDA (1996) i. m. 548–552.

falán; a jelkép az állam identitásának is része, és mivel a kötelező kifüggesztés előírása révén az állam „saját magát” jeleníti meg, ez nem beavatkozás a vallásszabadságba, még akkor sem, ha a jelkép esetleg vallási tartalmat is hordoz. Ha a keresztény népiskolák léte – az Alkotmánybíróság egy korábbi döntése nyomán – alkotmányos, akkor a „feszület-döntés” a korábbi döntéssel ellentmondásba kerül; a „tartalom” (a keresztény szellemű oktatás) alkotmányos, a „jelkép” (a feszület) pedig nem.

Joseph Listl a döntés legnagyobb hibájának azt tartja, hogy a ki-sebbség számára abszolút előnyöket biztosít, ezáltal a negatív vallásszabadságot a pozitív vallásszabadság elé helyezi.⁶⁶ A tanulók vallásszabadsága a feszület elhelyezése által nem szenved olyan mértékben csorbát, amely megalapozná eltávolításának igényét. Az Alkotmánybíróság döntésében helyesen mondta ki, hogy a feszület elhelyezése az osztálytermekben nem kényszerít senkit azonosulásra, meghatározott tiszteletadásra, később mégis ezzel ellenkező következtetésre jut, mely szerint a feszület kifüggesztése a tanulókat a kereszténységgel való azonosulás irányába befolyásolja.

Az alkotmánybírósági döntést a hagyományosan túlnyomóan katolikus többségű Bajorországban jelentős felzúdulás kísérte. A bajor miniszterelnök, Edmund Stoiber úgy nyilatkozott, hogy álláspontja szerint az Alkotmánybíróság döntése csupán a feszület kifüggesztésének állam által előírt *kötelezettségére* vonatkozott, ez azonban nem jelenti azt, hogy ne lehetne többé elhelyezni a tanteremben, ha az a szülők akaratával egyezik. Ennek megfelelően tehát a feszületek maradnak a helyükön ott, ahol nem tiltakozik ellene senki. Stoiber szerint az ítélet intoleráns volt, mivel a többség érzéseit nem respektálta, a feszületnek mint a kereszténység jelképének a tartalmát pedig helytelenül értelmezte.⁶⁷

---

⁶⁶ Uo.

⁶⁷ Die Kreuze bleiben. Interjú Edmund Stoiber bajor miniszterelnökkel. *Der Spiegel*, 1995. augusztus 14., 33. szám. 32–34.

Az Alkotmánybíróság döntésének következményeképpen a bajor oktatásügyi törvényt már 1995. december 23-án módosították.⁶⁸ A törvény 7. cikk (3) bekezdése így szól:

„Bajorország történelmi és kulturális jellegére tekintettel minden osztályteremben kereszt kerül kifüggesztésre. Ez az Alkotmányban meghatározott nevelési célok megvalósítását, a kereszténység és a nyugati civilizáció értékeinek, a lelkiismereti szabadsággal összhangban történő megvalósítását szolgálja. Ha a kereszt elhelyezését súlyos és méltányolható hitbéli vagy világnézeti okból a nevelési joggal rendelkezők ellenzik, az iskolaigazgató méltányos megegyezésre törekszik. Ha ilyen egyezség nem jön létre, az oktatási hatóság értesítése után az egyedi esetre olyan megoldást érvényesít, mely a tiltakozó vallásszabadságát tiszteletben tartja és igazságos kiegyezést hoz létre az osztály valamennyi érintett tanulójának világnézeti meggyőződése között; ennek során a többség akaratát, amennyire lehetséges, figyelembe kell venni.”⁶⁹

Az új szabályozás alapján kevésszámú panasz érkezett a szülőktől, vagy a szabályozás által szintén érintett tanároktól. Ezen ügyekben a bíróságok minden esetben egyedi mérlegelést végeznek, tehát a feszületek levételére való bírósági kötelezés – összhangban a szabályozással – nem automatikus.

---

⁶⁸ Bayerische Gesetz über das Erziehungs- und Unterrichtswesen.

⁶⁹ Schanda Balázs fordítása, lásd SCHANDA Balázs: Vallási jelképek az állami iskolákban – jegyzetek a Lautsi kontra Olaszország ítélet nyomán. *Acta Humana*, 20. évf., 2009/3. 31.

2. Az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának gyakorlata a vallási jelképek közterületen való használatával kapcsolatban, európai kitekintéssel

Az Amerikai Egyesült Államok Alkotmányának első kiegészítése szerint „A Kongresszus nem alkot törvényt vallás alapítása [...] tárgyában”.⁷⁰ A vallás „alapításának” alkotmányjogi értelmezése, és az állam mozgásterének meghatározása e tekintetben elsődlegesen a szövetségi Legfelső Bíróság feladata, amelynek számos döntése szól az állam és az egyházak, illetve a vallás szétválasztásáról. A vallási jelképek „hivatalos”, azaz állami, kormányzati, önkormányzati, bíróságok általi stb. használata ugyanakkor a Supreme Court gyakorlatában az elmúlt negyedszázadban jelentkezett alkotmányjogi problémaként. Hogy a kérdés az alkotmányjogi „nehéz esetek”⁷¹ (*hard cases*) körébe tartozik, annak tanúbizonyságát adja az ellentmondásoktól nem mentes legfelső bírósági gyakorlat. A probléma viszonylag újszerű felbukkanása pedig az amerikai társadalmi viszonyok, illetve a társadalom valláshoz való hozzáállásának a módosulására is egyértelműen utal.

Számos alsóbb fokú bírósági döntés is született e kérdések vonatkozásában, de ezek áttekintésére nem volt módunk,⁷² ráadásul

---

⁷⁰ http://hungarian.hungary.usembassy.gov/constitution_in_hungarian.html. Eredeti nyelven: „Congress shall make no law respecting an establishment of religion...”

⁷¹ Lásd H. L. A. HART: *A jog fogalma*. (ford. TAKÁCS Péter) Budapest, Osiris, 1995.

⁷² Legutóbb, 2015 júniusában Oklahoma állam Legfelső Bírósága döntött úgy, hogy az oklahomai törvényhozás előtti téren álló Tízparancsolat-emlékmű alkotmányellenes (Prescott v. Oklahoma Capitol Preservation Commission, 2015 OK 54, Case Number: 113332, Decided: 06/30/2015). Az ítélet látszólag ellentétes a szövetségi Legfelső Bíróság Van Orden v. Perry ügyben meghozott – később részletesen tárgyalandó – döntésével, azonban jelentős különbség, hogy az oklahomai döntés a tagállam saját alkotmányára alapozva született meg. Ez pedig a szövetségi alkotmányhoz képest jóval részletesebben szól az állam és az egyház szétválasztásának mibenlétéről: „No public money or property shall ever be appropriated, applied, donated, or used, directly or indirectly, for the use, benefit, or

a Legfelső Bíróság gyakorlata egyébként is köti az alsóbb bíróságokat, tehát a Supreme Court döntései kiemelt jelentőséggel bírnak, külön vizsgálatuk közel teljes képet adhat az amerikai alkotmányos gondolkodásról.⁷³

2. 1. Az állam által használt jelképek – ünnepek

2. 1. 1. *Lynch v. Donnelly* (1989)⁷⁴

A Rhode Island-i Pawtucket városa minden évben egy karácsonyi összeállítást helyez el egy nonprofit szervezet tulajdonában álló, a város bevásárlónegyedében található parkban. Az összeállítás részét képezi – többek között – egy Mikulás-ház, egy karácsonyfa, egy „Ünnepi üdvözlő” feliratú tábla, valamint egy jászol – azaz egy betlehemi jelenet –, amely több mint negyven éve látható az éves összeállítás részeként. Az alperesek (az alsóbb fokú bíróságok döntéseinek felperesei) a szövetségi kerületi bírósághoz benyújtott keresetükben tiltakoztak a jászol felállítása ellen, mivel – álláspontjuk szerint – az összeegyeztetetlen az Első Alkotmánykiegészítés állam és egyház szétválasztását előíró rendelkezésével. A kerületi bí-

---

support of any sect, church, denomination, or system of religion, or for the use, benefit, or support of any priest, preacher, minister, or other religious teacher or dignitary, or sectarian institution as such” (art. 2., s. 5.). Ez a szöveg ugyanakkor mégiscsak hasonló mérlegelési kérdéseket vet fel, mint a szövetségi alkotmányra épülő szövetségi legfelső bírósági gyakorlat. Az oklahomai döntés egyébként még nem tekinthető véglegesnek.

⁷³ A tanulmányban az államnak „betudható” cselekvésekre utalva egységesen magát az államot tüntettük fel annak alanyaként, függetlenül attól, hogy az adott jelképet a (tag)állam, annak kormánya, bírósága, vagy esetleg egy helyhatóság használta-e az egyes ügyekben; az amerikai terminológiában használt *government* így például nem „kormányzatként” (ami fordításként pontos volna), hanem „államként” szerepel a szövegben. Ennek oka az, hogy valójában mind a kormányzat, a helyi önkormányzat vagy a bíróság is az állam megtestesítőjeként lép fel ezen ügyekben, amelyet az Első Alkotmánykiegészítés korlátoz és kötelez.

⁷⁴ 465 U.S. 668 (1989).

róság a keresetnek helyt adott, és eltiltotta a várost a jászol karácsonyi összeállításban való felhasználásától. A másodfokú bíróság a döntést helybenhagyta, így került az a szövetségi Legfelső Bíróság elé.

A többségi döntést Burger főbíró jegyezte, O'Connor bíró párhuzamos véleményt írt, míg Brennan és Blackmun bírák (akikhez három, illetve két bíró csatlakozott) különvéleményt fogalmaztak meg. A többségi döntés szerint a jászol vallási jelentősége ellenére Pawtucket városa nem sértette meg az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezéseket.

Az indokolás szerint az alkotmány nem írja elő az állam és az egyház teljes szétválasztását; a pusztán vallási tolerancián túlmenően megerősíti a vallások iránti nyitottságot és határozottan tiltja a bármely vallás ellen irányuló ellenségességet. Az ennél is szűkebb körű előírások már „érzéketlen közönynek” minősülnek, azonban nem ez volt az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések célkitűzése. Az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések értelmezése összhangban áll az alkotmány kidolgozóinak szándékainak korabeli értelmezésével. Mutatja az alkotmány szövegezőinek vallási nyitottságát, azt, hogy sem ők – akik egyben az első Kongresszus képviselői is voltak –, sem pedig maga a Kongresszus nem talált az állam és egyház szétválasztása tekintetében semmi kivétlivalót például abban, hogy a Kongresszus épületében lelkészek napi imát mondjanak.⁷⁵ Az Egyesült Államok történelmét áthatja a vallás hétköznapi életben betöltött szerepének hivatalos elismerése, valamint a nyitottság minden egyes vallás és minden egyes vallásos megnyilvánulás iránt, továbbá hasonlóan erőteljes a vallásokkal szembeni ellenségesség elutasítása.⁷⁶ Az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések alkalmazása terén a Legfelső Bíróság nem az abszolutista megközelítést alkalmazta.⁷⁷ A vallások számára általában, vagy

---

⁷⁵ Uo. 673.

⁷⁶ Uo. 674.

⁷⁷ Uo. 676.

valamely vallásnak különös kedvezményt vagy különös elismerést nyújtó állami aktusok és jogszabályok rutinszerű megsemmisítése helyett a bíróság minden esetben alaposan megvizsgálja a kifogásolt aktust vagy jogszabályt, hogy megállapítsa, az ténylegesen az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések megsértésének tekinthető-e, illetve ilyen irányba mutat-e. Az egyes esetekben szükséges elhatárolási folyamat során gyakran hasznosnak mutatkozott azt vizsgálni, hogy a kifogásolt jogszabály vagy aktus világi célt szolgál-e, hogy legfontosabb vagy elsődleges hatása valamely vallás előmozdításában vagy korlátozásában áll-e, illetve, hogy az állam és valamely vallás között túlzott mértékű összefonódást eredményez-e. A bíróság azonban mindig is tartózkodott attól, hogy ezen az igen érzékeny területen akár egyetlen mérce vagy szempont alkalmazásához kösse magát.⁷⁸

A jelen ügyben a vizsgálódás középpontjában a karácsonyi időszak kontextusába helyezett jászol állt. A bíróság megállapította, hogy az ügy iratai szerint a város világi célok érdekében használta fel a jászolt a karácsonyi összeállításában, és nem törekedett valamely vallás megengedhetetlen támogatására, illetve cselekménye nem vezetett az állam és valamely vallás túlzott mértékű összefonódásához. A város a Kongresszus és a nemzeti hagyományok által is elismert ünnep megtartása és az ünnep eredetére való utalás céljából mutatta be az összeállítást; e célok jogszerű világi célkitűzéseknek minősültek. A jászol felhasználása az összeállításban legfeljebb közvetett, távoli, illetve járulékos jellegű előnyt nyújthatott egy vagy több vallás vagy hit számára, és nem jelentett komolyabb támogatást a vallásosság számára, mint a karácsony eredetének a Kongresszus vagy a végrehajtó hatalmi ág általi elismerése, vagy éppen a vallásos tárgyú festmények állami finanszírozású múzeumokban történő elhelyezése.⁷⁹ A jászol felhasználása révén a vallások számára nyújtott és a bíróság által felismert támogatás mértéke nem haladta meg a

---

⁷⁸ Uo. 679.

⁷⁹ Uo. 683.

jelentős, ugyanakkor az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezésekkel korábban összeegyeztethetőnek minősített támogatás mértékét. Az igazgatási jellegű összefonódás tekintetében nem merült fel arra utaló bizonyíték, hogy az egyházi hatóságok a jászol város általi beszerzése előtt, vagy azt követően beleszóltak volna a kiállított összeállítás tartalmába vagy kialakításába. A jászol fenntartása nem járt költségekkel, és – mivel az ügy idején 200 dollár becsértékű jászol a város tulajdonában áll – a vagyongyarapodás mértéke is elhanyagolható. A politikai jellegű nézeteltérések önmagukban nem nyújthatnak alapot az egyébként megengedhető cselekmények érvénytelenítésére, emellett pedig nem állt rendelkezésre arra utaló bizonyíték, hogy a város negyvenéves karácsonyi ünnepi hagyományainak gyakorlása során bármikor politikai súrlódás vagy nézeteltérés alakult volna ki a jászol szerepével kapcsolatban.⁸⁰

Burger főbíró szerint ironikus volna, ha – a nyugati világban húsz évszázada, az Egyesült Államokban pedig a nép, a végrehajtó hatalom, a Kongresszus és a bíróságok által két évszázada elismert esemény ünneplésének részeként – a jászol megjelenése az összeállításban olyan mértékben „megmételjezn” a kiállítást, hogy az összességében okot adna az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések sérelmének megállapítására is. Túlzott mértékű, a történelemmel és az amerikai értékekkel egyaránt összeegyeztethetetlen lépés lett volna megtiltani e passzív jelkép használatát, miközben számos közterületen – köztük iskolákban – hagyományosan dicsérő himnuszokat és karácsonyi énekeket mutatnak be és adnak elő, és a Kongresszus és a tagállami jogalkotók is imával kezdik a nyilvános üléseiket.⁸¹

O'Connor bíró párhuzamos véleménye kiegészíti a többségi indokolást. Megállapítja, hogy az állam és az egyházak szétválasztása mind a vallási felfogások támogatását, mind azok elutasítását kizárja. Ennek célja az, hogy biztosítsa a sokféle hitű és felfogású egyének

---

⁸⁰ Uo. 684.

⁸¹ Uo. 686.

egyenlőségét a politikai közösségben; senki ne érezhesse magát sem kívülállónak, sem pedig bennfentesnek e közösséghez (és így az államhoz) való viszonyában. A jászol felállítása nem hordozott efféle üzenetet, illetve a kereszténység támogatását, a városi hivatalnokok célja mindössze egy közös ünnep megtartása volt, hagyományos jelképeinek használatán keresztül. Az összeállítás nem „semlegesítette” a jászol vallási jelentőségét, de mégis „közömbösítette” azt, mint ahogyan egy vallási tárgyú kép jelentése is semlegessé válik egy állami múzeumban.⁸²

Brennan bíró (akihez Marshall, Blackmun és Stevens bírák csatlakoztak) különvéleményt fogalmazott meg, melyben elutasította a többségi döntést. Brennan szerint valamennyi méltányolható szekuláris cél (ti. az ünnep megtartása) elérhető lett volna a jászol felállítása nélkül. Azonban a betlehemi születés ábrázolása az állam imprimatúráját helyezte a keresztény hitbéli felfogásra. Brennan a többség azon felfogásához, miszerint a vallás állam általi elismerése elfogadható, hozzátette, hogy szerinte az nem népszerűsíthet vagy támogathat egy konkrét vallást, de általában a vallásokat sem. A történelmi hagyományok önmagukban nem igazolják a város magatartását, a fő kérdés az, hogy a vizsgált gyakorlat „jár-e azon következmények veszélyével, amelyektől az alkotmány szövegezői igencsak tartottak.”⁸³

2. 1. 2. *County of Allegheny v. ACLU* (1989)⁸⁴

Az ügy tárgya a Pittsburgh belvárosában évente felállított két közterületi ünnepi összeállítás alkotmányos megítélése volt. Az egyik – Jézus születését ábrázoló és egy jászolt is tartalmazó – összeállítást az Allegheny megyei bíróság „legfontosabb”, „legszebb” és „leginkább nyilvánosnak” tekinthető részén, a bíróság épületének főlépcsőjén helyezték el. A jászol a Holy Name Society, egy katolikus társaság

---

⁸² Uo. 693.

⁸³ Uo. 719.

⁸⁴ 492 U.S. 573 (1989).

adománya volt, és az adományozóra utaló jelöléssel volt ellátva. A jászol csúcsán egy *Gloria in Excelsis Deo* (Dicsőség a magasságban Istennek) feliratú táblát tartó angyal volt látható. Az ügy tárgyát képező másik ünnepi látványosság egy, a város- és megyeháza előtt, a város 45 láb magas karácsonyfája mellett elhelyezett, 18 láb magas hanukai menóra volt. A fa lábánál a polgármester nevét, valamint a város szabadság iránti tiszteletét kifejező feliratot helyeztek el. A menóra a Chabad zsidó közösség tulajdonában állt, azonban azt a város tárolta, állította fel, és távolította el minden évben. Az American Civil Liberties Union nevű jogvédő szervezet pittsburghi részlege és hét helyi lakos felperesek a jászol kihelyezésétől és a menóra felállításától való eltiltás iránti keresetet nyújtottak be a megye, illetve a város ellen, arra hivatkozva, hogy azok felállítása sértette az Első Alkotmánykiegészítés állam és egyház szétválasztását előíró rendelkezéseit. A kerületi bíróság – a *Lynch v. Donnelly* ügyben hozott ítéletre támaszkodva – a keresetet elutasította, megállapítva, hogy nem sérti az állam és az egyház szétválasztását előíró rendelkezéseket, ha egy város egy magánparkban az éves karácsonyi látványosság részeként egy jászolt is felállít. A másodfokú bíróság hatályon kívül helyezte az elsőfokú bíróság döntését, és megállapította, hogy az adott ügyben a jászol és a menóra felállítása a kereszténység és a judaizmus megengedhetetlen állami támogatásának tekintendő.

A többségi döntést Blackmun bíró jegyezte, O'Connor, Brennan és Kennedy bírák (akikhez két-két, illetve három bíró csatlakozott) részben párhuzamos, részben különvéleményt fogalmaztak meg. Összességében négy bíró gondolta azt, hogy mindkét összeállítás megengedhető, három, hogy egyik sem az, és kettő (Blackmun és O'Connor), hogy a menóra felállítása elfogadható, de a jászolé nem. Így alakult ki a többségi döntés, ami valójában két külön döntést jelentett (a menóra tekintetében 6-3, a jászol tekintetében 5-4 arányban).

A többségi döntés alapján tehát a bíróság az ítéletet részben (a jászol kiállításának megtiltása vonatkozásában) fenntartotta, részben (a menóra kiállításának megtiltására tekintettel) megsemmisítette. A többség megállapította, hogy az állam és az egyház szétválasz-

tását előíró rendelkezés alapján bármely, vallást érintő tevékenység abban az esetben engedhető meg, amennyiben legfontosabb vagy elsődleges hatását tekintve – többek között – nem mozdít elő vagy nem akadályoz egyetlen vallást sem.⁸⁵ Noha a bíróság a vallást alkotmányellenes módon előmozdító kormányzati cselekvés fogalmának kidolgozása során különböző fordulatokat – köztük „támogatás”, „előnyben részesítés”, „preferenciális bánásmód” vagy „elősegítés” – alkalmazott, az alapelv változatlan maradt: az állam és egyház szétválasztását kimondó alkotmányos rendelkezések alapján az állam nem tűnhet úgy, mintha vallási kérdésekben állást foglalna, vagy „a személyek politikai közösségben betöltött szerepe tekintetében bármilyen releváns módon egy adott valláshoz kötődne” (Lynch v. Donnelly, O’Connor bíró párhuzamos véleménye).⁸⁶ A jászol felállítása – általános összefüggéseit tekintve – sértette az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezéseket. A jászolon látható angyal szavai egyértelműen keresztény üzenetet hordoztak: dicsőség Istennek Jézus Krisztus születéséért. Továbbá, a Lynch-ügytől eltérően, a jászol környezetében nem volt látható olyan egyéb elem, amely elterelné a figyelmet erről az üzenetről.⁸⁷ Noha az állam kulturális jelenséggént elismerheti a karácsony ünnepét, azt a kereszténység szent napjaként nem ünnepelheti, nem buzdíthat Isten dicsőítésére Jézus megszületése okán. A történelem nem legitimálhat a jászol felállításához hasonló olyan gyakorlatokat, amelyek az állam valamely valláshoz vagy felekezethez való kötődését fejezik ki. A bíróság szerint a vallás támogatásának vizsgálatához nagyban hasonlít annak eldöntése, hogy egy adott gyakorlat az állam vallási elköteleződésének tekinthető-e, azzal az eltéréssel, hogy az elköteleződés megállapításához használt mérce az állam és az előnyben részesített vallás között „nyilvánvaló” kötődést követel meg.⁸⁸

---

⁸⁵ Uo. 590.

⁸⁶ Uo. 593–594.

⁸⁷ Uo. 598.

⁸⁸ Uo. 608.

A Legfelső Bíróság döntései azonban nem állapítanak meg ilyen jellegű követelményt annak bizonyítása során, hogy az állam egy adott vallást vagy felekezetet előnyben részesített-e, éppen ellenkezőleg, döntései a felekezetek közötti egyenlő bánásmód megsértésére utaló gyakorlatok esetében szigorú vizsgálatot követelnek meg.⁸⁹

Az alkotmány bármely vallási meggyőződéssel vagy intézménnyel való azonosulás helyett a világi jelleg megtartására kötelezi az államot, éppen a polgárok közötti és vallási alapú hátrányos megkülönböztetés elkerülése céljából. Ennek megfelelően az indokolás szerint bukásra van ítélve az az álláspont, amely szerint a karácsony vallási ünnepként való hivatalos megtartásának tilalma a keresztényekkel szembeni – és a nem keresztényeknek kedvező – hátrányos megkülönböztetés lenne, hiszen az az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezés alapvető premisszájának mond ellen. Másfelől, a karácsony állami ünneplésének az ünnep világi aspektusaira történő korlátozása nem részesíti előnyben a nem keresztények vallási nézeteit a keresztények nézeteivel szemben, hanem pusztán lehetővé teszi az állam számára az ünnep elismerését anélkül, hogy a keresztény hittel való elfogadhatatlan szövetségét fejezné ki.⁹⁰

A többség szerint ugyanakkor, a jászoltól eltérően a menóra felállítása – figyelemmel annak „adott fizikai környezetére” – nem ütközött a vallás támogatása tekintetében érvényes tilalomba. A menóra, a karácsonyfa és a szabadságot köszöntő felirat együttes bemutatása nem minősült a keresztény és zsidó vallás megengedhetetlen támogatásának, mindössze annak elismerését jelentette, hogy a karácsony és a hanuka ünnepe egyaránt a társadalomban világi státuszt szerzett téli ünnepi időszak részét képezi. Ezt az álláspontot támasztja alá az a széles körben elfogadott nézet, miszerint a karácsonyfa a karácsonyi ünnepi időszak legfontosabb világi szimbólumává vált.⁹¹ Az ünnepi összeállításban továbbá – méreténél és központi elhelyezke-

---

⁸⁹ Uo. 608–609.

⁹⁰ Uo. 611.

⁹¹ Uo. 614.

désénél fogva – egyértelműen a karácsonyfa volt a leginkább hangsúlyos elem, a mellette elhelyezett menóra pedig különösebb nehézség nélkül volt értékelhető annak pusztá elismeréseként, hogy nem a karácsony az egyetlen hagyományos téli ünnep. A menóra helyett egy világibb jellegű alternatíva, azaz a zsidó ünnepre utaló másik jelkép nemléte is kizárta a támogatás megállapítását. A polgármester táblájának elhelyezése szintén megerősítette, hogy a vallási szimbólum állami használata az adott kontextusban nem a vallásos meggyőződés támogatását, mindössze a kulturális sokféleség elismerését jelentette.⁹² A fentiekre tekintettel az adott ügyben a bíróság szerint nem sikerült a szükséges mértékben valószínűsíteni, hogy a józan megfigyelő (*reasonable observer*) a több elemből álló összeállítást saját vallási meggyőződésének támogatásaként vagy elutasításaként értékelhetné.⁹³

Brennan bíró véleménye (amelyhez Marshall és Stevens bírák csatlakoztak) szerint a menóra felállítása a zsidó vallási naptár „eltorzítását” jelenti, amelyben a hanuka egy kisebb jelentőségű ünnep, azaz a hanukának – ellentétben a karácsonnyal – nincsen szekuláris dimenziója, így a menóra felállítása a zsidó vallással szembeni kivételes bánásmódot jelentette.⁹⁴ A város a „szabadság előtti tisztelet” üzenetének kifejezését vallási jelképekkel mozdította elő, holott ez az üzenet nem vallási, hanem „patrióta”, és így sérthette azokat, akiknek a nemzethez való hozzáállása nem kötődik vallási meggyőződéshez.⁹⁵

Kennedy bíró véleménye (akihez Rehnquist főbíró, White és Scalia bírák csatlakoztak) szerint mindkét összeállítás alkotmányosan megengedhető volt, a többségi döntés pedig részben indokolatlan ellenséges érzelmet fejezett ki a vallások irányába. Az Első Alkotmánykiegészítés ad némi mozgásteret a kormánynak abban, hogy elismerje a vallás társadalomban betöltött szerepét. A bírák-

---

⁹² Uo. 615.

⁹³ Uo. 620.

⁹⁴ Uo. 644.

⁹⁵ Uo. 644–645.

nak is tekintettel kellene lenniük a régóta, kifogás nélkül működő gyakorlatokra, illetve a korábbi bírósági döntésekre, amelyek a törvénműleg kialakult szokásokat tiszteletben tartották.⁹⁶ Ezen elismerés határa Kennedyék szerint ott húzódik, hogy a kormányzat nem kényszerítheti rá az embereket a vallás támogatására, vagy a vallásgyakorlásban való részvételre. A kormányzatnak azonban nem kell korlátoznia önmagát az olyan ünnepek elismerésétől, amelyeknek úgy vallási, mint szekuláris elemei is vannak, a „passzív elismerés” és a „rugalmas alkalmazkodás” pedig elősegíti a társadalmi pluralizmus megvalósulását.⁹⁷

2. 2. Állandó jelképek

2. 2. 1. *Stone v. Graham* (1980)⁹⁸

Egy Kentucky állam által elfogadott törvény alapján minden állami iskolában kötelező volt elhelyezni a Tízparancsolat egy példányát a tanterem falain. Az egyes példányok alján egy felirat jelezte, hogy a Tízparancsolat a nyugati civilizáció és az Egyesült Államok *common law*-ja alapvető kódexként ismeri el, azaz a dokumentumnak szekuláris jelentősége is van. A felperesek a jogszabály végrehajtásától való eltiltás iránti keresetet nyújtottak be Kentucky állammal szemben a bírósághoz. A jogszabály alkotmányosságát megállapító ítélet ellen benyújtott fellebbezés után Kentucky állam Legfelső Bírósága helybenhagyta az elsőfokú döntést.

Az ítélet felülvizsgálata iránti kérelem kapcsán a szövetségi Legfelső Bíróság – egyhangú és együttesen megfogalmazott, *per curiam* döntésében megsemmisítve a korábbi ítéletet – megállapította, hogy a megtámadott jogszabály egyértelműen vallási jellegű cél elérésére törekedett, így az összeegyeztethetetlen az állam és egy-

---

⁹⁶ Uo. 669.

⁹⁷ Uo. 662.

⁹⁸ 449 U.S. 39 (1980).

ház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezésekkel. A döntés szerint az „állítólagos” világi célkitűzés nem elegendő az Első Alkotmánykiegészítés sérelmének elkerüléséhez, és az alkotmányellenességet nem zárta ki a törvény azon rendelkezése sem, hogy a fent említett, a szöveg szekuláris jellegére utaló feliratot minden kihelyezett példányon fel kellett tüntetni. Az alkotmányellenességet sem a kifüggesztendő példányok elkészítésének önkéntes, magánfelek általi finanszírozáshoz kötése, sem pedig az a tény nem zárja ki, hogy a Biblia érintett részeit nem hangosan olvasták fel, csupán a falra függesztették ki. A bíróság így a felülvizsgálat iránti kérelemnek helyt adott, az ítéletet pedig megsemmisítette.

2. 2. 2. *McCreary County v. ACLU (2005)*⁹⁹

A felperesek, Kentucky állam két megyéje, nagyméretű és jól olvasható módon kifüggesztette a Tízparancsolat példányait a megyei bírósági épületekben, amelyet követően az American Civil Liberties Union és más felperesek (az Egyesült Államok kódexének [US Code] 1983. §-a alapján) az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések megsértése miatt a feliratok elhelyezésétől való eltiltás iránti keresetet nyújtottak be a bírósághoz. A felperesek ezt követően határozatokat hoztak, a feliratok még szélesebb körben történő elhelyezése érdekében, annak bemutatása céljából, hogy a Tízparancsolat voltaképpen Kentucky állam „hagyományos jogi kódexe”. A határozatok számos indokra támaszkodtak e megközelítés alátámasztására, köztük például arra, hogy az állam jogalkotója az „etika hercegeként” ismeri el Jézus Krisztust. A Tízparancsolat körül látható összeállítás később nyolc kisebb méretű történelmi dokumentummal bővült ki, amelyek egyetlen közös pontja a bennünk megnyilvánuló vallási jellegű hivatkozás – például a Függetlenségi Nyilatkozat „...az ember teremtője...” fordulata – volt. Az ideiglenes intézkedés alkalmazásakor a kerületi bíróság megállapította, hogy az eredeti összeállításnak semmilyen szekuláris célja nem volt, mivel

---

⁹⁹ 545 U.S. 844 (2005).

a Tízparancsolat vallási dokumentumnak minősül. A kiegészített újabb összeállítás esetében sem találtak ilyen célt, mivel a felperesek kifejezetten a kereszténységre hivatkozó alapvető dokumentumokat válogattak össze. Ezt követően a két megye ismét módosított a kiállított tárgyakon, nem hoztak azonban az összeállítás bemutatását engedélyező új határozatot, ugyanakkor nem helyezték hatályon kívül a második változat elhelyezése tárgyában hozott határozatokat sem. Az új – „Az amerikai jogrend és állam alapjai” címet viselő – összeállítás kilenc azonos méretű, bekeretezett dokumentumot tartalmazott. Az egyik dokumentum tartalmazza, és hosszan idézi a Jakab király-féle Bibliából vett parancsolatokat, továbbá bemutatja, hogy azok meghatározó hatással voltak a nyugati világ és e nemzet jogi gondolkodásának alakulására. A parancsolatok mellett bekeretezve látható volt még – többek között – az Egyesült Államok himnuszának szövege és a Függetlenségi Nyilatkozat, amiket a szövegek történelmi és jogi jelentőségét méltató megállapítások egészítettek ki. Az alperes indítványára a kerületi bíróság az intézkedés hatálya alá vonta a harmadik formában elhelyezett összeállítást is, noha a két megye saját állításuk szerint mindössze azt kívánta bemutatni, hogy a Tízparancsolat az amerikai jogrend és állam alapvetésének részét képezi, továbbá polgáraik műveltségét kívánták növelni a bemutatott dokumentumokkal kapcsolatban. A bíróság a Tízparancsolat alapvető értékének kinyilvánítását – a Stone v. Graham ügyben hozott döntés alapján – nem világi, hanem vallási célkitűzésnek tekintette, a két megye oktatási jellegű célkitűzéseit pedig – figyelemmel az ügy előzményeire, azaz a kiállított szövegek menet közbeni bővülésére – figyelmen kívül hagyta. Az ítélet helybenhagyása mellett a másodfokú bíróság hangsúlyozta, hogy – a Stone-ügyben hozott ítélet értelmében – a Tízparancsolat kiállítása valamely világi üzenettel való szoros összefüggés hiányában vallási tárgyú megnyilvánulásnak tekintendő.

A többségi döntést Souter bíró jegyezte, O'Connor bíró párhuzamos véleményt írt, míg Scalia bíró (akikhez további három bíró csatlakozott) különvéleményt fogalmazott meg.

A többségi döntés szerint két nyilvánvaló hasonlóság merül fel a Stone v. Graham ügyben megítélt összeállítás és a jelen ügy tárgyát képező első összeállítás között: a Tízparancsolat szövegét mindkét esetben más, hagyományosan használt szimbolikus megjelenítéstől – például üres táblák – eltérő módon, önállóan, nem pedig egy szekulárisnak tekinthető összeállítás részeként mutatták be.¹⁰⁰ Mivel a Tízparancsolat a zsidó és a keresztény vallás, továbbá az erkölcs történetében egyaránt alapvető szerepet tölt be, a Stone-ügyben a bíróság okkal hangsúlyozta, hogy az egyértelműen vallási jellegű üzenet közvetítésének elkerülése érdekében nagy jelentőséggel bír a parancsolatok világi jellegű környezetbe történő behelyezése. Mindkét vallás monoteista (azaz egy istenben hisz), meghatározza a vallási jellegű kötelezettségek részleteit (bálványimádás tilalma, a *sabbát* megtartása, a hamis eskü tilalma), és még az általánosan elfogadott tilalmakat (köztük az emberölés, lopás stb. tilalmát) is egyértelműen a szöveg kezdetén kinyilvánított isteni szentség alapján vezetik le. E szöveg bemutatása tehát eltér a szimbolikus jelentőségű – például tíz római számot ábrázoló táblával történő – megjelenítésektől, amelyek valamely felekezet szerinti istenhit helyett a jog általános eszméjére való utalásként is értelmezhetők.¹⁰¹ A vallási üzenet jelenléte nehezen elkerülhető a szöveg megjelenítése esetén, ha a kontextusból nem következik a vallásos nézet hirdetésén túlmutató üzenet. A Stone-ügyben vizsgált összeállítás nem ilyen kontextusban szerepelt, a jelen ügyben pedig a felperesek által (egymagában, elkülönítetten) elhelyezett összeállítás sem volt annál jobban védhető. A józan megfigyelő csak azt gondolhatta, hogy a két megye a parancsolatokban kifejezett vallásos üzenetet kívánta hangsúlyozni és ünnepelni.¹⁰²

A két megye második összeállításában – szemben az elsővel – a parancsolatok nem elkülönülten szerepeltek, mivel azok tartalmaz-

---

¹⁰⁰ Uo. 868.

¹⁰¹ Uo.

¹⁰² Uo. 869.

ták a megyei határozatokban kifejezetten rögzített állami célkitűzések szövegét is. A parancsolatokat kiemelték továbbá a melléjük helyezett egyéb dokumentumok is, amelyek között az egyetlen hasonlóság a bennük található, Istenre történő hivatkozás volt. Az összeállítás középpontjában kizárólag vallásos témájú szövegek álltak, ami bizonyítja, hogy az összeállításban éppen vallási jelentősége miatt szerepelt a Tízparancsolat. Ezt az állami célkitűzést bizonyítja továbbá több vallási jellegű hivatkozás, valamint a határozatokból származó szöveg tanúsága arról, hogy Krisztus maga az etika megtestesítője. Az összeállítás és a határozat összességében vitathatatlanul bizonyítja alkotmányosan megengedhetetlen célkitűzését.¹⁰³

A bíróság többsége szerint kétségtől indokolt az elsőfokú bíróság következtetése, amely szerint a felperesek harmadik – „Az amerikai jogrend és állam alapjai” címet viselő – összeállítását semmilyen legitimáló erővel bíró szekuláris cél nem indokolta. Ezen összeállítás keretében a parancsolatok más, a megyék által az amerikai államiság történelmi kialakulása szempontjából különösen jelentősnek tekintett dokumentumokkal együtt voltak láthatók. A felperesek a kerületi bíróság ideiglenes intézkedése megszüntetésének elérésére törekedve számos új célkitűzéssel – köztük a polgároknak a bemutatott dokumentumok jelentőségével kapcsolatos művelésére irányuló szándékkal – próbálták alátámasztani az összeállítás harmadik változatát. A felperesek állításait azonban sem az ügy részleteit közelről ismerő elsőfokú bíróság, sem pedig a másodfokú bíróság nem találta meggyőzőnek. A Legfelső Bíróság pedig különös fenntartással vizsgál minden ügyet, ahol sem az első-, sem pedig a másodfokú bíróság nem talált értékelhető világi célokat. Az új célkitűzésekkel kapcsolatos felperesi nyilatkozatok kizárólag perviteli célokat szolgáltak, hiszen azokat nem támasztották alá az újabb összeállítások bemutatását jóváhagyó felperesi határozatok sem. A csupán néhány hónappal korábban a második összeállítás tekintetében hozott határozatokat nem helyezték hatályon kívül, illetve más

---

¹⁰³ Uo. 870.

módon sem semmisítették meg. De e határozatok vallásos szellemiségét még fokozottabban fejezte ki a harmadik összeállítás, amely az első két változatnál is áthatóbb módon idézte fel a parancsolatok tisztán vallási jellegű nyelvezetét. Egyetlen józan megfigyelő sem fogadhatná el tehát azt az állítást, hogy a felperesek elkerülték volna a korábbi összeállítások esetében olyannyira nyilvánvalóan megjelenő vallásos célkitűzést.¹⁰⁴ A kiállított anyagok megválasztása sem utalt olyan egyértelmű tematikára, amely ellensúlyozhatta volna a folyamatosan megjelenő vallási célt. Különös például, hogy az alapvető jelentőségűnek tekintett dokumentumok között található egy nemzeti himnusz, azonban nem szerepel köztük az alkotmány eredeti kidolgozása óta a legjelentősebb strukturális rendelkezéseket beiktató Tizenegyedik Alkotmánykiegészítés. Egy józan megfigyelő sokkal inkább arra gyanakodhatott ebben az esetben, hogy a felperesek minden lehetséges megoldást megragadva törekedtek arra, hogy a vallási semlegességre kötelezett bíróságok falain vallási tárgyú szöveget helyezhessenek el.¹⁰⁵

Scalia bíró hosszú és markáns különvéleményt jegyzett, amelyhez Rehnquist főbíró, Thomas és Kennedy bírák csatlakoztak. Scalia a többséget a korábbi bírósági gyakorlat elvtelen alkalmazásával vádolta. Felidézi azon eseteket, amelyekben az egyházak állami támogatását a bíróság alkotmányosnak fogadta el, például adókedvezmények,¹⁰⁶ vagy a vallási egyesületek számára a diszkrimináció szabálya alóli kivétel¹⁰⁷ formájában, vagy amikor alkotmányosnak ítélte meg azt a gyakorlatot, hogy a tagállami törvényhozás soros nyitó ülése közös imával kezdődik.¹⁰⁸ Scalia szerint az egyetlen körülmény, ami a semlegességi elv e döntésekben megjelenő értelmezését jelen ügytől elválasztja, az a vizsgált gyakorlatok „kora”, azaz múltbeli időtarta-

---

¹⁰⁴ Uo. 872.

¹⁰⁵ Uo. 872–873.

¹⁰⁶ *Walz v. Tax Commission of City of New York*, 397 U.S. 664 (1970).

¹⁰⁷ *Corporation of Presiding Bishop of Church of Jesus Christ of Latter-day Saints v. Amos*, 483 U.S. 327 (1987).

¹⁰⁸ *Marsh v. Chambers*, 463 U.S. 783 (1983).

mának hossza.¹⁰⁹ Míg a bíróság a régi gyakorlatokat alkotmányosnak ismerte el, itt az újabb emlékműállítást már nem. Scalia szerint a bíróság nem mehet túl messzire a „kikényszerített semlegesség” útján, amely ellentmond a történelmi tapasztalatoknak és a jelenlegi gyakorlatoknak is. Ha a nyilvános fórumokon a vallás csak teljesen felekezetszemleges módon jelenhetne meg, akkor a vallás eltűnhetne e fórumokról.¹¹⁰ A történelem arra tanít, hogy különbség van az egyetlen Teremtőben való hit elismerésében és a vallás létrehozásában (*establishment*), amely utóbbi az állam számára tilos.¹¹¹

Scalia vitatja a többségi döntésben megjelenő azon felfogást is, miszerint a nyilvános fórumokon közzétett vallási jelkép kihelyezésének elsősorban szekuláris célt kell szolgálnia; mint írja, az alkotmány szövegezői keserű iróniával gondolhatnak arra, hogy azon rendelkezések, amelyek által a különféle vallások védelmét kívánták szolgálni, most arra is alkalmasak, hogy bármely olyan jelképet, amelynek vallási tartalma nem teljesen a szekuláris jelentése alá rendelt, száműzzenek a közéletből.¹¹²

2. 2. 3. *Van Orden v. Perry* (2005)¹¹³

A Texas állami Capitolium körül elhelyezett 21 emléktábla és 17 emlékmű között látható egy hat láb magas, a Tízparancsolat kőbe vésett szövegét ábrázoló kőtömb is. A jogalkotási iratok szerint az állam, miután elfogadta a Fraternal Order of Eagles – egy nemzeti szociális, polgári és hazafias szervezet – által felajánlott emlékművet, a Capitolium területét fenntartó állami szerv ajánlása alapján választotta ki az emlékmű helyét. Az Austinban élő és a kérdéses területen tett látogatásai során az emlékművel gyakran szembesülő felperes az emlékmű elhelyezése jogellenességének, azaz az Első

---

¹⁰⁹ 545 U.S. 844, 892 (2005).

¹¹⁰ Uo. 893.

¹¹¹ Uo. 894.

¹¹² Uo. 903.

¹¹³ 545 U.S. 677 (2005).

Alkotmánykiegészítés állam és egyház szétválasztását előíró rendelkezései sérelmének megállapítása, valamint az emlékmű eltávolítására kötelező intézkedés iránti keresetet nyújtott be a bírósághoz az Egyesült Államok kódexének 1983. §-a alapján. Az emlékmű és a hivatkozott alkotmányos rendelkezések összeegyeztethetőségét kimondó kerületi bíróság megállapította, hogy az állam elfogadható, szekuláris célok szerint járt el, amikor a fiatalkorúak bűnözése ellen tett erőfeszítéseiért ilyen elismerésben részesítette az adományozó szervezetet, továbbá, hogy a történelmet, a célkitűzéseket és a kontextust ismerő józan megfigyelő megítélése szerint e passzív jellegű emlékmű nem hordoz arra utaló üzenetet, hogy az állam valamely vallást támogatná. A másodfokú bíróság a döntést helybenhagyta.

A Legfelső Bíróság többségi döntése helybenhagyta ezen ítéletet. A bíróság véleményét ezúttal Rehnquist főbíró jegyezte, Scalia és Breyer bírák párhuzamos véleményyt írtak, míg Stevens, O'Connor és Souter bírák (akikhez Ginsburg bíró csatlakozott) különvéleményt fogalmaztak meg. A McCreary-ügy többségét alkotó bírák közül négyből itt kisebbség lett, míg az ott alulmaradók – Breyerrel kiegészülve – itt a többséget alkották, ebből fakadt, hogy a két, azonos napon meghozott döntés első ránézésre ellentmond egymásnak.

A többségi indokolás megállapította, hogy az emlékmű nem sérti az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezéseket. A vallás és vallási hagyományok az amerikai nemzet történelmében játszott meghatározó szerepének és a vallási ügyekbe való állami beavatkozás vallásszabadságot veszélyeztető természetének összeegyeztetéséhez elengedhetetlen, hogy a bíróság mindenkor szem előtt tartsa az állam és egyház szétválasztásának biztosítása tekintetében viselt felelősségét, és ne viszonyuljon ellenségesen a valláshoz.¹¹⁴ A minősítésnek a bíróság szerint az emlékmű jellegén és a nemzet történelmében kell alapulnia. A három hatalmi ág – legalább 1789 óta – töretlenül és hivatalosan elismeri a vallásnak az

---

¹¹⁴ Uo. 684.

amerikai polgárok életében betöltött szerepét.¹¹⁵ Tipikusan ilyen elismerésnek tekinthető a Texas államban elhelyezett, Tízparancsolatot ábrázoló emlékmű is. A Tízparancsolat ábrázolásai több helyen láthatók e bíróság területén, valamint a szövetségi állam fővárosában is. A bíróság állásfoglalásai – a bíróságnak otthont adó épülethez hasonlóan, amelynek díszítésén is feltűnik a Tízparancsolat – szintén elismerik a Tízparancsolatnak az „amerikai örökségben” betöltött szerepét. Noha a Tízparancsolat a többség szerint is vallási szövegnek tekinthető, e szöveg tagadhatatlan történelmi jelentéssel is bír.¹¹⁶ Nem vezet az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések sérelméhez pusztán az, ha a szövegnek vallásos tartalma van, vagy valamely vallásos nézettel összeegyeztethető üzenetet közvetít. A vallási jellegű üzenetek és jelképek állam általi használatának természetesen vannak korlátai is, mint azt a döntés elismeri. Azonban sem a Stone-ügyben hozott ítélet, sem a későbbi döntések nem utaltak arra, hogy az adott ügyben alkalmazott megállapítások az állami iskolákon túlmenően a jogalkotók helyiségeire vagy Capitolium területére is azonos módon vonatkoznának.¹¹⁷ A Tízparancsolatot ábrázoló emlékmű elhelyezése a texasi Capitolium területén a Stone-ügy tényállásához viszonyítva lényegesen „passzívabb” használatnak tekinthető. Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a felperes éveken keresztül zavartalanul járt-kelt az emlékmű mellett, mielőtt benyújtotta volna keresetét. Texas állam a Capitolium területén elhelyezett emlékművekkel az állam politikai és jogi történelmének több elemét jeleníti meg.¹¹⁸ A Tízparancsolatot ábrázoló emlékmű e csoportba való felvétele a többség szerint kettős jelentőséggel bír, hiszen egyszerre kötődik a valláshoz és az

---

¹¹⁵ Uo. 686.

¹¹⁶ Uo. 688–690.

¹¹⁷ Uo. 690–691.

¹¹⁸ Uo. 691.

államhoz, ami nem tekinthető az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések sérelmének.¹¹⁹

A McCreary-ügyben megfogalmazott véleményéhez mindenki ragaszkodott, a két tényállást analógnak ítélve, kivéve Breyer bírót, akinek szavazata végül ezt az ügyet eldöntötte. Az ő párhuzamos véleménye szerint jelen ügy nehéz határesetnek tekinthető, amelyben a jogi gondolkodást nem helyettesíthetik a bíróság által az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezéseket érintő kérdések eldöntésére használt különböző mércék.¹²⁰ A bíróságnak – mint minden alkotmányjogi vonatkozású ügyben – itt is az Első Alkotmánykiegészítés vallási vonatkozású rendelkezéseinek célkitűzéseit kell szem előtt tartania, azaz biztosítania kell a lehető legteljesebb mértékű vallásszabadságot és vallási toleranciát mindenki számára, kerülnie kell a társadalmi konfliktusokhoz vezető vallási megosztottságot, és biztosítania kell az állam és egyház szétválasztását. Breyer szerint nincsen az ehhez hasonló és nagymértékben a tényállási elemektől függő ügyekben általánosan használható képlet. A Tízparancsolat felhasználásának kontextusára vonatkozó vizsgálat egyértelműen mutatja, hogy a Tízparancsolat – vallási jellegű üzenete ellenére – a társadalmi viselkedés megfelelő szabályaival kapcsolatos világi, valamint e szabályok és a jog közötti történelmi kapcsolatra utaló üzenetet is hordoz. A Capitolium területén elhelyezett emlékmű körülményei és fizikai elhelyezkedése határozottan – de nem döntő mértékben – arra utaltak, hogy a Tízparancsolat szövegének az adott emlékművön való elhelyezése elsődlegesen szekuláris tartalmú üzenetet közvetít.¹²¹ Ebben az ügyben a döntő tényező azonban Breyer szerint az, hogy az emlékmű elhelyezése óta már negyven év eltelt anélkül, hogy bárki – jogi értelemben – szót emelt volna az emlékmű ellen. Ez a negyven év minden bírósági mércénél jobban bizonyítja, hogy – világnézettől függetlenül – az

---

¹¹⁹ Uo. 692.

¹²⁰ Uo. 700.

¹²¹ Uo. 701.

emberek csupán elenyésző hányada értelmezheti az emlékművet az állam vallási kötődésére utaló bizonyítékként. A Capitolium területére látogató emberek a táblák üzenetének vallási vonatkozásait vélhetően inkább a kulturális örökségre utaló, szélesebb értelemben vett erkölcsi és történelmi üzenet részének tekintik.¹²² A fenti okok miatt a Texas államban kiállított Tízparancsolat Breyer szerint is összeegyeztethető az alkotmány rendelkezéseivel.

Míg Scalia a McCreary-ügyben harmincoldalas különvéleményt írt, addig itt megelégedett egy 14 soros párhuzamos véleménnyel, amely visszaül előbbi álláspontjára. Itt ezen túlmenően lakonikusan megjegyezte, hogy nem talál semmilyen alkotmányellenességet abban, ha az állam általában véve előnyben részesíti a vallást, Istent vagy a Tízparancsolatot nyilvános imádság vagy elismerés formájában megtiszteli.¹²³

A különvélemények szerint a józan megfigyelő az emlékművet a vallás állami támogatásaként érzékeli, és az itt vizsgált tényállás csak csekély mértékben tér el a McCreary-ügytől. Az ezúttal alulmaradó bírák szerint az állam egyik ügyben sem tudta bizonyítani a döntően szekuláris célt a jelképek ki-, illetve felállítása mögött.

2. 2. 4. *Pleasant Grove City v. Summum* (2009)¹²⁴

A Utah állambeli Pleasant Grove City település Pioneer Park elnevezésű közparkjában legalább 11, magánfelektől adományként kapott állandó emlékmű található, köztük a Tízparancsolat-emlékmű. Az alperes, a Summum nevű vallási szervezet „Summum hét aforizmáját” tartalmazó emlékmű felállítására irányuló kérelmet nyújtott be az önkormányzathoz. A kérelem elutasításakor a település önkormányzata kifejtette, hogy a park területén kizárólag a város történelméhez közvetlenül kapcsolódó, vagy a közösséggel hosszú

---

¹²² Uo.

¹²³ Uo. 692.

¹²⁴ 555 U.S. 460 (2009).

ideje fennálló kapcsolatot ápoló csoportoktól adományként kapott emlékművek helyezhetők el. Ezt követően az alperes ismételen benyújtotta kérelmét, azonban abban nem tért ki sem az emlékmű történelmi jelentőségére, sem pedig a közösséghez fűződő kapcsolatára. A város a kérelmet újból elutasította, a szervezet pedig bírósághoz fordult, mivel álláspontja szerint a Tízparancsolatot megjelenítő emlékmű elfogadása, ugyanakkor az alperes által javasolt emlékmű elutasítása révén megsértették az Első Alkotmánykiegészítés által biztosított szólásszabadságát. A kerületi bíróság elutasította az alperes ideiglenes intézkedésre irányuló kérelmét, a másodfokú bíróság azonban megsemmisítette a határozatot. Utalva arra, hogy a Tízparancsolatot bemutató emlékmű korábban nem állami, hanem magánjellegű megnyilvánulásnak (magánfél véleménynyilvánításának) minősült, továbbá arra, hogy a közparkok hagyományosan nyilvános fórumnak tekinthetők, amelyhez a versengő vélemények számára egyenlő hozzáférést kell biztosítani, a bíróság az emlékmű azonnali elhelyezésére kötelezte a várost.

A Legfelső Bíróság döntése értelmében egy állandó emlékmű elhelyezése egy közparkban az „állami szólásszabadság” (*government speech*) megnyilvánulásának tekinthető, még abban az esetben is, ha azt magánadakozásból állították, és ilyenformán a szólásszabadság megsértése – mivel az alperes éppen annak gyakorlását vitatja – fel sem merülhet. A többségi döntést Alito bíró jegyezte, míg Stevens, Scalia, Breyer és Souter bírák párhuzamos véleményt írtak.

A korábbiaktól eltérő az ügy abban a tekintetben, hogy a bíróság nem a vallás támogatásának korlátai (azaz az *Establishment Clause*) alapján vizsgálta a tényállást, hanem a szólásszabadság szempontjából; az eldöntendő kérdés tehát az eljárásban nem az volt, hogy állami támogatásnak minősül-e az, ha egy vallási jelkép közzétételét az állam megengedi valamely magánszervezet számára, míg mások számára ezt megtiltja, hanem, hogy korlátozható-e az állam szólásszabadsága az ilyen kérelmek elbírálásakor, azaz kötelezhető-e az állam arra, hogy elutasítson egy ilyen kérelmet (mert ezzel valamely vallást vagy egyházat támogatna), vagy arra, hogy minden kérel-

mező számára, azonos feltételekkel tegye lehetővé az emlékművek állítását közterületen.

Ugyanakkor tárgyában és következtetéseiben ez az ügy is szorosán kapcsolódik a vallásszabadsággal kapcsolatos kérdésekhez, mivel az állami semlegesség szabályának pontos értelmezése és az állami szólásszabadság korlátainak meghatározása egymástól el nem választható alkotmányjogi problémák. A Legfelső Bíróság döntése szerint az állami szervezeteknek „jogukban áll azt mondani, amit akarnak”,¹²⁵ illetve jogukban áll megválasztani az általuk kifejezni kívánt nézeteket.¹²⁶ Az állami szervek ezt a jogukat abban az esetben is gyakorolhatják, ha magánfelektől származó segítséggel kívánnak államilag irányított üzenetet kommunikálni.¹²⁷ Az állami megnyilvánulásoknak ugyanakkor korlátai is vannak: minden állami megnyilvánulásnak meg kell felelnie például az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezéseknek. A köztisztviselők megnyilvánulási lehetőségeit korlátozhatja továbbá törvény, rendelet vagy a gyakorlat; az állami szereplők pedig végső soron a választók felé és a politikai folyamatok révén is felelősséget viselnek a megnyilvánulásaikért.¹²⁸

A bíróság szerint a közterületen állandó jelleggel elhelyezett emlékművek főszabályként az állami szólásszabadság gyakorlásának minősülnek.¹²⁹ Az államok hosszú ideje használnak emlékműveket nyilvános kommunikáció céljára. A közterületen elhelyezett, államilag megrendelt és finanszírozott emlékművek tehát „állami véleménynek” minősülnek, csakúgy, mint a magánfelek által finanszírozott és az állam által közterületen történő elhelyezés céljából adományként elfogadott emlékművek is. Jóllehet állami szereplők

---

¹²⁵ Hivatkozva a *Rosenberger v. Rector and Visitors of University of Virginia*, [515 U.S. 819, 833. (1995)] döntésre.

¹²⁶ Lásd *Rust v. Sullivan*, 500 U.S. 173 (1991).

¹²⁷ *Johanns v. Livestock Marketing Association*, 544 U.S. 550, 562 (2005).

¹²⁸ *Board of Regents of University of Wisconsin System v. Southworth*, 529 U.S. 217, 235 (2000).

¹²⁹ 555 U.S. 460, 464 (2009).

rendszeresen fogadnak el magánfelek által finanszírozott, illetve adományként felajánlott emlékműveket, a gyakorlatban jellemzően szelektálnak a felajánlások között.¹³⁰ Mivel a közparkok fontos szerepet töltenek be a városok lakosság és külvilág felé kommunikált identitás meghatározásában, a városok különös gonddal járnak el a felajánlott emlékművek elfogadása során, és általában csak az adott helyszínre megfelelőnek tartottakat fogadják el, figyelembe véve különböző esztétikai és történelmi megfontolásokat, valamint a helyi kulturális sajátosságokat. Az elfogadott emlékművek céljukat és tényleges hatásukat tekintve állami üzenetet hordoznak, így a szólásszabadság állami gyakorlásának minősülnek.¹³¹

Ugyan jelen esetben a felajánló magánfelek számos emlékművet befejezett formában adtak át, a bíróság megállapítása szerint a város a kiválasztás tekintetében gyakorolt végső jóváhagyási joga alapján tényleges ellenőrzéssel rendelkezett az általuk hordozott üzenet felett. A város az általa kommunikálni kívánt üzeneteket hordozó emlékműveket válogatta össze, megszerezte a parkban elhelyezett legtöbb emlékmű – köztük a Tízparancsolat-emlékmű – tulajdonjogát, az alperes kérelmét elutasító döntésében pedig kifejezetten meg is határozta a kiválasztás szempontjait.¹³²

Az alperes jogos aggályából – hogy az állami szólásszabadságra vonatkozó szabályokat ne lehessen egyes nézetek előnyben részesítése céljából felhasználni – nem következik, hogy az állami szereplők a véleménynyilvánításra vonatkozó szabályok megsértésének elkerülése érdekében kötelesek lennének magánfelek által felajánlott emlékművek „üzenetét” magukévá tenni. A magánfelek által adományként felajánlott emlékművek elfogadása és elhelyezése révén a városok valóban véleményt kifejező cselekményeket hajtanak végre, ez azonban nem jelenti azt, hogy támogatnák a valamely adományozó által a műemléknek tulajdonított jelentést. Az állam üzenete

---

¹³⁰ Uo. 471.

¹³¹ Uo. 472.

¹³² Uo. 473.

módosulhat az adott területen a későbbiekben elhelyezett további emlékművek által, illetve az idő múlásával is.¹³³

A bíróság szerint jelen ügyben a nyilvános fórumokra vonatkozó korábbi elvek és gyakorlat nem volt alkalmazható. Ez csak akkor lett volna másként, ha valamely állami tulajdonban álló terület vagy állami program a nélkül képes nagyszámú előadó számára nyilvánosságot biztosítani, hogy az adott terület vagy program alapvető feladata megghiúsulna. A közparkokban azonban csak korlátozott számú állandó emlékmű helyezhető el. Ha az államnak a felajánlott emlékművek kiválasztása során biztosítania kellene a világnézeti semlegességet, akkor vagy a parkok válnának túlszűfolttá, vagy hosszú ideje látható és népszerű művek eltávolítására irányuló nyomással kellene szembenéznie. Ha a magánfelek által adományozott emlékművek elhelyezése tekintetében a közparkok a hagyományos értelemben vett nyilvános fórumnak minősülnének, a legtöbb park esetében kényszerűen vissza kellene utasítani minden adományt. A bíróság megállapítása szerint, ha a nyilvános fórumokra vonatkozó mérce szinte elkerülhetetlenül a fórum megszűnéséhez vezetne, akkor a mérce alkalmazásának nincs helye.¹³⁴

Ha elfogadjuk a többségi indokolást, és az emlékművek felállításáról vagy elutasításáról szóló döntést az állam szólásszabadsága körébe utaljuk, akkor joggal merül fel a kérdés, hogy az állam választása, amellyel valamely vallást vagy egyházat a többihez képest előnyben részesít, vagy éppen hátrányba hoz, nem sérti-e az *Establishment Clause* rendelkezéseit, azaz az állam számára a vallás támogatása vonatkozásában előírt tilalmat? Azaz, bár Pleasant Grove City az adott ügyből győztesen került ki, de nem veszélyezteti-e ezen győzelmét annak a felismerése, hogy szólásszabadsága gyakorlása által egy vallást előnyben részesített másokhoz képest? A többségi vélemény e kérdésre nem tér ki, de a párhuzamos vélemények felvetik ezt a problémát. Stevens bíró megjegyzi, hogy az állami

---

¹³³ Uo. 473–474.

¹³⁴ Uo. 480.

szólásszabadságnak – ellentétben a „rendes”, azaz a magánfeleket megillető szólásszabadsággal – továbbra is korlátozza az *Establishment Clause*.¹³⁵ Scalia szerint a konkrét ügyben az állam és az egyházak szétválasztásának elve sem sérült, tekintettel arra, hogy a tényállás nagyban hasonlított egy hasonló esetet alkotmányosnak minősítő Van Orden-ügy tényállására. Ettől függetlenül, az állam döntési mozgástere – általában véve – nem egészen korlátlan az emlékművek kiválasztásában, és ha el akarják kerülni az *Establishment Clause* megsértését, akkor igazolniuk kell az emlékmű felállítása mögötti szekuláris célt.¹³⁶

2. 2. 5. *Salazar v. Buono* (2010)¹³⁷

A Veterans of Foreign Wars nevű, háborús veteránokat tagjai sorában tudó civil szervezet 1934-ben egy latin keresztet állított fel a szövetségi fennhatóság alá tartozó Mojave National Preserve területén, így tisztelve az I. világháborúban elesett amerikai katonák emléke előtt. A nemzeti parkot rendszeresen látogató alperes (Buono) – sérelmezve a vallási jelkép szövetségi területen való elhelyezésének tényét – az államot a kereszt eltávolítására kötelező intézkedés iránti keresetet nyújtott be a bírósághoz az Első Alkotmánykiegészítés állam és egyház szétválasztását előíró rendelkezéseinek sérelmére hivatkozva. Az eljárás első szakaszában (Buono I.-ügy) a kerületi bíróság megállapította, hogy a szövetségi területen elhelyezett kereszt a vallás állami támogatásának benyomását keltette, így 2002-ben meghozta az általa kért tiltó intézkedést. A kerületi bíróság nem vette figyelembe, hogy a kereszttel kapcsolatos állami cselekmények szolgáltak-e világi célokat, vagy vezettek-e az állam és valamely vallás közötti összefonódáshoz. A Kongresszus ezt követően – miközben az állam által kezdeményezett fellebbezési el-

---

¹³⁵ Uo. 482.

¹³⁶ Uo. 482–483.

¹³⁷ 559 U.S. 700 (2010).

járás folyamatban volt – elfogadta a földcseréről, pontosabban a védelmi minisztériumi kisajátításról szóló törvényt (Department of Defense Appropriations Act 2004), melynek 8121. § a) pontja kötelezte a belügyminisztert, hogy a nemzeti park egy másik részén található magántulajdonban álló földrészletért cserébe átruházza a keresztet és az annak helyt adó területet a Veterans of Foreign Wars részére. A másodfokú bíróság megerősítette a kerületi bíróság ítéletét mind a jogalap, mind pedig az érdemi kérdések tekintetében, és nem vizsgálta a jogszabály Buono követelésére gyakorolt hatásának, illetve alkotmányosságának kérdését (Buono II.-ügy). Mivel az állam nem nyújtott be felülvizsgálati kérelmet e bírósághoz, a másodfokú ítélet jogerőre emelkedett. Buono ezt követően a földcsere megakadályozására irányuló intézkedés iránti keresetet nyújtott be a kerületi bírósághoz, akár a 2002-es intézkedés végrehajtása, akár annak módosítása révén. A bíróság 2005-ben elutasította az állam viszontkeresetét, megállapítva, hogy az valójában a kereszt eredeti helyén való elhelyezésének fenntartására irányuló, elfogadhatatlan kísérlet volt. A bíróság helyt adott az alperes indítványának, mely a 2002-es intézkedés végrehajtására irányult, az intézkedés módosítására irányuló indítványt elutasította, valamint végleges hatállyal eltiltotta az államot a földcseréről szóló törvény végrehajtásától. A másodfokú bíróság ismét helybenhagyta az ítéletet.

A Legfelső Bíróság többségi döntése ezt az ítéletet megsemmisítette, és az ügyet visszaküldte az elsőfokú bírósághoz. A többségi véleményt Kennedy bíró jegyezte, Roberts főbíró, Alito és Scalia bírák párhuzamos véleményt írtak, míg Stevens és Breyer bírák különvéleményt fogalmaztak meg (előbbiekhöz két további bíró is csatlakozott).

A többségi indokolás szerint a bíróság nem hozhat tiltó intézkedést anélkül, hogy figyelembe venne minden, az esetleges intézkedés tekintetében jelentőséggel bíró körülményt. Azzal, hogy jogellenesként figyelmen kívül hagyta a Kongresszusnak a földcseréről szóló törvény elfogadásával kapcsolatos szándékait, a kerületi bíróság nem vette kellő mértékben figyelembe a törvény elfogadásának körül-

ményeit és indokait.¹³⁸ A kereszt magánszemélyek által, szövetségi területen történő elhelyezésének célja mindössze az elesett katonák emléke előtti tiszteletadás volt, nem pedig az, hogy megkísérelje kicsikarni az államból annak valamely vallási meggyőződés iránti támogatását.¹³⁹ A kereszt ráadásul a törvény elfogadásakor már több mint hetven éve az érintett területen állt, az idő múlásával pedig – az általa megjelenített tiszteletadással együtt – a köztudat részévé vált.¹⁴⁰ A 2002-es intézkedés ezért komoly dilemma elé állította az államot: vagy az intézkedés ellenére is az eredeti helyén hagyja a keresztet, vagy eltávolítja azt, megsértve ezzel az elesett katonák emlékét. Mivel egyik lehetőség sem látszott elfogadhatónak, a Kongresszus a földcseréről szóló törvény elfogadása mellett döntött. A törvényben tehát az a jogalkotói döntés öltött testet, hogy a vitát legjobban a kereszt eredeti helyén való megőrzésének szabályozása révén lehet megoldani. A törvényt nem lehetett figyelmen kívül hagyni mint a probléma megkerülésére irányuló kísérletet, hiszen az a jogszabályi környezet változását, az ügyre vonatkozó szabályozás Kongresszus általi meghatározását jelentette.¹⁴¹

A döntés szerint, ha valamely jogalkotási aktus aláássa egy korábbi intézkedés jogalapját, a releváns kérdés az, hogy a korábban felmerült jogellenesség indokolja-e a bíróság méltányosságon alapuló hatáskörének további gyakorlását, figyelembe véve annak lehetőségét, hogy a megváltozott körülmények között az esetleges intézkedés a továbbiakban már nem volna helyénvaló. A kerületi bíróság a 2002-es intézkedést kizárólag azon következtetése alapján hozta meg, hogy a szövetségi területen elhelyezett kereszt a vallás állami támogatásának benyomását keltette, a másodfokú bíróság pedig ugyanezen az alapon hagyta helyben az ítéletet. Egyik bíróság sem vizsgálta az állami cselekmény céljának megfelelőségét. Mivel

---

¹³⁸ Uo. 715.

¹³⁹ Uo.

¹⁴⁰ Uo. 716.

¹⁴¹ Uo. 717.

mindkét ítélet kizárólag a kereszt által keltett benyomáson alapult, az intézkedésen alapuló további jogorvoslatoknak is ugyanezen az alapon kellett volna nyugodniuk. A kerületi bíróság azonban egy valamely okból (jogellenes állami célkitűzés) kifogásolhatónak tekintett magatartástól való eltiltásra egy másik ok (állami támogatás látszata) miatt meghozott intézkedést használt fel. Ilyen körülmények között nem volt helyénvaló tiltó intézkedést hozni. Az alsóbb fokú bíróság tehát figyelmen kívül hagyta, hogy a földcseréről szóló törvény következtében beállt jogszabályi és körülménybeli változások következtében esetleg a józan megfigyelő mércéje a továbbiakban már nem lehet alkalmas a jogvita rendezésére. A bíróság továbbá nem kísérelte meg a Kongresszus által elfogadott, a megőrzésre irányuló politika alapján átértékelni a Buono I.-ügyben hozott ítélet megállapításait, ehelyett inkább kizárólag a kontextustól és környezettől megfosztott kereszt vallási vetületeire összpontosított.¹⁴²

Alito bíró párhuzamos véleménye szerint az ügyet nem kellett volna visszaküldeni az alsóbb fokú bíróságokhoz annak eldöntése céljából, hogy a földcseréről szóló törvény végrehajtása összeegyeztethetetlen-e a kerületi bíróság intézkedésével, vagy az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezésekkel. Mivel a tényállás e kérdések eldöntéséhez kielégítő mértékben tisztázott, Alito bíró a Legfelső Bíróság által eldönthetőnek vélte a kérdést, és a többség helyében a törvényt alkotmányosnak ítélte volna. Álláspontja szerint az ügy sajátos körülményei nagy körültekintést igénylő problémát állítottak a Kongresszus elé, amely e problémát egy olyan megközelítéssel kívánta megoldani, amely a vallás szövetségi területen elhelyezett keresztből kiolvasható támogatásának még a látszatát is kizárja, ugyanakkor elkerüli e történelmi emlékmű lerombolásának igen felkavaró, szimbolikus aktusát is.¹⁴³ A Kongresszus által választott földcsere következtében a kereszthez tartozó

---

¹⁴² Uo. 720.

¹⁴³ Uo. 727.

terület egy közeli és azonos értékű területért cserébe a Veterans of Foreign Wars tulajdonába kerülne. A földcsere összeegyeztethető lenne a kerületi bíróság intézkedésével, amelynek nyilvánvaló jelentése az volt, hogy a továbbiakban az állam szövetségi területen nem tarthatja fenn a keresztet. A törvény végrehajtása a vallásnak az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezéseket sértő támogatásának sem minősülne. Az ún. „támogatási mérce” (*endorsement test*) a hipotetikus, a történelmet és a vitatott megjelenítésre vonatkozó valamennyi tényt ismerő józan megfigyelő szemén keresztül értékeli a kifogásolt megjelenítést. A jelen ügyben e megfigyelő tisztában lenne az emlékmű eredetével és történetével, így a földcsere a Kongresszus részéről egy sajátos helyzet kezelésére, valamint az ütköző érdekek összeegyeztetésére irányuló kísérletként értékelné.¹⁴⁴ Végezetül, mint Alito megjegyzi, a törvény elfogadására nem az emlékmű vallási üzenete elfogadásának (jogellenes) céljából került sor, hanem azért, hogy emléket állítson a nemzet háborús halottainak, és elkerülje az emlékmű esetleges lerombolásának igen felkavaró, szimbolikus aktusát.¹⁴⁵

Stevens bíró különvéleménye szerint (amelyhez Ginsburg és Sotomayor bírák csatlakoztak) a döntésnek jóvá kellett volna hagynia az alsóbb bíróságok döntéseit, mégpedig két okból. Egyfelől, a földcseréről rendelkező törvény egyértelmű célja volt, hogy a keresztet eredeti helyén megőrizze, ez pedig a vallás alkotmányosan megengedhetetlen állami támogatásának minősül. Másfelől, még ha a földcsere meg is valósul, a józan megfigyelő még ezt követően is a vallás kormányzat általi támogatásaként értékelné a kereszt létét, többek között azért is, mert ismervén a földcsere sajátos körülményeit, illetve, mert az érintett földterület magántulajdonná válása nem változtatna azon a körülményen, hogy a keresztet eredetileg

---

¹⁴⁴ Uo. 728.

¹⁴⁵ Uo. 729.

a kormányzat sajátjaként állította fel, saját üzenetét hirdetve ezzel; az emlékmű „karaktere”, az államhoz való kapcsolódása tehát nem változna meg.¹⁴⁶

2. 3. *Magánkezdeményezésből, közterületen állított jelképek*

Az 1995-ben lezárult Capitol Square Review Board v. Pinnette ügy¹⁴⁷ kissé kilóg a fentiekben tárgyalt ügyek sorából, hiszen, bár a tárgya szintén vallási jelkép közterületen való használatának alkotmányossága volt (ezúttal egy kereszt felállítása a karácsonyi időszakban), a kezdeményező nem állami szerv volt, hanem egy magánszervezet, amely a közterületet kívánta üzenetének tolmácsolására felhasználni.

Ohio állam joga alapján a Capitol Square – azaz az állam fővárosában, Columbusban található állami parlament épülete körüli park – a közügyek megvitatására és közéleti tevékenység folytatására szolgáló nyilvános fórumnak minősült, a területhez való hozzáférés szabályozásának feladatát pedig a Capitol Square Felügyelő és Tanácsadó Testület látta el. A hírhedt Ku-Klux-Klan mint felperes amiatt nyújtott be keresetet a bírósághoz, mert a Testület az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezések alapján elutasította arra irányuló kérelmét, hogy a területen egy keresztet állítson fel az 1993. évi karácsonyi időszak alatt. A kerületi bíróság a Testületet a kért engedély kiadására kötelező határozatot hozott, a másodfokú bíróság pedig helybenhagyta az ítéletet.

A Legfelső Bíróság helybenhagyta a másodfokú döntést. A többségi véleményt ezúttal Scalia bíró jegyezte, Thomas bíró, O'Connor és Souter bírák párhuzamos véleményt írtak, utóbbi kettőhöz további 2-2 bíró csatlakozott. Stevens és Ginsburg bírák különvéleményt fogalmaztak meg.

---

¹⁴⁶ Uo. 740.

¹⁴⁷ 515 U.S. 753 (1995).

A többségi vélemény szerint, mivel az alsóbíróságok kizárólag az állam és egyház szétválasztását előíró alkotmányos rendelkezésekkel foglalkoztak, a Legfelső Bíróság nem vizsgálta a felperes azon állítását, amely szerint a kereszt elhelyezésére irányuló kérelem elutasításának valódi oka a felperes politikai nézeteivel kapcsolatos negatív állami értékítélet – nem pedig a szektárius vallásoktól való elhatárolódásra irányuló állami törekvés – volt.

A bíróság szerint a kihelyezni kívánt tárgy magánjellegű vallási megnyilvánulásnak minősült, amely a szólásszabadságra vonatkozó alkotmányos rendelkezések védelmét élvezi.¹⁴⁸ Mivel a Capitol Square hagyományosan közfórumnak minősül, a Testület kizárólag akkor szabályozhatta a felperes adott területen történő véleménynyilvánításának tartalmát, ha a korlátozást kényszerítő állami érdek indokolja, és szűk körben meghatározott.¹⁴⁹ Ez a bíróság szerint akár valamennyi, magában álló, konkrét rendezvényhez nem kapcsolódó, vallási vagy egyéb jelkép, tárgy kihelyezésének általános megtiltását is jelentheti, de ilyen korlátozást a Testület nem alkalmazott. A bíróság többsége szerint nem elfogadható az alperes azon érve, hogy a tartalomalapú korlátozás alkotmányosan megengedhető volt a „támogatási mérce” alapján, mivel a közfórum közelsége a parlament épületéhez azt a téves benyomást keltheti, hogy a fészület az állam támogatását élvezi.¹⁵⁰ A „támogatási mérce” e bíróság által történő alkalmazása esetén a vizsgálat tárgya minden esetben vagy maga az állam által tett megnyilvánulás (lásd Lynch-ügy), vagy pedig valamely magánjellegű vallásos megnyilvánulást vagy tevékenységet állítólagosan pozitívan diszkrimináló egyéb állami cselekmény (lásd County of Allegheny-ügy) volt. A vallást nem megengedhető módon támogató *állami* megnyilvánulások és a vallást jogilag védett módon támogató magánjellegű megnyilvánulások között különbség van. Ez a különbség az olyan esetekben is észrevehető, amikor

---

¹⁴⁸ Uo. 759.

¹⁴⁹ Uo. 761.

¹⁵⁰ Uo. 766.

a magánjellegű megnyilvánulásra közfórumon, vagy ténylegesen állami jelképek közelében kerül sor.¹⁵¹ Jelen esetben egy mindenki számára azonos feltételek mellett nyitva álló közfórumról, továbbá a vallási jellegű megnyilvánulások tisztán magánforrásból származó támogatásáról volt szó, így a vallás állami támogatásával kapcsolatos korábbi bírósági döntések nem voltak mértékadóak. A bíróság szerint nem volt akadálya annak, hogy Ohio állam kötelezővé tegye a magánfelek által a téren elhelyezett jelképek esetén a magánjelleg külön megjelölését, azonban nem tilthat meg a téren minden magánjellegű vallási megnyilvánulást, illetve nem alkalmazhat diszkriminációt azzal, hogy kizárólag a vallási jellegű megnyilvánulások esetében írja elő az állami támogatástól való mentesség rögzítésének kötelezettségét.¹⁵²

O'Connor bíró párhuzamos véleményében – Souter és Breyer bírákkal egyetértésben – arra a következtetésre jutott, hogy az állam nem mutatott be az engedély felperesek részére történő kiadását megakadályozó kényszerítő körülményt. Álláspontja szerint a jelen ügy tényállása alapján a józan megfigyelő, méltányosan eljárva nem értékelhetné támogatásként azt aényt, hogy az állam tolerálja a vallási vonatkozású jelkép felperes általi felállítását. Az ilyen megfigyelő tudása nem korlátozódik a kifogásolt tárgy megtekintéséből nyert információkra, hanem kiterjed a kihelyezett tárgy bemutatási helyének általános történetére is. A jelen ügyben az ilyen megfigyelő számára nemcsak az lenne ismert, hogy a fészület vallási jelkép, a Capitol Square pedig állami tulajdonban álló terület, valamint annak közelében található az államhatalom központja, hanem azzal is tisztában lenne, hogy az adott terület olyan nyilvános tér, amelyen a különböző nézeteket képviselő világi és vallási csoportok véleményt nyilvánítanak. Az ilyen megfigyelő képes lenne továbbá arra, hogy

---

¹⁵¹ Uo. 767.

¹⁵² Uo. 769.

elolvassa és megértse a felperes által elhelyezni javasolt tájékoztató feliratot.¹⁵³

Souter bíró párhuzamos véleményében – O’Connor és Breyer bírókkal egyetértésben – arra a következtetésre jutott, hogy a rendelkezésre álló alternatívákra tekintettel a Testület nem hivatkozhat arra, hogy a felperes kérelmének elutasítása szűken meghatározott válaszlépés lett volna, amely szükséges azon látszat elkerüléséhez, hogy az állam vallási meggyőződéssel kapcsolatos kérdésben állást foglalna. Szerinte a józan megfigyelő bizonyos körülmények között a vallás állami támogatásának fennállására következtethet valamely közfórumon egy magánszervezet által kihelyezett vallási jelkép megpillantásakor.¹⁵⁴ Annak ellenére, hogy a helyi parlament épülete körüli parkban semmi nem utalt arra, hogy az adott fórum minden magánjellegű és felügyelet nélküli vallási témájú tárgy kihelyezése előtt nyitva állt volna, nem a felperes kérelmének egyszerű elutasítása volt az alperes egyetlen lehetősége a támogatás látszatának elkerülésére. Két másik lehetőség bármelyike jobban megfelelt volna annak a követelménynek, hogy a Testület a lehető leginkább szűk alternatívát válassza. Egyfelől, a Testület megkövetelhetette volna egy tájékoztató felirat elhelyezését, amely elég nagy és egyértelmű ahhoz, hogy kizárja a feszület kapcsán az állami támogatás felvetésének lehetőségét.¹⁵⁵ Másfelől, a Testület a felügyelet nélkül kiállított tárgyak magánfelek általi elhelyezésének lehetőségét a tér meghatározott részére is korlátozhatta volna, és egy állandó felirattal jelezhetette volna, hogy az adott területen történő magánjellegű véleménynyilvánítás nem élvez állami támogatást.¹⁵⁶

Stevens bíró különvéleménye szerint erős vélelemnek kellene fennállnia a közterületen, magában álló, nem egy adott rendezvényhez kapcsolódó vallási jelképek alkotmányellenessége mellett. Ha

---

¹⁵³ Uo. 783.

¹⁵⁴ Uo. 787.

¹⁵⁵ Uo. 793.

¹⁵⁶ Uo. 794.

egy józan megfigyelő képes lehet arra, hogy a jelkép felállításából a vallás állami támogatásának meglétére következtessen, akkor a felállítás nem megengedhető; hiába a felirat, amely a felállítás magánjellegére utal, a közterület tulajdonosának a felállítást jóváhagyó döntése ugyanúgy állami támogatást jelent, mintha maga helyezte volna ki az adott jelképet.¹⁵⁷

2. 4. Az ítéletekben használt mércék áttekintése

A Legfelső Bíróság szerteágazó, és olykor látszólag egymásnak ellentmondó gyakorlatából nem lehet levezetni olyan egyértelmű mércét, amely a jövőbeni, hasonló esetek eldöntésére előre megjósolható, világos támpontot adna. Az egyes ügyekben alkalmazott mércék összegzése azonban így sem haszontalan.

Egy olyan ügygel kell kezdeni, amely eltér e tanulmány tárgyától, mégis kiindulópontot adott a fentiekben tárgyalt ügyek eldöntéséhez. A *Lemon v. Kurtzman* ügyben¹⁵⁸ meghatározott mérce szolgált alapul a későbbi, a jelképek nyilvános használatával kapcsolatos döntésekhez is. A *Lemon*-ügyben a bíróságnak két olyan törvény alkotmányosságáról kellett döntenie, amelyek előírták az állam megtérítési kötelezettségét a magániskolák költségei vonatkozásában. Az államnak attól függetlenül kellett fizetnie a tanárok bérét, a tankönyvek és más oktatási eszközök árát, hogy az adott intézmény egyházi vagy világi jellegű volt-e. A Legfelső Bíróság döntése értelmében a törvények vallási iskoláknak nyújtott támogatásnak minősültek, és így megsértették az állam és egyház szétválasztásáról rendelkező alkotmányi rendelkezést. A bíróság döntésében egy háromlépcsős mércét határozott meg, és úgy határozott, hogy az államnak e mérce minden elemét teljesítenie kell ahhoz, hogy magatartása ne minősüljön alkotmányellenesnek. Ezek: az állami tevékenységnek (1) szeku-

---

¹⁵⁷ Uo. 802.

¹⁵⁸ 403 U.S. 602 (1971).

lárís célt kell szolgálnia, (2) elsődleges hatásaként nem mozdíthatja elő, és nem is akadályozhatja az egyházak érvényesülését, (3) nem kapcsolhatja össze túlzottan az állam és az egyház működését.

O'Connor bíró a Lynch-ügyhöz fűzött párhuzamos véleményében már kifejtette, de a többség csak a County of Allegheny-ügyben tette magáévá az ún. „támogatási mércét”, amelyre a Lemon-mérce módosításaként is tekinthetünk.¹⁵⁹ Ez a mérce a fenti három lépcső egyes elemeit ötvözi, illetve foglalja magában, kifejtve azok értelmezhető jelentését a jelképekkel kapcsolatos ügyekben. Keveredik benne a „szekuláris cél” követelménye és az „elsődleges hatás” tilalma. E mérce szerint az alkotmányosság vizsgálatakor az állam által elérni kívánt célon túl elemezni kell azt is, hogy milyen üzenetet szándékozik az állam kommunikálni, és azt is, hogy mi az, amit ténylegesen kommunikál. Ez a kettős vizsgálat lényeges, mert az észlelt vélemény nem feltétlenül azonos a kifejezni szándékolt véleménnyel. A kettő közül O'Connor szerint előbbi, az észlelés a fontosabb. Ez alapján később, a County of Allegheny-ügyben a bíróság vizsgálta a kihegyezett jelképek környezetét is, megítélve, hogy a józan megfigyelő miként értelmezhetette a közzétett összeállítást.

Egy újabb elem, amely a későbbi döntések egyik alapjaként szolgált, a „történeti megközelítés”.¹⁶⁰ Önálló mérceként ugyan nem értelmezhető, de meghatározó szerepe volt az ügyek eldöntésében. A Lynch-ügyben merült fel először, és vált döntő jelentőségűvé, hogy a régóta zavartalanul folytatott, hagyományá nemesedett gyakorlat alapja lehet az alkotmányosság megállapításának. Ez alapján a Pawtucketben felállított karácsonyi jászol a helyén maradhatott, mert a városka negyvenéves tradícióját felismerve, a történelmet, a hagyomány gyökereit és a közösség álláspontját a bíróság figyelembe

---

¹⁵⁹ Adam LINKNER: How Salazar v. Buono Synthesizes the Supreme Court's Establishment Clause Precedent into a Single Test. *Emory International Law Review*, vol. 25. (2011), 57., 73.

¹⁶⁰ Ibid. 75–78.; Elizabeth A. MURPHY: Courts Mistakenly Cross-out Memorials: Why the Establishment Clause is not Violated by Roadside Crosses. *Hofstra Law Review*, vol. 39. (2011), 723., 732.

vette. Hasonlóképp, a Van Orden-ügyben Rehnquist bíró többségi véleménye súlyt helyezett arra, hogy az ügyben érintett Tízparancsolat-emlékmű a megjelenített szöveg történelmi jelentőségét hirdette.

A McCreary-ügyben nem ezt a megközelítést, hanem az ún. „meghatározó cél” (*predominant purpose*) mércéjét alkalmazták.¹⁶¹ Ez, hasonlóan a „támogatási” mércéhez, a Lemon-mérce módosításának is tekinthető, amely annak első lépcsőjét szigorítja meg. A döntés szerint a „szekuláris cél” követelménye az ügy valamennyi ténye és körülményének vizsgálata alapján ítélandó meg, beleértve az ügy előzményeit, alakulását is, annak érdekében, hogy kiderüljön, az állam által hivatkozott szekuláris cél ténylegesen létezik-e, avagy csak ürügyül szolgál a vallási jelkép közzétételére. A McCreary-ügy bonyolult előzményeiből a bíróság azt a következtetést szűrte le, hogy az állam a világi cél köntösébe bújtatva vallási véleményt tett közzé.

Összegezve az eddigieket, a jövőbeni bírósági döntések feltehetően valamennyi, itt összefoglalt mércét, megközelítést vagy feltételt vizsgálni fognak, de azok súlya, megítélése a konkrét tényeken és a döntést hozó bírók – a testület jelenlegi összetételét tekintve jelentősen eltérő – felfogásán alapulnak majd, azaz, bármennyire is vonzódik az amerikai alkotmányjog az előre megjósolható döntésekhez, a szilárd mércékhez, a jövőbeni jogalkalmazás iránya bizonytalan.

2. 5. A vallási jelképek állam általi támogatása

2. 5. 1. Az állami támogatás tilalma

Az alkotmány Első Kiegészítésében foglalt tilalom, amely a Kongresszus számára megtiltja a vallás „alapítását”, az alkotmányos gyakorlatban a vallások állami támogatásának tilalmát is magában foglalja. Ez az ún. *non-endorsement principle* leegyszerűsítve azt jelenti, hogy az államnak tartózkodnia kell azon magatartásoktól, ame-

---

¹⁶¹ LINKNER i. m. 78–81.

lyeket polgárai úgy értékelhetnek, mint amellyel az állam valamely vallást vagy egyházat más vallásokhoz vagy egyházakhoz képest előnyben részesít, vagy amelyek nyomán úgy tűnhet, szívesen venné, ha polgárai az általa támogatott vallást vagy egyházat részesítenék előnyben, fogadnák el, követnék.

Ugyanakkor a támogatás és az elismerés között vékony mezsgye húzódik. Ha az állam elismerési joga, illetve kötelezettsége pusztán arra korlátozódik, hogy tudomásul veszi a vallások létezését, és biztosítja azok zavartalan gyakorlását, azzal az állam számára kizárttá válna annak lehetősége, hogy elismerje egyes vallások jelentőségét, és az amerikai történelmi fejlődésben betöltött szerepét. Amint látható volt, a Legfelső Bíróság bírái közötti vita nem az első kiegészítés jelentésének „minimumáról” (az aktív támogatás tilalmáról) szólt, hanem az elismerés szintjeiről és alkotmányosan megengedett lehetőségeiről. Egyes bírák alkotmányosan fogadták el az adott vallási szimbólum, ezáltal az érintett vallások történelmi jelentőségének a „passzív elismerését”, ha igazolható volt, hogy az államnak a jelkép használata mögött vallási jellegű motivációja nem volt azonosítható; ezek a bírák egyes ügyekben a többséget alkották. Talán Scalia és Thomas bírák merészkedtek a legmesszebbre; előbbi szerint az állam előnyben részesítheti a vallást a vallástalansággal szemben,¹⁶² de ennek elfogadása sem vezetne még konkrét vallások előnyben részesítéséhez. Thomas bíró szerint az Első Alkotmánykiegészítés eredeti értelméhez kellene visszatérni, és a szövegben szereplő „alapítás” (*establishment*) szót úgy értelmezni, mint amely a polgárokra egyfajta kényszert helyezne az állam által alapított vallás elfogadása tekintetében, és így nyilvánvalóan tilos. De Thomas érvelése alapján a vallás(ok) kényszer nélküli állami előnyben részesítése, amely elutasítást, sérelmet, felháborodást okozhat egyes polgárokban, önmagában alkotmányosan nem megengedhetetlen.¹⁶³

---

¹⁶² Scalia bíró különvéleménye, McCreary-ügy.

¹⁶³ Thomas bíró párhuzamos véleménye, Van Orden-ügy.

Kennedy bíró szerint az Első Alkotmánykiegészítés enged némi mozgásteret az állam számára abban, hogy felismerje és egyetértését fejezze ki a vallásnak a társadalomban betöltött központi szerepével kapcsolatosan.¹⁶⁴

Az állami elismerés megengedettségét általában a jelképek használata ellen szavazó bírák sem vitatták, ugyanakkor – mint az ügyek ismertetéséből láthattuk – annak alkotmányosságát más feltételekhez (például a nyilvánvaló szekuláris motiváció) kötötték. Bizonyos, hogy a (megengedett) állami elismerés és a (tiltott) támogatás között lehetetlen egzakt határvonalat húzni; legalábbis a bíróság döntései-nek egymásra épülő halmaza ezt nem tette meg.

A vallás és az egyistenhit számos más ponton is megjelenik az állam különféle cselekvései során. Az alkotmányjogi terminológia szerint az „szertartásos istenhit” (*ceremonial deism*) megnyilvánulásai azok, amelyeknek formálisan ugyan van közük a valláshoz, azaz elvben vallási tartalmú megnyilvánulásként is értelmezhetők, de valójában formálisak, és hosszú ideig való gyakorlásuk során elvesztették eredeti, vallásos jelentésüket. Ilyen például a „Bízunk Istenben!” (*In God We Trust*) nemzeti jelmondat és egyben felirat az amerikai dolláron, vagy az amerikai lobogó előtt tett fogadalom (*Pledge of Allegiance*) hivatalos szövege, amely Istenre is utal. Az „ünnepi istenhit” kinyilvánítása mint alkotmányosan megengedhető gyakorlat, a bíróság döntéseiben elsőként Brennan bíró által jelent meg.¹⁶⁵ Ugyanakkor Brennan a Lynch-ügyben a valóban teljesen formális, vallási tartalmú állami megnyilatkozások és a vallási jelképek nem egészen szekuláris alkalmazásának éles elválasztását tartotta volna kívánatosnak. Számára, és több más bíró számára ezen ügyek legfontosabb kérdése az volt, hogy az államnak valóban döntően, túlnyomórészt szekuláris célja volt-e a jelkép alkalmazásával; ellenkező esetben használata alkotmányosan nem megengedhető.

---

¹⁶⁴ Kennedy bíró különvéleménye, County of Allegheny-ügy.

¹⁶⁵ Brennan bíró különvéleménye, Lynch-ügy.

2. 5. 2. A „józan megfigyelő” jelentősége

A bemutatott ügyek túlnyomó részében a bírák döntő szerepet tulajdonítottak a „józan megfigyelő” kategóriájának, illetve annak, hogy egy ilyen járókelő miként értelmezte volna az adott jelképet. Világos, hogy a józan megfigyelő nem azonos az átlagemberrel. A Van Orden-ügyben előhívott józan megfigyelő olyan, aki az állam célkitűzéseit és a jelkép kihelyezésének körülményeit is ismeri. A Salazar v. Buono döntés józan megfigyelője az ország történelmét, a jelképet megjelenítő emlékmű történetét és a vita eldöntéséhez szükséges tényeket is ismeri. A józan megfigyelő tehát olyan hipotetikus személy, aki az átlagnál jóval tájékozottabb. Az angolszász sajtóperekben a „józan olvasó” (*reasonable reader*) kategóriája olyan, aki nem elefántcsonttoronyban él, tud olvasni a sorok között, a szöveg egészét képes összefüggéseiben, szöveggörnyezetében értelmezni.¹⁶⁶ A *negligence tort*jának alkalmazásakor a felelősség megállapításakor az angol jog számára a „férfi a claphami omnibuszon” gondossági mércéje az irányadó,¹⁶⁷ ami szintén nem azonos az átlagemberével.

Az amerikai Legfelső Bíróság józan megfigyelője tehát ismeri a jelkép kihelyezésének motivációit, indokait, körülményeit, történetét. O’Connor bíró józan megfigyelője számára rendelkezésre áll az információk bizonyos mennyisége, és nemcsak a vitatott jelkép körülményeit ismeri, hanem az Első Alkotmánykiegészítés alátámasztásául szolgáló értékeket is.¹⁶⁸ Egy másik alkalommal még magasabbra emelte a józan megfigyelő mércéjét, és viselkedését inkább hasonlította „az ésszerű magatartás közösségi ideáljához, amelyet a társadalmi megítélés határoz meg”.¹⁶⁹ A józan megfigyelőnek több információ áll rendelkezésére, mint az átlagembernek, ismeri az érintett közösség, illetve azon fórum történetét és körülményeit, ahol

---

¹⁶⁶ Lewis v. Daily Telegraph [1964] AC 234, House of Lords.

¹⁶⁷ McQuire v. Western Morning News (1903), Hall v. Brooklands Auto-Racing Club (1933).

¹⁶⁸ O’Connor bíró párhuzamos véleménye, County of Allegheny-ügy.

¹⁶⁹ O’Connor bíró párhuzamos véleménye, Capitol Square Review-ügy.

a jelképet kihelyezték, akárcsak az ügyben alkalmazott jogszabályok tartalmát, történetét és alkalmazását is. A konkrét ügyben szerinte a józan megfigyelő annyit tud, hogy (1) a kereszt vallási jelkép, (2) a Capitol Square park területe az államé, (3) a kereszt melletti nagy épület az állami kormányzat épülete, (4) a park korábban olyan közfórum volt, amelyet az állam átengedett magánjellegű véleménynyilvánítások céljára. O'Connor szerint ennyi ismeret alapján a józan megfigyelő megállapítja azt, hogy azzal, hogy megengedte azt, az állam még nem támogatta megengedhetetlen módon a vallási tartalmú üzenet kinyilvánítását.

Stevens bíró O'Connorra reagálva „szuperjózan” (*ultrareasonable*) megfigyelőnek nevezte utóbbi mércéjét, akinek szerinte a jól képzett jogász képességeivel kell rendelkeznie, és már-már az Első Alkotmánykiegészítés legfelső bírósági joggyakorlatát is alaposan ismernie kellene. Stevens szerint ez helytelen megközelítés; ő mindössze annyit vizsgált volna, hogy az adott jelkép láttán egy ésszerűen gondolkodó személy észlelné-e az állami támogatás meglétét. A Capitol Square Review-ügyben álláspontja értelmében a döntő elem az, hogy a kereszt állami tulajdonú területen állt, egy állami épület közelében, így a járókelők ésszerűen gondolhattak arra, hogy az állam legalább közvetve támogatja a kereszt által jelképezett valóságokat.¹⁷⁰ A járókelőnek nem kell arról tudnia, hogy a parkot korábban is használták magánjellegű véleménynyilvánításra, és nem kell ismernie a jogszabályi környezetet sem.

A józan megfigyelő kategóriája bizonytalan tartalmú; a McCreary-ügyben a józan megfigyelőnek a többség szerint a körülményekből arra kellett következtetnie, hogy a Tízparancsolat kiállításával az állam támogatja a vallást, a Van Orden-ügyben pedig a többség szerint a józan megfigyelő tudja, hogy a Tízparancsolat kihelyezésével az állam annak történelmi jelentőségét és szerepét ismeri el. Ugyanakkor – mint arra Kosse rámutat –, ha még a tudósok is vitatkoznak a Tízparancsolat és például a Függetlenségi Nyilatkozat összefüggé-

---

¹⁷⁰ Stevens bíró különvéleménye, Capitol Square Review-ügy.

sein, kapcsolatán, hogyan várjuk el egy „józan megfigyelőtől”, hogy megítélje azt, hogy a Tízparancsolat az adott kontextusban inkább vallási vagy világi jelkép-e?¹⁷¹

A vallási jelképek állami vagy hivatalos használata Európában sem ritka gyakorlat. Az amerikai ügyekben szereplő jelképek és azok kontextusa e kontinensen is ismert. Egy elképzelt európai „józan megfigyelő” ugyanakkor a karácsonyi betlehem láttán aligha gondolna arra, hogy az állam a közterületre való kihelyezésével valamely vallást támogatja, előnyben részesíti másokhoz képest, vagy szívesen venné, ha polgára az adott vallást követné; egyszerűen arra gondolna, hogy „már megint itt a karácsony”. Ha egy új templom épül állami pénzből (ami nem gyakori), a józan megfigyelő talán nem gondol arra, hogy ezzel a zsebéből méltatlanul és indokolatlanul, mi több, a vallási semlegesség szabályát megsértve veszi ki az állam a pénzt, hanem inkább úgy véli, hogy nyilván ésszerű okok, például a helybeli vallási közösség számának növekedése, vagy valamely más, méltányolható igény miatt történik mindez, de anélkül, hogy őt az új templomba való belépésre próbálnák kötelezni. A józan megfigyelő mércéje Európában sem állandó, esetről esetre változhat, ezért nehéz azt absztrakt módon meghatározni. Inkább annak leszögezéséről lehet szó, hogy mi az a tevékenység, ami az állam részéről még egyértelműen „belefér” a vallásszabadság jogába, és mi az, ami már biztosan nem; a vallások, egyházak hagyományainak elismerése és elfogadása, valamint a kulturális-történelmi értékeknek minősülő épületeik, műtárgyaik támogatása példa az előbbire, míg az egyházaknak az polgárok felé való, „állami köntösbe öltöztetett” népszerűsítése, támogatása az utóbbira.

---

¹⁷¹ Susan Hanley KOSSE: A Missed Opportunity to Abandon the Reasonable Observer Framework in Sacred Text Cases: *McCreary County v. ACLU of Kentucky and Van Orden v. Perry*. *First Amendment Law Review*, vol. 4. (2005–2006), 139., 166–167.

2. 5. 3. A vallási jelképek megosztó jellege

Egy másik lényeges szempont, amelynek figyelembevételével az amerikai bírák a jelképügyeket eldöntötték, az érintett jelkép megosztó jellege volt, azaz annak a vizsgálata, hogy mennyire járul hozzá a társadalom megosztottságához a jelkép „hivatalos” használata. Bizonyos felfogás szerint, ha a jelkép állam általi használata olyan érzetet kelt az azzal nem azonosulókban, hogy ők másodrendű polgárok, illetve legalábbis a hitük vagy hitetlenségük az állam számára kevésbé kedves, akkor a társadalom kohéziója csorbát szenved.

Azonban a bíróság már a Lynch-ügyben is kihangsúlyozta, hogy a felperesek, önmagában a bírósági eljárás megindításával „nem teremthetik meg a megosztottság látszatát,” amelyet utóbb a megosztottság bizonyítékeként tüntetnek fel.¹⁷² A megosztó jelleget nem az egyéni érzékenység alapján kell megítélni.

Breyer bíró, akinek szava a Van Orden-ügyben döntő jelentőségű volt, a jelkép körüli vita hiányát erőteljesen figyelembe vette.¹⁷³ Az olyan jelképek, amelyeknek a felállítása vitatott, és ezáltal jelentős médiafigyelmet kapnak, nehezebb helyzetbe kerülhetnek ebből a szempontból. Hasonlóképp, a jelképet körülvevő toleráns légkör és a társadalmi pluralizmust tiszteletben tartó környezet a jelkép használatának alkotmányossága melletti érv.¹⁷⁴ Greenawalt szerint Breyer attól tartott, hogy ha a Van Orden-ügyben vizsgált jelkép (a Tízparancsolat-emlékmű egy közparkban) felállítása alkotmányellenesnek minősül, és elindul egy vita a hasonló jelképekkel kapcsolatban is (amelyből számos akad szerte az Egyesült Államokban), akkor ez

---

¹⁷² Lynch-ügy, többségi vélemény. Lásd Stephanie BARCLAY: *Passive Acknowledgement or Active Promotion of Religion? Neutrality and the Ten Commandments in Green v. Haskell*. *Brigham Young University Law Review*, (2010), 3., 13–15.

¹⁷³ Breyer bíró párhuzamos véleménye, Van Orden-ügy.

¹⁷⁴ Greg ABBOTT: *Upholding the Unbroken Tradition: Constitutional Acknowledgement of the Ten Commandments in the Public Square*. *William & Mary Bill of Rights Law Journal*, vol. 14. (2005–2006), 51., 69.

az áldatlan vita maga fogja megteremteni azt a megosztottságot, amelyet az *Establishment Clause* igyekszik megelőzni.¹⁷⁵

Garnett arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalom tagjai közti egyet nem értés, a vita egy jelkép használata körül önmagában nem adhat alapot az alkotmányellenesség megállapítására. A vallási kérdések fontos és vitatott elemei a társadalmi nyilvánosságnak, de más, hasonlóan vitatott kérdések is léteznek, amelyek vonatkozásában mégsem merül fel, hogy az állam nem foglalhat bennük állást. Az Első Alkotmánykiegészítésben foglalt „alapítási tilalom” nem vezethet oda, hogy a közéletben nem lehet vallási megalapozottságú érveket használni a viták során, vagy tilalmazni kellene az olyan közpolitikákat, állami döntéseket, amelyeket ilyen érvek is megámogatnak.¹⁷⁶ Az egyetértés hiánya és a széthúzás a demokrácia természetes velejárója, szükségszerű, és nem megszüntetendő kísérőjelensége.¹⁷⁷

2. 5. 4. Az eltelt idő szerepe

A vizsgált jelkép, emlékmű története, a felállítása óta eltelt idő a bíróság döntéseiben döntő jelentőségre tett szert. Ez nemcsak a jelképügyekben, hanem más, a vallásszabadsággal kapcsolatos kérdésekben is hasonlóképpen alakult.¹⁷⁸ Nem vitás, hogy a régebben kihelyezett vagy régebb óta használt jelképek (lásd Lynch-ügy, Van Orden-ügy, *Buono-ügy*) valamiféle előnyt élveznek az újabbakkal

---

¹⁷⁵ Kent GREENAWALT: *Religion and the Constitution, vol. 2. Establishment and Fairness.* Princeton – Oxford, Princeton University Press, 2009. 86–87.

¹⁷⁶ Richard W. GARNETT: Religion, Division, and the First Amendment. *Georgetown Law Journal*, vol. 94. (2005–2006), 1667., 1718.

¹⁷⁷ Uo. 1724.

¹⁷⁸ A *Walz v. Tax Commission* [397 U.S. 664 (1970)] ügyben a Legfelső Bíróság alkotmányosnak ítélte az egyházak számára biztosított ingatlandó-kedvezményeket, amelyet 1802-ben vezettek be, míg a *Marsh v. Chambers* ügyben (463 U.S. 783 [1983]) szintén nem gördített akadályt azon gyakorlat elé, amely szerint a törvényhozás soros ülészakának nyitányaként egy, az állam által alkalmazott lelkész vezette közös imára kerül sor, amelyet a Kongresszusban első ízben 1789-ben mondtak el.

szemben,¹⁷⁹ de ez az elválasztás nem minden esetben döntő jelentőségű; ami bizonyos, hogy „régóta” (azaz, legalább több évtizede) használt jelkép további használatát egyetlen legfelső bírósági döntés sem tiltotta meg, attól a drámai képtől, hogy egy régi emlékművet bírósági parancsra „döntsenek le”, a bíróság mindenkori többsége is viszolygott.

Greenawalt azonban arra figyelmeztet, hogy a régóta, zavartalanul követett gyakorlatok, a társadalmi állapotok megváltoztával problémássá válhatnak: attól, hogy valami korábban általánosan elfogadott volt, legalábbis nem emelt ellene senki szót, még válhat zavaróvá a ma embere számára.¹⁸⁰ Többen – közülük legvehemenesebben talán Scalia bíró – azzal érvelnek, hogy az alkotmány szövegezői, az Egyesült Államok „Alapító Atyái” maguk is számos alkalommal használtak beszédeikben, nyilvános szerepléseik alkalmával vallási jelképeket, vallási alapú érveket, és a korai Kongresszus sem ódzkodott ezektől, tehát az Első Alkotmánykiegészítés szövege nem irányulhatott a vallási jelképek száműzésére a közéletből. Greenawalt szerint azonban a korábbi, történelmi gyakorlat és a mai helyzetben megítélendő alkotmányosság eltérő eredményekre vezethet, más szóval, a modern gyakorlat eltérhet az első Kongresszusétól, mert az alkotmányos fogalmak, doktrínák időközben fejlődtek, átalakultak; a bírák nem fókuszálhatnak szűken azon gyakorlatokra, amelyek az alkotmányos garanciák megteremtésekor elfogadhatók voltak.¹⁸¹

Azon vélemények, amelyek a jelképek alkotmányossága mellett érveltek, szinte kivétel nélkül hivatkoztak a vallásnak az amerikai történelemben és társadalmi fejlődésben betöltött szerepére. Ezek a bírák tehát nem pusztán azt mondták ki, hogy a „régí” gyakorlat esetében a vélelem annak alkotmányossága mellett szól, hanem azt is hozzátették, hogy az ügyek eldöntésekor a történelmi múlt szerepét

---

¹⁷⁹ ABBOTT i. m. 68.

¹⁸⁰ GREENAWALT (2009) i. m. 74.

¹⁸¹ Uo. 76–77.

is figyelembe kell venni. Az amerikai történelem nemcsak a keresztény jelképek hivatalos használatának példáiban bővelkedik, hanem a vallások iránti nyitottságban és toleranciában is. Ugyanakkor a különböző keresztény felekezetek kiemelt történelmi jelentősége az Egyesült Államokban is egyértelmű, ez pedig ad egyfajta többlételemet a keresztény jelképek számára, még ha ez önmagában nem is tekinthető a bíróság számára döntő jelentőségűnek.

A vallási nézetek állami támogatásának tilalma nehezen vezethet a kulturális hagyományok figyelmen kívül hagyásához, és a Legfelső Bíróság bírái ezt nem is tartották kívánatosnak. Bár a döntések láncolatának végkövetkeztetése nem egyértelmű, de egyes döntések – bizonyos megkötésekkel – kifejezetten súlyt helyeztek a társadalmi hagyománnyal összefonódó vallásos hagyomány tiszteletben tartására (Lynch-ügy, Van Orden-ügy, Buono-ügy). A Pleasant Grove City-ügy pedig kifejezetten a helyi közösség hagyományait vette figyelembe. Ezekből kitűnően megállapítható, hogy nem sérti az Első Alkotmánykiegészítést az, ha bizonyos vallások jelképei (korlátozott terjedelmű, és feltételekhez kötött) preferált pozíciót élveznek, amelyet számukra az állam biztosít.

2. 5. 5. Kulturális vagy vallási jelképek?

A történelmi múltba vesző kezdetek messzesége, amely egyes jelképek állam általi használatának jellemzője, azon érvet erősíti fel, amely szerint bizonyos, eredendően vallási jelképek az idő elteltével már elsősorban világi jellegűvé váltak, pontosabban az állam általi használat körülményei ezen, időközben kialakult világi jelentést helyezik előtérbe. Azaz, a Tízparancsolat vagy egy karácsonyi jászol hivatalos használata nem elsősorban vallási tartalmú üzenet, hanem az állam szekuláris üzenetét hordozza (a Tízparancsolat esetében az amerikai jogrendszer egyik alapjának tiszteletét, a jászol esetében a mindenki számára átélhető, laicizált – vallási tartalmát elvesztő – ünnepet, „a szeretet ünnepét”, a karácsonyt). Amikor egy korábban egyértelműen vallási megalapozottsággal bíró gyakorlat alkotmányosságának megítéléséről kell döntenet, a bíróság minden

esetben szekuláris érveket keres, ha a gyakorlat fenntartása mellett foglal állást (példa erre a vasárnap mint kötelező munkaszüneti nap elismerése).

Az érvrendszer szekularizálásával maga a jelkép is szekularizálódik. Valójában ez a látszólagos középút (elvégre a jelkép megtartásában is segédkezik, de mégsem engedi be az állam vallási tartalmú üzenetét a közéletbe) mindkét, vitában álló oldalt súlyos lemondásra kényszeríti.¹⁸² A Lynch-ügyben szereplő jászol, ha világi jelképnek tekintjük, a kommercializált, misztikumától megfosztott karácsony jelképe lehet, jobb esetben egy történelmi esemény emléke. A keresztények számára azonban ez a jelentés vallásuk meggyalázását jelenti, aki pedig a jászolban fekszik, az emberiség megváltója. A világi tartalmú üzenettel való felruházás egyúttal megfosztja a jelképet vallásos jellegétől, azt üzeni a hívők számára, hogy vallásuknak nincs helye a közéletben, és eközben a vallást elutasítókat sem nyugtatja meg egészen, mert ők arra gondolnak, hogy amit látnak, mégis csak elsősorban vallási jelkép, amelynek világi üzenettel való megtöltése álca, amellyel a jelképet tartósan meg kívánják őrizni a közéletben. A mindig egyértelműen fogalmazó Stanley Fish szerint a bíróság ezen hozzáállása „úgy próbálja megmenteni a vallást, hogy megfosztja a tartalmától”, a jelképeket pedig úgy, hogy „kiszívja belőlük az életet”.¹⁸³ Fish szerint az állami semlegesség elve a társadalmi pluralizmus nevében egyoldalúan vallásellenes, amelynek egyik megjelenése az a visszás értelmezés, amely félremagyarázza e jelképek jelentését; a jelképek csak akkor maradhatnak a helyükön, ha saját maguk antitéziseivé válnak, és beilleszkednek a szekuláris világgépbe.¹⁸⁴

---

¹⁸² Seth KURLAND: The Religion Clauses and the Burger Court. *Catholic University Law Review*, vol. 34. (1984), 1., 13–14.

¹⁸³ Stanley FISH: When Is a Cross a Cross? *NYTimes.com*, 2010. május 3. http://opinionator.blogs.nytimes.com/2010/05/03/when-is-a-cross-a-cross/?_r=0

¹⁸⁴ Uo.

Ugyanakkor Laycock szerint még a „legagresszívabban szekuláris liberális” bírák sem kívánják valamennyi vallási jelkép teljes száműzését az állami megnyilvánulások közül, vagy az állam tulajdonában álló területekről, épületekről.¹⁸⁵ Azonban szerinte, ha az állam támogatni kíván bizonyos, konkrét vallásokat, akkor álláspontját nyíltan meg kell védenie, nem pedig deszakralizált szent szövegek és jelképek mögé bújva, amelyek „megújított” üzenetét senki nem fogadja vagy hiszi el.¹⁸⁶

2. 6. Állami szólásszabadság

2. 6. 1. Állami semlegesség

A szekuláris közélet ideálja szerint a a vallási jelképeknek nincsen helye az állam szférájában, az állam által megjelenített, „hivatalos” álláspontok között, tekintettel arra, hogy a társadalmi integráció és az egyéni szabadság csak szekuláris, vallástalanított közélet által érhető el. A vallásszabadság alapjoga kiterjed a vallásoktól való távolságtartásra is, arra, hogy az e jogát gyakorló – a közéletben legalábbis – képes legyen elkerülni bármilyen vallási felfogással való találkozást. A vallásszabadság alapján mindenkinek joga van tájékozott döntést hozni arról, milyen vallást kíván követni, milyen vallást utasít el, illetve hogy vallástalanul él-e. Ebbéli döntésében a többség akarata nem befolyásolhatja, nem gyakorolhat rá semmilyen nyomást, az állam nem üzenheti a polgárainak azt, hogy egyik vagy másik vallást előnyben részesíti, azaz polgáraitól is „jó néven venné” annak követését. A radikális szekularizmus doktrínája szerint a vallástalanított közélet e tekintetben az egyetlen lehetséges

---

¹⁸⁵ Douglas LAYCOCK: Government-sponsored Religious Displays: Transparent Rationalizations and Expedient Post-modernism. *Case Western Reserve Law Review*, vol. 61. (2011), 1211., 1251.

¹⁸⁶ Uo. 1252.

megoldás a társadalom tagjainak egyenlő kezelésére, a kisebbségi vallási közösségek, agnosztikusok, ateisták békés együttélésére.¹⁸⁷

Az állam egyik feladata a sokszínű, plurális társadalom kiépítése és megóvása. Zucca megállapítja, hogy a szekularizmus nem „semleges” választás, mint ahogy egyetlen politikai álláspont sem lehet az, de úgy véli, a szekularizmus az, amely a legmegfelelőbb kereteket képes biztosítani a sokszínű társadalom megvalósulásához.¹⁸⁸

Sajó álláspontja szerint az állami semlegesség olyan értelmezése, amely szerint az egyes vallások és egyházak a hagyományra tekintettel kapnak támogatást és élveznek kedvezményezett helyzetet a közéletben, valójában a történelmi *status quo* konzerválását célozza.¹⁸⁹ Véleménye szerint a vallási semlegesség csak a teljes egyenlőséget célozhatja, sem egy adott vallás hagyományai, sem történelmi érdemei, sem pedig híveinek száma nem alkalmazható szempontok az állami támogatás módjának és mértékének meghatározásában. Ez az állami semlegesség vitathatatlanul következetes, minden élethelyzetre világos választ adó értelmezése.

Scalia bíró és Thomas bíró, mint láttuk, nem ért egyet ezen érveléssel. Scalia szerint az állam igenis előnyben részesítheti a vallást a vallástalansággal szemben,¹⁹⁰ Thomas bíró szerint pedig az Első Alkotmánykiegészítés kizárólag az állami kényszertől biztosít mentességet a polgároknak.¹⁹¹

Zucca a szekularizmus veszélyeire is felhívja a figyelmet: a szekularizmus a különböző társadalmi csoportok közötti párbeszéd ellehetetlenítését is szolgálhatja, és nem tud mit kezdeni a plurális

---

¹⁸⁷ Gabriel ANDREESCU – Liviu ANDREESCU: The European Court of Human Rights' Lautsi Decision: Context, Contents, Consequences. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, Summer 2010. 64–67.

¹⁸⁸ Lorenzo ZUCCA: Lautsi – A Commentary of the Grand Chamber Decision. *Social Science Research Network, working paper*, 2011. április 14. 5–8. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1809577.

¹⁸⁹ SAJÓ (2003) i. m. 29–50.

¹⁹⁰ Scalia bíró különvéleménye, McCreary-ügy.

¹⁹¹ Thomas bíró párhuzamos véleménye, Van Orden-ügy.

társadalom jellegzetességeivel. Ahelyett, hogy a létező problémák megoldásában segédkezne, a vallási kérdések közéletből való kiktiltásával elkendőzi azokat. Zucca nem látja, hogyan lehet képes a szekularizmus egyszerre szolgálni a vallásoktól való távolságtartás, és a szabad vallásgyakorlás jogát, ugyanis a vallások kiktiltása a közéletből óhatatlanul ütközik a vallásgyakorlás jogával.¹⁹²

Fish megállapítása szerint a szekularizmus eltorzítja a „plurális semlegesség” elvét, és a vallási jelképek szekuláris jelentésének erőltetésével a vallás ellenében borítja fel a szükséges egyensúlyt.¹⁹³ Kennedy bíró véleménye pedig az, hogy a vallás állami támogatásának szigorúan értelmezett tilalma egyáltalán nem semleges a vallások irányában, mi több, nem igazolható ellenségességet jelez feléjük.¹⁹⁴ A szekularizmus tehát maga is egy világnézeti alapú szabály, és miközben azt hirdeti magáról, hogy az alkotmányos állam szükségszerű semlegességéből következő, érvényesülést kívánó alapvető elv, maga sérti meg a semlegesség szabályát.

Weiler ír az európai társadalmak magától értetődő sokszínűségéről, és nézete szerint a közös európai örökségből következően mind a vallásgyakorlás, mind az attól való tartózkodás szabad. A vallási sokszínűség és az egyén választásának lehetősége az Egyesült Államokra is jellemző, mégpedig az állam létrejöttének kezdeteitől fogva. Éppen ezért Weiler szavai amerikai kontextusban is értelmezhetők, mikor úgy véli, hogy a vallási tolerancia nem foglalhatja magában a vallásokkal, vagy a nemzeti identitással, a közösségi hagyományokkal, a történelmi múlt tiszteletével szembeni intoleranciát.¹⁹⁵

A semlegesség alkotmányjogi szabálya értelmében az állam nem választhat a rendelkezésre álló világnézetek, értékfelfogások között, azokat egyenrangúnak kell tekintenie, tehát semmilyen formában

---

¹⁹² ZUCCA (2009) i. m. 509–514.

¹⁹³ FISH (2010) i. m.

¹⁹⁴ Kennedy bíró párhuzamos véleménye, County of Allegheny-ügy.

¹⁹⁵ J. H. H. WEILER: State and Nation: Church, Mosque and Synagogue – the Trailer. *International Journal of Constitutional Law*, vol. 8. (2010) [a továbbiakban: WEILER (2010a) i. m.], 157., 162–163.

nem juttathatja kedvezőbb pozícióba egyiket a másiknál, és nem gyakorolhat nyomást polgáira valamely vallás általuk való elfogadása érdekében. A semlegesség azt biztosítja, hogy mindenki szabadon választhat a rendelkezésre álló felfogások közül, tehát az állam nem kényszeríthet senkit döntése meghozatalakor, mi több, „békén kell hagynia” az egyéneket.

Garnett szerint ugyanakkor az Első Alkotmánykiegészítésben foglalt alapítási tilalomnak nem lehet olyan értelmet adni, amely alapján a közéletből, vagy a közösséget érintő ügyek tárgyalásakor ki lehet tiltani a vallási megalapozottságú érveket, illetve érvényteleníteni lehet azon közpolitikai döntéseket, amelyeket ilyen érvek támasztanak alá.¹⁹⁶ McConnell azt emeli ki, hogy az állam és az egyházak szükségszerűen kapcsolódnak egymáshoz, nem lehet őket teljes egészében elszeparálni, és a kérdés inkább az, hogy milyen módon lehet, és milyen módon nem szabad interakcióba lépniük egymással. A vallási alapú érvek közéletből való kitiltásának célja az, hogy megakadályozza a megosztó, abszolutista, intoleráns törekvések sikerét és az ilyen érvelés felbukását a közügyek vitáiban; McConnell szerint ez azonban pontatlan sztereotipizáláson és megkérdőjelezhető episztemológiai premisszákon nyugvó felfogás, és meg kívánja fosztani a vallásos embert a közösségben őt megillető teljes jogú státuszától.¹⁹⁷

Az állam nem lehet teljesen független, értékalapú döntéseket is hoznia kell, ezt el is várják tőle polgárai. A pluralizmus elvéből nem az következik, hogy az állam nem határozhat meg ideológiai alapú, sőt akár vallási értékeken (is) nyugvó prioritásokat, de nem léphet fel kizárólagossági igénnyel, nem gyakorolhat nyomást sem az emberekre, nem mondhatja nekik azt, hogy csak az általa preferált ideológia vagy értékrend a helyes, és nem kelthet olyan látszatot,

---

¹⁹⁶ GARNETT i. m. 1718.

¹⁹⁷ Michael McCONNELL: Five Reasons to Reject the Claim that Religious Arguments Should Be Excluded from Democratic Deliberation. *Utah Law Review*, (1999), 639., 656–657.

amely szerint valamely értékrend (vallás, világnézet) követése az egyén előnyösebb vagy hátrányosabb helyzetbe hozza az államhoz vagy a közösséghez fűződő viszonyában.

Weiler a *Lautsi v. Italy* ügy (lásd kötetünkben a következő, 3. 3. pontban) kapcsán állapítja meg, hogy a társadalmi pluralizmust az segítené elő, ha mindenki kihelyezhetné saját vallási (vagy más világnézeti) jelképét az osztályteremben. A modern társadalmaknak tiszteletet kell tanúsítaniuk a különféle vallásokkal és világnézetekkel szemben, de a tisztelet nem azáltal valósul meg, hogy ezek jelképeit kivétel nélkül eltüntetjük.¹⁹⁸ Smet szintén egyfajta „nyílt állami semlegesség” mellett foglal állást, amely nem tiltaná meg a vallási jelképek használatát a közéletben, hanem ellenkezőleg, valamennyi jelképet beengedné a közéletbe.¹⁹⁹

Kennedy bírő szintén a különböző értékek egymás mellett élésében, a közéletben való megjelenésében hisz.²⁰⁰ Griffin is kiemeli, hogy az „alkotmányos tolerancia” értelmében karácsonykor a keresztény jelképek mellé más vallások és filozófiák jelképei is kihelyezhetők lennének; ennek eredménye kevesebb intoleráns vallás, és több vallásszabadság lenne.²⁰¹ Az amerikai ügyek kontextusában azonban ez a megközelítés nem minden esetben, és olykor csak csekély mértékben alkalmazható, ugyanis az állam számára – egy középület falán, egy parkban de akár egy karácsonyi vásáron – csak korlátozott hely áll rendelkezésre, arról nem is beszélve, hogyha az állam számára előírjuk bármely, illetve valamennyi vallási jelkép kötelező elhelyezését az efféle helyeken, akkor megfosztjuk attól a

---

¹⁹⁸ J. H. H. WEILER: *Crucifix in the Classroom Redux*. *European Journal of International Law*, vol. 21. (2010) [a továbbiakban: WEILER (2010b) i. m.], 1., 5.

¹⁹⁹ Stijn SMET: *Lautsi v. Italy: The Argument from Neutrality*. *Strasbourg Observers*, 2011. március 22.

²⁰⁰ Kennedy bírő párhuzamos véleménye, *Buono-ügy*.

²⁰¹ Leslie C. GRIFFIN: *Fighting the New Wars of Religion: the Need for a Tolerant First Amendment*. *Maine Law Review*, vol. 62. (2010), 23., 73–74.

jogától, hogy maga kommunikáljon választása szerinti üzeneteket polgárai felé (amely lehetőséget a Pleasant Grove City-ügy döntése értelmében számára is biztosítani kell).

2. 6. 2. Az állam szabad véleménynyilvánítása vallási kérdésekben

Az államra a hagyományos alapjogi dogmatikai rend szerint nem mint a szólásszabadság alanyára gondolunk, hanem úgy, mint amelynek feladata a polgárai számára biztosított szólásszabadság tiszteletben tartása, illetve tényleges lehetőségeinek előmozdítása. Ugyanakkor az állam is óhatatlanul kommunikál különböző üzeneteket, véleményeket. A Pleasant Grove City-döntésben megfogalmazott többségi vélemény pedig odáig jutott el, hogy ezek az üzenetek ugyanúgy a szólásszabadság védelmét élvezik, tehát korlátozásokra az alapjog általánosan érvényesülő szabályait lehet csak alkalmazni. Megjegyzendő, hogy az alapjogok illetén értelmezése az európai jogfelfogástól alapvetően idegen; az európai alapjogi dogmatika szerint a jogokat az állam biztosítja, és védi meg polgárai e jogait, elsősorban éppen saját magától. Az állam általi véleményformálás ezáltal az alapjogi rendszeren kívül helyezkedik el, e rendszerben nem értelmezhető.

Dolan megállapítása szerint a Pleasant Grove City-ügyben született döntés által létrehozott „állami szólásszabadság doktrína” alapján az állam a szólásszabadság joga által védett módon fejezheti ki saját nézőpontját és utasíthat el alternatív nézeteket.²⁰² Mindez magában foglalja azon jogot is, hogy az állam „identitásteremtő üzeneteket” kommunikáljon, és ne csak írásban lefektetett közpolitikai elképzeléseket.²⁰³ Mint azt Stevens bíró párhuzamos véleménye említi, az „állami szólásszabadság” részleges elismerése már a

---

²⁰² Mary Jean DOLAN: Government Identity Speech and Religion: Establishment Clause Limits after Summum. *William & Mary Bill Of Rights Law Journal*, vol. 19. (2010), 1., 6.

²⁰³ Uo. 35.

Legfelső Bíróság korábbi döntéseiben is megjelent, bár korántsem ilyen, általános érvennyel.²⁰⁴

A Pleasant Grove City-döntés kifejezetten leszögezte, hogy amennyiben a jelképek kihelyezésére nyitva álló hely befogadóképessége véges (és nyilván valamennyi közterületé az), akkor az állam nem tudja elkerülni a különféle nézőpontok, vélemények közötti szelekciót. Egy park az állandó emlékművek tekintetében tehát nem olyan közfórum, ahová mindenkit azonos feltételekkel kell beengedni, hogy elmondhassa a véleményét, hanem olyan hely, amelynek ilyen irányú felhasználásáról az állam döntést hozhat.

Bizonyos vélemények szerint az állam valóban hozhat efféle, valakit kedvezőbb, mást hátrányosabb helyzetbe hozó döntést, de az *Establishment Clause*-ra is tekintettel vallásos tartalmú üzeneteket és jelképeket nem közölhet, és nem helyezhet el; azaz a vallási jelképek felállítását célzó felvetéseket mérlegelés nélkül el kell utasítania.²⁰⁵

---

²⁰⁴ A *Rust v. Sullivan*, 500 U.S. 173 (1991) döntés fenntartotta azon rendelkezés alkotmányosságát, amely megtiltotta az egészségügyre fordítható állami támogatások felhasználását az abortusz propagálására. A *Johanns v. Livestock Marketing Association*, 544 U.S. 550 (2005) döntés szerint alkotmányosan előírható olyan adó kivetése, amelyből a marhahús fogyasztását népszerűsítő kampányt finanszírozza az állam. A *Garcetti v. Ceballos*, 547 U.S. 410 (2006) döntés értelmében, ha egy állami alkalmazott hivatali kötelezettségeivel kapcsolatban nyilatkozik, nem illeti meg a szólásszabadság általános védelme, és kifejtett véleményére alkalmazhatók a munkahelyi fegyelmi szabályok. Egy egészen új, 2015-ös döntés pedig kimondta, hogy az állam által kiadott rendszámtáblákon található jelképek is *government speech*-nek minősülnek, ezért az állam nem kényszeríthető arra, hogy engedélyezze azokon az általa elutasított nézeteket propagáló jelképek feltüntetését. (Az Egyesült Államok egyes tagállamai valamennyi tagállama számos civil szervezetnek, sőt gazdasági vállalkozásnak is engedélyezik logójuk, vagy más jelzésük, jelmondatuk feltüntetését a hivatalos rendszámtáblákon.) A konkrét esetben egy civil szervezet szerette volna a Déli Konföderáció – sokak számára rasszista jelképnek minősülő – lobogóját ábrázoló rendszámtáblát használni. Lásd *Walker, Chairman, Texas Department of Motor Vehicles Board, et al. v. Texas Division, Sons of Confederate Veterans, Inc., et al.*, No. 14–144. (June 18, 2015).

²⁰⁵ E. Gregory WALLACE: When Government Speaks Religiously. *Florida State University Law Review*, vol. 21. (2004), 1183., 1190–1191.

Ha az Első Alkotmánykiegészítés tiltja a vallások támogatását, akkor az állami szólásszabadság az ilyen tartalmú üzenetekre sem terjedhet ki.²⁰⁶ Ha azonban a következő időkben a bíróság a Pleasant Grove City-ügyben kifejtett álláspontja mentén halad tovább, akkor a polgárok az egyház létrehozásával szembeni alkotmányos védelem nélkül maradnak.²⁰⁷ Greenawalt szerint, bár az állam helyesen jár el, ha erkölcsi felfogásokat vagy politikai elméleteket mint érvényeseket tanít, de nem támogathatja a vallási igazságokra hivatkozó állítások közzétételét.²⁰⁸

Greenawalt egy másik felvetése is említésre érdemes. A vallási semlegesség általánosan elfogadott értelmezése szerint az a tény, hogy az állam olyan múzeumokat tart fenn, amelyekben vallási tartalmú műtárgyakat, festményeket is őriznek, nem minősül a semlegesség megsértésének, mert a kiállítás célja elsősorban szekuláris, és a régmúlt korokban született, esztétikai értelemben kiemelkedő művek megőrzését és bemutatását szolgálja. (A kérdés persze itt is felmerül, miszerint vajon meg lehet-e fosztani Caravaggio *Emmaszti vacsoráját* vallási tartalmától, tekintettel arra, hogy annak vallási tartalma alakítja az esztétikai élményt is, illetve nem veszít-e túl sokat az a látogató, aki a képet kizárólag laikus szemmel tekinti meg?) De Greenawalt nem erre utal, hanem azt állítja, hogy az esztétikai ok igenis fontos a régóta használt vallási jelképek alkotmányosságának elismeréséhez; a Lynch-ügyben szereplő jászol például nem hordozott olyan értéket, amely alapján a bíróságnak meg kellett volna védenie.²⁰⁹ De ez a gondolkodás óhatatlanul zsákutcába vezet. Ki állapítja meg egy jelkép, emlékmű esztétikai értékét? Az állam vagy a bíróság biztosan nem teheti, mert a művészi szabadságának jogából fakadóan nem hirdethet eredményt a műalkotások között

---

²⁰⁶ Erwin CHEMERINSKY: A Dangerous Free Speech Ruling. *Trial*, vol. 45. (2009), 60.

²⁰⁷ Catherine M. A. McCAULIFF: Religion and the Secular State. *American Journal of Comparative Law*, vol. 58. (2010), 31., 48.

²⁰⁸ GREENAWALT (2009) i. m. 73.

²⁰⁹ Uo. 76.

azok esztétikai értéke alapján. A Van Orden-ügyben vizsgált Tízparancsolat-emlékmű (amely nem olyan régi, mint Caravaggio képe, hanem „csak” jó ötven esztendő), eléggé esztétikus-e ahhoz, hogy alkotmányos védelem illesse meg?

Weeden szerint az *Establishment Clause*-ból következő egyenlőségi elv nem tiltja meg az állam számára a „passzív vallási diszkriminációt”, például a vallási jelképek felállításáról szóló döntése során, mert az államnak is vannak jelentős érdekei, amelyek a történelmileg vagy a közösség számára fontos témák, ügyek közéletben való megjelenítéséhez fűződnek.²¹⁰ Pleasant Grove City városa nem tanúsított ellenséges magatartást, vallási intoleranciát a Summum egyházzal szemben, amikor elutasította az emlékmű felállítására vonatkozó kérvényét. A város fenntartotta a közparkot, pihenési, történelmi, oktatási és esztétikai célokból. Mindeközben a város fenntartotta azon jogot, hogy válasszon a kihelyezni kívánt emlékművek közül, és amennyiben döntése valóban az előbbieken említett célokat szolgálja, azzal nem sérti meg az Első Alkotmánykiegészítést, mert az államnak nem lehet célja a vallás támogatása vagy korlátozása.²¹¹ Az állam és a vallás teljes, abszolút szétválasztása nem lehetséges.²¹² Weeden szerint az állami döntés, amely egyik vallás számára kedvezőbb, míg a másikat hátrányosabb helyzetbe hozza, nem megengedhetetlen, mert az *Establishment Clause* nem kötelezi arra az államot, hogy teljesen semleges legyen, amikor legitim, szekuláris célt kíván elérni.²¹³ Összefoglalva: e felfogás szerint, ha az adott vallási jelkép kapcsolódik egy közösség múltjához, történelméhez, kultúrájához, és az azt kihelyező állam ennek elismeréseként dönt a jelkép felállításáról, akkor cselekedete alkotmányosan megengedhető.

Ha elfogadjuk a Pleasant Grove City-döntésben szereplő állami szólásszabadság-doktrínát, és az állam számára bizonyos esetekben

---

²¹⁰ Lásd Darnell WEEDEN: A First Amendment Establishment Clause Analysis of Permanent Displays on Public Property as Government Speech. *Thurgood Marshall Law Review*, vol. 35. (2009–2010), 217., 218.

²¹¹ Uo. 232–233.

²¹² Lemon-ügy, többségi vélemény.

²¹³ WEEDEN i. m. 234.

polgáraihoz hasonló véleményszabadságot biztosítunk, felmerül a kérdés, hogy ki ellenőrzi annak gyakorlását? Park megállapítása szerint a felügyelet kizárólag a politikai folyamaton keresztül valósulhat meg; azaz a polgárok a demokratikus választások alkalmával az állami véleménynyilvánítás helyességéről vagy hibáiról is döntést tudnak hozni. Az állam (kormányzat) polgárai által elszámoltatható.²¹⁴ Ez persze átengedi a döntést az állami szólásszabadság megfelelősége felől a mindenkori többségnek, ami a vallási kisebbségek vagy a vallástalan kisebbség (ha kisebbség) számára idézhet elő nem kívánt helyzetet. A doktrínát elfogadva mégsem mutatkozik más lehetőség az állami vélemények kontrollálására; azaz az állam – legalábbis a következő választásig – gyakorlatilag bármilyen döntést hozhat. Ha például a mormonok lakta Pleasant Grove City-ben nem engedi a kereszt felállítását, ellenben megengedi a „szcientológia szimbólum” kihelyezését, akkor a város lakói csak utólag, a következő helyhatósági választás során tudják nemtetszésüket kifejezni hagyományaik, történelmük semmibevétele miatt; a politikai logikából azonban az adódik, hogy a mindenkori kormányzat nem fog ujjat húzni a városbeliekkel, pontosabban azok többségével.

Ez tehát ismét a többség számára kedvezőbb megoldás felé vezet; márpedig az Egyesült Államokban a döntő többség vallásos. Ugyan a szekularizáltabb európai társadalmakban sincsen arról szó, hogy meg kéne tagadni a templomok felújításának támogatását, vagy a vallásos tartalmú köztéri szobrok állagmegóvását, ugyanakkor a Mikulást több helyen már száműzték az iskolákból,²¹⁵ tehát a többség megváltozása együtt jár egyes korábbi hagyományok tiszteletben tartásával és mások felrúgásával.

---

²¹⁴ Daniel W. PARK: Government Speech and the Public Forum: A Clash Between Democratic and Egalitarian Values. *Gonzaga Law Review*, vol. 45. (2009–2010), 113., 146–148.

²¹⁵ Kitiltották a Mikulást egy francia iskolából. *Index.hu (MTI)*, 2012. december 5. http://index.hu/kulfold/2012/12/05/kitiltottak_a_mikulast_egy_francia_iskolabol/

3. Az iskolai feszület az Emberi Jogok Európai Bírósága előtt

3. 1. A két Lautsi-döntés

Az ügy első kérelmezőjének két fia a 2001–2002-es tanévben Abano Terme város állami iskolájának tanulói voltak, ahol minden osztályterem falára feszület volt kifüggesztve. 2002. április 22-én az iskola igazgatóinak ülésén az ügy első kérelmezőjének férje a vallási szimbólumok, különösen a feszület osztálytermekben való megjelenése ellen emelt szót, és azok eltávolítását kezdeményezte. 2002. május 27-én tíz szavazattal kettő ellenében, egy tartózkodás mellett, az iskola igazgatósága úgy határozott, hogy a vallási jelképek az osztálytermekben maradhatnak.

2002. július 23-án az elsőrendű felperes keresetével Veneto tartomány közigazgatási bíróságához fordult. Panaszának okaként a szekularizmus elvének megsértését jelölte meg, összefüggésbe hozva azt az olasz Alkotmány 3. és 19. cikkében foglalt egyenlőség és vallásszabadság jogaival, valamint az Egyezmény 9. cikkével és a közigazgatási hatóságok pártatlanságának az Alkotmány 97. cikkében szereplő szabályával.

2002. október 3-án az oktatási, egyetemi és kutatási ügyekért felelős miniszter 2666. számú irányelvében arra utasította az általa vezetett minisztérium illetékes szervezeti egységét, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket annak érdekében, hogy az iskolák igazgatóságai biztosítani tudják a feszületek jelenlétét az osztálytermekben.

2003. október 30-án a miniszter bekapcsolódott az elsőrendű felperes által kezdeményezett bírósági eljárásba. Azzal érvelt, hogy a felperes keresete megalapozatlan, mivel a feszületek jelenléte az állami középiskolák falain a középiskolák belső szabályairól szóló 1924. évi 965. számú királyi rendelet 118. cikkének, és az általános iskolák alapvető szabályairól szóló 1928. évi 1297. számú királyi rendelet 119. cikkének megfelelően történik. Az 1928. évi rendelet 119. cikke

előírja, hogy minden osztályterem falán feszületet kell elhelyezni. Az 1924. évi rendelet 118. cikke szintén arról rendelkezik, hogy minden tanteremben feszületet és a királyról készült portrét kell elhelyezni. (Az elemzésekben többször megjelent az olasz kormány álláspontját gyengítő érvként, hogy a két vonatkozó jogszabály a „fasiszta időkből” származik; ezzel szemben a szabályozás gyökerei 1859-re nyúlnak vissza.)

2004. január 14-én hozott határozatában a közigazgatási bíróság a közigazgatási per felfüggesztése mellett az Alkotmánybírósághoz fordult, és kérte állásfoglalását az említett rendeletek alkotmányosságának kérdésében. Az Alkotmánybíróság 2004. évi 389. számú, december 15-én kelt határozatában formai okokból befogadhatatlannak nyilvánította a kérelmet, mivel a vitatott előírások nem törvényben szerepeltek, hanem olyan rendelkezésekben, amelyek az olasz jogrend szerint nem lehetnek alkotmányossági felülvizsgálat tárgyai.

Ezt követően, 2005. március 17-én a közigazgatási bíróság is elutasította a keresetet. Hangsúlyozta, hogy „az állam szekuláris jellegének elve mára az európai és a nyugati demokráciák örökségévé vált”, de úgy ítélte meg, hogy a feszület jelenléte az állami iskolák tantermeiben nem sérti ezen elv érvényesülését. Döntése indokolásában kifejtette, hogy bár a feszület tagadhatatlanul vallási szimbólum, de nem csupán a katolikus egyházhoz, hanem általában a kereszténységhez köthető. A feszület történelmi és kulturális szimbólum, az „identitáshoz kapcsolódó értékkel” bír az olasz emberek számára, és az olasz és európai kulturális történelmi fejlődés tükröződik vissza benne. A bíróság megállapította továbbá, hogy a feszület az olasz alkotmány értékrendjének szimbólumaként is értelmezendő.

Az első kérelmező fellebbezést nyújtott be a legfelső közigazgatási bírósághoz (*Consiglio di Stato*), amely testület döntésében kifejtette, hogy a szóban forgó rendelkezések összeegyeztethetők a szekuláris elvekkel. A bíróság úgy ítélte meg, hogy a feszület által jelképezett, vallási eredetű értékek (a tolerancia, a kölcsönös tisztelet, az egyéni értékek, mások jogainak tiszteletben tartása, az egyén szabadságának figyelembevétele, az egyén lelkiismereti meggyőződésének

szabadsága, az emberi szolidaritás és a diszkrimináció minden formájának elutasítása) az olasz kultúrát is jellemezték. Ebben az értelemben, amikor az osztályterem falán a feszület megjelenik, ezzel szimbolikus funkciót tölt be, függetlenül a tanulók vallásos meggyőződésétől. A bíróság 2006. április 13-án elutasította a fellebbezést.

A panaszos ezt követően fordult a strasbourgi székhelyű Emberi Jogok Európai Bíróságához, saját, illetve gyermekei vallásszabadsághoz (9. cikk), valamint az oktatás (tanulás) szabadságához fűződő jogainak (Első Kiegészítő Jegyzőkönyv, 2. cikk) megsértésére hivatkozva.

A strasbourgi bíróság Második Szekciója döntésében megállapította, hogy az állam kötelezettsége a vallásszabadság biztosításában kiterjed annak tilalmára, hogy polgárait akár csak közvetve is megpróbálja befolyásolni abban, mely vallást kövessék vagy mely tanait fogadják el igaznak.²¹⁶ A bíróság szerint a feszület többféle jelentése közül a vallási jelentés a meghatározó. A feszület látványa „érzelmileg zavaró” azoknak, akik nem keresztények vagy nem vallásosak. A „negatív vallásszabadság” (a vallásoktól való tartózkodás joga) nemcsak arra terjed ki, hogy e jogát gyakorló távol maradjon a vallási szertartásoktól vagy a vallásos oktatástól, hanem kiterjed a jelképektől való távolságtartásra is. Az állam kötelessége a vallási semlegesség fenntartása a közoktatásban; a bíróság nem látta azt, hogy a feszületek kihelyezése hogyan járul hozzá a sokszínű közoktatás fenntartásához. Megállapította továbbá, hogy a szülőknek joga van saját meggyőződésük szerint nevelni a gyermekeiket, a gyermekeknek joguk van eldönteni, miben hisznek, a feszületek kötelező kihelyezése pedig csorbította e jogokat. Az olasz állam tehát megsértette a kérelmezők oktatási szabadsághoz, illetve vallásszabadsághoz fűződő jogát.

Az olasz állam erre irányuló kérelmét követően az ügy a Nagykamara elé került. A Nagykamara megváltoztatta az elsőfokú döntést,

---

²¹⁶ Lautsi v. Italy, application no. 30814/06., 2009. november 3-i ítélet.

és elutasította a panaszt.²¹⁷ Döntése indokolásában megállapította, hogy a vallásszabadság (azon belül pedig az állami kötelezettség a szülők vallási és filozófiai meggyőződésének tiszteletben tartására) nem csupán a tananyagra és az oktatás módjára terjed ki, hanem valamennyi olyan körülményre, amely a közoktatást és a tanítást „körülveszi”, tehát az osztálytermekben található tárgyakra is (63. bek.). A Nagykamara is úgy vélte, hogy a feszület mindenekelőtt vallási szimbólum. Ugyanakkor a bíróság – a Második Szekcióval szemben – úgy ítélte meg, hogy nem bizonyítható az, hogy a vallási jelkép kihelyezése hatást gyakorol a diákokra, a falon lógó feszület „passzív szimbólum” (66. és 72. bek.). A kérelmező saját, szubjektív megítélése a sérelem bekövetkezte vonatkozásában önmagában nem elegendő annak megállapításához (66. bek.). A feszület – túl azon, hogy elsősorban vallási jelkép – hozzájárul az olasz identitáshoz, és hagyományosan ott lóg az iskolák falain. Annak megítélése, hogy ez a hagyomány fenntartandó-e, az állam mérlegelési jogkörébe tartozik. (A tagállami mérlegelési jogkör meghagyása, azaz a *margin of appreciation* elve alapvető fontosságú a strasbourgi bíróság gyakorlatában. A bíróság bizonyos, különösen érzékeny területeken, ahol nem létezik közös európai mérce, állandó gyakorlata szerint úgy dönt, hogy nem kívánja ezt az úrt betölteni, és nem aktivista módon válaszolja meg a felmerülő kérdéseket, hanem szélesebb mozgásteret enged az államoknak.²¹⁸)

A bíróság figyelembe vette azt is, hogy az egyes európai államok kulturális és történelmi fejlődése mennyire sokszínű (68. bek.). Nincs tehát egységes európai mérce a tekintetben, hogy a vallási jelképeknek van-e helyük a közéletben, a közoktatásban. Az állam általi egyezményesértés tehát nem állapítható meg.

---

²¹⁷ Lautsi and others v. Italy, application no. 30814/06., 2011. március 18-i ítélet.

²¹⁸ A tagállami mozgásterelvet elsőként az Egyezmény hatályának felfüggesztésével kapcsolatban (15. cikk) alkalmazták. Lásd Oren GROSS – Fionnuala NI AOLÁIN: From Derogation to Scrutiny: Revisiting the Application of the Margin of Appreciation Doctrine in the Context of Article 15 of the European Convention of Human Rights. *Human Rights Quarterly*, vol. 23. (2001), 625.

Érdekes párhuzamot lehet vonni az első Lautsi-döntés és a – szinte azonos összetételű – Második Szekció egy évvel korábbi döntése között. A Vajnai v. Hungary ügyben²¹⁹ a testület elsősorban arra hivatkozva tekintette megengedhetetlennek az ötágú vörös csillag nyilvános használatának teljes és kategorikus tiltását, hogy az többértelmű jelkép, tehát kitűzése egy nyilvános eseményen nem feltétlenül jelenti a kommunista diktatúrával való azonosulást. A vörös csillag többértelműsége tehát ott perdöntő volt, míg a Lautsi-ügyben – bár nem vitatta a feszület lehetséges többértelműségét – ezt a bíróság nem tekintette eléggé jelentős érvenek. E kérdés megítélésétől az ügy eldöntése függött, hiszen kulturális jelképek kifüggesztése aligha vonhatta volna maga után a vallásszabadsághoz vagy az oktatás szabadságához fűződő jog megsértését. A feszület elsősorban valóban vallási jelkép, de erős érvek szólnak kulturális jelképként való értelmezése mellett is. Annak eldöntését, hogy az állam mely jelentésében kívánta meg a kifüggesztését, megalapozottan bízhatnánk magára az olasz államra. Ugyanígy, a vörös csillag a (magyar) közvélemény szemében egyértelműen a kommunista diktatúra jelképe, még ha máshol inkább a szociáldemokráciával vagy a „békés” szocializmussal azonosítják is.²²⁰ (Ugyanakkor a két ügy közti analógiát csorbítja azon körülmény, hogy míg a Lautsi-ügyben az állam „használta” a jelképet, a Vajnai-ügyben egy magánember tette ezt.)

---

²¹⁹ Application no. 33629/06., 2008. július 8-i ítélet.

²²⁰ A Vajnai v. Hungary ügyben született ítélet kritikája tekintetében lásd KOLTAY András: *A Vajnai-ügy. Jogesetek Magyarázata*, 2010/1.

3. 2. A döntések fontosabb kritikái

Az első ítélet kritikusai szerint a döntés nem vette figyelembe az európai államok és társadalmak sokszínűségét, és annak ellenére kívánt egységes európai mércét meghatározni, hogy az állam és az egyház elválasztásának számos különféle – és elfogadott – formája létezik szerte Európában.²²¹ Lamb szerint a döntés megerősítette az Emberi Jogok Európai Egyezménye szekuláris elveinek elsőbbségét a kereszténység erkölcsi elveihez képest (amelyre számos európai állam építkezik).²²² A második Lautsi-döntéshez írt párhuzamos véleményében – az első döntést bírálva – Power bírónő úgy vélekedik, hogy a második döntés csak a bíróság eddigi kiforrott gyakorlatát erősítette a tekintetben, hogy a pusztán „sérelem”, a nem kívánt közlés általi „sértettségérzés” nem éri el azt a szintet, amellyel szemben a magát sértettnek érző egyén számára a bíróság orvoslást nyújthat.²²³

A második ítélet kritikusai szerint a bíróság feltevése a feszület mint jelkép passzivitásáról félreértésen alapul. Egy jelkép szükség-szerűen passzív, abban az értelemben, hogy élettelen, és cselekvésre nem képes. Az üzenet, amit hordoz, ugyanakkor nem passzív, és alkalmas az iskolás gyermekek befolyásolására, ami megengedhetetlen.²²⁴ Nincs válasz arra a kérdésre, hogy a feszület mennyiben tekinthető passzívabbnak az iszlám fejkendőnél (amelyre vonatkozóan a bíróság több döntést hozott már korábban).

Zucca azért is támadja a döntést, mert helyteleníti, hogy az a *margin of appreciation* elvére épült. A bíróság az államok döntési kompetenciájába utalja annak megítélését, hogy milyen módon biztosítják a szülők azon jogát, hogy meggyőződésük szerinti ok-

---

²²¹ WEILER (2010b) i. m. 2–3.

²²² Rob LAMB: When Human Rights Have Gone too Far: Religious Tradition and Equality in Lautsi v. Italy. *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, vol. 36. (2011), 751., 765.

²²³ Az első döntésről és annak következményeiről lásd: SCHANDA (2009) i. m. 27–32.

²²⁴ ZUCCA (2011) i. m. 2–4.

tatásban részesítenék gyermekeiket. A szerző szerint a *margin of appreciation* elvének alkalmazása a mindenkori társadalmi többség számára engedi át a döntést a szóban forgó, vagy ahhoz hasonló kérdésekben, ez pedig a kisebbség jogait csorbítja.²²⁵

Bonello bíró párhuzamos **indokolásában** – a második döntés indokolásának 63. bekezdésével vitatkozva – felveti azon kérdést, hogy egyáltalán felmerül-e a tényállásban emberi jogi kérdés,²²⁶ azaz, nem kellett volna-e a bíróságnak – hatáskör hiányában – megtagadnia a döntést? Smet ugyanígy kételkedik abban, hogy a feszület kifüggesztése olyan „oktatásnak” minősül, ami az egyezmény szempontjából értelmezhető kérdést vet fel.²²⁷ Ha pedig nincs „oktatási tevékenység”, akkor a (semleges) oktatáshoz való jog sem sérülhetett.

3. 3. Az állam és a vallás viszonyának kérdései

3. 3. 1. A szekularizmus értelmezése

A szekuláris közélet ideálja szerint a feszületnek, illetve általában a vallási jelképeknek nincsen helye az állami intézmények falain belül. E nézet szerint a társadalmi integráció csak tisztán szekuláris, vallástalanított környezetben valósulhat meg. Ez a szabály értelemszerűen kiterjed az állami fenntartású oktatási intézményekre is. A vallásszabadság alapjoga kiterjed a vallásoktól való távolságtartásra is, arra, hogy az e jogát gyakorló – a közéletben legalábbis – képes legyen elkerülni bármilyen vallási felfogással való találkozást. A vallásszabadság alapján mindenkinek joga van tájékozott döntést hozni arról, milyen vallást kíván követni, milyen vallást utasít el, illetve hogy vallástalanul él-e. Ebbéli döntésében a többség akarata nem befolyásolhatja, nem gyakorolhat rá semmilyen

---

²²⁵ Uo. 10–12.

²²⁶ Bonello bíró párhuzamos véleménye a Lautsi and others v. Italy döntéshez, lásd 3. 3. 3. pont.

²²⁷ SMET i. m.

nyomást. A radikális szekularizmus ideálja szerint a vallástalanított, laikus közélet az egyetlen megoldás a társadalom tagjainak egyenlő kezelésére, a kisebbségi vallási közösségek, agnosztikusok, ateisták békés együttélésére.²²⁸

A Nagykamara Lautsi-ügyben hozott döntését kritizálók szerint a bíróság nem adott megfelelő választ az ügygel kapcsolatban óhatatlanul felmerülő, a szekularizmus értelmezése körül forgó kérdésre. A döntés ugyanis a szekularizmust egy ideológiának, filozófiai felfogásnak tekintette, egynek az – egymással versengő – sok közül. Ezzel szemben a helyes értelmezés szerint a szekularizmus az alkotmányos állam működését biztosító fontos alapelvek egyike. Ezzel e nézet el kívánja választani a szekularizmust a vallások formájában (is) megjelenő „ideológiáktól”, az állam működésének vezérelvévé téve, mintegy azok fölé helyezvén azt. Zucca szerint a szekularizmus nem valaminek a hiánya (jelen esetben a vallási jelképek hiánya a közéletben), hanem pozitív tartalommal bír, olyan elv, amely lehetővé teszi a szabadság, egyenlőség, szolidaritás társadalmi szintű megvalósulását. A szekuláris állam feladata a sokszínű társadalom megvédelmzése. Zucca elismeri, hogy a szekularizmus nem „semleges” választás, mint ahogy egyetlen politikai álláspont sem az, de úgy véli, ez az, amely a legmegfelelőbb kereteket képes biztosítani a sokszínű társadalom megvalósulásához.²²⁹ Malinverni és Kalaydjieva bírónak a Nagykamara döntéséhez fűzött különvéleménye szerint a szekuláris állam ideálja nem pusztán az állami iskolák oktatási anyagaitól, hanem a teljes oktatási rendszertől megköveteli a semlegességet (ezzel egyébként a többségi indokolás is egyetértett).²³⁰

Zucca egy korábbi írásában a szekularizmus veszélyeire is felhívta a figyelmet. Sajó András cikkére²³¹ reagálva úgy vélte, hogy a

---

²²⁸ ANDREESCU – ANDREESCU i. m. 64–67.

²²⁹ ZUCCA (2011) i. m. 5–8.

²³⁰ Különvélemény, 3. bek.

²³¹ SAJÓ (2008) i. m. 605–629.

szekularizmus a különböző társadalmi csoportok közötti párbeszéd ellehetetlenítését is szolgálhatja, és nem tud mit kezdeni a plurális társadalom jellegzetességeivel. Ahelyett, hogy a létező problémák megoldásában segédkezne – a vallási kérdések közéletből való kitiltásával –, szőnyeg alá söpri azokat. Zucca nem látja, hogyan lehet képes a szekularizmus egyszerre szolgálni a vallásoktól való távolságtartás és a szabad vallásgyakorlás jogát. Ugyanis a vallások kitiltása a közéletből óhatatlanul ütközik a vallásgyakorlás jogával. Szerinte a valódi problémát nem a vallások létezése jelenti, hanem az államok képtelensége a sokszínű társadalom okozta nehézségek kezelésére.²³²

A szekularizmus radikális felfogása megítélésünk szerint nem alkalmas a mai Európában felmerülő súlyos kérdések megfelelő kezelésére. Weiler szerint a jelenkor Európájának társadalmi feszültségei elsősorban nem a vallások egymás közti harcában jelennek meg; álláspontja szerint sokkal élesebb a választóvonal a vallásosok és a vallástalanok között. Ebben a küzdelemben a vallás száműzése a közéletből nem tekinthető semleges válasznak. A feszület levétele tehát semmivel sem semlegesebb lépés, mint annak érintetlenül hagyása. Weiler szerint a békés egymás mellett élés és a sokszínű társadalom gátja az, ha a közéletet ilyen módon tesszük „semleges-sé”.²³³ Pályi András Tadeusz Gadacz lengyel vallástörténészt idézi, aki szerint ma „két modell versenyez egymással: a felvilágosodás utáni francia és a vallási türelmet Európában először proklamáló Jagelló-Lengyelország modellje. [...] napjainkban az előbbi látszik győzedelmeskedni. A maga részéről [Gadacz] így jellemzi a kettő közötti különbséget: »A Jagelló-korban voltak olyan lengyel városok, ahol a katolikus templom, a protestáns imaház mellett zsinagóga és mecset is állt, s az istentisztelet után valamennyi vallás lelkipásztorá

---

²³² ZUCCA (2009) i. m. 494., 509–514. Sajó válaszát lásd András SAJÓ: The Crisis That Was Not There: Notes on a Reply. *International Journal of Constitutional Law*, vol. 7., no. 3. (2009), 515–528.

²³³ WEILER (2010b) i. m. 3–5.

a maga öltözékében lépett ki az utcára, és így élte életét a nyilvánosságban. A francia modell ezzel szemben arra kényszeríti a lelkészt, hogy az istentisztelet után öltön világi ruhát, és így vegyüljön el a tömegben. Amit egyesek toleranciának neveznek. De ennek nem sok köze van a toleranciához. Ez az új, világi rituálé ráoktrojálása mindenkire.«²³⁴

A Lautsi-ügy kapcsán feleleveníthető az a vita is, amely az emberi jogok filozófiai-világnézeti alapjai körül folyt. Amíg némelyek szerint az emberi jogok tisztelete jelentős részben a zsidó-keresztény vallási hagyományból ered, addig mások az emberi jogokat a vallások társadalmi befolyásával szembeni eszközként értelmezik. Annak ellenére, hogy a vallási, teológiai fogalmak világi jogba való átkerülése egyértelműen megállapítható, tehát végeredményben az emberi jogok tisztelete csak nagy nehézségek árán választható el a keresztény hagyománytól, e jogokat a szekularizmus hívei mégis előszeretettel használják fel a vallások „mozgásterét” korlátozni kívánó érvelésekben. A feszületügy e szembenálló felfogások újbóli összecsapására is lehetőséget ad. Ha ugyanis az emberi jogok szoros összefüggésben állnak a kereszténységgel, akkor abszurd lenne nevükben a feszületek eltávolítását követelni, ha azonban – Elie Wiesel szavaival – az emberi jogok tisztelete egy „szekuláris vallás”, akkor levételük egyértelmű kötelezettség. (Ugyanakkor utóbbi esetben a szekularizmus semleges „játékszabályként” való értelmezésének lehetőségei is szűkülnek.)²³⁵

A radikális szekularizmus elfogadásából álláspontunk szerint egyenesen következik, hogy a vallások, és azok gyakorlása általában véve visszaszorul a magánszférába. Ez nyilván nem azt jelenti,

---

²³⁴ PÁLYI András: Kereszttel vagy kereszt nélkül? *Élet és Irodalom*, LIII. évf., 49. szám, 2009. december 4.

²³⁵ E vitákról és Wiesel megjegyzéséről lásd Zachary R. CALO: Pluralism, Secularism and the European Court of Human Rights. *Journal of Law & Religion*, vol. XXVI, no. 1. (2010–2011), 101., 111–114.

hogy például megtagadható lenne a közterület használata egy vallási körmenet szervezőitől, de a közéletből a vallás száműzésre kerülne.

Egyes értelmezések szerint a lelkiismereti és vallásszabadság nem része a „kommunikációs jogoknak”, elsősorban az egyén magánszférájához tartozik, gyakorlása során pedig nem szükségszerű annak külső kifejezése.²³⁶ Ez talán kevésbé árnyalt meglátás: a vallásszabadságnak a vallások *jellegénél fogva* integráns része a hit nyilvános megvallása, külső kifejezése. A vallás nem magánügy, annak szabadsága egyszerre egyéni és kollektív jogosultság, ha nem lenne kollektív megnyilvánulása is, intézményes egyházak hiányában a vallásszabadság kiemelése a szólásszabadság egyéb megnyilvánulási formái köréből indokolatlan lenne (külső megnyilvánulását megfelelően védené a szólásszabadság joga, a belsőt pedig a magánszféra védelme).²³⁷

Puppincz szerint, ha a vallásszabadság az egyént csak azzal a megszorítással illeti meg, hogy a közéletben vallása gyakorlásától tartózkodnia kell, ezzel csak a vallási semlegesség illúziója teremthető meg. A vallások ugyanis természetüknél fogva társadalmi jelenségek; ennek tagadása vagy következményeinek korlátozása végső soron az egyén jogát csorbítja. Az első Lautsi-döntés ennek megfelelően azt várta volna el az olasz államtól, hogy tegyen úgy, mintha az olasz társadalom és kultúra a vallástól mentes lenne. Ezzel szemben – véli Puppincz – az állam és a benne élő emberek szükségszerűen rendelkeznek identitással, amelynek szintűgy szükségképpen van vallási dimenziója is. Aki a szabadság érvére hivatkozik a Lautsi-ügyben, azt gondolja, hogy az őt megillető vallásszabadság jogából következik, hogy vallásoktól mentes közéletben élhessen.²³⁸ Ezzel valójában azt fogalmazza meg, hogy az ő vallásszabadsága azáltal sérül, hogy más gyakorolja a *saját* vallásszabadsághoz fűződő jogát.

---

²³⁶ HALMAI (1994) i. m. 112–115.

²³⁷ PACZOLAY i. m. 538.

²³⁸ Grégor PUPPINCK: An Alliance Against Secularism. *L'Osservatore Romano*, 2010. július 28.

Álláspontunk szerint, amennyiben az egyén jogai nevében korlátozzuk a közösségek mozgásterét, azzal a közösségbe tartozó egyének jogai is csorbulhatnak. Ez bármely és bármilyen méretű közösségre igaz lehet (családi, iskolai, társadalmi közösségekre egyaránt). Puppínck azonban ezen túl felveti azt a kérdést is, hogy vajon az egyéni autonómia abszolutizálása nem vezet-e el az ebből fakadó jogok abszolutizálásához, és így az állam érdekeinek megsemmisítéséhez.²³⁹ Weiler szerint a vallásoktól való távolságtartás (a negatív vallásszabadság) joga és a nemzet közösségi identitása, valamint az állam szimbolikus megjelenéséhez fűződő érdeke közötti egyensúlyt kell megtalálni.²⁴⁰

Ezzel szemben Mancini szerint a többségi (állami) vallás vagy ahhoz kapcsolódó kultúra előnyben részesítése a kisebbségek kirekesztését jelenti. Az első Lautsi-döntés ennek megfelelően a többség zsarnoksága elleni helyes fellépés volt.²⁴¹

A feszület kihelyezését elfogadni képtelen felfogásoknak a gyenge pontja az, hogy azok az egyént vagy csak vákuumban élő, a közösségeken kívüli entitásként, vagy ezen túl legfeljebb a kisebbségi közösségek tagjaként tartják érdemesnek a védelemre. Azon egyének, akik balszerencsésükre valamely többségi közösség tagjai, e közösség tagjaiként – a kisebbségvédelem és a többi, a többségi közösségen kívüli egyén érdekében – nem kapják meg ugyanazt a kiemelt védelmet, ami emberi jogaik elismerése nyomán őket egyébként megilletné. Ez pedig az egyenlő emberi méltóság alapvetésének mond ellen. Azaz a helyes válasz nem az egyensúly teljes eltolása a kisebbségek és az egyén irányába, hanem a többségi közösségek, valamint a többiek érdekei közti megfelelő egyensúly megtalálása.

---

²³⁹ PUPPINCK i. m.

²⁴⁰ WEILER (2010a) i. m. 161.

²⁴¹ Susanna MANCINI: The Crucifix Rage: Supranational Constitutionalism Bumps Against the Counter-Majoritarian Difficulty. *European Constitutional Law Review*, vol. 6. (2010), 16–17., 24.

Egyes nézetek szerint tehát a radikális szekularizmus elengedhetetlenül fontos az alkotmányos állam működéséhez, mások szerint nem több mint egy a versengő ideológiák közül, amelynek választása megsérti az állam deklarált világnézeti semlegességét. Utóbbi felfogás szerint a szekularizmus maga is világnézet, és miközben azt hirdeti magáról, hogy az alkotmányos állam szükségszerű semlegességéből következő, érvényesülést kívánó alapvető elv, maga sérti meg az eredőjeként megjelölt semlegességet.

Különösebb éleslátás nem szükséges annak megállapításához, hogy a szekularizmusnak nincsen egységes, Európában általánosan elfogadott jelentése. Ebből következően a Lautsi-ügy vonatkozásában azt gondoljuk, hogy pusztán ezen elv (vagy ideológia) értelmezésével nem válaszolható meg a bíróság előtt fekvő kérdés.

3. 3. 2. *A sokszínű társadalom felé*

Zuccának a második Lautsi-döntéshez fűzött kommentárja szerint a szekularizmus (legalábbis annak azon értelmezése, amely a közélet vallástalanítását követeli meg) és a társadalmi sokszínűség kéz a kézben jár. Csak akkor válhat egy európai társadalom sokszínűvé, ha az állam megszabadítja magát a vallás karmaiból. Mint írja, Olaszország azért maradt rendkívül homogén (a „homogén” itt a szövegkörnyezetből adódóan feltehetően negatív értékítélet), mert az emberek többsége katolikus.²⁴²

Ezzel szemben Weiler úgy véli, hogy az európai társadalmak magától értetődően sokszínűek. A közös európai örökségből következően mind a vallásgyakorlás, mind az attól való tartózkodás szabad. Európa elfogadja és tiszteletben tartja a francia (a *laïcité* elvére épülő) és az angol (az anglikán államegyházra épülő) modellt is a vallásszabadság megvalósítása tekintetében, ahogy elfogadja az angol, a svéd, a dán, a görög és az olasz megoldásokat is. Egy adott társadalom (választott képviselői útján) dönthet úgy, hogy ezentúl a francia modellt követi, de ezt bíróság nem teheti kötelezővé egyetlen

---

²⁴² ZUCCA (2011) i. m. 9.

állam számára sem. A vallási tolerancia nem foglalhatja magában a vallásokkal vagy a nemzeti identitással szembeni intoleranciát. Weiler szerint az első Lautsi-döntés nem az egyezményben szereplő pluralizmus és sokszínűség, hanem a *laïcité* értékeit jelentette meg.²⁴³

Zucca egy másik írásában ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy míg a francia *laïcité* modellje nem tekinthető a szekuláris európai államok általános gyakorlatának (annak rigorózsága máshol nem jellemző), addig a Weiler által hivatkozott angol és olasz megoldás az állam és az egyház szétválasztásának tekintetében részben maga is szekuláris (nem mondhatjuk, hogy e társadalmakban az egyház túlzott befolyást gyakorolna a közéletre). A szekularizmus tehát több-kevesebb mértékben mindenhol jelen van Európában. Zucca elfogadja azt, hogy az államnak joga van eldönteni, a szekularizmus mely módját és formáját választja, tehát nem lehet a *laïcité*-t ráerőltetni egyikre sem.²⁴⁴

A Zucca és Weiler nézetei közti különbség alapvetően visszavezethető a szekularizmus fogalma körüli vitára. Ha a szekularizmus radikális felfogását valljuk, akkor természetesnek tűnik, hogy a sokszínű és békés együttélésre, együttműködésre képes társadalom egyik építőkövének a vallástalan közéletnek kell lennie. Ha azonban a sokszínű Európát adottságként fogjuk fel (és megítélésünk szerint megalapozottan nemigen tehetünk mást), akkor éppen ellenkezőleg, a szigorú szekularizációt az e sokszínűséget óhatatlanul csorbító tényezőként is érzékelhetjük.

A vallási nézetekkel való szembesülés, találkozás növelheti az azok iránti tolerancia, azok megértésének, elfogadásának esélyét is. Ez különösen fontos lehet az iszlám és Európa találkozásaikor. A vallásoktól megfosztott közszféra azt sugallhatja a vallásos embernek (a közoktatásban részt vevő diáknak), hogy a közélet „nem

---

²⁴³ WEILER (2010a) i. m. 162–163.

²⁴⁴ Lorenzo ZUCCA: Crucifix in the Classroom: the Best Solution to the Lautsi Case. *Social Science Research Network, working paper*, August 2010. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1667496

látja szívesen” a vallásokat, inkább csak megtűri, de legalábbis a magánszférába számúzi azokat. Weiler azt írja, a vallásoktól való szabadság nem lehet abszolút jog, azért, mert abszolutizálásával mások pozitív vallásszabadságát (a vallásgyakorláshoz való jogát) csorbítanánk.²⁴⁵

Annicchino megjegyzi, hogy a feszülettől megfosztott, üresen tátongó fal azért is ártalmas, mert megakadályozza, hogy az iskolába járó gyerekek szembesüljenek a vallási jelképekkel (akár egyszerre többel is), elkezdjék a megismerkedést a vallásokkal, és ezáltal az egész társadalmat is érintő súlyos kérdésekkel, problémákkal. A semlegesnek mondott üres fal ezeket szőnyeg alá söpri. A demokrácia nem légüres tér, hanem olyan terep, ahol el kell érni a különbözőségek tiszteletét, elfogadását. A szerző szerint a vallási jelképekről folyó diskurzus megszüntetését elősegítő keresztlevétel nem szolgálhatja a pluralizmus elvét.²⁴⁶ A Lautsi-ügybe a strasbourgi bíróság előtt beavatkozó „professzorok koalíciója” szerint a feszület kihelyezése az iskola falára nem egy érvelés végét, hanem a párbeszédre való felhívást jelenti.²⁴⁷

Weiler szerint a sokszínűséget az segítené elő, ha mindenki kihelyezhetné saját vallási (vagy más világnézeti) jelképét az osztályteremben. Az iskola ezt nem tilthatja meg anélkül, hogy megsértené a pluralizmus elvét. A modern európai társadalmaknak tiszteletet kell tanúsítaniuk a különféle vallásokkal és világnézetekkel szemben, és erre kell nevelni a gyermekeket is. A tisztelet nem azáltal valósul meg, hogy ezek jelképeit kivétel nélkül eltüntetjük. Ha az oktatási rendszer súlyt helyez a tolerancia és a kölcsönös tisztelet értékeinek

---

²⁴⁵ WEILER (2010a) i. m. 160.

²⁴⁶ Pasquale ANNICCHINO: Is the glass half empty or half full? Lautsi v. Italy the European Court of Human Rights. *Stato, Chiesa e pluralismo confessionale*, May 2010. 18.

²⁴⁷ Comments of Third-party Intervenor Coalition of Professors of Law, 2010. 6. bek. <http://strasbourgconsortium.org/document.php?DocumentID=4944>

képviselőjére és bemutatására, akkor a vallási jelképeknek helye lehet az osztályterem falán.²⁴⁸

Smet a Nagykamara döntését kommentáló írásában szintén a „nyílt semlegesség” mellett foglal állást. A nyílt semlegesség nem tiltaná meg a vallási jelképek használatát a közéletben (úgy, mint ellentéte, a „zárt semlegesség”), ellenkezőleg, valamennyi jelképet beengedne a közéletbe.²⁴⁹

Varsányi felveti a kérdést, hogy vajon egy olyan megoldás, amely valamennyi vallási jelkép kihelyezését lehetővé tenné (mondjuk az érintett, az adott osztályba járó gyermekek vagy szüleiik kérésére), összhangban volna-e az első Lautsi-döntéssel. Ő azt olvassa ki annak indokolásából, hogy az első döntés értelmezésében a vallási semlegesség kötelezettsége ezt is kizárná. Mint írja, „ez az érvelési irány olyan tendenciát mutat, hogy a pluralizmusérv elszakad eredeti mércéjétől (a szülők vallási és világnézeti meggyőződésének tiszteletben tartásától), valamint a lelkiismereti és vallásszabadsághoz kapcsolódó objektív intézményvédelmi megközelítéstől, és önálló, »laicitás« típusú, imperatív semlegességi elvvé válik.”²⁵⁰

Calo szerint a szekularizmus és a sokszínűség helyes értelmezése feletti vitákat akkor fogjuk tudni megnyugtatóan lezárni, ha felülemelkedünk a korábbi értelmezési kereteken, és eljön a „poszt-szekularizmus” kora. A vallási hagyományt és az emberi jogok tiszteletét nem lenne ugyanis lehetetlen összeegyeztetni, még akkor sem, ha a számos átfedés mellett számos feszültség is rejlik a viszonyukban. Ha a vallási hagyományt olyan normarendszerként látjuk, amely eltér ugyan az emberi jogok tiszteletén alapuló rendszertől, de képes gazdagítani az emberi jogok mibenlétéről és a modern világ morális alapjairól folyó diskurzust, akkor eldöntetlenül hagyhatjuk

---

²⁴⁸ WEILER (2010b) i. m. 5.

²⁴⁹ SMET i. m.

²⁵⁰ VARSÁNYI Benedek: Az erősebb „nem” jogán? Az állam semlegessége, lelkiismereti és vallásszabadság a Lautsi-ügy tükrében. *Fundamentum*, 2010/4. 93.

a vitát, amelynek fő kérdése, hogy a szekularizmus maga is világnézet-e, avagy valóban semleges „rendezőelv”.²⁵¹

A sokszínű állam eléréséhez (fenntartásához) vezető legjobb megoldást tehát attól függően választhatjuk ki, hogy a szekularizmus melyik értelmezését valljuk, illetve felül tudunk-e emelkedni a szekularizmus „hagyományos” narratíváin (lásd Calo). Ha azonban elfogadjuk Weiler és Smet érvelését a jelképek számára nyitott falakkal kapcsolatban, meg kell válaszolnunk egy további kérdést: hogyan illeszthető be, beilleszthető-e egyáltalán a „nyílt semlegesség” elvébe az, hogy bár valamennyi vallási jelkép kihelyezése megengedett, ezek között akad egy, amelynek kihelyezését az állam kötelezően előírja? További kérdés, hogy megengedhető-e a nem vallási (kulturális) jelképek állam általi kihelyezése, azaz kezelhető-e eltérően a vallási és a „tisztán” kulturális jelkép e tekintetben?

3. 3. 3. Az állami semlegesség jelentése

Mit jelent az állam semlegességének elve a vallások közéletben való megjelenése vonatkozásában? A radikális szekularizmusból az következne, hogy a vallások semmilyen módon nem lehetnek jelen a közzsférában, tehát nem csupán arról van szó, hogy az állam nem preferálhatja egyik vallást a többi kárára, vagy a többivel szemben, hanem arról, hogy egyáltalán nem engedheti be ezek képviselőit, szimbólumait, szertartásait, egyéb aktusait az állam – tágran értelmezett – terepébe, oda, ahol e beengedés nyomán úgy tűnhet, az állam maga támogat, részesít előnyben bizonyos meggyőződést vagy meggyőződéseket.

A szekularizmus „szelídebb” értelmezése nem tiltaná ugyan ki a vallásokat a közéletből, de nem engedné meg, hogy az állam bármelyiket is eltérően kezelje a többitől, azaz az egyenlő bánásmód szabályának e tekintetben is érvényesülnie kell. Mindkét felfogásból az következik, hogy a feszületek nem maradhatnak az osztálytermek falán az állami iskolákban.

---

²⁵¹ CALO i. m. 114–117.

Az állam semlegességének ugyanakkor létezik másféle felfogása is. A semlegesség alkotmányjogi elve értelmében az állam nem választhat a rendelkezésre álló világnézetek, értékfelfogások között, azokat egyenrangúnak kell tekintenie, tehát semmilyen formában nem juttathatja kedvezőbb pozícióba egyiket a másiknál.²⁵² A semlegesség elve azonban csak addig tartható, amíg azt biztosítja, hogy mindenki *szabadon választhat* a rendelkezésre álló felfogások közül, tehát az állam *nem kényszeríthet* senkit döntése meghozatalakor. Az állam azonban nem lehet sohasem teljesen független, és az elv nem is vár el tőle *közömbösséget*. A magyar Alkotmánybíróság szerint „[a]bból, hogy az állam maga semleges, nem a negatív vallásszabadság, s még kevésbé a vallási közömbösség támogatása következik”.²⁵³ A pluralizmus elvéből nem az következik, hogy az állam nem határozhat meg ideológiai alapon prioritásokat, hanem az, hogy nem léphet fel kizárólagossági igénnyel, és nem mondhatja azt, hogy csak az általa preferált ideológia a helyes.

Az egyén egyébként sem vákuumba születik bele. Az őt körülvevő kulturális közeg biztosítja számára az értékválasztás lehetőségét – az államnak pedig kiemelt szerepe, hogy a különböző alternatívák választását lehetővé tegye, és azok közül is kiemelten azt, amelyik a saját polgáira jellemző értékeket vonultatja fel, az egyéb választási lehetőségekhez képest hangsúlyosabban támogassa. (Történelmi példák: a modern kor embere általában attól függetlenül elítéli a több ezer éves afganisztáni Buddha-szobrok tálibok általi lerombolását, hogy buddhista-e, de elítéli a párizsi Notre-Dame szobrainak francia forradalom alatti szétrombolását is, és attól függetlenül helyesli a katedrális állami pénzen, időről időre történő felújítását, hogy híve-e a katolikus egyháznak vagy elfogadja-e a kereszténységet.)

Annak eldöntése, hogy az állam milyen napokat nyilvánítson állami ünnepnek, mit tanítsanak az iskolákban, tartson-e fenn kulturális minisztériumot, mind-mind értékítéletet is tartalmazó választást

---

²⁵² Lásd erről Kis János: *Az állam semlegessége*. Budapest, Atlantisz, 1997.

²⁵³ 4/1993. (II. 12.) AB határozat, indokolás, A) I. 1. c) pont.

igényelnek, amelyek feltétlenül szükségesek és kívánatosak.²⁵⁴ A feladat még akkor is végrehajtandó, ha azt az adott pillanatban csak a közösség kisebb része ítéli szükségesnek vagy fontosnak: az érték nem attól érték, hogy hányan ismerik fel – elvégre a demokráciához is ragaszkodunk, pedig talán soha nem jutunk el arra a pontra, hogy a közös döntéseket valóban a többség, és valóban óvatos megfontolás alapján, racionális és alaposan átgondolt érvek megvitatása után hozza meg. Könyvtárakat és képtárakat akkor is érdemes lenne fenntartani, ha alig néhányan érdeklődnének irántuk; egyszerűen azért, mert bizonyos, a múltban létrejött közmegegyezés alapján megőrzendő értékeket akkor is védeni kell, ha a közmegegyezés időközben már nem egyértelműen érzékelhető, vagy sokak által vitatott. Természetesen ez nem jelentheti az állam mozgásterének formális csökkentését például a kulturális közpolitika meghatározásában, valamiféle örökérvényű kulturális tradícióra hivatkozással. Az államnak (a kormánynak) saját érdekből is szükségyszerűen figyelembe kell vennie ezeket a hagyományokat. Az állam és a mindenkori kormányzat nem függetlenítheti magát az adott ország, nemzet történelmétől és hagyományaitól; amelyik ezt teszi, előbb-utóbb bukásra van ítélve. Ennek ellenére nyilván nem eleve megengedhetlen (tilos) egy olyan állami döntés, amely – a megváltozott társadalmi viszonyokra alapozva – a feszületek levételét (magánszférába való visszaszorítását) irányozná elő. Ugyanakkor kérdés, hogy egy nemzetközi szervnek (bírósnak) van-e ilyen mértékű felhatalmazottsága az állami politika befolyásolására.

Az állami semlegesség elvének tiszteletben tartása tehát nem jelentheti a kulturális hagyományokból való kilépést, azok erőszakolt kiszorítását az állam terrénumairól. A kulturális hagyománnyal elválaszthatatlanul összefonódik a vallási hagyomány, ez valamennyi

---

²⁵⁴ Sanford LEVINSON: The Tutelary State: „Censorship”, „Silencing”, and the „Practices of Cultural Regulation”. In Robert POST (ed.): *Censorship and Silencing – The Practices of Cultural Regulation*. Los Angeles, Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998. 195–220.

európai államban adottság. Ebből eredően az állami semlegesség elvét nem sérti az, ha bizonyos vallások képviselői, bizonyos egyházak (korlátozott terjedelmű) preferált pozíciót élveznek, amelyhez az állam útján jutnak. Magyarországon például a „történelmi” egyházak képviselői (a katolikus, a református, az evangélikus, az unitárius egyház és az izraelita hitközség) tábori szolgálatot ellátva segíthetik a honvédség állományát, nagy személyiségek hangsúlyllyal szerepelnek a közoktatás tananyagában, a politikai élet egyes szereplői részt vesznek nyilvános egyházi szertartásokon, a közszolgálati mediaszolgáltatásban hitéleti műsoruk van, épületeik, templomaik állami támogatást kaphatnak a felújításhoz, oktatási és szociális tevékenységük nagyjából állami finanszírozás mellett valósul meg, hasonlóan a többi európai államhoz. Ha az állam támogatja a könyvtárakat, a tömegsportot, a kultúrát – és azért teszi ezt, mert felismerte, hogy ezáltal bizonyos értékek hozhatók létre, őrizhetők meg –, akkor az egyházaknak éppúgy joga van az anyagi támogatásra.²⁵⁵

Mindeközben az állam úgy őrzi semlegességét, hogy tartózkodik a „hittérítéstől”, tehát nem befolyásolja polgárai gondolkodását, nem várja el tőlük a kedvezőbb helyzetbe hozott egyházakkal való azonosulást. Persze önmagában a „kedvezőbb helyzetbe hozás” közvetett befolyást gyakorolhat, azaz az állam tulajdonképpen bizonyos vallások tekintetében állást foglal, és a támogatáson keresztül egyértelművé teszi, hogy az általa pozitív módon megkülönböztetett vallásokat, illetve az azokat képviselő egyházak tevékenységét értékesnek tartja. Ez ugyanakkor mégsem jelent a részéről a polgárai felé megnyilvánuló kényszert, hanem a fent megfogalmazott kulturális tradíció felismeréséből fakad. A buddhista tanok képviselője a kereszténnyel azonos megítélés alá esik. Magyarországon az Esztergom-budapesti érsek és a guru egyenjogú, csak a képviselt szervezet társadalmi súlya, kulturális relevanciája tér el. Éppen ezért aztán az állam tárgyilagos mérlegelés alapján ésszerű különbséget tehet a

---

²⁵⁵ SCHANDA (2003) i. m. 206–207.

buddhista és a katolikus iskola állami támogatása között. Ellenben a nem kedvezményezett egyházakkal, vallásokkal szemben az állam nem tanúsíthat diszkriminációt, tehát például a buddhisták is fenntarthatnak állami támogatással oktatási vagy szociális intézményt, Buddháról a magyar diákok is tanulnak az iskolában és így tovább.

Az állami semlegesség ilyenén való értelmezésével tehát a feszületek kötelező kihelyezése az állami iskolákban nem összeegyeztethetetlen. Mint Weiler írja, ha a szekuláris állam „hőseinek” arcképét (azaz „tisztán” kulturális jelképeket) tesszük ki az osztályteremben, az sem felel meg az állami semlegesség kiterjesztően értelmezett elvének (amely szerint e térnek mellőznie kell a vallási jelképeket). Voltaire képmásának falra akasztása, vagy a „szabadság, egyenlőség, testvériség” eszményeinek hirdetése mennyiben semlegesebb a feszületnél? Miért nem sérti a semlegesség elvét, ha a vallásin kívül bármilyen világnézet jelképei kihelyezhetők (pl. az univerzálisan használt békejel)?²⁵⁶ Az én budapesti középiskolai osztályom termében az osztályfőnök elhelyezte Széchenyi István képmását, és ezzel állást foglalt. Senkinek – sem diáknak, sem szülőnek – nem jutott eszébe, hogy tiltakozzon e döntése ellen, így a „legnagyobb magyar” négy évig szemtanúja lehetett egy középiskolai osztály valamennyi szerencsétlenkedésének. Mondhatnók, hogy ez esetben nem egy valláshoz kötődő személyiségről van szó, tehát az ő megjelenése még nem sértette az állami oktatás semlegességét, de nem látom azt, hogy a nemzeti és a vallási tradíciókat miként lehetne e problematika kapcsán egymástól megfelelően elválasztani. Egy választóvonal azért akad, a nemzeti-történelmi tradíciónak ugyanis nincs transzcendens vetülete, míg a vallásinak mindenképpen van, tehát utóbbi kimutat a „történelmi-kulturális” realitásból egy magasabb szféra felé. Ugyanakkor az európai nemzetek kialakulása és fejlődése hosszú évszázadokon át elválaszthatatlanul egybefonódott egyes vallásokkal, egyházakkal, és csak meglehetősen új keletű történelmi fejleményként szorultak, szorulnak ki valamelyest az

---

²⁵⁶ WEILER (2010a) i. m. 159.

egyházak a közéletből. Erre az egybefonódásra maga Széchenyi a tökéletes példa, aki mélyen hívő katolikusként a maga vallásosságát nem tudta, de nem is akarta elválasztani közéleti tevékenységétől (nyilván neki könnyebb dolga volt e téren a 19. század közepének Magyarországon). Bizonyos jelképek bizonyos kontextusban történő használatakor tehát a vallási és a kulturális jelentés elválaszthatatlanul egybefonódik.

Carozza szerint a kulturális hagyomány attól függetlenül létezik, hogy akarjuk-e ezt, avagy sem, kitörölni és teljesen újraírni nem tudjuk, legfeljebb a meglévőt átírni²⁵⁷ (de nyilvánvalóan azt sem egyszerű központi döntéssel, egyik napról a másikra).

Bonello bíró írja a Nagykamara döntéséhez fűzött párhuzamos véleményében, hogy egy emberi jogi bíróság nem engedheti meg magának, hogy történelmi Alzheimer-kórban szenvedjen.²⁵⁸ Bonello felidézi a strasbourgi bíróság Akdaş v. Turkey ügyben²⁵⁹ hozott döntését, amely szerint a Guillaume Apollinaire egyik erősen pornográf regényének terjesztését tiltó döntés megsértette az egyezmény 10. cikkében foglalt szólásszabadság jogát. A bíróság (ugyanazon Második Szekció, amelyik az első Lautsi-döntést is hozta) kimondta, hogy a regény része az európai irodalmi örökségnek.²⁶⁰ Ha ez így van (és megítélésünk szerint valóban így van), akkor kérdés, hogy a keresztény hagyomány miért nem érdemelt néhány gondolatot az első Lautsi-döntés indokolásában?

Sajó szerint az állami semlegesség olyan értelmezése, amely szerint az egyes vallások és egyházak a hagyományra tekintettel kapnak támogatást és élveznek kedvezményezett helyzetet, „valójában a *status quo* konzerválásában megmutatkozó részrehajlás”.²⁶¹ E nézet

---

²⁵⁷ Carozza véleményét idézi: Eric RASSBACH: The Persistence of Memory. *The Becket Fund*, 2011. március 25. <http://www.becketfund.org/the-persistence-of-memory/>

²⁵⁸ Bonello bíró párhuzamos véleménye, 1. 1. bek.

²⁵⁹ Application no. 41056/04., 2010. február 16-i ítélet.

²⁶⁰ Bonello bíró párhuzamos véleménye, 4. 1. és 4. 2. bek.

²⁶¹ SAJÓ (2003) i. m.

szerint a vallási semlegesség csak a teljes egyenlőséget célozhatja, sem az egyház „mérete”, sem „történelmi-nemzeti érdemei” nem alkalmazható szempontok az állami támogatás módjának és mértékének meghatározásában. E pontban és már korábban is amellett érveltünk, hogy ez a felfogás hagy maga után némi hiányérzetet, tekintettel arra, hogy az államot és a társadalmat nem foszthatjuk meg – vallási és kulturális – hagyományaitól egyszerű adminisztratív döntésekkel; a vallási hagyomány átadásának illetően való megszakítása a történelmi múlt tagadása lenne, ami a jelen folyamatainak meg nem értését hozná magával.²⁶²

Puppincz szerint az első Lautsi-döntés szellemét követve a strasbourgi bíróságnak nem lenne szabad bezárnia karácsonykor és húsvétkor, valamint új naptárat kellene elfogadnia, amely mellőzi a Jézus Krisztusra való bármely utalást (ahogyan jó kétszáz éve a francia forradalmárok tették; egyébként párhuzamos véleményében Bonello bíró is hasonló kérdést tesz fel a kérelmezőnek címezve). Puppincz szerint egy társadalom vallási identitása nem „semlegesíthető”. Lehet tagadni, ellene harcolni, le lehet cserélni, de semlegesíteni nem lehet. Ennek fényében kérdéses, hogy egy szupranacionális testület megkísérelheti-e egy ország vallási identitásának módosítását.²⁶³

Álláspontunk szerint nagyon nehéz következetes, elvi alapon különbséget tenni a vallási és a kulturális jelképek között azok kihelyezésének megengedése kérdésében. Egyfelől azért, mert a vallási jelképek egyszerre kulturális jelképek is (pl. ha Szent István szobáról készült képzet teszünk ki az osztályterembe, amelyen kézzel tartja az apostoli kettős keresztet, akkor vallási vagy kulturális jelképként kell tekintenünk rá?), másfelől pedig a kulturális jelképek a vallásiakhoz hasonlóan egyértelmű állásfoglalások egy értékvitában, tehát ha utóbbiak kihelyezése sérti az állam semlegességét, akkor előbbieket is nehéz lenne megvédeni. Már az állami címer

---

²⁶² Lásd még CALO i. m. 109.

²⁶³ PUPPINCK i. m.

közintézmények falaira való kihelyezése is állásfoglalás (mégsem merült fel eddig, hogy megengedhetetlen lenne).

Weiler felveti azt, hogy az olasz állam érvelése a Lautsi-ügyben (amely szerint a feszület elsősorban kulturális jelkép) annak jelentőségét csorbítja, és ezzel az állam közvetve beismeri, hogy a vallási jelképeknek nincsen helye a közéletben.²⁶⁴ Egy másik írásában ugyanakkor Weiler maga is elismeri, hogy a feszület nem kizárólag vallási jelkép.²⁶⁵ Egyetértünk azzal, hogy ha a feszületet megfosztjuk vallási jelentésétől, azzal a feszületben hívőknek ártunk. Ellenben azt gondoljuk, hogy a vallási jelképek nem feltétlenül választhatók el élesen a kulturális jelképektől, mert a vallások alapvetően formálták, formálják a kultúrát. Nem szükséges tehát választani a feszület egyik vagy másik jelentése közül, hanem egyszerre el lehet fogadni (a vallási jelentést elutasítók által: tudomásul lehet venni) mindkettőt.

Összegezve, az állami semlegesség egyik lehetséges értelmezése tovább halad a korábban radikális szekularizmusként nevezett felfogás mentén, és valamennyi vallási jelképet kizárna a közéletből. A másik felfogás ennél engedékenyebb, és azt mondja, hogy a történelmi-kulturális tradíciókra alapozva egyes vallásokat az állam kezelhet kiemelten, amennyiben ezt kellő óvatossággal, a más vallások felé megnyilvánuló diszkrimináció elkerülésével teszi. Utóbbi felfogásból azonban még nem feltétlenül következik az, hogy az államnak joga volna kötelezővé tenni a feszület kihelyezését az állami intézmények falaira. Aki e jogot elismeri, annak egyéb érvet is keresnie kell.

---

²⁶⁴ WEILER (2010b) i. m. 3.

²⁶⁵ WEILER (2010a) i. m. 162.

4. Következtetések

A bajor „feszület-döntés” következményeivel a többféle jelkép igény szerinti kihelyezését pártoló J. H. H. Weiler feltehetően nem túlzottan elégedett: az új szabály a panasz esetén történő levétel, nem pedig a többi jelkép igény szerinti kifüggesztése lett, így bár a feszületek jellemzően a helyükön maradhatnak, az állam mégis üres falakkal reagál a panaszokra, tehát inkább azonnal berekeszti a vitát, mintsem megkezdene azt. Zucca ellenben az olasz feszületügy legjobb megoldásának azt tartaná, ha – miközben a jelkép kihelyezése továbbra is kötelező maradna – a szülőknél joga lenne tiltakozni ez ellen, és egy vitafórumon, átgondolt érvelés és közös gondolkodás után dőlne el, hogy a feszület a helyén maradhatna-e, a falnak üresnek kell-e lennie, avagy a feszület mellé más jelképek is kikerüljenek-e, azaz Zucca a bajor megoldást és Weiler felvetését ötvözné.²⁶⁶

A bajor és a Lautsi-ügy tényállása alapvetően eltér az amerikai ügyek többségétől egy ponton: a két európai ügyben nem egyetlen jelkép felállításáról, hanem egyazon jelkép valamennyi iskolai tanteremben való kihelyezése körül folyt a vita. Ilyen értelemben a bajor és az olasz állam erőteljesebb módon „avatkozott be” a tanulók életébe, mint egy olyan város vagy kormányzat, amely egy bizonyos helyre állít ki, egyetlen vallási jelképet. Az európai ügyek ugyanakkor nagyban hasonlítanak a Stone v. Graham eset tényállására. Utóbbi alapján levonhatjuk a következtetést: a bajor és az olasz szabályozás az Egyesült Államokban feltehetően egyaránt elbukott volna a bíróság előtt. Ezen túlmenően azonban az európai döntésekben felbukkant érvelések, bírósági indokolások és a Stone-ügyön túli más amerikai ügyek analógiáinak egybevetése sem tanulság nélküli.

A Második Szekció (első Lautsi-döntés) érvelése egybevág Brennan, Stevens, Ginsburg és más amerikai bírák érvelésével a szekuláris állam jellemzőivel kapcsolatosan; e strasbourgi bírák szerint a

---

²⁶⁶ ZUCCA (2010) i. m.

vallási jelképeknek nincs helye a közéletben, illetve az állam általi használatuk nem megengedhető.

A Nagykamara (második Lautsi-döntés) ugyanakkor kiemelte a jelkép passzív jellegét, tehát használatának állami kényszertől való mentességét. A jelképek „passzivitása”, ezáltal az állami véleménynyilvánítás kényszertől, vagy nyomásgyakorlástól való mentessége az amerikai ügyekben is előkerülő érv volt. Az olasz állam pedig ugyanúgy hivatkozott a feszület kulturális-történelmi jelentőségére, mint ahogy a jelképek kihelyezését alkotmányosnak tekintő amerikai bírák hivatkoztak az állami „üzenet” szekuláris, vallási tartalmától megfosztott jellegére. Ezzel pedig az olasz állam is magára vonta azon kritikákat, melyek szerint a feszület vallási tartalmától való megfosztása túl nagy ár annak megőrzéséért; a vallási jelképek szekularizálása csak a vitában szembenálló felek kölcsönös elégedetlenségéhez vezethet.²⁶⁷ Roper szerint ráadásul a jelképek szekuláris tartalmának kiemelése a vallási semlegesség szabályának megsértését éppen a vallásokkal szemben követi el. Számára még az is abszurdnak tűnik, ha a vallási jelképek közéletben való használatát csak abban az esetben engedi meg a bíróság, ha annak van szekuláris jelentése is.²⁶⁸ A német Alkotmánybíróság ezzel szemben a feszület „felhívó” jellege, a feszület által jelképezett hitbéli tartalom példaként és követésre érdemesként való beállítása miatt minősítette a bajor jogszabályt alkotmányellenesnek, ez egy alapvető fontosságú ponton különbözteti meg a két döntést.²⁶⁹

---

²⁶⁷ WEILER (2010a) i. m. 3.

²⁶⁸ Marie Elizabeth ROPER: Secular Crosses and the Neutrality of Secularism: Reflections on the Demands of Neutrality and its Consequences for Religious Symbols – the European Court of Human Rights in Lautsi and the U. S. Supreme Court in Salazar. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 45. (2012), 841., 874–876.

²⁶⁹ Tobias LOCK: Of Crucifixes and Headscarves: Religious Symbols in German Schools. In Myriam HUNTER-HENIN (ed.): *Law, Religious Freedoms and Education in Europe*. Farnham, Ashgate, 2011. 354.

A Nagykamara ugyanakkor döntésének indokolásában említést tett az olasz hagyományokról is, ezzel lehetőséget adva ítélete és a történelmi hagyományokat tiszteletben tartó amerikai döntések közötti párhuzam megrajzolására. A történelmi hagyomány tisztelete mint döntő érv persze azt is előrevetíti, hogy az egyházak legfeljebb régről megmaradt bástyáinak (közterületen álló jelképeinek) maradványait őrizgetheti, újakat nemigen építhet.

Zucca támadta a második Lautsi-döntést, mert helyteleníti, hogy az a *margin of appreciation* elvére épült. Szerinte a *margin of appreciation* elvének alkalmazása a mindenkori társadalmi többség számára engedni át a döntést a szóban forgó, vagy ahhoz hasonló kérdésekben, ez pedig a kisebbség jogait csorbítja.²⁷⁰ (Ez a probléma a Pleasant Grove City-ügy többségi indokolásában megfogalmazott *government speech* doktrína következményeinek fejtegetése során is előkerült.)

Bár az amerikai ügyek meglehetősen színes képet mutatnak, markáns és jelentősen eltérő bírói véleményekkel, továbbá a két Lautsi-döntés is ellentmond egymásnak, bizonyos következtetések levonására áttekintésüket követően mód nyílik. Az amerikai ítéletek közös tanulsága az, hogy a vallási jelképek állam általi használatakor mindig szükséges egy ún. szekuláris cél, azaz a jelképnek világi jelentést is kell hordoznia, és e jelentésnek az adott kontextusban fontosabbnak kell lennie a jelkép vallási jelentéséhez képest. Ugyanakkor a történelmi múlt és a társadalmi-közösségi hagyományok jelentőségét a bírósági döntések is elismerik. Utóbbi pedig azt jelenti, hogy egy régóta használt, vagy régóta álló jelkép, amelynek van releváns szekuláris célja és jelentése (a karácsony megünneplése, a háborúban elesett katonának való emlékkállítás, a helyi vallási közösség és hagyományok elismerése), jó eséllyel önmagában teljesíti az első, a szekuláris célra vonatkozó kritériumot; az eltelt idő így válik alkotmányos jelentőségű tényezővé az ügyek eldöntésekor. Az újabb, felállítani kívánt vallási jelképek is lehetnek alkotmányosak, ha az igazolható szekuláris cél általuk megvalósul. Ez a „megmene-

---

²⁷⁰ ZUCCA (2011) i. m. 10–12.

külés” azonban áldozattal – a vallásos üzenet elhomályosulásával – jár. Az eredendően vallási jelképek szekularizálása – megmentésük érdekében – végeredményben maga is a vallásokkal szemben fellépő szekularizáció térnyeréséhez járul hozzá,²⁷¹ és nem kizárt, hogy az egyházak számára hosszú távon túlzottan nagy árnak fog minősülni. Ugyanakkor a vallási jelképek kulturális jelképpé való áttranszformálása nem általánosan elfogadott álláspont: a német Alkotmánybíróság érvelésének része volt a feszület „profanizálásának” elutasítása is – igaz, ez a kötelező kihelyezést előíró szabályozás alkotmányellenességének megállapításához vezetett.

Érdekes fejleménye az amerikai bírói gyakorlatnak az „állami szólásszabadság” doktrínájának elismerése, amely bizonyos keretek között felhatalmazza az államot a vallási tartalmú üzenetek közvetítésére; e jog azonban nem korlátlan, gyakorlása a hagyományok, illetve a társadalmi többség akarata által korlátozott, és visszaélés-szerű használata végső soron a politikai folyamat, azaz a mindenkori állami (országos) és helyi szintű választások során nyerheti el büntetését. Az állam szólásszabadságának elismerése lényegében az állami (vallási) semlegesség szabályának egy jelentős korlátozásához, vagy inkább megszorító értelmezéséhez is elvezet. Az eddigi egyetlen, az amerikai ügyekhez hasonló európai eset, a Lautsi-ügy lényegében hasonló érveket hozott a felszínre, és végül keretek között ugyan, de elfogadta az állam döntési szabadságát a jelképhasználat kérdéseiben. Ezen döntések és a belőlük kinyerhető elvek és szabályok megfelelő támpontokat adnak az újabb vitákhoz, azonban arra nem elegendők (sem Európában, sem az Egyesült Államokban), hogy a legújabb kori „vallásháborúk” általuk nyugvópontra jussanak; e döntések tehát nem tekinthetők a bíróságok utolsó szavának.

A Lautsi-ügyben kizárólag a kellően árnyalt megítélésnek lehet helye, az első döntés ezért is hagyott komoly hiányérzetet az indokolás olvasójában. A második döntés pedig – a bíróság gyakorlatából

---

²⁷¹ Steven D. SMITH: Religious Symbols and Secular Government. *Israel Law Review*, vol. 46., no. 2. (2013), 193., 205.

és szerepfelfogásából adódóan nem elfogadhatatlan módon – elkerülte az igazán lényeges kérdésekben való állásfoglalást. Mi azonban néhány tanulságot levonhatunk.

Az első, hogy a szekularizmusnak nincsen olyan általános elfogadott európai jelentése, amelyre támaszkodva egy szupranacionális bíróság döntéseket hozhatna, ebből eredően az sem egyértelmű, hogy melyik értelmezés elfogadása visz közelebb a sokszínű állam megfelelő működéséhez. Ebből pedig az is következik, hogy nem állítható teljes bizonyossággal, hogy a vallásszabadság (és az oktatás szabadsága) csak a radikális szekularizáció (a „csupasz falak”) útján érhető el.

A második, hogy az állam semlegessége nem jelenthet állami közömbösséget, és az állam állást foglalhat értékvitákban is (de nem kényszeríthet senkit semmire e téren). Az állam szükségszerű értékválasztásának folyamatában a (közvetett módon kinyilvánított) többségi akarattal szemben az eltérő kisebbségi igény nem jelenthet automatikus „vétót”. A kisebbségi jogok nem terjednek ki bármely többségi akarat feltétel nélküli blokkolására.

A harmadik, hogy a hagyomány és a történelem igenis számít, a hagyománynak része a vallási hagyomány, és a hagyománnyal valamit kezdeni kell, nem lehet úgy tenni, mintha nem létezne. A hagyomány pedig országról országra változik, ami megint csak elnehezíti a nemzetközi bírósági fórumok feladatát.²⁷²

Ha a szekularizmusnak nem létezik egységes, Európában általánosan elismert fogalma, a plurális, sokszínű Európa a vallásokhoz való állami viszonyulás többféle formáját is megkülönbözteti és megengedi, a vallásgyakorlás nem lehet tisztán „magánügy”, mert szükségszerűen közösségi, sőt társadalmi megnyilvánulása is létezik, az állami semlegesség pedig nem jelent a vallások iránti közömbösséget, akkor a következtetés az, hogy a semlegesség kö-

---

²⁷² Hasonló következtetésekre példaként lásd John WITTE: *Lift High the Cross? An American Perspective on Lautsi v. Italy*. *Ecclesiastical Law Journal*, vol. 13., no. 3. (2011), 341–343.

telezettségéből fakadó állami magatartásban tükröződhetnek az adott társadalom kulturális hagyományai. A következő lépés az „állam szólásszabadságának” elismerése azon kérdésekben, amelyek polgárainak kulturális (és vallási) hagyományait érintik. Az állam természetsszerűleg nem lehet alapjogok alanya, így hagyományos értelemben vett szólásszabadsága sincsen, de – a részéről történő nyilvános kommunikációt kívánó – céljai és érdekei lehetnek. Ha az államot (pontosabban annak egyes, összességében egyébként meglehetősen sokszínű képviselőit, országgyűlést, kormányzatot, oktatáspolitikát, kulturális politikát stb.) a társadalom képviselőjének tekintjük, amely a társadalom nevében eljár, akkor szerepet vállalhat polgárai véleményének közvetítésében, kinyilvánításában.

Rozakis bíró párhuzamos véleményében (melyhez Vajíc bírónő csatlakozott) a társadalmi többség azon jogára hivatkozott, amely alapján vallási meggyőződését kifejezheti. A bíró szerint az állami döntés a feszületek kihelyezéséről a többségi közösség álláspontjának kifejezésére irányul.²⁷³

Az államra nem gondolhatunk a szólásszabadság alanyaként, inkább olyan entitásként, aki képes a szabadság korlátozására. A Lautsi-ügyben is a vallás- és oktatási szabadságot korlátozó állam állt a vizsgálatok fókuszában. Holott az államnak (elsősorban az országgyűlésnek és az egyes közpolitikákat megvalósító szerveinek) joga, és számos esetben egyenesen kötelessége állást foglalni vitás (sőt „élet-halál”) kérdésekben. Ebbéli kötelességeit az állami semlegesség tartalmának elemzésekor már említettük. Az állami szervek döntést hoznak például abban, hogy mennyi pénzt fordítanak a kultúra támogatására, azt milyen arányban osztják el a színházak, múzeumok, filmgyártó vállalatok között; döntenek abban, hogy mi legyen a közoktatás tananyaga, kell-e tanítani Petőfi Sándor életművét az iskolákban, avagy sem; döntenek abban, hogy mennyi pénzt ad a felsőoktatási intézményeknek, azt milyen képzésekre kell ezeknek fordítania és így tovább.

---

²⁷³ Rozakis bíró párhuzamos véleménye, (iii) pont.

Senki nem vitatja azon evidenciát, amely szerint egy társadalomnak (tetszés szerint: nemzetnek, népnek, közösségnek) joga van önazonossága fenntartására, kulturális hagyományai megőrzésére, és ebben az államtól segítséget kaphat. Szintén nehezen vitatható, hogy a társadalom többségi közösségei ebből a segítségből nagyobb arányban részesülhetnek más közösségekhez képest (azaz, a magyar állam nagyobb támogatást nyújt a magyar kultúra támogatására, mint bármely más nemzet kultúrájának fejlesztésére). Azt is el kell fogadnunk, hogy „az állam” a feszületügy kontextusában a demokratikus felhatalmazás alapján, képviseleti joggal felruházott, a többség nevében döntéseket hozó különböző testületeket, személyeket jelenti (pl. az országgyűlést, a kormányt, az oktatáspolitikát megvalósító intézményt). Mindebből pedig az következik, hogy amikor az állam úgy dönt, hogy kötelezővé teszi a feszületek kihelyezését az állami iskolák osztálytermeinek falaira, ezzel voltaképpen polgárai véleményét közvetíti. Elismer és támogatandónak vél egy kulturális-vallási tradíciót, és kifejezésre juttatja annak fontosságát. Anélkül teszi ezt, hogy közben bárkit az elfogadására kényszerítene. Ezt elfogadva nem az a kérdés, hogy egyáltalán legitim-e az államnak ez a célja (mint láttuk, az állam számos más kontextusban és tárgyban el sem tudja kerülni a nyílt állásfoglalást), hanem hogy túllépi-e a megengedett joggyakorlás kereteit a kereszt kihelyezésének kötelezővé tételével?

Amennyiben az állam nem próbál meg senkit az általa helyesnek gondolt nézetek, vagy védelemre méltónak gondolt kulturális hagyományok elfogadására kényszeríteni, és azokat csak mint lehetőséget kínálja fel polgárai számára, akkor nem lépi túl megengedett mozgásterének határait. A feszületügy megítélésében segíthet az amerikai joggyakorlat „józan megfigyelő” kategóriája, aki ha szembesül egy közterületen álló kereszttel, megfelelően meg tudja ítélni, mit jelent e jelkép, milyen okból és körülmények között állíthatták.

A Supreme Court bírái vitáztak azon, hogy a józan megfigyelő mit is gondolna az ügyben szereplő keresztről. Azt gondolnánk, hogy az elképzelt, józanul gondolkodó európai átlagember pontosan tudja,

hogy a közterületeken álló keresztekkel az állam őt nem kívánja megtéríteni, azok többsége hosszú évtizedek vagy évszázadok óta a helyén van, és a legtöbb esetben e keresztek vallási jelentése valóban jelentősen elhalványul, másodlagossá válik a kulturális jelentés mögött. Ha egy ilyen elképzelt, átlagos európai egy felállványozott templomot lát, emberi számítás szerint nem arra kellene gondolnia, hogy az állam vajon mennyi pénzt húz ki az adófizetők zsebéből a renoválással, hanem arra, hogy rendben végzi műemlékvédelmi kötelezettségét. Azaz – konklúzióknk értelmében – amennyiben az „állam szólásszabadságának” gyakorlása nem lép túl egy elfogadható mértéket, és nem gyakorol polgáira nyomást az egyes nézetek közötti választás vonatkozásában, a kulturális hagyományok kifejezése, közéletben való megjelenése elfogadható lehet.

Az állam szabadsága a vallás közoktatásban való megjelenítésében

Bevezetés

A közoktatás megszervezése során hozott állami döntéseket nem szoktuk a szólásszabadság megnyilvánulásának tekinteni. Az állam ebbéli kötelezettségei teljesítésekor elengedhetetlen feladatot lát el, és nem kerülheti meg az értékválasztásokat, amikor meghatározza, hogy milyen rendszerben, milyen tárgyat, milyen tartalommal ki és milyen intézmény taníthat. Miközben mozgásteret jelentős ezek meghatározásában, korlátlanok mégsem tekinthető, hiszen a tan-szabadság és az oktatásban részt vevők más alapjogainak biztosítása ebben a kontextusban is kötelezi.

A vallások megfelelő beillesztése az oktatás rendjébe szintén értékválasztást feltételez az állam részéről. Sehol a nyugati világban nem vita tárgya az, hogy a vallásokról való tanítás a közoktatás fontos elemét képezi. E kérdés egyes elemeiben még némi európai konszenzus is mutatkozik, az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet (EBESZ) felkérésére a Toledói Irányelvekben összefoglalva.²⁷⁴ Abban azonban nincs egységes álláspont, hogy kötelező-e a vallásos oktatásban való részvétel, és ha igen, úgy milyen feltételekkel. Amikor az állam arról dönt, hogy előír ilyen jellegű

---

²⁷⁴ *Toledo Guiding Principles on Teaching About Religions and Beliefs in Public Schools.* Prepared by the ODIHR Advisory Council of Experts on Freedom of Religion or Belief. OSCE/ODIHR, 2007.

kötelezettséget, akkor egyértelműen állást foglal a vallások közéletben való szerepével kapcsolatban is. Ez az állásfoglalás, ha nem is tekinthető a szólásszabadság alapjoga gyakorlásának, mégis a nyilvánosság előtti „véleményként” jelenik meg; e problémakör tárgyalása a szólás- és vallásszabadság egymáshoz való viszonyát tárgyaló kötetben ezért indokolt lehet. E fejezetben két, részben összefüggő témakört vizsgálunk: az állami iskolákban folytatott vallásoktatás (1. pont), valamint a nyilvános közösségi imák kérdését, ideértve elsősorban a kötelező iskolai imádságokat (2. pont). A fejezet végén rövid következtetéseket fogalmazunk meg (3. pont).

1. Vallásos oktatás

1. 1. Az egyes államok szabályozása

Norman Doe monográfiájában csoportosította az európai államokat abból a szempontból, hogy miként rendelkeznek az állami iskolákban folytatott vallásos oktatás kérdéséről. A kép nem meglepő módon rendkívül színes. A Doe által felállított kategóriák a következők:

- a) Kötelező keresztény vallásos oktatás: a tanrendben keresztény szempontú, vallásoktatásra szolgáló órák szerepelnek, de az egyes keresztény felekezetek között nincs különbségtétel. Ilyen a dán és a brit oktatási rendszer.²⁷⁵
- b) Kötelező és valamely keresztény felekezet tanai szerinti vallásos oktatás: az adott államban meghatározó keresztény felekezet határozza meg a tanóra tartalmát. Máltán ez a katolikus egyház, Görögországban és Cipruson az ortodox egyház, általánosan, az egész ország állami iskoláira nézve. Ausztriában, Németországban és Belgiumban a vallásos oktatás

---

²⁷⁵ Norman DOE: *Law and Religion in Europe. A Comparative Introduction*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2011. 191–192.

megszervezésének és az abban való részvétel kötelezettsége nem korlátozódik egyetlen felekezetre: amennyiben elegendő számú, azonos felekezethez tartozó tanuló összegyűlik egy-egy iskolában, úgy valamennyiük számára külön-külön biztosítani kell a vallásos oktatást, kinek-kinek saját felekezete szerint.²⁷⁶

- c) Választható, valamely keresztény felekezet tanai szerinti vallásos oktatás: ebben az esetben az állam kötelezettsége az oktatás megszervezése, de a főszabály a tanulók felé nem a kötelező részvétel, az órákon való részvétel teljesen fakultatív. Ilyen rendszert határoz meg Olaszország, Spanyolország, Portugália, és számos közép-kelet-európai állam.²⁷⁷
- d) Felekezetszemleges vallásos oktatás: az órák általában foglalkoznak a vallásokkal, tehát az oktatásnak nélkülöznie kell a keresztény jelleget. Svédországban az ilyen tanórákon való részvétel kötelező, míg Bulgáriában ezeket az órákat a tanulók erre irányuló kérelmére az iskolának kötelező megszerveznie.²⁷⁸
- e) Bármely vallásos oktatás tilalma: az iskola területén vallásoktatás nem szervezhető, de az ezt igénylő tanulók iskolán kívül részt vehetnek ilyen oktatásban. A francia oktatási rendszer hét közben, oktatási időben lehetővé teszi, hogy az érintett tanulók vallásoktatás céljából elhagyják az iskolát, és így részt vehessenek vallásos oktatásban. Szlovéniában az iskola területén is szervezhető vallásoktatás, ha az elkülönül a közoktatási tevékenységtől.²⁷⁹

Ahol az állam nem tiltja a vallásoktatást, ott annak költségeit is magára vállalja. Azonban a „kötelező” jelleg sehol nem jelenti azt, hogy

---

²⁷⁶ Uo. 192–194.

²⁷⁷ Uo. 194–196.

²⁷⁸ Uo. 196.

²⁷⁹ Uo. 197.

ne lehetne kérelemre mentesülni a részvétel alól. A „kötelező” vallásoktatás alkotmányossága és diszkriminációtól mentes jellege mellett ez az egyik legfőbb érv: senkit nem lehet kötelezni akarata ellenére az oktatásban való részvételre. Van, ahol az általános erkölcsan oktatása az alternatíva, máshol egyszerűen felmentik a vallásoktatás idejére az órán való részvétel alól az érintett tanulót. A mentesülést a szülők, illetve bizonyos életkor betöltése után a tanuló maga is kezdeményezheti. A közoktatásban megvalósuló vallásoktatás kérdésétől ugyanakkor független a felekezeti iskolák létének elismerése. Az állam az egyházak által működtetett intézményeket támogatja, egyfelől azáltal, hogy az általuk folytatott képzést azonos értékűnek ismeri el az állami iskolákéval, másfelől anyagi támogatást nyújt a számukra. A diszkriminációt tilalmazó szabályok betartása mellett az egyház által működtetett tanintézménynek természetesen nem kell vallásilag semlegesnek lennie.²⁸⁰

Németországban az egyes tartományok a Grundgesetz keretei között szabadon dönthetnek az általuk működtetett iskolarendszer jellegéről. Az állam semleges viszonyul az egyházakhoz, de az állami iskolák lehetnek felekezetszemlegesek és „felekezetek közöttiek” is. Az előbbi típusba tartozó iskolák kivételével minden állami iskolában kötelező a vallásoktatás.²⁸¹ A német Alkotmánybíróság 1975-ben született döntése szerint a keresztény szellemiségű állami iskolák fenntartása nem alaptörvény-ellenes, még akkor sem, ha a szülőnek nincs lehetősége más típusú iskolába adni a gyermekét.²⁸² Az ügyben a panaszos szülő sérelmezte, hogy gyermekének „felekezetek közötti” iskolába kell járnia, ahol keresztény szellemiségű az oktatás, mert Baden-Württemberg alkotmánya szerint ez az egyetlen iskolatípus, amit a tartomány fenntart.

A szövetségi Alkotmánybíróság szerint a szövetségi alaptörvény nem írja elő a tartományoknak, hogy milyen típusú iskolákat tart-

---

²⁸⁰ Uo. 199–203.

²⁸¹ Grundgesetz, 7. cikk (3) bek.

²⁸² 41 BVerfGE 29 (1975).

sanak fenn. A tartományi törvényhozás számára nem tiltott, hogy kizárólag keresztény szellemiségű iskolákat működtessen. Azonban ezen intézményekben minimalizálni kell a „kényszerítő elemek” jelenlétét, azaz a tanulókra nem lehet valamely vallás általuk való elfogadása, követése érdekében nyomást gyakorolni. Az iskolának nyitottnak kell lennie más ideológiák, vallási meggyőződések és értékek irányába is, és a tartomány nem szűkítheti le az iskola oktatási célját azok kiszolgálására, akik valamely keresztény felekezethez tartoznak. Az iskola keresztény jellege elsősorban a kereszténységnek a nyugati civilizáció formálása során tanúsított történelmi és társadalmi jelentőségének elismerését jelenti, e szerep oktatásban való megjelenítését, bemutatását célozza. Ez azokkal szemben sem diszkriminatív, akik kisebbségben vannak, mert nem tagjai egyik keresztény felekezethez sem, legalábbis addig nem, amíg az oktatás az egyéni autonómia kiteljesedését szolgálja, a vallásszabadság elismerése mellett. Az az iskola, amelyik lehetővé teszi az objektív diskurzust valamennyi ideológiai és vallási nézetrel összefüggésben, még ha egy bizonyos ideológiai orientációval bír is, akkor sem vezet ésszerűtlen konfliktushoz a nem keresztény tanulók és szülei vallás- és lelkiismereti szabadságával (lásd C. I. 3. pont).

Az Egyesült Államokban bármely tagállam csak vallásilag semleges iskolákat működtethet. Korábban számos példa volt azonban arra, hogy az egyes államok jogalkotás útján kívánták bizonyos vallási szempontok figyelembevételét előírni az iskolák számára az oktatott tananyag vonatkozásában. A 20. század első felében több állam is büntetőjogi eszközökkel tiltotta az evolúció darwini elméletének oktatását. Tennessee államban elítéltek egy tanárt, mert az órán tagadta a teremtés bibliai történetének valóságát. A tilalmat előíró szabályt a szövetségi Legfelső Bíróság is fenntartotta.²⁸³ Arkansas állam hasonló szabályozását a szövetségi Legfelső Bíróság 1968-ban

---

²⁸³ *Scopes v. State*, 393 U.S. 97 (1927) – meg kell azonban jegyezni, hogy a Supreme Court eljárásjogi okokból nem vizsgálta a szabály alkotmányos voltát, azaz éppen a legfontosabb kérdésben nem döntött.

alkotmányellenesnek nyilvánította. A bírák többsége szerint az Első Alkotmánykiegészítés nem engedi meg az államoknak, hogy bármely egyházi csoport vagy dogma elvei szerint alakítsák az oktatást.

A kreacionizmus²⁸⁴ teóriáját – amelyet egyébként több nagy Egyház is elvet – hirdető mozgalmak nagy befolyásra tettek szert több tagállamban is; Louisiana állam például törvényben írta elő, hogy ha az evolúciót tanítják az iskolában, feltétlenül szót kell ejteni a „kreacionizmus tudományáról” is. A Legfelső Bíróság ezt a törvényt is érvénytelenítette az *Edwards v. Aguillard* ügyben.²⁸⁵ Az állam a tanszabadság biztosítására hivatkozott, mondván, a szabály célja az volt, hogy a kreacionizmusban hívő tanárok se kerüljenek hátrányos helyzetbe az evolúció tanításakor; ez a fajta tanszabadság azonban efféle szabály nélkül is megillette a tanárokat, akik szabadon egészíthették ki egyéb nézetekkel a darwini elmélet oktatását. A törvény célja egyértelműen a kreacionista elmélet kedvezőbb helyzetbe hozása volt, azaz hiányzott a Lemon-teszt²⁸⁶ által megkövetelt szekuláris cél (pl. előírta, hogy készüljenek oktatási segédletek, illetve a tanárok számára kutatási szolgáltatást kellett biztosítani a kreacionizmussal kapcsolatban, míg az evolúciós teória oktatásához ilyen segítséget

---

²⁸⁴ A kreacionizmus azon nézetek összefoglaló neve, amelyek szerint a világot és az életet nemcsak, hogy tudatos akarat teremtette meg (ez valamennyi nagyobb vallás közös kiindulópontja), hanem a különböző eredettörténeteket szó szerint is kell értelmezni. A kreacionizmust főleg különféle vallási fundamentalista mozgalmak vallják, amelyek tagadják a modern tudománynak az élet keletkezésével kapcsolatos eredményeit. egyik ága pedig – amely az Egyesült Államokban rendkívül népszerű – a keresztény vagy bibliai kreacionizmus. A katolikus egyház például ezzel szemben összeegyeztethetőnek tartja a bibliai teremtéstörténetet a modern tudomány vívmányaival.

²⁸⁵ 482 U.S. 578 (1987).

²⁸⁶ A *Lemon v. Kurtzman* ügyben [403 U.S. 602 (1971)] meghatározott mérce szerint az állami tevékenységnek (1) szekuláris célt kell szolgálnia, (2) elsődleges hatásaként nem mozdíthatja elő, és nem is akadályozhatja az egyházak érvényesülését, (3) nem kapcsolhatja össze túlzottan az állam és az egyház működését. Az államnak e mérce minden elemét teljesítenie kell ahhoz, hogy magatartása ne minősüljön az Első Alkotmánykiegészítés *Establishment Clause*-ával ellentétesnek.

nem kaptak; továbbá az elfogultságra utalt a törvényalkotás körüli vitákban elhangzó vélemények és létrejött háttérdokumentumok is).

A következő hasonló lépés az ún. ID (*Intelligent Design*)²⁸⁷ elméletének becsempészési kísérlete volt az oktatásba. A kerületi bíróság szerint az ID kötelező megjelenítése az oktatásban a kreacionizmushoz hasonlóan „vallás támogatásának” minősül, ezért alkotmányellenes.²⁸⁸

Az Egyesült Államokban tehát szabad az iskolákban a vallásokról beszélni, egyes vallási közösségek álláspontját tanítani, de az állam nem írhatja elő valamely nézőpont kötelező oktatását, ideértve a felekezetszemleges vallásoktatást is.²⁸⁹

Magyarországon a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény értelmében az állami és települési önkormányzati nevelési-oktatási intézményben lehetővé kell tenni, hogy a gyermek, tanuló fakultatív hitoktatásban, illetve „hit- és erkölcsstan” oktatásban vehessen részt (3. §). Előbbi a tanrenden kívüli lehetőség, utóbbi a kötelezően előírt „erkölcsstan” tárgy helyett tanulható (35. §). Azaz, nem a vallásoktatás, hanem az erkölcsstan a kötelező, amelynek – az iskola által kötelezően nyújtandó – alternatívája a hit- és erkölcsstan tárgy. A köznevelési törvény 35/B. §-a értelmében az iskola és az egyház az utóbbi által szervezett hit- és erkölcsstan oktatással kapcsolatos feladatok ellátása során együttműködik. Az egyház által szervezett és felügyelt hit- és erkölcsstan órák és foglalkozások tartalmát maga határozza meg.

---

²⁸⁷ Az ID-elmélet szerint a darwini elmélet nem magyarázza meg a világ keletkezését, mert ahhoz „intelligens tervezőre” volt szükség. Az elmélet lényegében a tudományos köntösbe öltöztetett kreacionizmusnak tekinthető.

²⁸⁸ *Kitzmiller v. Dover Area School District*, 400 F Supp 2d 707 (MD Pa 2005).

²⁸⁹ Az USA joggyakorlatáról bővebben lásd Eric BARENDT: *Teaching Evolution, Creationism, and Intelligent Design in US Schools (With Some European Comparisons)*. In Myriam HUNTER-HENIN (ed.): *Law, Religious Freedoms and Education in Europe*. Farnham, Ashgate, 2011. 267–281.

1. 2. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata

A strasbourgi bíróság három fontos döntést hozott az állami iskolákban előírt vallásoktatás és a vallásszabadság ütközése tárgyában.

A *Folgerø and Others v. Norway* ügyben²⁹⁰ a kérelmet a Norvég Humanista Egyesület tagjai, szülők és gyermekeik nyújtották be amiatt, mert utóbbiak a vallásoktatás tárgy alól nem kaphattak teljes felmentést, illetve, mert a részleges felmentés lehetőségei igen korlátozottak voltak. 1997 őszétől Norvégiában a vallásoktatást fokozatosan bevezették az alapfokú oktatás tantervébe, felváltva ezzel a „kereszténység és életfilozófia” elnevezésű tantárgyat. 1998 márciusában a Norvég Humanista Egyesület nyolc szülőpárral együtt eljárást kezdeményezett az oslói városi bíróságon amiatt, mert adminisztratív úton elutasították a szülők vallásoktatás alóli felmentési kérelmeit. Szerintük az eljárás sértette a vallásszabadsághoz, valamint az oktatáshoz való jogot is (egyezmény, Első Kiegészítő Jegyzőkönyv, 2. cikk). Utóbbi így rendelkezik: „Senkitől sem szabad megtagadni az oktatáshoz való jogot. Az állam az oktatás és tanítás terén vállalt feladatkörök gyakorlása során köteles tiszteletben tartani a szülők vallási és világnézeti meggyőződésével összhangban lévő oktatáshoz és tanításhoz való jogot.”

A strasbourgi bíróság Nagykamarája 9-8 szavazati arány mellett úgy döntött, hogy azzal, hogy a kérelmező szülők vallásoktatás alóli teljes felmentés iránti kérelmét elutasították, a norvég hatóságok megsértették az oktatáshoz való jogot.

Az oktatáshoz fűződő alapvető jogból levezethető a szülők vallási és nevelési meggyőződése tiszteletben tartásának igénye, és e tekintetben nem lehet különbséget tenni az állami és a magánszervezésben megvalósuló oktatás között. Az államnak valamennyi „funkciója” gyakorlása során tiszteletben kell tartania a szülők lelkiismereti meggyőződését. A „tiszteletben tart” ebben a vonatkozásban több mint a „tudomásul vesz” vagy a „számításba vesz”, mivel az állam

---

²⁹⁰ Application no. 15472/02., 2007. június 29-i ítélet.

részére pozitív kötelezettséget is előír. A „meggyőződés” pedig több mint *vélemény* vagy ötlet, és bizonyos fokú meggyőző erő, komolyság, kohézió és fontosság elérését jelzi. Bár a szülők gyermekeik felé meglévő természetes kötelezettsége folytán elsődlegesen felelősek az ő oktatásukért és nevelésükért, elvárhatják az államtól, hogy tartsa tiszteletben vallási és filozófiai meggyőződéseiket. A tanterv összeállítása és tervezése alapvetően az egyezményben részes államok kompetenciája, de az államnak ügyelnie kell arra, hogy a tantervben található információ vagy tudás átadása tárgyilagos, kritikus és plurális módon történjék (84. bek.).

A bíróság megjegyezte, hogy a vallásoktatás alóli részleges felmentés feltételezi, hogy az illetékes szülők adekvát tájékoztatást kapnak a tantervről annak érdekében, hogy előre felismerhessék és jelezhessék az iskola számára az oktatás azon elemeit, amely meggyőződésükkel és hitükkel nem összeegyeztethető. Ez mind a szülők, mind a tanárok számára kihívást jelentő feladat. Különösen bonyolult a helyzet abban az esetben, ha a vallásoktatás általános keresztény alapállása okozza a problémát (97. bek.).

A felmentéshez a szülőknek ésszerű indokolást kellett fűzniük. A bíróság szerint a személyes vallási és filozófiai meggyőződésről szóló információ a magánélet legszemélyesebb vonatkozásai közé tartozik, olyan kötelezettséget róni tehát a szülőkre, amely alapján részletes információt kell adniuk vallási és filozófiai nézeteikről, megvalósíthatja az egyezmény megsértését. Bár jelen esetben ilyen kötelezettség nem állt fenn, a bíróság úgy találta, hogy az ésszerű indokolás olyan kényszerítő érzést kelthetett a szülőkben, hogy a saját vallási és filozófiai meggyőződésükkel kapcsolatban fogalmazzanak meg közlést. Továbbá annak megítélése, hogy egy felmentés iránti kérelem tartalma ésszerű volt-e, maga is lehetséges konfliktusforrás volt, egy olyan helyzet, amelyet a szülők azzal próbálnak elkerülni, hogy nem fejeznek ki felmentés iránti óhajt (98. bek.).

A bíróság megjegyezte, hogy még abban az esetben is, ha a szülői felmentési kérelem alaposnak bizonyul, ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a tanuló ténylegesen felmentést nyert a tananyag kérdéses

részének oktatása alól. A hivatkozott nemzeti jogszabály alapján ugyanis a tanároknak rugalmas megközelítést kellett alkalmazniuk. Számos tevékenység esetén azt javasolták, hogy az odafigyelő jelenlét (*observation by attendance*) megfelelően helyettesíti a részvételt. A bíróság álláspontja szerint ez nemcsak a gyakorlatot bonyolította, hanem csökkentette a részleges felmentés jogának hatékonyságát is (99. bek.).

A fentiek fényében a bíróság úgy találta, hogy a részleges felmentés rendszere alkalmas lehetett arra, hogy az érintett szülők számára nehéz terhet jelentsen, annak kockázatával, hogy egyes, a magánéletükhöz tartozó információkat indokolatlanul fel kell fedniük, és mindez eltéríthette őket a felmentésre irányuló kérések előterjesztésétől (100. bek.). Ezzel az egyezménybe foglalt, oktatáshoz való jog sérült.

Nyolc bíró közös különvéleménye szerint nem került sor az Első Kiegészítő Jegyzőkönyv 2. cikkének megsértésére. A kisebbségbe szorult bírák álláspontja szerint két szempontot szükséges volt figyelembe venni: egyrészt azt, hogy a különböző etnikai háttérrel és vallási meggyőződéssel rendelkező norvég állampolgárok száma növekszik, másrészt pedig, hogy a tanterv megalkotásakor a sok évszázados norvég történelmet nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A kereszténységnek Norvégiában vallásként és tantárgyként is komoly hagyománya van. A norvég alkotmány garantálja a vallásszabadságot, ám rendelkezik arról is, hogy az Evangélikus Lutheránus Egyház az állam hivatalos vallása, amelynek a népesség 86%-a tagja. A tagok számára az alaptörvény kötelezettséget is felállít arra vonatkozóan, hogy gyermekeiket is e vallás előírásai szerint neveljék.

A vallási pluralizmus elismerése nem akadályozhatja meg a demokratikusan megválasztott többséget abban, hogy hivatalos elismerést adjon egy bizonyos felekezetnek, és azt állami finanszírozás, szabályozás és ellenőrzés tárgyává tegye. Ez önmagában véve nem jelenti azt, hogy az állam nem tartja tiszteletben a szülők vallási és filozófiai meggyőződését gyermekeik nevelése kapcsán, sem pedig nem érinti az ő gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadsághoz fűző-

dő jogukat. A különvélemény jegyzői nem voltak meggyőződve a vallásoktatás erős keresztény elkötelezettségéről, és szerintük nem volt indokolatlan az az elvárás sem, miszerint azok a szülők, akik felmentést szeretnének, informálódjanak a tantárgy tartalmáról.

Fentiek fényében a különvéleményt megfogalmazók nem osztják azt az álláspontot, mely szerint a részleges felmentés túlzott és indokolatlan terhet rótt azon szülőkre, akik felmentési kérelmet szerettek volna megfogalmazni.

A Hasan and Eylem Zengin v. Turkey ügyben²⁹¹ Hasan Zengin saját maga és lánya nevében nyújtotta be kérelmét. Előadta, hogy családjával együtt az alevitákhoz tartozik, amely az iszlámnak egy Törökországban mély gyökerekkel rendelkező irányzata, a hanafita (szunnita) iszlám után a második legelterjedtebb vallás. Kérését intézett a nemzeti oktatási hivatal területi direktorátusához, amelyben lányának a „vallási kultúra és etika” nevű tantárgy alóli felmentését kérte. Az állami szerv elutasította a kérést. A strasbourggi testület egyhangúan megállapította, hogy a török állam megsértette az oktatáshoz való jogot.

A török oktatási minisztérium döntésének megfelelően általános iskolák, valamint a középiskolák első ciklusára kidolgozott tanmenet, illetve valamennyi szövegkönyv nagyobb jelentőséget tulajdonít az iszlámnak, mint más vallásoknak, vagy filozófiáknak. A bíróság álláspontja szerint ez önmagában nem tekinthető a pluralizmus, illetve az objektivizmus alapelvétől történő eltávolodásnak, figyelemmel arra, hogy Törökországban az iszlám a többségi, gyakorolt vallás (63. bek.).

A bíróság – a kérelmezőkkel egyetértve – úgy vélte, hogy amennyiben az alevita hit alapvető elemei az alapfokú, illetve a középfokú oktatásból hiányoznak, a körülmény, mely szerint azon két ember életét és filozófiáját, akik a keletkezésére a legnagyobb hatással voltak, a kilencedik osztályban tanítják, nem elegendő a tanítás hiányosságainak kompenzálására (67. bek.).

---

²⁹¹ Application no. 1448/04., 2008. január 9-i ítélet.

Abban az esetben, ha az államok vallásoktatást írnak elő az iskolai tanrendben, a tanulók szülei a felmentés lehetőségétől függetlenül, jogosan várhatják el, hogy a tárgy tanítása az objektivitás és a pluralizmus szempontjainak megfelelően, vallási és filozófiai meggyőződésüket tiszteletben tartva történjék (68. bek.).

A „vallási kultúra és etika” nevű iskolai tantárgyban található iránymutatás nem tekinthető úgy, mint ami megfelel az objektivitás és a pluralizmus követelményeinek, különösen a kérelmezők speciális esetében (70. bek.). A bíróság megjegyezte, hogy a török alkotmány 24. cikke értelmében a „vallási kultúra és etika” kötelező tantárgy, amely alól az oktatási hatóság döntése értelmében csak azon török állampolgárságú gyerekek kaphatnak felmentést, akik a keresztény vagy a zsidó hitet vallják, abban az esetben, ha bizonyítják ezen vallásokhoz tartozásukat (72. bek.). Ez önmagában is felvethet problémát az egyezmény 9. cikkével összefüggésben (73. bek.).

A bíróság szerint a felmentési eljárás nem volt megfelelő, nem biztosított elegendő védelmet azon szülőknek, akik jogosan gondolhatják úgy, hogy az iskolában tanult tantárgy és az általuk vallott értékek a gyermekeik számára konfliktust okozhatnak. Ez különösen így van abban az esetben, ha nincs lehetőség megfelelő választásra azon szülők számára, akiknek vallási vagy filozófiai meggyőződése különbözik a szunnita iszlámtól, ahol a felmentési eljárás súlyos terhet jelent, és a saját vallási és filozófiai meggyőződésének feltárása szükséges a gyermek vallásóráról történő felmentéséhez (76. bek.).

A Grzelak v. Poland ügyben²⁹² a kérelmezők szülők és gyermekük voltak, utóbbi szülei akaratának megfelelően nem vett részt a vallásoktatásban. Az iskola nem ajánlotta fel helyette számára az etika tárgy oktatását, mivel más gyermek részéről nem merült fel ilyen igény, így a kurzus nem indulhatott el. A vallásoktatás tárgy órái alatt a gyermek felügyelet nélkül a folyosón, a könyvtárban vagy az iskola klubjában tartózkodott. A tanulót fizikai és pszichológiai

---

²⁹² Application no. 7710/02., 2010. november 22-i ítélet.

zaklatás is érte amiatt, mert nem vett részt vallásoktatásban, ezért átjelentkezett egy másik iskolába. Utóbbi intézményből jelezték a szülők számára, hogy a tanuló gúnyolódik az egyházi szimbólumokon és a vallásoktatásban részt vevő gyermekeken. A szülők újfent kérték az etikaóra megszervezését, de ez – elegendő jelentkező hiányában – nem volt lehetséges. Fentiek okán a harmadik kérelmező bizonyítványának „vallás/etika” rovatába (eredmény híján) egy egyenes vonal került. A kérelmezők arra hivatkoztak, hogy mivel a tanuló bizonyítványaiban nem tüntettek fel osztályzatot a „vallás/etika” tantárgyban, ezáltal nyilvánvalóvá vált, hogy vallásoktatásban nem vett részt, ez pedig vallásszabadságát sérti. Kifogásolták, hogy megfosztották gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadságától, melyet az alábbi okok összesített hatásával magyaráztak: a tanulónak nyilatkozatot kellett adnia arról, hogy nem kíván vallásoktatásban részt venni; szervezési nehézségek miatt etikaoktatásban nem részesülhetett; bizonyítványába osztályzat helyett egy egyenes vonal került; a tanárok eltúrték megalázását, és az állami szervek nem megfelelően reagáltak e problémákra.

Az Emberi Jogok Európai Bírósága szerint az állam megsértette a harmadik kérelmező (a tanuló) diszkriminációtól való mentességhez fűződő jogát, összefüggésben a vallásszabadság jogával. A szülők – az első két kérelmező – kérelmét a bíróság nem fogadta be, mivel a jogsérelem csak gyermekük vonatkozásában állt be.

A bíróság hangsúlyozta, hogy a vallási meggyőződés kimutatásának szabadsága magában foglalja azt a negatív jelleget is, miszerint a jogosult tartózkodhat meggyőződése (bármely meggyőződés) ki nyilvánításától. A 9. cikk a nem hívők számára is jogokat biztosít, és e negatív jellegbe történő beavatkozásra kerül sor, ha az állam olyan helyzetet teremt, amelyben az egyének – közvetve vagy közvetlenül – kötelesek felfedni, hogy nem hívők (87. bek.).

A bíróság álláspontja szerint a bizonyítványokban a „vallás/etika” tárgyból kapott osztályzat hiánya a gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság negatív jellegének körébe tartozik, és a vallási meggyőződés hiánya felfedésének tekinthető (88. bek.). Ebből követke-

zik, hogy a konkrét esetben a 9. cikkel összefüggésben a hátrányos megkülönböztetést tiltó 14. cikk is alkalmazható.

A bíróság figyelemmel volt arra a körülményre, hogy a harmadik kérelmező szülei rendszeresen kérvényezték az iskolai hatóságoknál az etikaóra megszervezését, a vonatkozó rendeletnek megfelelően, amelyre ennek ellenére a teljes alapfokú és középfokú tanulmányok során nem került sor. Ennek oka – a rendeletben meghatározottaknak megfelelően – a megfelelő számú érdeklődő tanuló hiányában volt keresendő (91. bek.).

A bíróság szerint azon előírás, mely szerint osztályzat adása kötelező „vallás/etika” tárgyából, önmagában nem tekinthető a 9. cikkel összefüggésben a 14. cikk megsértésének addig, amíg az osztályzat semleges információt közöl a tényről, hogy a tanuló az iskola által oktatott tantárgy óráin részt vett (92. bek.).

A „vallás/etika” tantárgyhoz kapcsolódó osztályzat hiányát egy ésszerűen gondolkodó ember annak jelzéseként értelmezné, hogy a harmadik kérelmező nem részesült vallásoktatásban, és ezért olyannak tekinthető, aki nem rendelkezik vallásos meggyőződéssel. Ennek különleges jelentősége van egy olyan országban, mint Lengyelország, ahol a népesség nagy többsége egy bizonyos vallás követője (95. bek.).

2007. szeptember 1. napjától kezdve a harmadik kérelmezőhöz hasonló helyzetben lévő tanulók esete még problémásabb, mivel e napon hatályba lépett egy olyan rendelkezés, amely szerint egy adott évre vonatkozó tanulmányi átlag számításába beleszámít a „vallás/etika” tárgyából kapott osztályzat. E szabály ténylegesen kedvezőtlen hatást gyakorolhat a kérelmezőhöz hasonló helyzetben lévő tanulókra, akik – akaratuk ellenére – nem tanulhattak etikát. Ezen tanulók vagy nehezen tudják javítani átlagosztályzatukat, mert nem tanulhatták az óhajtott választható tárgyat, vagy úgy érzik, nyomást gyakorolnak rájuk, hogy – meggyőződésük ellenére – vallásoktatáson vegyenek részt, átlaguk javítása érdekében (96. bek.).

Fentiek okán a bíróság úgy találta, hogy a harmadik kérelmező tanulmányai során az iskolai bizonyítványjaiban a „vallás/etika”

tantárgy osztályzatának hiánya a harmadik kérelmező indokolatlan stigmatizációját eredményezte (99. bek.).

Fontos kiemelni a többségi döntés azon elemét is, miszerint az állam – a vallás- és lelkiismereti szabadságot tiszteletben tartó keretek között – szabadon határozhatja meg a vallásoktatás rendszerét, ebből következően önmagában azon körülmény, mely szerint a kérelmező számára az „etika” tárgya oktatása – a vallásoktatás alternatívájaként – nem volt biztosított, még nem ütközik a 9. cikkbe (104. bek.).

Björgvinsson bíró volt az egyetlen, aki az ítélethez különvéleményt fűzött. Ebben amellett érvelt, hogy mivel az „etika” tárgy nem biztosítása nem sérti a vallásszabadságot, illetve a diszkriminációtól való mentességhez fűződő jogot, az egyetlen, ami felmerülhet, az érdemjegy hiánya mint diszkriminációhoz vezető körülmény. Ugyanakkor a jegy hiánya csak annyit árul el, hogy az illető nem vett részt vallásoktatásban. Akik kapnak osztályzatot, azok részt is vettek abban, tehát a megkülönböztetés nem azonos, vagy analóg helyzetben lévő személyekkel szembeni bánásmódra vonatkozik, ami indokolná a 14. cikk megsértésének megállapítását (különvélemény, 7. bek.).

Összegezve, a strasbourgi bíróság gyakorlata szerint a vallásoktatás (a vallásokról való tanítás) fontos szerepet tölt be a közoktatáson belül. A vallásoktatás kötelező előírása önmagában nem ellentétes a vallásszabadsághoz vagy az oktatáshoz való joggal, feltéve, hogy nem irányul megtérítésre (indoktrinációra), azaz nem gyakorol nyomást a tanulókra valamely vallás tételeinek elfogadása, az azokkal való azonosulás érdekében. A kötelező vallásoktatástól való távolmaradás lehetőségének valóságnak, könnyedén igénybe vehetőnek kell lennie, ugyanakkor az állam nem kötelezhető arra, hogy mindenkinek saját vallási, világnézeti meggyőződése szerinti oktatást nyújtson, sőt még arra sem feltétlenül, hogy a vallásoktatás alternatívájaként más tantárgy oktatását biztosítsa (ha ennek megtagadására ésszerű okai vannak, mint a Grzelak-ügyben a kellő számú érdeklődő hiánya). A Grzelak-ügyben előkerült antidiszkriminációs érv némi aggodalomra adhat okot: ha a vallásoktatástól való távolmaradás

eredményeképpen az érdemjegy szükségszerű hiánya hátrányos megkülönböztetést jelent, mert az érintett akarata ellenére felfedi a vallásos meggyőződés hiányát, akkor kérdés, hogy más hasonló, annak felfedéséhez vezető gyakorlat miért nem diszkriminatív? Ha például valaki jelzi, hogy nem kíván részt venni vallásoktatásban, illetve az óráról távol marad, akkor azzal máris felfedte vallástalan mivoltát, és fordítva: aki nem él a távolmaradás jogával, arról joggal lehet feltételezni, hogy vallásos (még ha más oka is lehet annak, hogy részt vesz a vallásoktatásban). A különbség a lengyel ügy és a példa szerinti szükségszerű „felfedés” között elsősorban nagyságrendi: a bizonyítványt az érintett későbbi élete során mások, az iskolán kívül is láthatják, illetve az akár befolyásolhatja további pályafutását is (ahogy a bíróság kiemelte, különösen egy túlnyomórészt vallásos országban). De ha a „felfedés” megakadályozását általában a diszkriminációtól való mentesség feltételének tekintené a bíróság, úgy lényegében egészében ellehetetlenülne a kötelező vallásoktatás. Megjegyzendő, hogy a Grzelak-ügy előtt kilenc évvel, egy szintén lengyel ügyben a hasonló előírást és helyzetet a bíróság nem ítélte egyezményesértőnek.²⁹³ Peter Cumper szerint a két ügy elhatárolása nem sikerült kellő meggyőző erővel a Grzelak-ügyet eldöntő bírácoknak: a különbség lényegében csak az volt, hogy a 2001-es ügy kérelmezője mindössze egyetlen bizonyítványt kifogásolt, míg Grzelak egyszerre több év és több iskola hasonló dokumentumait.²⁹⁴

---

²⁹³ Saniewski v. Poland, application no. 40319/98., 2001. június 26-i ítélet.

²⁹⁴ Peter CUMPER: Religious Education in Europe in the Twenty-First Century. In Myriam HUNTER-HENIN (ed.): *Law, Religious Freedoms and Education in Europe*. Farnham, Ashgate, 2011. 213–214.

2. Nyilvános, közösségi imák az egyes államok szabályozásában

Az Egyesült Királyságban az állami iskolákban is kötelező – főszabályként – a közös imádság.²⁹⁵ Emellett az iskolák számára előírt kötelezettség a tanulók spirituális, erkölcsi és oktatásbeli fejlődésének elősegítése.²⁹⁶ Azaz, a brit oktatási rendszer nem bízta teljes egészében a szülőkre és a családokra a tanulók vallásos nevelését. A szabályozás „teljesen vagy elsősorban” keresztény jellegű, naponta esedékes imádságot ír elő, amely azonban a keresztény felekezetek között nem tesz különbséget, tehát felekezetszemleges.²⁹⁷ A napi közös imát nem feltétlenül reggel kell elmondani, és nem szükségszerűen a teljes iskolai közösség együttes részvételét igényli; osztályokban, kisebb közösségekben is lehet imádkozni. Nem kötelező, hogy az imádkozás kizárólag keresztény jellegű legyen, az „elsősorban” kitévelt az iskolák jelentős mozgástérrel értelmezhetik.²⁹⁸

A szülők joga, hogy gyermekeiket kivonják az imádkozás kötelezettsége alól, illetve az is, hogy ha az iskola területén nem oldható meg, és erre igényük mutatkozik, imádkozás céljára máshová vigyék a gyermeket.²⁹⁹ Hasonlóképp, az iskola tanárai, sőt, akár a teljes intézmény is kérhet felmentést a kötelezettség alól.³⁰⁰

Németországban hasonló, általános kötelezettség nem létezik, az egyes tartományok és iskolák szabadon dönthetnek az iskolai imádság előírásáról. A szövetségi Alkotmánybíróság 1979-es döntése értelmében a közös imádság kötelezettsége nem alaptörvény-

---

²⁹⁵ „Collective act of worship” – School Standards and Framework Act 1998, s. 70.

²⁹⁶ Education Reform Act 1988, s. 1. para. (2).

²⁹⁷ Schools Standards and Framework Act 1998, Sch. 20., para. 3.

²⁹⁸ Rex AH DAR – Ian LEIGH: *Religious Freedom in the Liberal State*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2013. 2. kiad. 257.

²⁹⁹ Schools Standards and Framework Act 1998, s. 71. para. (1), (3) and (4).

³⁰⁰ Schools Standards and Framework Act 1998, s. 59., Sch. 20., para. 4.

ellenes.³⁰¹ Az alkotmánybírósági határozat egyszerre két ügyben döntött; az elsőben egy szülő panaszkodott arra, hogy az iskolai imádság hatósági tilalma megsértette gyermeke vallásszabadsághoz való jogát, de a Hessen tartományi Alkotmánybíróság döntése szerint az iskolai ima nem megengedhető, ha egy tanuló, vagy egy szülő az ellen tiltakozik. A második ügyben a panasz tárgya éppen ellenkező irányú volt, miszerint a kötelező iskolai ima sérti az alapvető jogot. Észak-Rajna–Vesztfália Alkotmánybírósága úgy döntött, hogy a „negatív vallásszabadság” számára nem adható elsőbbség a „pozitív vallásszabadsághoz” képest, azaz a kötelező imától való távolmaradás joga nem akadályozhatja meg a többieket hitük közös, iskolai kinyilvánításában.

Ez a két ügy került tehát végső döntésre a szövetségi Alkotmánybíróság elé, amelynek első szenátusa nem ítélte az iskolai imádság előírását alaptörvény-ellenesnek. A Grundgesetz szerint az iskola-rendszer kialakítása az egyes tartományok feladata, és megengedett a „vallási kapcsolódással” rendelkező állami iskolák létrehozása. Az iskoláknak, és a teljes állami oktatásnak vallásilag semlegesnek kell lennie, de ez nem jelenti a vallások kiűzését az iskola területéről (C. I. 1.). Kétségtelen, hogy a keresztény imádság iskolai előírása „bátorítja” a kereszténység elfogadását, és így olyan eleme az oktatásnak, amely túlmegy a kereszténység kulturális és oktatásbeli jelentőségének pusztá bemutatásán. De, ameddig az imádkozásban való részvétel önkéntes alapú, tehát a tanuló kivonhatja magát alóla, addig annak általános előírása nem sérti az alaptörvény 7. cikk (1) bekezdésében foglalt, a tartományok számára biztosított jogot az oktatási rendszer megszervezésére (C. I. 2. c.). A tartományoknak ugyanakkor ezzel párhuzamosan kötelezettségük sincs az iskolai ima lehetőségének biztosítására; a szülők nem követelhetik ennek előírását, mint ahogy azt sem, hogy a tartomány hozzon létre egy bizonyos vallási vagy ideológiai jelleggel bíró iskolát (C. I. 4.).

---

³⁰¹ 52 BVerfGE 223 (1979).

A tanuló vagy szülője tiltakozása az iskolai ima ellen csak akkor vezethet annak megtiltásához, ha az iskola nem garantálja az imádkozásban részt venni nem kívánó tanuló jogát, hogy szabadon döntson a részvételről (C. I. 3.). A tanuló többféleképpen is elkerülheti az imádkozásban való részvételt: nem megy be az osztályterembe az ima ideje alatt, vagy bemegy, de csendben marad. Kétségtelen, hogy ez a különállás (főleg, ha csak egyetlen tanulót érint) megkülönbözteti az érintettet a többségtől, és *outsider*-nek minősülhet a többiek szemében, valamint hátrányos következmények érhetik (C. I. 3. a–b.). Ezzel együtt is, nem állítható, hogy az imádkozásból való kimaradás általában vagy gyakorta előforduló módon a kívülálló tarthatatlan pozíciójába helyezné a tanulót. Azon iskolai körülmények, amelyek között az imák elhangoznak, a gyakorta vallásilag sokszínű iskolai osztályok megléte, amely csökkenti a kirekesztődés kockázatát, valamint a tanárok szerepe az ilyen helyzetek kezelésében arra a következtetésre juttatta el a testületet, hogy nem kell tartani az imádkozásban részt nem vevő tanulók diszkriminációjától (C. I. 4.).³⁰²

Az Egyesült Államokban több legfelső bírósági döntés is érintette az iskolai imák kérdését. 1962-ben az *Engel v. Vitale* ügy³⁰³ fektette le a problémakör alkotmányos alapjait. Az eljárást a New Hyde Park-i állami iskolába járó tanulók – egyébként vallásos – szülei kezdeményezték, mivel szerintük a Mindenható Isten... kezdetű imádság kötelező közös elmondása a tanítási napok elején alkotmányellenes volt. Az ima szövegét New York állam határozta meg. A kerületi, majd a fellebbviteli bíróságok elutasították a keresetet, a washingtoni Legfelső Bíróság azonban 6-1 arányban megváltoztatta az alsóbb fokú döntést, és az *Establishment Clause*-zal ellentétesnek nyilvánította a reggeli imát. A bíróság szerint az imádság jellegéből

---

³⁰² Inke MUEHLHOFF: Freedom of Religion in Public Schools in Germany and in the United States. *Georgia Journal of International & Comparative Law*, vol. 28. (2000), 405., 469–471.

³⁰³ 370 U.S. 421 (1962).

adódóan vallásos természetű, és ennek előírása sérti az állam vallási semlegességét előíró Első Alkotmánykiegészítést. A testület elutasította az iskola azon – az alsóbb fokú bíróságok által elfogadott – érvelését, hogy az imádkozás önkéntes alapú, nem kötelező részt venni benne, valamint nem tulajdonított jelentőséget annak sem, hogy az ima szövege felekezetsemleges. A bíróság szerint a vallás általában vett támogatása elegendő az alkotmányellenesség megállapításához, függetlenül attól, hogy az állam nem egy konkrét vallást vagy felekezetet támogat. Black bíró a többség nevében azt írta, hogy „az Első Alkotmánykiegészítés megpróbált véget vetni a vallás és az ima állami ellenőrzésének.”³⁰⁴ Az alkotmány szövegezői falat kívántak emelni az egyház és az állam közé; ezért a felekezetsemleges és önkéntes jelleg sem biztosítja az alkotmánynak való megfelelést. Black bíró azt is visszautasította, hogy az iskolai ima megtiltása a vallással szembeni megengedhetetlen ellenségességet (*hostility*) jelentene; a bíróság szerint nem tekinthető ellenségességnek az, ha az államnak megtiltják, hogy imát írjon, és közös imádkozást szervezzen.

Stewart – az egyetlen bíró, aki különvéleményt írt a döntéshez – felidézte az állam részéről a vallásra tett számos korábbi utalást, mint például a Függetlenségi Nyilatkozatot, csaknem valamennyi amerikai elnök beiktatási beszédét, az amerikai pénzermékre 1865 óta nyomott „*In God We Trust*” feliratot. Stewart amellet érvel, hogy ezek a megnyilvánulások nem tekinthetők az alkotmány szerinti vallás „alapításának”, ahogyan az eldöntendő ügyben szereplő ima sem. A vallást az állam nem támogatja megengedhetetlen módon akkor, ha megengedi, hogy aki akar, elmondhasson egy imát.³⁰⁵ A közös ima megtiltása attól fosztja meg a tanulókat, hogy osztozzanak az amerikai nemzet spirituális örökségében.³⁰⁶

---

³⁰⁴ Uo. 425.

³⁰⁵ Uo. 445.

³⁰⁶ Uo.

Egy évvel később, az *Abington School District v. Schempp* ügyben³⁰⁷ a bíróság megerősítette álláspontját. Edward Schempp azért fordult a pennsylvaniai kerületi bírósághoz, mert alkotmányellenesnek tartotta az állam azon törvényét, mely előírja, hogy minden állami iskolában, a tanítási napok elején fel kell olvasni tíz szakaszt a Bibliából. A kerületi bíróság alkotmányellenesnek minősítette a törvényt, mely döntés ellen az iskola fellebbezett. Időközben Pennsylvania állam módosította a jogszabályt, kiegészítve azzal, hogy a szülők írásos kérelmére a tanulók felmentést kaphatnak a bibliaolvasáson való részvétel alól. A fellebbviteli bíróság a törvény módosítására való tekintettel visszautalta az ügyet az elsőfokú fórumhoz, ahol ismét a panaszos Schemppnek adtak igazat. Az ügyet végül a szövetségi Legfelső Bíróság döntötte el, amely alkotmányellenesnek minősítette a törvényt. Szintén ebben az ügyben döntött a bíróság egy marylandi állami törvény alkotmányosságáról is, amely ugyan nem írta elő a kötelező bibliaolvasást, de lehetővé tette, hogy a helyi oktatási testületek (*boards of education*) hozzanak döntést az állami iskolákban történő, a tanítási napot indító vallási gyakorlatról. Mrs. Murray, a panaszos egy e felhatalmazás alapján elfogadott szabályt támadott, amely szerint Baltimore városában minden tanítási nap bibliaolvasással indult. Az érintett törvényt a Legfelső Bíróság szintén alkotmányellenesnek minősítette.

A bíróság szerint az államnak alkotmányos kötelessége semlegesnek maradnia a vallást érintő ügyekben, védve mindegyiket, de nem támogatva egyiket sem. Az állam nem írhat elő olyan szabályt, amely arra kényszerítene bárkit, hogy kifejezze vallását, hitét, vagy ezek hiányát. Az állam nem támogathat egy vallást sem a vallástalanokkal szemben, és semmilyen értelemben nem tehet különbséget vallások között. Clark bíró, aki a többségi véleményt írta, egy kétlépcsős tesztet határozott meg: ahhoz, hogy egy rendelkezés összeférjen az Első Alkotmánykiegészítéssel, „szekuláris célt kell szolgálnia, és el-

---

³⁰⁷ 374 U.S. 203 (1963).

sődleges hatása nem támogathatja, vagy akadályozhatja a vallást”.³⁰⁸ Stewart bíró ezúttal is egyedülként különvéleményt jegyzett, amelyben elutasította, hogy az oktatási testületek ennyire nélkülöznek a találékonytságot és a jóhiszeműséget ahhoz, hogy az alkotmánynak megfelelő gyakorlatokat alakítsanak ki.³⁰⁹

A következő hasonló esetre évtizedeket kellett várni. A Wallace v. Jaffree ügyben³¹⁰ született döntés mindazonáltal nem tért el a korábbi megközelítéstől. Egy alabamai törvény felhatalmazta a tanárokat arra, hogy minden tanítási nap elején egy percet „meditációra vagy önkéntes imára” szenteljenek az osztályterekben. Egy alabamai lakosnak három gyermeke járt a Mobile megyei állami iskolába. Legkisebb fiát rendszeresen zaklatták amiatt, hogy nem vett részt a reggeli imákban, ezért az alabamai kerületi bírósághoz fordult, a vallásos gyakorlatot támogató törvény megsemmisítését kérve, mivel az megítélése szerint sértette az Első Alkotmánykiegészítést. A kerületi bíróság ezt elutasította, a fellebbviteli bíróság azonban megváltoztatta a döntést, és kimondta a támadott törvény alkotmányellenességét. A Legfelső Bíróság ezt követően 6-3 szavazati arány mellett úgy ítélte meg, hogy a törvény valóban sérti az Első Alkotmánykiegészítésben foglaltakat.

A bíróság szerint a törvény támogatja a vallás intézményét, és gátolja az embereket abban, hogy saját döntésük alapján, befolyásmentesen, függetlenül fejezhessék ki, vagy tarthassák titokban vallási meggyőződésüket, vagy annak hiányát. A bíróság szerint ahhoz, hogy egy vallási kérdéseket érintő törvény megfeleljen az alkotmányossági követelményeknek, rendelkeznie kell szekuláris céllal, ugyanis az Első Alkotmánykiegészítés alapján az olyan törvények alkotmányellenesek, amelyeknek elsődleges célja valamely

---

³⁰⁸ Uo. 222.

³⁰⁹ Uo. 230.

³¹⁰ 472 U.S. 38 (1985).

vallás támogatása.³¹¹ E törvény célja pedig az önkéntes ima gyakorlatának visszahozása az iskolákba, azaz egyértelmű a vallási cél.³¹² Az ügyben vizsgált törvénynek az a célja, hogy támogassa a vallást, és meghozatalakor a jogalkotót nem vezette semmilyen világi cél. A törvény sérti az állam vallási semlegességének szabályát, ezért alkotmányellenes. Természetesen nem tilos a tanulók számára megengedni, hogy az iskolai nap során magukban imádkozzanak, mint ahogy – O’Connor és Powell bírók szerint – nem lenne alkotmányellenes az egyperces, elmélkedésre, meditációra fenntartott közös csend sem, ha az nélküli a vallási célt.³¹³

A korábbi esetek mindegyike a mindennapi iskolai gyakorlat alkotmányos megítélésével foglalkozott, és tekintette a vallást támogató rendelkezéseket alkotmányellenesnek. Kérdés maradt ugyanakkor, hogy egyedi esetekben, különleges alkalmakkor, például iskolai ünnepeken lehet-e közös imádságot mondani úgy, hogy az megfeleljen az Első Alkotmánykiegészítésnek. A választ a Lee v. Weisman ügyben³¹⁴ született döntés adta meg, melynek előzményeként a Providence-i Nathan Bishop középiskola igazgatója egy zsidó rabbit hívott meg, hogy a ballagási ünnepségen imát mondjon. Az egyik tanuló szülei ideiglenes bírósági végzést kértek a Rhode Island-i kerületi bíróságtól, hogy megtiltsa a rabbi beszédének megtartását, ezt azonban a bíróság megtagadta. A ceremónia lezajlott, de az ügy folyt tovább; a fellebbviteli bíróság már Weismanéknak adott igazat. Az iskola ezt követően a Legfelső Bírósághoz fordult, azzal érvelve, hogy az imádkozásban való részvétel önkéntes jellegű volt, az ima felekezetszemélyes volt, a diákoknak nem volt kötelező felállni az ima elhangzása alatt, sőt, magán az ünnepségen való részvétel sem volt számukra kötelező. A Bíróság azonban 5-4 arányban úgy

---

³¹¹ Uo. 56. Ezt a követelményt, amely már a Schempp-ügyben is felbukkant, időközben az ún. Lemon-teszt is megerősítette. Lásd a 291. lábjegyzetet.

³¹² Uo. 56.

³¹³ Uo. 62. és 73–74.

³¹⁴ 505 U.S. 577 (1992).

döntött, hogy Weismanék panasza jogos volt, az iskola gyakorlata pedig alkotmányellenes.

A bíróság szerint az állam részvétele az imádság elhangzásában olyan „erőtéljes” (*pervasive*) volt, hogy „egy államilag támogatott és irányított vallási aktust” hozott létre az állami iskolában.³¹⁵ Nem létezik valódi választási lehetőség akkor, ha a tanuló vagy azt választhatja, hogy nem megy el saját ballagására azért, mert nem szeretne részt venni annak vallásos elemeiben, vagy azt, hogy ha elmegy, és csendben végighallgatja az imát, úgy érezze, hogy részt kellett vennie benne, és ezzel a viselkedésével egyetértését kifejeznie.³¹⁶ Az állam nem kényszerítheti a tanulókat arra, hogy választaniuk kelljen aközött, hogy egyetértenek az imával, vagy számukra terhet jelentő módon tiltakoznak ellene. A bíróság szerint az állam nem kényszeríthet senkit arra, hogy bármilyen vallást vagy vallásos tevékenységet támogasson, abban részt vegyen, vagy más bármilyen más módon úgy kelljen viselkednie, hogy azzal egy vallást elismerjen.

Scalia bíró különvéleménye – Stewart korábbi véleményeihez hasonlóan – a történeti hagyományra hivatkozott, amikor az ilyen jellegű iskolai imádkozás alkotmányossága mellett érvelt. Abból kiindulva, hogy az alkotmány szövegezői nem elleneztek a mindhárom hatalmi ág ünnepein elmondott imákat, arra következtetett, hogy az iskolai ünnepeken alkalmazott hasonló gyakorlat ellen sem emeltek volna kifogást.³¹⁷

A következő, hasonló tényállású ügyben hasonló döntés született. A Santa Fe Independent School District v. Doe ügy³¹⁸ azt követően indult, hogy a kerületi oktatási testület (School District Board of Santa Fe) által elfogadott *policy* engedélyezte azt a gyakorlatot, mely szerint a hazai amerikai futballmérkőzések előtt imádságot mondtak a diákok. Miután két egykori diák és szüleik panaszt nyújtottak be

---

³¹⁵ Uo. 587.

³¹⁶ Uo. 595.

³¹⁷ Uo. 633–635.

³¹⁸ 530 U.S. 290 (2000).

a texasi kerületi bírósághoz, az iskola megváltoztatta gyakorlatát, és kétkörös szavazási rendszert vezetett be. Ezt követően szavazást tartottak arról, hogy legyen-e a mérkőzés előtt közös könyörgés (*invocation*). Amennyiben a többség úgy dönt, hogy legyen imádság, szavazást tartanak arról is, hogy melyik diák mondja el. A bíróság ezt a gyakorlatot elfogadta, azzal a feltétellel, hogy az imádság csak felekezetszemleges és térítő jelleget nélkülöző lehet. Mindkét fél fellebbezett a döntés ellen, a szülők a gyakorlat teljes eltörlése érdekében, az iskola pedig a megszorító feltételek megsemmisítését kérve. A fellebbviteli bíróság a feltételeket elengedhetetlen garanciának tekintette, és úgy döntött, hogy imát csak a ballagási ünnepélyen lehet mondani, sportmérkőzések előtt nem. Az ügy végül a Legfelső Bíróság elé került, mely kimondta, hogy a mérkőzések előtt mondott imák alkotmányellenesek.

A bíróság megállapította, hogy az imát az iskola területén, az iskola által támogatott rendezvényen, az iskolai hangosbemondón keresztül mondták el, egy olyan szabályzat alapján, amely kifejezetten támogatta a nyilvános, közös imádkozást. A bíróság nem fogadta el azt az érvelést, mely szerint az ima magánvéleménynek (*private speech*) minősül; a hallgatóság részvételétől vagy ellenkezésétől függetlenül, az átlagos, külső megfigyelő az imádkozást az iskolával azonosította.³¹⁹ Nem teszi alkotmányossá a szabályozást az az elem sem, miszerint az ima elhangzásáról a diákok szavaztak. Mint Stevens bíró írta, a rendelkezés nem tesz semmit a kisebbségi álláspont megvédése érdekében, a kisebbséget kiszolgáltatja a többségnek; márpedig „az alapvető jogok nem lehetnek szavazás tárgyai”.³²⁰ A gyakorlat egyértelműen támogatta a vallási üzeneteket. A bíróság szerint a kényszerítés is megvalósul, annak ellenére, hogy az oktatási testület arra hivatkozott, hogy a futballmeccseken való részvétel eleve önkéntes. Számos résztvevő – a csapat tagjai, a

---

³¹⁹ Uo. 308.

³²⁰ Uo. 304–305., idézi: West Virginia Board of Education v. Barnette, 319 U.S. 624, 638 (1943).

cheerleaderek – számára a részvétel ugyanis kötelező, míg más diákok számára „társadalmi kötelezettségnek” minősülhet a megjelenés. Tehát arra hivatkozni, hogy nem létezhet erős nyomás, vagy erős őszinte indíttatás a részvétellel, „szélsőségesen formalista érvelés”.³²¹

A következő, ez idáig utolsó, a szövetségi Legfelső Bíróságot megjárt ügy szintén iskolai környezetben indult, de nem imádság, hanem az amerikai Pledge of Allegiance (az államhoz való hűségeskü, amelyet az amerikai polgárok különféle ünnepi alkalmakkor, vagy a tanulók az iskolában a tanítási nap elején mondanak el) közös reggeli elmondásának előírását támadva. A Pledge of Allegiance a 19. században íródott, 1942 óta a Kongresszus döntése alapján „hivatalos hűségeskü”. A szöveg 1954-ben, hidegháborús indíttatásból, az amerikai polgároknak az ateista kommunistáktól való megkülönböztetését célozva kiegészült az „*under God*” kitételrel, így azóta a szövege így hangzik: „Hűséget fogadok az Amerikai Egyesült Államok Zászlájának és a köztársaságnak, amelyet jelképez: egy és oszthatatlan Nemzet az Isten színe előtt, amely szabadságot és igazságosságot nyújt mindenkinek.”

Az Elk Grove Unified School District v. Newdow³²² ügyben ezen szöveg vallásos tartalmát támadta a panaszos, ateista szülő. Newdow véleménye szerint az állami fenntartású intézmény, ahová a lánya járt, megsértette az *Establishment Clause*-t, mert előírta a hűségeskü közös reggeli elmondását a tanulók számára. A Legfelső Bíróság nem hozott az ügyben érdemi döntést, hanem eljárási okokból megszüntette az eljárást (Newdow az anyával házasságot nem kötő szülőként nem volt a kiskorú törvényes képviselője, így nem volt perképessége az adott ügyben).

Több bíró azonban párhuzamos véleményt fűzött a döntéshez, amelyben kitértek az ügy érdemi kérdéseire is. O’Connor bíró úgy érvelt, hogy a bíróságnak foglalkoznia kellett volna az üggyel; kifejtette, hogy a hűségeskü Istenre vonatkozó része alkotmányosan

---

³²¹ Uo. 311.

³²² 542 U.S. 1 (2004).

megengedhető kifejezése a „szertartásos istenhitnek” (*ceremonial deism*), azaz a hagyományos, ünnepélyes alkalmakkor kinyilvánított hitnek, ami idővel formálissá vált, a hagyománytiszteletet, a kereszténység történelmi szerepének elismerését fejezi ki, és elvesztette valós vallásos tartalmát. A *ceremonial deism* pedig nem tekinthető olyan megnyilvánulásnak, amely a vallás állam általi megengedhetlen támogatását jelentené (lásd a dolláron található felirat, vagy a törvényhozó testületek ülészakát megnyitó közös ima).

O’Connor szerint ahhoz, hogy megállapítható legyen egy megnyilvánulásról, hogy a vallás állam általi támogatásának tekinthető-e, négy kérdést kell megvizsgálni:

- (1) a történelmi és „mindenütt jelenvaló” (*ubiquitous*) jelleg; ha egy szöveget történelmi idők óta használnak, az a megengedettség mellett szól, míg az újabb, vallási referenciát tartalmazó szövegek kevésbé valószínű, hogy eleget tesznek e mércének;
- (2) a szöveg elmondása „imáadásnak” (*worship*) vagy imáadásnak minősül-e;
- (3) a szöveg utal-e egy konkrét vallásra;
- (4) a szöveg mekkora része hordoz vallásos tartalmat.³²³

A *Pledge* régóta használatban van, nem tekinthető imának, nem utal konkrét vallásra és egy kis része (két szó) hordoz vallásos tartalmat; ezek alapján O’Connor alkotmányosnak minősítette volna a vitatott előírást. Bár a bíróság többségi döntése miatt O’Connor véleménye nem bír jogi kötőerővel, az általa kidolgozott teszt mégis jelentőségteljes, és hivatkozási alappá vált.

Douglas Laycock ugyanakkor vitatja az O’Connor-féle tesztet. Mint írja, ha a tanulókat rákényszerítik arra, hogy elmondják a hűségesküt, akkor ők ezzel vagy kényszerűen kinyilvánítják az Istenben való hitüket (erre az állam nem kényszerítheti őket), vagy ha ténylegesen nem hisznek, akkor pedig „hiába veszik Isten nevét”,

---

³²³ Uo. 37–44.

ami vallási szempontból nem megengedhető.³²⁴ O'Connor következtetését is vitatja: a *Pledge* ugyan csak két darab, vallásra utaló szót („*under God*”) tartalmaz, másfelől ez a két szó egy személyes hitvallást jelent, amelyet bizonyos iskolákban mindennap előírászerűen elmondanak a tanulók.³²⁵

Említésre méltó, hogy korábban már született két legfelső bírósági ítélet a *Pledge* kötelező előírása ügyében. 1940-ben még úgy látták a bírák, hogy a reggeli kötelező hűségeskü az iskolákban előírható,³²⁶ 1943-ban már úgy döntöttek, hogy az osztályteremben található zászló előtti kötelező tisztelgés és a hűségeskü elmondása alkotmányellenes.³²⁷ Az ügy a „csendben maradáshoz való jogot” megalapozó fontos döntés volt. A tényállás azonban több tekintetben is különbözik az Elk Grove-ügytől: 1943-ban még nem lehetett érdemben felmentést kapni a hűségeskü elmondása alól, míg manapság az ezt igénylő tanuló vagy szülő ezt kérheti, továbbá 1943-ban még nem szerepelt a vallásos tartalom a szövegben.

Scalia bíró különvéleménye a Lee-ügyben a hatalmi ágak különböző testületeinek ülései előtti imákat idézte fel, a hasonló iskolai imák előírásának alkotmányossága mellett érvelve. A törvényhozás ülése és az iskolai közeg ugyanakkor alapvetően eltér. Kétségtelen azonban, hogy a Legfelső Bíróság jóval enyhébben ítélte meg a törvényhozó testületek számára előírt imák kérdését. Az első ilyen ügyben, a *Marsh v. Chambers* eset³²⁸ előzményeként Ernie Chambers nebraskai szenátor azért kezdeményezett eljárást, mert alkotmány-sértőnek tartotta az állami törvényhozás azon gyakorlatát, melynek megfelelően az állam által fizetett (az állam foglalkoztatásában álló) lelkész az ülések előtt imát mond. A kerületi bíróság szerint az ima

---

³²⁴ Douglas LAYCOCK: *Theology Scholarships, the Pledge of Allegiance, and Religious Liberty: Avoiding the Extremes but Missing the Liberty*. *Harvard Law Review*, vol. 118. (2004), 155., 225.

³²⁵ Uo. 227.

³²⁶ *Minersville School District v. Gobitis*, 310 U.S. 586 (1940).

³²⁷ *West Virginia State Board of Education v. Barnette*, 319 U.S. 624 (1943).

³²⁸ 463 U.S. 783 (1983).

nem, de a lelkész állam általi fizetése sérti az alkotmányt, míg a fellebbviteli bíróság szerint mindkét gyakorlat alkotmányellenesnek minősült. A Legfelső Bíróság végül 6-3 szavazati arány mellett úgy döntött, hogy a lelkész állami pozíciója hagyományosan szorosan kapcsolódik az állami törvényhozáshoz, és e történelmi körülmény elismerésére tekintettel az általa elmondott ima, valamint az állam általi foglalkoztatása nem alkotmányellenes. A bíróság megjegyezte, hogy már az Első Alkotmánykiegészítés megfogalmazói is lelkész által elmondott imával kezdték az üléseiket, és ezt a gyakorlatot ők maguk nem találták alkotmányellenesnek. Az a körülmény tehát, hogy több mint kétszáz éve ez a bevett gyakorlat a törvényhozásban, alátámasztja annak alkotmányosságát.³²⁹

Brennan és Marshall bírák különvéleményükben kifogásolták, hogy a bíróság nem alkalmazta egyik korábban kialakított tesztjét sem. A bírák szerint alkotmányellenes az, hogy a nem vallásos törvényhozási képviselő vagy meggyőződése ellenére bent marad a teremben, vagy ha kimegy, távolmaradását a nyilvánosság által tárgyalható üggyé emeli. Kritizálták az alkotmány szövegezőinek kétszáz évvel korábbi üléseire való hivatkozást is: mint írták, törvényhozók, a kor szenvedélyeinek és kényszereinek kitéve, választóik és kollégáik nyomását érezve nem feltétlenül hoznak józan alkotmányossági döntéseket minden egyes, általuk elfogadott jogszabály tekintetében.³³⁰

Az egészen friss újabb, hasonló ügyben, a *Town of Greece v. Galloway* esetben³³¹ bő harminc évvel később a testület hasonlóképpen döntött, igaz, jóval szűkebb, 5-4 arányú többséggel. A döntés nem állapított meg alkotmányellenességet a Greece városi törvényhozás üléseinek elején elmondott imák miatt. A bíróság felidézte korábbi érvelését, miszerint ez a gyakorlat hosszú történelmi múltra tekint vissza, olyan, amelyet a Kongresszus és más állami törvényhozások

---

³²⁹ 463 U.S. 783, 786–792 (1983).

³³⁰ 463 U.S. 783, 814 (1983).

³³¹ 572 U.S. _ (2014).

is követnek. A bíróság szerint az ima nem azt a célt szolgálja, hogy bárkit is megtérítsen vagy meggyőzzön egy bizonyos vallás elfogadását illetően, nincs kényszerítő hatással azokra, akik nem kívánnak hasonló imákat hallani, nem diszkriminatív és nem degradálja a nem hívőket vagy vallási kisebbségeket. A bíróság megfogalmazása szerint, ha az efféle könyörgéseknek teljesen a vallástól mentesnek kellene lennie, azzal arra kényszerítenék a törvényhozó testületeket és az ilyen ügyeket tárgyaló bíróságokat, hogy ezt felügyelve cenzúrázzák a vallásos megnyilvánulásokat.³³²

Kagan bíró (Breyer, Ginsburg és Sotomayor bírák csatlakozása mellett) különvéleményében három fő eltérést emelt ki a Marsh-döntéshez képest, miközben nem vitatta az abban foglaltak fenntarthatóságát: (1) a Greece-i városi tanács nem csupán törvényhozó gyűlés, hanem a kormányzat és a lakosság találkozásának legfőbb helyszíne is, azaz a gyűlésre más is bemehetett, nem csak a testület tagjai; (2) az imák így nem csupán a törvényhozásban részt vevő képviselőknek szóltak, hanem minden jelenlévőnek, akinek elintézendő ügye volt a testülettel; (3) az elmondott imák egy konkrét valláshoz – a kereszténységhez – kötődtek. Ezen okokból a kisebbségben maradó négy bíró nem találta alkotmányosnak a városi gyakorlatot, szerintük egyszerűen meg lehetett volna oldani a problémát, ha az ima felekezetszemleges lett volna, vagy ha több különböző vallás képviselőjét hívták volna el, hogy imát mondjon, minél több polgár felé nyitva ezzel.³³³

3. Következtetések

A vallásokról szóló oktatás nem hiányozhat a közoktatásból, hiszen a vallások alapvetően formálták a történelmet, irodalmat, művészeteket egyaránt. A kifejezett vallásoktatás – a vallások vagy valamely vallás önálló tantárgy keretében való tanítása – régi tradíció,

---

³³² Uo.

³³³ Uo.

amely azonban felvet emberi jogi kérdéseket. E kérdésekre az egyes államok saját kulturális és oktatási hagyományaira figyelemmel adnak választ, de bizonyos, közösen vallott megközelítések a jogi szabályozásokból és a joggyakorlatból így is kirajzolódnak.³³⁴ A vallásoktatás kötelező előírásának egyik jellemzője, hogy – a vallásszabadság negatív jellegének védelme érdekében – biztosítani kell a távolmaradás lehetőségét azok számára, akik más vallásúak vagy nem hívők. E lehetőségnek valósnak, könnyen igénybe vehetőnek, hátrányos megkülönböztetéstől mentesnek kell lennie. A vallásoktatás ezen felül legyen objektív, plurális, kritikus és semleges, abban az értelemben, hogy a tanulókat nem helyezi nyomás alá valamely vallás elfogadása, követése érdekében.

Egy adott állam történelmi hagyományai szerint valamely vallást, egyházat kiemelhet a többi közül; egyes európai államokban a katolikus egyház vagy más keresztény felekezetek kaphatnak ilyen kiemelt státuszt. Ez – legalábbis a német Alkotmánybíróság szerint, de Strasbourg sem hozott ezzel ellentétes döntést – önmagában nem sérti a vallásszabadságot, még akkor sem, ha a kötelező vallásoktatás az érintett egyház felfogását tükröző tartalommal szerveződik. (A keresztény felekezetek meghatározó történelmi és társadalmi szerepét nehéz az alig néhány évtizede formálódó emberi jogi dogmarendszer által gyorsan eliminálni.) De ha ilyen kiemelt státuszt kap is valamely vallás vagy egyház, a tanulók szabad döntéshozatalára, az oktatás pluralizmusára, nyitottságára akkor is ügyelni kell.

A kötelező iskolai imák előírására hasonló elvek vonatkoznak; az ilyen jellegű hagyományok némely államban vagy egy állam bizonyos területein még ma is élnek. Meg kell azonban jegyezni, hogy az emberi jogok védelmének újabb fejleményeitől függetlenül széles körben észrevehető jelenség a korábban egyértelműen vallásosnak minősülő cselekedetek (iskolai ima, a Szentkorona előtti

---

³³⁴ Carolyn EVANS: Religious Education in Public Schools: An International Human Rights Perspective. *Human Rights Law Review*, vol. 8., no. 3. (2008), 449., 462–470.

tisztelgés, vallási tartalmú énekek hivatalos alkalmakkor, vallási ünnepek állami ünneppé emelése stb.) formálissá válása, tényleges vallásos tartalmuk kiüresedése. (Ezek azon szokások, amelyeket az amerikai terminológia *ceremonial deism*nek nevez, és éppen erre, a vallásos jelleg elenyészésére hivatkozva tekintik a bíróságok alkotmányosnak.) Ha a vallásos jelleg eltűnése az „ára” a vallásos tartalmú szokások közéletben való megtartásának, az feltehetően nem elfogadható sem az egyházaknak, sem az adott vallás híveinek, mert éppen lényegétől fosztja meg ezen aktusokat, cselekedeteket, szokásokat. Ha azonban a vallásos jelleget hangsúlyoznák, a negatív vallásszabadság védelmének szempontja is előtérbe kerülne. Mindenki számára megnyugtató kezelése e problémának nem létezik, így végső soron az államnak kell állást foglalnia abban, hogy melyik, egymással szemben álló értéket választja, illetve milyen módon állít fel közöttük egyensúlyt.

II.

A VALLÁSOS VÉLEMÉNYEK KORLÁTOZÁSA

A vallási ruházat és jelképek viselésének korlátai – fejkendők és keresztek

Bevezető

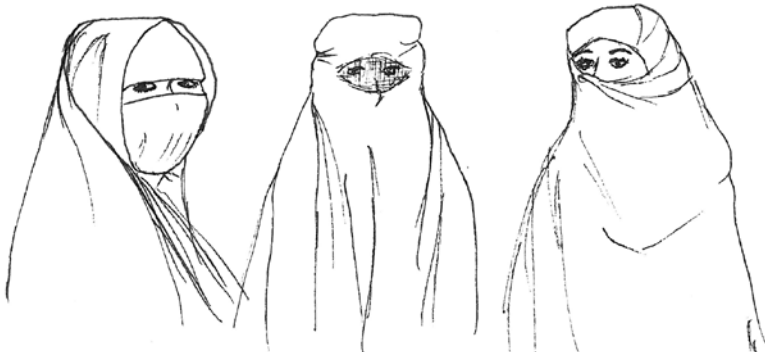
Nem vitatható, hogy akadnak olyan helyzetek, amelyekben a vallásszabadság korlátozását alkotmányosan meg lehet engedni, és az érintetteket arra lehet kötelezni, hogy a vallásuk előírásai által megkövetelt ruházat viselésétől tartózkodjanak. Ilyen helyzetek lehetnek az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában is felmerült igazolványkép-készítés,³³⁵ a közlekedésbiztonsági előírások betartása,³³⁶ vagy a biztonsági ellenőrzések elvégzése³³⁷ (pl. repülőtereken). Ezekben az esetekben az érintett személy azonosítását lehetővé tevő fénykép készítése vagy az ellenőrzés elvégzése nem lehetséges az arcot elfedő ruházat levétele nélkül, az arra való kötelezést pedig,

---

³³⁵ Karaduman v. Turkey, application no. 16278/90., admissibility decision, 1993. május 3-i döntés; Mann Singh v. France, application no. 24479/07., admissibility decision, 2008. november 13-i döntés.

³³⁶ X. v. the United Kingdom, application no. 7992/77., admissibility decision, 1978. július 12. Az ügyben egy szikh vallású férfit büntettek meg, mert turbánja miatt nem viselt bukósisakot motorozás közben. Időközben a brit szabályozás módosult [Road Traffic Act 1988, s. 16(2)], és ma már lehetővé teszi a szikhnek számára a turbánviselést – és így a biztonsági előírások figyelmen kívül hagyását – ilyen esetben is.

³³⁷ Suku Phull v. France, application no. 35753/03, admissibility decision, 2005. január 11-i döntés; El Morsli v. France, application no. 15585/06., admissibility decision, 2008. március 4-i döntés.

Niqab, burka, csador (Koltay-Pelle Orsolya rajza)

tehát a – csak a szükséges rövid ideig tartó – alapjog-korlátozást a közrend és a közbiztonság szempontjai indokolják.

Kérdéses azonban, hogy lehet-e ezeknél általánosabb érvényű tilalmakat felállítani úgy, hogy azok sikeresen egyensúlyozzanak a vallásszabadság és ezen jog korlátozását indokoló szükségletek elismerése között. A közelmúltban több európai államban lángoltak fel az arcot eltakaró muszlim fejkendő (fátylak) körüli viták; kezdetben az iskolai környezetben megengedhető jogkorlátozás volt napirenden, míg az utóbbi években, több országban is bevezették a teljes fejkendő-viselési tilalmat. Az iszlám európai térhódításától sokan tartanak, az európai utcákon burkában vagy *niqab*-ban sétáló muzulmán nőket pedig e befolyás növekedésére utaló jelképnek tekintik.³³⁸ A viták ennek megfelelően elsősorban a muzulmán közösség tagjainak vallásszabadságát érintően folytak, de utóbb megjelentek a keresztény jelképek nyilvános viselésének korlátozását feszegető kérdések is. A következőkben ezek áttekintésére teszünk kísérle-

---

³³⁸ A neves francia író, Michel Houellebecq disztópikus regénye a franciaországi muszlim hatalomátvételtől éppen a *Charlie Hebdo* szerkesztősége elleni támadás napján, 2015. január 7-én jelent meg. Magyar kiadásának borítóján Mona Lisa látható, a szemek kivételével az egész arcot eltakaró fejkendőben. Lásd Michel HOULLEBECQ: *Behódolás*. Budapest, Magvető, 2015.

tet, elsőként az iskolai (1. pont), majd a munkahelyi környezetben (2. pont), valamint az általánosan érvényesülő (3. pont) korlátozások vizsgálata útján. Ezt követően elemezzük a bemutatott ügyekben felmerült elvi kérdéseket (4. pont), és megkíséreljük a következtetések levonását is (5. pont).

1. *Vallási ruházat viselése iskolai környezetben*

1. 1. *Az egyes európai államok szabályozása*

A francia Nemzetgyűlés 2004. február 10-én fogadta el a vallási jelképek viseléséről szóló törvényt, a Szenátus pedig 2004. március 3-án erősítette azt meg.³³⁹ A törvény alapján az állami fenntartású közoktatási intézményekben tilos az olyan jelkép viselése, amely nyomatékosan fejezi ki a tanuló vallási hovatartozását, azonosulását valamely vallási közösséggel vagy hittétellel; azaz nem általában a vallási jelképek viselése tiltott. A törvény előírásait értelmező miniszteri körlevél példaként említi a muzulmán fejkendőt, a kipát és a nagyobb méretű keresztet. A diszkréten megjelenő, hagyományosan viselt vallási jelképek (pl. kisebb ékszerek) használata nem tiltott, és az olyan ruhák és kiegészítők viselése sem, amelyeket a tanulók vallási hovatartozásuktól függetlenül hordanak.

A törvény az alap- és középfokú oktatási intézményekre vonatkozik (a felsőoktatási intézményekre tehát nem terjed ki a hatálya), illetve minden, az iskola falain kívül zajló, de az intézmény által szervezett tevékenységre is (pl. kirándulás). A magániskolák nem tartoznak a törvény hatálya alá.

Franciaországban a szekularizmus az állam egyik legfőbb fundamentuma, a laicizmus állami szintű képvisellete a francia közélet

---

³³⁹ Loi no. 2004–228 du 15 mars 2004. A szabályozásnak természetesen komoly előzményei voltak, ezek áttekintésére lásd SZAJBÉLY Katalin: A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban. *Jogelméleti Szemle*, 2004/4.

adottsága, ezért a vallási jelképek vagy ruházat viselésének korlátozása a közéletben tulajdonképpen a jogrendszer szükségszerű jellegzetessége. Meglehető azonban, hogy a szigorú korlátozást olyan probléma megoldására hozták, amely csak a Franciaországban élő muzulmán nők töredékét érintette: becslések szerint az iskolákban tanulók pusztán 1%-a (1256 fő) viselt korábban az egész arcot eltakaró fejkendőt, de ezek legnagyobb része nem volt „problémás eset”.³⁴⁰

Németországban a szövetségi Alkotmánybíróság 2003. szeptember 24-i ítélete az ún. Ludin-ügyben³⁴¹ adott első ízben választ arra a kérdésre, hogy meg lehet-e tiltani az állami iskolákban tanító pedagógusoknak a fejkendő viselését. Az ügyben egy afgán származású, német állampolgárságú tanár alkotmányjogi panaszának adtak helyt, akit fejkendő viselése miatt nem vettek fel próbaidős köztisztviselőnek. Mivel a korlátozásnak nem volt törvényi alapja, ez sértette a panaszos vallásszabadsághoz fűződő jogát.³⁴² Ha egy tanárnak megtiltják, hogy vallási hovatartozását egy bizonyos öltözéssel fejezze ki, és így korlátozzák az alaptörvény 4. cikkében foglalt vallásszabadságát, akkor az érintett nehéz dilemma elé kerül: vagy vallása előírásait adja fel, vagy a közalkalmazottként való munkavégzést, esetlegesen – amennyiben nem tud magánintézményben elhelyezkedni – teljes hivatását. Ezt a korlátozást csak megfelelő szintű jogszabály írhatja elő.³⁴³ A testület döntése elkerülte az érdemi állásfoglalást, és megállapította, hogy a tartományi törvényhozók feladata a kompromisszum megteremtése azáltal, hogy a semlegesség elvére hivatkozással megtiltják a fejkendő viselését, vagy a tanárok vallásszabadságára hivatkozással megengedik a fejkendő

---

³⁴⁰ Susanna MANCINI – Michel ROSENFELD: Unveiling the Limits of Tolerance: Comparing the Treatment of Majority and Minority Religious Symbols in the Public Sphere. In Lorenzo ZUCCA – Camil UNGUREANU (eds.): *Law, State and Religion in the New Europe. Debates and Dilemmas*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 175.

³⁴¹ 2 BvR 1436/02.

³⁴² SCHANDA Balázs: Fejkendőviselet az iskolában. *Fundamentum*, 2004/2. 116.

³⁴³ Uo.

viselését az iskolákban. Azaz, a panaszolt döntés alkotmányellenessége csupán a megfelelő formájú jogi megalapozás hiányából fakadt, ami tartományi szintű (korlátozásokat előíró) jogszabályok elfogadásával orvosolható. A tartományi törvényhozó feladata, hogy a tanár vallásszabadsága és a diákok jogai-érdekei között megfelelő egyensúlyt alakítson ki, meghatározva azt, hogy előbbtől milyen mértékű alkalmazkodás várható el. Ennek megfelelően az egyes német tartományokban különböző szabályozások születtek, és így eltérő gyakorlatok alakultak ki; nyolc tartományban vezettek be a vallási jelképek viselésére vonatkozó tiltásokat.³⁴⁴ Baden-Württemberg tartomány törvénye szerint például a pedagógusoknak tartózkodniuk kell az olyan politikai, vallási vagy világnézeti megnyilvánulásoktól, amelyek az iskola és az oktatás békéjét, a diákok és szüleik felé fennálló semlegességét megzavarná, különösen, ha az az emberi méltóság és a diszkrimináció-mentesség elleni demonstrációként értelmezhető. A szabályozások és az azokhoz kapcsolódó gyakorlat ugyanakkor megengedik a keresztény és a zsidó jelképek viselését, mert az ezen jelképekben megtestesülő vallási felfogás a közmegítélés szerint összeegyeztethető az állam értékrendjével.³⁴⁵

A német szövetségi Alkotmánybíróság első szenátusának 2015. január 27-én meghozott döntése³⁴⁶ lényeges változásokat indított el e kérdés jogi rendezésében. A testület két, Észak-Rajna–Vesztfália tartománybeli tanárnő ügyében döntött. A testület kimondta, hogy ellentétes a német alaptörvénnyel a muzulmán vallás előírásainak

---

³⁴⁴ A következő tartományokban vezettek be a tanárok számára fejkendő-viselési tilalmat (zárójelben a bevezetés dátuma): Baden-Württemberg (2004. április 1.), Alsó-Szászország (2004. április 29.), Saar-vidék (2004. június 23.), Hessen (2004. október 18.), Bajorország (2004. november 23.), Berlin (2005. január 27.), Bréma (2005. június 28.) és Észak-Rajna–Vesztfália (2006. június 13.). Brandenburg, Rajna-vidék-Pfalz és Schleswig-Holstein tartományok szintén tervezték a fejkendő tilalom bevezetését, míg Hamburg, Mecklenburg-Elő-Pomeránia, Szászország, Szász-Anhalt és Thüringia tartomány a tanárok vallásszabadsága mellett tette le a voksát. Lásd <http://www.uni-trier.de/index.php?id=24373>

³⁴⁵ MANCINI – ROSENFELD i. m. 175.

³⁴⁶ 1 BvR 471/10 és 1 BvR 1181/10.

tiszteletét kifejező fejkendő viselésének általános, teljes körű tilalma a közoktatásban dolgozó tanárnők számára. Az 1 BvR 471/10. számú ügyben érintett panaszos 1997 óta szociálpedagógusként dolgozott egy állami iskolában. Az észak-rajna-vesztfáliai iskolatörvény fejkendő viselésére vonatkozó tiltó rendelkezésének hatálybalépését követően az iskola vezetése felszólította, hogy munkája során ne viselje a fejkendőjét. A panaszos ennek a felszólításnak úgy tett eleget, hogy fejkendőjét egy rózsaszín svájci sapkára cserélte, nyakát pedig egy magas nyakú pulóverrel takarta el. Erre tekintettel az iskola vezetésétől fegyelmi büntetést kapott, ezt követően munkajogi pert indított, eredménytelenül. Az 1 BvR 1181/10 számú ügyben érintett panaszos tanárnő 2001-től több Észak-Rajna–Vesztfália tartománybeli állami iskolában tanított párhuzamosan, török nyelven. Először csak fegyelmi büntetést kapott a fejkendő tanítás alatt történő viselése miatt, majd felmondtak neki. A munkajogi pert ő is elvesztette.

Az észak-rajna-vesztfáliai iskolatörvény (SchulG NW) 57. §-ának 4. bekezdése rendelkezik arról, hogy a tanároknak és tanárnőknek az iskolában nem lehetnek olyan politikai, vallási, világnézeti vagy ehhez hasonló megnyilatkozásaik, amelyek alkalmasak arra, hogy az állam világnézeti semlegességre vonatkozó kötelezettségét, illetve az iskolai élet békéjét veszélyeztessék vagy megzavarják. Különösen megengedhetetlen az olyan külső megjelenés, amely a diákokban vagy szülőikben azt a benyomást keltheti, hogy a tanár az emberi méltósággal, a Grundgesetz 3. cikkében meghatározott egyenlőséggel, az alapvető szabadságjogokkal, vagy a szabad, demokratikus államrenddel szembehelyezkedik. Ezen rendelkezésre alapozzák a tartományok, illetve azok hatóságai a fejkendő viselésének tilalmát. Az alaptörvény 4. cikkében rögzített vallásszabadsághoz való jog biztosítja a vallási szempontból nyitott állami iskolákban tanító tanárok számára a szabadságot, hogy vallásuk ruházatkodásra vonatkozó előírásainak eleget tegyenek. Az állami intézmények vizsgálhatják és eldönthetik, hogy az adott magatartás, viselkedés valóban az alaptörvény 4. cikkében meghatározott vallásszabadsághoz való jog gyakorlása körébe tartozik-e. Ezt kellett vizsgálnia a bíróságnak a

konkrét ügyekben is. A panaszosok arra hivatkoztak, hogy számukra ez egy kötelező vallási előírás, mely a személyes identitásukat érinti, az alaptörvény 2. cikkének 1. bekezdése szerint pedig mindenkinek joga van személyiségének szabad kibontakoztatásához, ameddig ezzel mások jogait, illetve az alkotmányos rendet és az alapvető erkölcsi normákat nem sérti. Mivel a tilalomból az következik, hogy az az összes, hasonló helyzetű muszlim nő elől elzárja az iskolai, a képzettségüknek megfelelő munka lehetőségét, ez az alaptörvény 3. cikk 2. bekezdésében meghatározott, a nemi egyenjogúságára vonatkozó előírásba ütközik.

A szövetségi Alkotmánybíróság döntésében kimondta, hogy az észak-rajna-vesztfáliai törvényhozó legitim célból, az iskolai élet békéjének, zavartalan működésének, illetve az állam világnézeti semlegességének megőrzésének érdekében alkotta meg a kifogásolt törvényi előírást. A tanárok általi, vallási indíttatású ruhaviselés önmagában nem alkalmas arra, hogy tanulóknak az alaptörvény 4. cikk 1. és 2. bekezdésében védett negatív vallásszabadságát (a vallásoktól való tartózkodás lehetőségét) korlátozza. Egészen addig, ameddig a tanár kifejezetten nem hirdeti, propagálja hitbéli meggyőződését, és nem kísérli meg a tanulókat e tekintetben befolyásolni, a ruhaviselés csupán a tanár pozitív vallásszabadságának gyakorlását jelenti. A más vallású, illetve világnézetű tanárok fellépésével, jelenlétével együtt kiegyensúlyozottá válik az iskolai környezet is. Az alaptörvénynek a szülők gyermekeik nevelésére vonatkozó rendelkezéséből (6. cikk 2. bekezdés) sem következik más, abból nem vezethető le, hogy a szülőknek jogos igényük lehetne az, hogy iskoláskorú gyermekeiket távol tartsák olyan tanároktól, akik vallási megalapozott-ságú öltözködési szabályokat követnek.

A Grundgesetz 7. cikk 1. bekezdése alapján az oktatási rendszer az állam ellenőrzése alatt áll, mely magában foglalja a világnézeti semlegesség megőrzésének kötelezettségét is. A tanárok pozitív vallásszabadsága gyakorlásának azon módja, miszerint fejkendőt viselnek, általánosságban véve nem ütközik a fenti rendelkezésbe. Egy vallási előírásra visszavezethető, külső megnyilvánulással bíró

viselkedési formát csak akkor tilthat meg jogszerűen az állam, ha az az iskolai élet békéjére, az intézmény zavartalan működésére, illetve az állam világnézeti semlegességére kellően konkrét fenyegetettséget, veszélyt jelent. A konkrét ügyekben, a ruházat szimpla viselése nem valósított meg ilyen fenyegetettséget. Egyes pedagógusok azon megnyilvánulásából, hogy fejkendőt viselnek, nem vezethető le az állam azonosulása az adott vallással. Az állam világnézeti semlegességre vonatkozó kötelezettsége nem az állam és egyház egymástól való szigorú szétválasztását jelenti, hanem egy nyitott és átfogó, minden vallás számára azonos mértékű szabadságot biztosító támogató magatartást. Ez az államnak az oktatás rendszerében vállalt szerepére is értendő.

Az Alkotmánybíróság kimondta, hogy a konkrét esetekben az iskola zavartalan működésének és az állam világnézeti semlegességének fenyegetettsége nem volt feltételezhető, ugyanakkor a panaszosok vallásszabadságra vonatkozó alapjoga sérült. A törvényhozó feladata a megfelelően differenciált szabályozás kialakítása e kérdés tekintetében. Az Alkotmánybíróság megsemmisítette az iskolatörvény 57. § 4. bekezdésének harmadik mondatát, mivel az diszkriminatív módon kedvezőbb elbánást biztosított a keresztény-nyugati értékrendnek és hagyománynak, azáltal, hogy azok jelképeit kivonta a tilalom alól.

Az alkotmánybírósági határozatból egyenesen következik a kérdés újraszabályozásának kötelezettsége, valamennyi érintett német tartomány vonatkozásában.

Törökország alkotmánya alapján szekuláris állam, amely semlegességet tanúsít a vallást érintő kérdésekben. Ennek köszönhetően, alkotmányos indokokra hivatkozva sokáig tiltott volt az oktatási intézményekben tanító vagy tanuló és a hivatalos munkakört ellátó nőknek bármilyen fejkendő viselete. A Török Köztársaság 1925-ben először törvényben tiltotta meg a török fejkendő, a *fez* viseletét,³⁴⁷ majd egy 1934-es törvényben az ország nyugatosodása érdekében minden

---

³⁴⁷ Şapka İktisası Hakkında Kanun 28/11/1925 – 230.

vallási alapú ruhaviseletet megtiltott.³⁴⁸ A múlt század kilencvenes éveinek elején több törvényjavaslat próbálta ezt a tiltást feloldani, de az Alkotmánybíróságon ezek sorra elbuktak.³⁴⁹ 2000-ben egy török tanuló fejkendőben jelent meg egy főiskolai vizsgán, amiért a bíróság hat hónap szabadságvesztésre ítélte, mivel megzavarta a tanítás rendjét.³⁵⁰

2008 februárjában a török parlament elfogadta azt a törvényt, amely az alkotmány két rendelkezését módosította volna, annak érdekében, hogy a felsőoktatási intézményekben lehetővé tegye a fejkendő viselését, tekintettel arra, hogy annak tiltása sok nőt visszatart attól, hogy megfelelő oktatásban részesüljön. Az 5735. számú törvény módosította volna a török alkotmány 10. cikkét, amely a törvény előtti egyenlőségről szól, kiegészítve azzal, hogy az államnak és az adminisztratív hatóságoknak úgy kell eljárniuk, hogy biztosítsák az egyenlő bánásmódot az eljárásokban és a közszolgáltatások használatakor egyaránt. Emellett módosította volna az alkotmány tanuláshoz való jogról szóló 42. cikkét is, megfogalmazva, hogy a tanulóktól nem lehet megtagadni az oktatáshoz való hozzáférést, kivéve, ha ezt jogszabály kifejezetten megengedi. Az alkotmánymódosítás a szekularizmus hívei között heves ellenérzéseket váltott ki, akik az Alkotmánybírósághoz fordultak, hogy semmisítse meg az elfogadott törvényt. Az Alkotmánybíróság az állami semlegességre hivatkozva valóban alkotmányellenesnek minősítette a törvényt, hozzátéve, hogy a fejkendők viselésének engedélyezése feszültséget szülne az iszlám és nem iszlám hívők közössége között, a nők elnyomásának jelképét erősítené, és ez ellentétes lenne az emberi jogokkal.³⁵¹

---

³⁴⁸ Bazı Kisvelerin Giyilemiyeceğine Dair Kanun 13/12/1334 – 2879.

³⁴⁹ Teresa PERKINS: Unveiling Muslim Women: The Constitutionality of Hijab Restrictions in Turkey, Tunisia and Kosovo. *Boston University International Law Journal*, vol. 30., issue 2. (2012), 551.

³⁵⁰ Uo.

³⁵¹ Judgment of June 5 2008, E: 2008/16, K: 2008/116, Anayasa Mahkemesi (Alkotmánybíróság).

Mindezek ellenére 2010-ben a török felsőoktatási testület (YÖK) bejelentette, hogy biztosítani fogják, hogy senkit se tilthassanak ki a felsőoktatási intézményekből fejkendőviselés miatt. Arra kérték a tanulókat, hogy amennyiben bárkit bármiféle diszkrimináció ér azért, mert fejkendő viselt, azonnal értesítse a testületet, egyúttal bejelentették, hogy eljárást indítanak azon intézményvezetők ellen, akik fejkendőviselés miatt bocsátanak el tanulókat.³⁵² Ennek folytán az intézmények sorra visszavonták a fejkendőket tiltó rendelkezéseiket, mígnem 2013-ban a török kormány lehetővé tette az állami intézményekben a fejkendő viselését. A 2013. október 8-án elfogadott törvény módosítja a közintézmények dolgozóinak kötelező ruhaviseletéről szóló törvényt.³⁵³ A rendőrség, a bíróság, az ügyészség és a katonaság tagjaira továbbra is speciális szabályok vonatkoznak, melyek tiltják a fejkendő viselését.

Az Egyesült Királyságban nem létezik törvényi korlátozás a vallási ruházat vagy jelképek nyilvános viselését illetően, a brit jogfelfogástól eleve idegen lenne az ilyesfajta tilalom. Az állami iskolák külön-külön szabályozzák diákjaik vagy tanáraik ruhaviseletét; a brit iskolarendszerben egyébként minden iskolában hagyományosan egyenruhát hordanak a diákok.

A témába vágó első kiemelkedő brit eset Shabina Begum ügye³⁵⁴ volt, aki a lutoni Denbigh középiskola tanulója volt. Az iskolának túlnyomórészt muszlim vallású diákjai voltak, ezért az intézmény három különböző egyenruhatípust írt elő, amelyek közül a tanulók választhattak. A középiskola vezetősége a szülőkkel és a helyi imámmal folytatott egyeztetések után a muzulmán diákok számára

---

³⁵² YÖK head gives guarantee to all Turkish students on headscarves. *Hürriyet Daily News*, 13 October, 2010. <http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=yok-head-gives-personal-guarantee-to-all-students-2010-10-13>

³⁵³ Regulation on the Dress Code of Staff Working at Public Institutions (No. 8/5105) 1982-10-25.

³⁵⁴ R. (Begum) v. Headteacher and Governors of Denbigh High School [2006] UKHL 15

az ún. *shalwa kameez* viseletet ajánlotta fel, mely megfelel a vallás által előírt feltételeknek. Shabina Begum azonban panasszal élt az egyenruha ellen, mondván, ő a testet jobban takaró *jilbab* viseletet szeretne hordani, mivel az inkább megfelel vallása szigorú szabályainak. A középiskola vezetése azonban elutasította panaszát, mely ellen bírósági felülvizsgálatot kért, vallásszabadsághoz való joga megsértésére hivatkozva. Elsőfokon elvesztette az ügyet, másodfokon a Court of Appeal (fellebbviteli bíróság) Begum javára döntött, végül a House of Lords döntötte el a kérdést, kimondva, hogy az intézménynek joga volt öltözködési szabályokat meghatározni, és ezt kellő körülményekkel tette, odafigyelve a különböző vallási és egyéb szokások által meghatározott kritériumokra. A bírák különféle indokokkal utasították el Begum kérelmét.

A többség úgy vélte, hogy az iskolai környezet olyan „különleges helyzet” (*specific situation*), ami indokolja a vallásszabadság szigorúbb korlátozhatóságát. Ugyanakkor nem magyarázták meg, miben áll ez a „különlegesség”.³⁵⁵ A bírák egyetértőleg idézték a strasbourgi esetjogot (lásd a következő, 1. 2. pontot), de nem emelték ki, hogy míg az egyetemi diákok esetében (akik a strasbourgi ügyek kérelmezői voltak) azok maguk választották az ügyben érintett oktatási intézményt, addig Begum kötelező módon vett részt a közoktatásban.³⁵⁶ Három bíró úgy vélte, hogy azon körülmény, miszerint Begum a vonatkozó iskolai szabályzat ismeretében választhatta az iskolát (lehetősége volt megismerni), és mert elvben volt lehetősége másik, a ruházatát tiszteletben tartó iskolába menni (amit végül meg is tett, igaz, lakhelyétől jóval távolabb), a vallásszabadságát az iskola döntése nem zavarta meg.³⁵⁷ A bírák azt is megvizsgálták

---

³⁵⁵ Mark HILL: *Bracelets, Rings and Veils: The Accommodation of Religious Symbols in the Uniform Policies of English Schools*. In Myriam HUNTER-HENIN (ed.): *Law, Religious Freedoms and Education in Europe*. Farnham, Ashgate, 2011. 318–319.

³⁵⁶ Uo. 318.

³⁵⁷ Erica HOWARD: *Law and the Wearing of Religious Symbols*. Abingdon, Routledge, 2012. 67.

az indokolás szerint, hogy ha elfogadnánk azt, hogy a döntés ütközik Begum vallásszabadsághoz való jogával, akkor ez az ütközés, illetve az abból fakadó korlátozás igazolható-e. A bírák úgy vélték, hogy az iskola komoly erőfeszítéseket tett az egyenruha-szabályzat felülvizsgálatára, annak érdekében, hogy az a különböző vallási meggyőződésekkel összeegyeztethető legyen; két mecsetből is kért szakvéleményt, amelyek azt állították, hogy a szabályzat összefér a *mainstream* muzulmán megközelítéssel.³⁵⁸ A bírák szerint három olyan iskola is volt a környéken, amely Begumot sajátos viseletével együtt is befogadta volna. Abban sem voltak biztosak a bírák, hogy Begum valóban szabad akaratából viselte-e a ruházatot, és nem pedig férfi családtagjai nyomására.

Az R. (on the application of X) v. Y. School ügyben³⁵⁹ a panaszos egy 12 éves lány volt, aki a *niqab* nevű fátylat kívánt viselni az iskolában, olyan alkalmakkor, amikor férfi tanár vagy más férfiak vannak jelen. Ez az ügy nem jutott el a Lordok Házáig, a High Court (Queen's Bench) döntötte el. A bíróság ezúttal is azt mondta ki, hogy a fejkendőviselés megtiltása az iskola részéről nem tekinthető a vallásszabadság megzavarásának, és ha annak is lenne tekinthető, a korlátozás igazolható volna. Ez a döntés is abból indult ki, hogy az iskolai környezet speciális, tehát különleges szabályok alkalmazhatók rá. A High Court bírása kijelentette, hogy a vallásszabadság megzavarása azért nem valósult meg, mert a panaszosnak voltak egyéb lehetőségei annak gyakorlására, amelyek nem jártak volna indokolatlan nehézséggel vagy kényelmetlenséggel (az ő esetében is lett volna más olyan oktatási intézmény, ahova járhatott volna anélkül, hogy változtatnia kelljen ruhaviselésén), a panaszos pedig szabad akaratából fogadta el az iskola vonatkozó szabályait.

Az R. (on the application of Playfoot (A Child)) v. Millais School Governing Body ügy³⁶⁰ panaszosa egy ún. „tisztasággyűrűt” kívánt

---

³⁵⁸ Uo. 68.

³⁵⁹ [2006] EWHC (Admin) 298.

³⁶⁰ [2007] EWHC (Admin) 1698.

viselni, amellyel azt szimbolizálta, hogy a házasságkötésig szüzeséget fogadott. A bíróság úgy vélte, hogy bár a panaszos meggyőződése vallási meggyőződésnek tekinthető, a gyűrű viselése nem kapcsolódott közvetlenül hozzá, azaz meggyőződése nem kötelezte őt a gyűrű viselésére, viselésének megtiltása nem tekinthető a vallásszabadság korlátozásának.

Nagy vihart kavart Aishah Azmi, általános iskolai tanárnő esete.³⁶¹ Azmi egy, az anglikán egyház által fenntartott intézményben dolgozott kisegítő tanárként. Az állásinterjú, valamint a betanítás időszaka alatt az arcát nem takaró burkát viselt, azonban később kérvényezte, hogy férfi munkatársaira való tekintettel hordhasson *niqabot*, mely a szemeken kívül a teljes arcot eltakarja. Az iskola eleinte engedélyezte, hogy amennyiben férfi tartózkodik a tanteremben, Azmi viselheti az arcát eltakaró fejkendőt, később azonban a panaszokra tekintettel az engedélyt visszavonta, mondván, a gyermekek tanítása során kiemelt jelentőséggel bírnak a tanítók arckifejezései, mimikái; így Azmit végül elbocsátották az intézményből. Azmi a döntés ellen, vallási diszkriminációra hivatkozva a munkaügyi bírósághoz fordult, amely azzal az indokolással utasította el a keresetét, hogy a diszkrimináció csak közvetett volt, és azt méltányolható érdek – az oktatás rendjének fenntartása, a diákok érdekei – igazolta.

1. 2. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata

A strasbourgi bíróság több fontos döntést is hozott az iskolában viselt, a vallás gyakorlásához kötődő ruházatot érintő korlátozásokkal kapcsolatban. A döntésekből kirajzolódó álláspont szerint az államok szabadon dönthetnek arról, hogy milyen korlátozásokat, tilalmakat vezetnek be e tekintetben, az ilyen korlátozások nem minősülnek a vallásszabadság megsértésének.

---

³⁶¹ Azmi v. Kirklees Metropolitan Borough Council [2007] IRLR 434 (EAT).

A Dahlab v. Switzerland ügy³⁶² kérelmezője Genf tartományában dolgozó általános iskolai tanár volt, aki 1991 márciusában a katolikus hitről áttért az iszlám vallásra, majd férjhez ment, és a Korán előírásának megfelelően muszlim fejkendőt kezdett viselni. Évekkel később az iskolában, ahol dolgozott, felszólították, hogy munkahelyi kötelezettségeinek teljesítése alatt ne viseljen fejkendőt. A felszólítás alapja a svájci közoktatási törvény volt, amely tiltja az állami intézményekben tanító tanárok számára bármely vallási meggyőződéssel való, a diákok számára nyilvánvalóan érzékelhető azonosulását, a szekuláris állam biztonsága érdekében. A kérelmező erre nem volt hajlandó, és azzal érvelt, hogy korábban is viselt fejkendőt, anélkül, hogy ezt bárki szóvá tette volna. Az állami jogorvoslati fórumok kimerítése után, a bíróság Második Szekciója befogadhatatlannak minősítette a kérelmet, így a bíróság érdemi döntést nem hozott.

A bíróság elfogadta, hogy a fejkendő viselése a vallás gyakorlásából eredő magatartás, azaz korlátozása a vallásszabadság jogának csorbítását jelenti; ennek megfelelően azt vizsgálta, hogy a jogkorlátozás mértéke szükséges volt-e egy demokratikus társadalomban. Megállapította, hogy az állami bíróság a korlátozást az iskolában tanuló diákok, illetve szüleik vallási meggyőződésének lehetséges megsértésével támasztotta alá. Az állami bíróság döntése nem fogalmazott meg kifogást a kérelmező vallási meggyőződésével összefüggésben, csak foglalkozásának körülményeit tartotta szem előtt a korlátozás jogszerűségének megítélésekor. Mérlegelve a tanár vallási meggyőződésének szabad kinyilvánításához fűződő jogát, és a tanulók a vallási harmónia megőrzésére vonatkozó jogát, az állam intézkedése nem volt indokolatlan. A tanárok egy állami iskolában az államot képviselik, ezért különösen fontos, hogy feladataikat úgy végezzék, hogy eközben az állam megőrizze vallási semlegességét. A korlátozás fő célja ugyanis az állam vallási semlegességének megőrzése volt, és a döntés tekintetbe vette azt is, hogy a kérelmező által tanított gyermekek életkoruknál fogva könnyen

---

³⁶² Application no. 42393/98., admissibility decision, 2001. február 15-i döntés.

befolyásolhatók, amely ténynél fogva a fejkendő viselésének térítő hatása (*proselytising effect*) lehet. Ezt még akkor is fontosnak tekintette Strasbourg, ha másik oldalról megállapította, hogy a tényleges hatást megállapítani nem lehetett. A bíróság kitért arra is, hogy a nemek egyenjogúsága, a tolerancia, az egyenlőség és a diszkrimináció tilalmának alapelvei nehezen egyeztethetők össze a Korán tanításával, amelyet egy demokratikus állam tanárának a diákok felé közvetítenie kell. A testület álláspontja szerint tehát az az előírás, melynek megfelelően egy tanárnak tanítás közben le kell vennie a fejkendőjét, „szükséges egy demokratikus társadalomban”. Cumper és Lewis kritikusan megjegyzi, hogy ehhez a következtetéshez anélkül jutott el a testület, hogy igazolta volna a kérelmező bárminemű politikai vagy hittérítő szándékának meglétét.³⁶³ A kérelmező semmilyen módon nem kísérelte meg diákjai megtérítését, nem követelt meg tőlük részvételt vallási indíttatású cselekményekben (pl. imádság). Mint Evans megjegyzi, nehéz így megállapítani, a tanár milyen módon gyakorolt volna diákjaira helytelenül nyomást.³⁶⁴

A másik hasonló, szintén egy muzulmán tanárt érintő ügyben (Kurtulmus v. Turkey³⁶⁵) a kérelmező egyetemi tanár volt az Isztambuli Egyetemen, aki hivatása gyakorlása közben fejkendőt viselt, ezért 1998-ban fegyelmi eljárás indult ellene annak érdekében, hogy a közalkalmazottakra irányadó ruhaviselési szabályokat betartva dolgozzék. Miután erre nem volt hajlandó, először az előléptetését tagadták meg, majd, miközben továbbra is folyamatosan viselte a fejkendőt munkája közben, le kellett mondania. A kérelmező panaszát az állami bíróságok elutasították, a strasbourgi bíróság pedig nem befogadhatónak minősíthette.

---

³⁶³ Tom LEWIS – Peter CUMPER: Taking Religion Seriously? Human Rights and Hijab in Europe – Some Problems of Adjudication. *Journal of Law and Religion*, vol. 24., no. 2. (2009), 599., 609.

³⁶⁴ Carolyn EVANS: The ‘Islamic Scarf’ in the European Court of Human Rights. *Melbourne Journal of International Law*, vol. 7. (2006), 3., 10.

³⁶⁵ Application no. 65500/01., 2006. január 1-i döntés.

A bíróság álláspontja szerint az intézkedés valóban a vallásszabadság korlátozását jelentette, de törvényes célt szolgált. Eszerint egy demokratikus társadalomban az állam jogosult korlátozni a fejkendő viselését, ha ez mások jogainak és szabadságának védelme érdekében történt. A bíróság hivatkozott arra is, hogy a kérelmező saját választása szerint dolgozott a közszférában és az a „tolerancia”, amellyel a hatóságok korábban felé fordultak, nem eredményezi azt, hogy a szóban forgó jogszabály rá ne vonatkozna hasonló erővel, mint másokra. Az ügyben alkalmazott ruhaviselési szabályzat, amely valamennyi közalkalmazottra vonatkozott, a szekularizmus és a semlegesség alapelveinek érvényre juttatását célozta az állami oktatásban.

A tanárokat érintő két ügyben az Emberi Jogok Európai Bírósága tehát az állam semlegességének védelme, valamint a diákok, tanulók hittérítéstől való megóvása érdekében korlátozhatónak tekintette a tanárok vallási alapú ruhaviselését. Ezek az érvek azonban kevésbé alkalmazhatók az oktatási rendszerben részt vevő diákokra, az őket érintő ügyek mégis hasonló kimenetellel zárultak.

A Şahin v. Turkey ügy³⁶⁶ kérelmezője az Isztambuli Egyetemen tanuló, hitét gyakorló muszlim nő, aki vallásos kötelességének tartotta az arcot takaró fejkendő viselését. Egy, az egyetemen kiadott körlevél tiltotta a diákok számára a hasonló fejkendő viselését az órák, illetve a vizsgák alkalmával. A kérelmező nem tett eleget a körlevélben foglaltaknak, így több esetben megfosztották a vizsgázási lehetőségtől, majd ezt követően Bécsbe költözött. A strasbourgi bíróság Nagykamerája szerint Leyla Şahin vallásszabadsághoz fűződő jogát az intézkedés korlátozta, de az nem volt elfogadhatatlan vagy szükségtelen.

A bíróság szerint a kérelmezőnek az egyetemre történő belépés pillanatában tisztában kellett volna lennie azzal, hogy ott a fejkendő viselésére vonatkozóan korlátozások érvényesek, és az egyetemi körlevél kiadásának időpontjától pedig maga idézte elő azt, hogy

---

³⁶⁶ Application no. 44774/98., 2005. november 10-i döntés.

az előadásokon, illetve vizsgákon nem vehetett részt. A vallási meggyőződés szabad kinyilvánításához fűződő jog nem vezethet valamennyi, e meggyőződés által befolyásolt cselekedet jogi védelméhez. Különösen igaz ez azon megnyilvánulásokra, amelyek szembemennek az alkotmányosan védett szekularizmussal, amely utóbbi az emberi jogi egyezményt megalapozó értékekkel összeegyeztethető felfogás (114. bek.). A bíróság szerint tekintetbe kell venni a fejkendő – gyakran kötelező vallási előírást megtestesítő – viselésének azon muszlim nőkre gyakorolt hatását, akik úgy döntöttek, hogy nem viselik (115. bek.). A bíróság arra utalt ezzel, hogy vannak bizonyos olyan „extrém politikai mozgalmak”, amelyek a saját vallási jelképeiket kívánják a társadalomra, illetve az érintett muszlim vallású nőkre ráerőltetni, akiket a fejkendőviselés mint az alávétés jelképe hátrányosan érinthet akkor is, ha azt másokon látják. Az állami fellépés ezekkel szemben, valamint egy oktatási intézmény plurális és szekuláris jellegének megőrzése lehet olyan érdek, amely a vallásszabadság gyakorlását korlátozhatja (115–116. bek.). A bíróság megítélése szerint tehát az adott esetben korlátozás egy demokratikus társadalomban szükségesnek tekinthető.

A döntéshez Tulkens bíró egyedüliként különvéleményt fűzött. Megállapítása szerint a bírák többsége tévedett akkor, amikor elfogadta a török állam azon érvelését, miszerint a kérelmezővel szembeni intézkedés szükséges volt a szekularizmus és a nemek közötti egyenlőség védelmében. Ezzel szemben semmi nem utalt arra, hogy Şahin a fejkendőt nyomásgyakorlásként, provokációként, hittérítés vagy vallási propaganda céljából viselte, ahogyan arra sem, hogy az egyetem tanítási rendjét a ruhadarab viselése felborította volna. A többség azon érvelésével kapcsolatban, mely szerint tekintetbe kell venni a fejkendő viselésének azokra gyakorolt zavaró hatását, akik úgy döntöttek, hogy nem viselik, Tulkens bíró megállapította, hogy a véleményszabadság vonatkozásában alaptétel, hogy pusztán a zavaró hatás nem elegendő a vélemények korlátozásához, azaz a többség a vallásszabadságnak e joghoz képest kisebb jelentőséget tulajdonított. A többség indokolása olyan irányba tart, mintha a ké-

relmezőt is meg kívánná védeni a kényszerű fejkendőviseléstől; de semmilyen bizonyíték nem volt arra, hogy a kérelmező nem igazat állít, és nem szabad akaratából, vallása előírásai követésének szándékából viselte volna a fejkendőt.

A Köse and 93 others v. Turkey³⁶⁷ ügy kérelmezői egy, az állam által alapított, de vallási iskola tanulói, akik fejkendőt viseltek az iskolában, ezzel kifejezve saját és szüleik vallási meggyőződését. 2002. február 12-én az Isztambuli Regionális Kormányhivatal olyan direktívát adott ki, amely – az állam semlegességének biztosítása érdekében – megtiltotta az iskolában a fejkendő viselését és egyenruha-viselési kötelezettséget írt elő. E szabályokat a kérelmezők intézménye is átvette, amelyet a kérelmezők vitattak. Az állami jogi eljárások lezárulta után a kérelmezők panasszal fordultak Strasbourghoz, de a Második Szekció ezt a kérelmet is befogadhatatlannak nyilvánította.

A döntés hivatkozott Leyla Şahin esetére, amely szerint a vallási meggyőződés kinyilvánításához fűződő jog nem jelenti automatikusan bármely, e meggyőződés által motivált cselekedet védelmét. A bíróság kimondta, hogy az adott rendelkezés célja mindenekelőtt a plurális oktatás biztosítása, amely a demokratikus társadalom megőrzése szempontjából alapvető jelentőségű. Az érintett iskola állami iskola, amelynek elsődleges célja a jövő vallási vezetőinek képzése. Azon szülők azonban, aki az ilyen iskolákba íratják be a gyerekeiket, nem feltétlenül azzal a szándékkal teszik ezt, hogy vallási vezető válják belőlük, hanem azért, hogy gyermekeik vallási megalapozású képzést kapjanak. Mivel pedig ezek az iskolák nem az egyházi, hanem az állami iskolarendszer részei, nem képeznek kivételt a szekularizmus, a vallási semlegesség elve alól. Az érintett hatóságoknak „mások jogainak” védelme és a pluralizmus tiszteletben tartásának kötelezettségéből adódóan közre kell működniük abban, hogy amennyiben az iskola területén engedélyezik a diákok számára vallásos meggyőződésük kinyilvánítását, akkor az ilyen megnyilvánulások ne legyenek feltűnőek, hivalkodóak, és ezáltal a

---

³⁶⁷ Application no. 26625/02., 2006. január 24-i döntés.

nyomásgyakorlás vagy a kirekesztés forrásai. A bíróság álláspontja szerint az a szabály, miszerint az iskola területén (a Korán-órák kivételével) a diákoknak fejkendő nélkül kell tartózkodniuk, nem fosztja meg a szülőket attól, hogy „a gyermeket a szülő vallásának, illetve filozófiai meggyőződésének megfelelő ösvényen vezessék”.

Az egyazon napon eldöntött Dogru v. France³⁶⁸ és Kervanci v. France³⁶⁹ ügyekben a kérelmezők muszlim vallású francia állampolgárok, akiket kizártak az iskolából, mivel megtagadták, hogy levegyék fejkendőjüket a testnevelés- és sportfoglalkozásokon. Az oktatási intézmény indokolása szerint a fejkendő viselése összeegyeztethetetlen volt a testnevelés órákkal, a tanulók így csak levelező tagozaton folytathatták tanulmányaikat.

A strasbourgi bíróság 5. szekciója befogadta a kérelmet, de érdemi döntésében megállapította, hogy a vallásszabadság joga az ügyben nem sérült. A bíróság hivatkozott korábbi döntéseire, és újfent hangsúlyozta, hogy az államnak tiszteletben kell tartania a pluralizmus és mások szabadságának alapelveit. A konkrét esetben a nemzeti hatóságok konklúziója, nevezetesen az, hogy az iszlám fejkendő, illetve a fejkendő egészségügyi, illetve biztonsági szempontból összeegyeztethetetlen a sportfoglalkozásokkal, nem ésszerűtlen. A vallási jelképek, illetve ruházat oktatási intézményekben történő viselésére vonatkozó szabályozás Európa egyes országaiban eltérő. Az állam korlátozhatja a vallás kinyilvánítását, ha a szabadságjog gyakorlása mások jogai és szabadsága védelmének céljába, illetve a közrendbe vagy a közbiztonságba ütközik. A bíróság szerint a szekularizmus, a semlegesség és a pluralizmus alapértékének tiszteletben tartása világos és jogos alapjául szolgált arra, hogy a fejkendőt viselő tanulókat nem engedték be a testnevelésórákra, miután ők – a vonatkozó szabályzat ellenére – megtagadták, hogy levegyék azt az iskola területén. A bíróság álláspontja szerint a velük szemben alkalmazott eljárás az iskolai szabályok betartásának elutasítása és nem pedig

---

³⁶⁸ Application no. 27058/05., 2008. december 4-i döntés.

³⁶⁹ Application no. 31645/04., 2008. december 4-i döntés.

vallási meggyőződésük miatt történt. Mivel a tiltás csak a testnevelésórára vonatkozott, ezért nem tekinthető túlzottan szigorúnak, tehát az elérni kívánt célhoz képest arányos volt.

A Strasbourgban eddig utolsóként eldöntött 6 francia ügy (Aktas v. France,³⁷⁰ Bayrak v. France,³⁷¹ Gamaleddyn v. France,³⁷² Ghazal v. France,³⁷³ Jasvir Singh v. France³⁷⁴ és Ranjit Singh v. France³⁷⁵) tényállása azonos volt. A 2004–2005-ös tanév kezdetén néhány muszlim diáklány hajukat takaró fejkendőt, néhány fiatal fiú pedig a szikh *keskit*, vagyis alsóturbánt viselve ment iskolába. Mivel visszautasították a jogsértő öltözet levételét, a vallási jelképek viselését korlátozó francia törvény értelmében megtagadták tőlük az osztályterembe történő belépést, majd pedig kiutasították őket az iskolából, és csak levelező tagozaton folytathatták tanulmányaikat. Az Emberi Jogok Európai Bírósága nem fogadta be e kérelmeket, mert a tanulók vallás kinyilvánításához fűződő jogának korlátozása jogszabályi előírás alapján, mások jogai és szabadsága és a közbiztonság védelme törvényes célja érdekében történt. A bíróság újfent kiemelte az állam semleges szervező szerepét a különböző vallások, hitek és hiedelmek gyakorlása vonatkozásában.

A tanárokat érintő ügyektől eltérően, a diákok esetében a bíróság a közrend, illetve az oktatás rendjének fenntartását, a többi diák nyugalalmát és biztonságát tekintette a legfontosabb szempontnak a korlátozások mögött.

Összességében az egy irányba mutató strasbourgi gyakorlat felvet súlyos – és a döntések által megválaszolatlanul hagyott – kérdéseket. Nincs válasz arra a kérdésre, hogy miért lehetséges a vélemény-szabadsághoz képest jóval szélesebb körben korlátozni a vallásszabadságot. Azaz, miért elegendő a fenyegetettség és a közrend sérel-

---

³⁷⁰ Application no. 43563/08., 2009. június 30-i döntés.

³⁷¹ Application no. 14308/08., 2009. június 30-i döntés.

³⁷² Application no. 18527/08., 2009. június 30-i döntés.

³⁷³ Application no. 29134/08., 2009. június 30-i döntés.

³⁷⁴ Application no. 25463/08., 2009. június 30-i döntés.

³⁷⁵ Application no. 27561/08., 2009. június 30-i döntés.

mének igen elvont, távoli, a konkrét ügyekben ténylegesen fel sem merülő veszélye utóbbi alapjog korlátozásához. Szintén nem nyer megnyugtató választ azon kérdés, hogy helyes-e e tekintetben a kérelmezőkkel szembeni paternalista hozzáállás, és nem abból kellett volna-e kiindulni, hogy a vallásszabadság joga magában foglalja azon jogot is, hogy gyakorlója vallási meggyőződésének megfelelő ruházatot viseljen, amit az állam csak megfelelően nyomós okkal tilthat meg a számára. Szintén kérdés, hogy megállapítható-e egy iskolai környezetben a diákok sérelme, illetve veszélyeztetése, ha ilyen ruházatot viselő tanárral vagy diáktárral találkoznak, abban az esetben, ha az nem kívánja őket befolyásolni vallási meggyőződésükben. E tekintetben a diákok és a tanárok eltérő kezelése, a differenciálás mértéke és következményei szintén kevésbé kiforrottak a bíróság gyakorlatában. Nem lehetséges, hogy a különböző meggyőzésekkel való találkozás pozitív hatással lehet rájuk, a vallási egyenlőség és a kulturális sokszínűség elfogadása, a tolerancia növekedése, az egyes vallásokról való tapasztalat- és ismeretszerzés vonatkozásában?³⁷⁶

2. Vallási jelképek viselése munkahelyi környezetben

A tanárok iskolai jelképviseléséhez hasonló, sajátos kérdéseket vet fel a(z iskolától eltérő) munkahelyi környezetben való jelképviselés. Általában a munkahelyeken nem merül fel az indoktrináció lehetősége, hiszen felnőtt-felnőtt viszonylatban az egyik fél kiszolgáltatott helyzete nem eleve adott, sőt csak szűk körben képzelhető el (pl. a kórházi személyzet és a súlyos betegek viszonylatában). E problémakör másik sajátossága, hogy az általános iskolai környezettel ellentétben nagyobb esély van arra, hogy a jelképviselés esetleges szabályozása magánfelek viszonyában érvényesüljön. Míg az iskolák döntő többsége állami, illetve a felekezeti, egyházi isko-

---

³⁷⁶ LEWIS – CUMPER i. m. 609.

lák természetszerűleg határozhatják meg a vallási jelképek iskolai környezetben való megjelenésének megengedett módját, addig a magánvállalkozások elvben előírhatnak magatartási szabályokat munkavállalójuk viselkedésére vonatkozóan, amelyek – szekuláris környezetben – összeütközhetnek a vallásgyakorlás jogával. Erre példa az Eweida and others-ügy,³⁷⁷ melynek egyik fő kérdése az alapjogok (a vallásszabadság) horizontális hatálya körül forgott.

Az ügy valójában négy önálló, hasonló alapjogi problémát felvető ügy, amelyből kettő (Ms. Eweida és Ms. Chaplin kérelme) érinti a vallási jelképek nyilvános viselésének kérdéseit, a másik kettő (Ladele és McFarlane) a munkavégzés vallási meggyőződés miatti megtagadásával függ össze. Ms. Ladele anyakönyvvezetőként (*marriage registrar*) megtagadta az azonos nemű párok házasságkötéshez hasonló (a brit jog szerinti *civil partnership*) aktusában történő közreműködést, McFarlane úr pedig hasonlóképp elutasította a szexuális tanácsadást azonos nemű párok számára – ezek az ügyek fontos vallásszabadsági kérdéseket érintenek, de nem kapcsolódnak közvetlenül a szólásszabadság gyakorlásához.

Ms. Eweida gyakorló keresztényen, 1999 óta a British Airways – egy magántulajdonban lévő vállalkozás – *check-in* személyzetének tagja, és mint ilyen, formaruha viselésére kötelezett, ami kezdetben magas nyakú, később azonban v nyakú felsőt jelentett. A formaruha viselésére a kiegészítők vonatkozásában tételes szabályozás vonatkozott, amely minden vallási jelképet szimbolizáló ékszer, kiegészítő eltakarását írta elő. Ms. Eweida 2006. május 20-tól hite jeleként nyíltan hordta nyakláncon függő kisméretű keresztjét, és visszautasította, hogy a továbbiakban eltakarva viselje azt. 2006 szeptemberében ennek következtében a munkából hazaküldték, és az így kiesett időre nem kapott fizetést. 2006 októberében adminisztratív, az ügyfelekkel való kapcsolattartást nélkülöző munkakört ajánlottak fel neki, ahol a formaruha-szabályzat nem vonatkozott volna rá, de ő az ajánlatot

---

³⁷⁷ Eweida and others v. the United Kingdom, application nos. 48420/10. and 59842/10., 2013. január 15-i ítélet.

nem fogadta el. 2007. február 1-jétől új szabályzat lépett életbe, amely már megengedi a kereszt viselését, ám a cég a korábbi időszakra nem ajánlotta fel Ms. Eweida számára a kiesett bére miatti anyagi kompenzációt.

Miután az állami jogorvoslati fórumokat végigjárva, azok egyikén sem járt sikerrel, Ms. Eweida diszkrimináció és vallásszabadsága megsértése miatt fordult kérelemmel az Emberi Jogok Európai Bíróságához. A bíróság Negyedik szekciója 5-2 arányban megállapította, hogy az egyezmény 9. cikkében foglalt jog (vallásszabadság) sérült, és a kérelmező részére az őt ért erkölcsi károk tekintetében az állam által 2000 euró kártérítés, továbbá a jogi költségekre 30 000 euró kompenzáció fizetendő.

A bíróság általános érvénnyel újból leszögezte azon korábbi tételét, miszerint nem minden olyan cselekmény tekinthető a vallásszabadság gyakorlásának, azaz a 9. cikk 1. bekezdés körébe tartozó, védett cselekedetnek, amelyet valamilyen módon a vallásos hit „kifejezésre juttatása” inspirált.³⁷⁸ Annak érdekében, hogy a 9. cikk értelmében vett „kifejezésre juttatásnak” tekinthessük, a kérdéses cselekménynek szorosan kötődnie kell egy valláshoz vagy meggyőződéshez. Példa erre egy istentiszteleti cselekmény, amely egy hit vagy meggyőződés gyakorlatának részét képezi, annak általánosan elismert formája; ugyanakkor, a vallás vagy meggyőződés kifejezésre juttatása nem korlátozódik ezekre: az ilyen cselekmények és az azt alátámasztó hit közötti megfelelően szoros és közvetlen kapcsolatot esetről esetre kell vizsgálni; azon cselekmények, amelyek csak távolról kapcsolódnak egy vallás tanaihoz, a 9. cikk védelmi körén kívül esnek (82. bek.). Ez a megközelítés alapvető fontosságú, és jelentősen eltér az említett korábbi strasbourgi gyakorlattól, amely szerint a

---

³⁷⁸ Skugar and Others v. Russia, application no. 40010/04., admissibility decision; Arrowsmith v. the United Kingdom, application no. 7050/75., 1978. október 12-i döntés, Emberi Jogok Európai Bizottsága; Zaoui v. Switzerland, application no. 41615/98., admissibility decision.

vallásos hit kifejezésének védelme ennél szűkebb körben, a vallás gyakorlásához szükséges vagy kötelező cselekedetekre terjedt ki.³⁷⁹

Bár elvben a munkahelyváltás lehetősége is rendelkezésre állt, a bíróság úgy vélte, hogy a korlátozásra adott ezen, lehetséges megoldás helyett kedvezőbb megközelítés annak mérlegelése, hogy a korlátozás arányos volt-e vagy sem; önmagában a munkahelyváltás lehetősége nem meghatározó szempont (83. bek.).

Fontos viszont, hogy a kifogásolt korlátozást egy magántulajdonban lévő vállalkozás alkalmazta, így az közvetlenül nem az egyezményben részes államnak róható fel, a bíróság azonban az állami hatóságok pozitív kötelezettségének tekinti a 9. cikkben foglalt jog érvényesülésének biztosítását (84. bek.).

A bíróság úgy vélte, hogy Ms. Eweida magatartása (a kereszt látható módon való viselése) vallásos meggyőződésének kifejezésre juttatásának minősül, és ilyen módon kiterjed rá a 9. cikk védelme (89. bek.). A bíróság szerint az, hogy a British Airways 2006 szeptemberé és 2007 februárja között nem engedélyezte, hogy a kérelmező a keresztet látható módon viselve a munkakörében maradjon, a vallás kifejezésre juttatásához fűződő jogának korlátozását eredményezte. Minthogy a korlátozást nem az állam alkalmazta, vizsgálni kellett, hogy az állam eleget tett-e a 9. cikkből eredő pozitív kötelezettségének, a vallásgyakorlás biztosítása tekintetében. Más szóval, a nemzeti jogrend szerint Ms. Eweidának a vallás szabad kifejezéséhez fűződő jogosultsága elégséges védelmet kapott-e, illetve az ő joga és mások jogai közötti megfelelő egyensúly létrejött-e (91. bek.).

Hasonlóan a legtöbb európai államhoz, az Egyesült Királyságban sem léteznek a munkahelyi öltözködést, illetve a vallási jelképek viselését szabályozó törvényi előírások. A bíróság úgy véli, hogy önmagában a nemzeti jog szabályozásának hiánya nem eredményezi azt, hogy a kérelmező jogai az érintett kérdésben ne lettek volna megfelelően védettek (92. bek.). A bíróság megállapította, hogy egy

---

³⁷⁹ Daniel J. HILL – Daniel WHISTLER: *The Right to Wear Religious Symbols*. Basingstoke, Palgrave MacMillan, 2013. 107–116.

magáncég és a munkavállalója közötti viszonyban a munkáltatói intézkedések arányosságának vizsgálata során a nemzeti hatóságok, különösen a bíróságok széles mérlegelési joggal rendelkeznek. Ugyanakkor jelen esetben a megfelelő egyensúly nem jött létre. A mérleg egyik oldalán a kérelmező vallásos hitének kifejezésével kapcsolatos érdek helyezkedett el, ami alapvető jog. Egy egészséges demokratikus társadalomnak tolerálnia kell, és fenn kell tartania a pluralizmust és a sokféleséget. A mérleg másik oldalán a munkáltató meghatározott vállalati megjelenéshez fűződő elvárása volt. A bíróság úgy véli, hogy bár utóbbi cél is „kétségtelenül jogos”, a nemzeti bíróságok túlzottan nagy súlyt tulajdonítottak neki. Ms. Eweida keresztje diszkrét volt, és nem csorbíthatta hivatásszerű megjelenését. Nem állt rendelkezésre bizonyíték arra vonatkozóan, hogy más munkavállalók esetében korábban engedélyezett, vallással összefüggő ruhadarab viselése, mint a turbán vagy a *hijab*, a British Airways márkára vagy a cég imázsára bármilyen negatív hatással lett volna. Továbbá az a tény, hogy a vállalat utóbb képes volt a formaruha-szabályzatot úgy módosítani, hogy az lehetővé tegye a vallási jelképeket magukban foglaló ékszerek látható viselését, bizonyítja, hogy a korábbi tilalom nem volt elengedhetetlenül fontos (94. bek.).

A bíróság így arra a következtetésre jutott, hogy a nemzeti hatóságok nem nyújtottak elégséges védelmet a kérelmezőnek vallási meggyőződése szabad kinyilvánításához fűződő joga számára.

Bratza és Björgvinsson bírók (előbbi a testület Egyesült Királyság által jelölt tagja) közös különvéleménye szerint Ms. Eweida jogai nem sérültek. Ezt a következtetésüket a következőkre alapozzák: a kérelmező a vita előtt maga is alkalmazkodott a ruhaviselésre vonatkozó szabályzathoz, mintegy két éven át, ami arra utal, hogy nem okozott számára nehézséget annak betartása; amikor megváltoztatta véleményét, és viselni kívánta a keresztet, nem volt hajlandó megvárni a panaszára induló belső vizsgálat végeredményét; a British Airways lelkiismeretesen kezelte a panaszt, és a szabályzat felülvizsgálatának idejére felajánlott egy másik munkakört a kérel-

mezőnek; a vizsgálat végén a cég úgy módosította a szabályzatot, hogy a kérelmező visszatérhetett eredeti pozíciójába.

A második kérelmező, Ms. Chaplin szintén gyakorló keresztény, aki 1971-ben történt konfirmációja óta látható módon viseli nyakában a keresztet, 1981 óta dolgozik kórházban nővérként. Az őt foglalkoztató kórháznak volt formaruha-szabályzata, amely az egészségügyi minisztérium ajánlásain alapul, és amely a sérülésveszély elkerülése érdekében nem engedélyezi a kórházi személyzet számára nyaklánc viselését. 2007-ben bevezették a v nyakú formaruha kötelező viselését, ezt követően a kérelmezőt megkérték a nyaklánc eltávolítására. Hosszas viták után előbb áthelyezték egy másik munkakörbe, határozott idejű munkaviszonyba, majd a határozott idő lejártá után munkaviszonya megszűnt. A kérelmező végigjárta az állami jogorvoslati fórumokat, majd ezt követően jutott el a strasbourgi bírósághoz. Az Emberi Jogok Európai Bírósága Ms. Chaplin ügyében megállapította, hogy a vallásszabadsághoz fűződő joga nem sérült.

A bíróság ezúttal is úgy ítélte meg, hogy a második kérelmező azon elhatározása, hogy munkahelyén viseli a keresztet, vallásos hitének kinyilvánítása volt, az egészségügyi hatóság azon lépése, melynek értelmében nem maradhatott a pozíciójában, a vallás kinyilvánításához fűződő szabadságába való beavatkozásnak minősült (97. bek.). Jelentős különbség Eweida és Chaplin ügye között, hogy utóbbi esetben a munkáltató állami hatóság volt, az ékszerviselés korlátozása pedig a nővérek és a betegek egészségének és biztonságának védelme céljából történt (98. bek.). A bíróság úgy vélte, hogy ezen ok jelentősen hangsúlyosabb, mint amit Ms. Eweida munkáltatója tudott felmutatni, a korlátozást alátámasztandó. A kérdéses terület (az egészségügyi ellátórendszer) olyan, amelynek szabályozásában a nemzeti hatóságok számára széles mérlegelési jogkört kell biztosítani. A kórházi vezetők a klinikai biztonság vonatkozásában adekvátabb döntéseket tudnak hozni, mint egy bíróság, különösen egy nemzetközi bíróság (99. bek.).

A fentiekből következik, hogy a bíróság nem tudott arra a következtetésre jutni, hogy a Ms. Chaplin által panaszolt intézkedések

aránytalanok voltak. Ebből következik, hogy a vallás kinyilvánításához való jogába történt beavatkozás szükséges volt egy demokratikus társadalomban, és így az ő vonatkozásában nem sérült az egyezmény 9. cikke (100. bek.).

Ms. Eweida ügyében tehát a strasbourgi bíróság úgy vélte, hogy egy magáncég „vállalati imázsának” fenntartásához fűző érdeke és a vallásszabadság joga közötti konfliktusban a konkrét tényállás tekintetében utóbbinak kell nagyobb jelentőséget tulajdonítani. A kisméretű kereszt látható viselése nem rombolja a cég imázsát, amit az is jelez, hogy a cég később gond nélkül tudta módosítani saját szabályzatát. Chaplin esetében azonban a vallás szabad gyakorlásával szemben felhozott érvet (mások egészségének és biztonságának védelme) a bíróság erősebbnek találta, elfogadva az állami hatóságok szempontjait, mely szerint a nyakláncon lógó keresztet a betegek esetleg véletlenül is leszakíthatják, az sérüléseket okozhat, nyílt sebbel érintkezhet, fertőzésveszélyt előidézve. Félő azonban, hogy az „egészség és biztonság” védelme biankócsekket jelenthet a vallásszabadság korlátozásával szemben.³⁸⁰

Jelentős lépés a strasbourgi bíróság gyakorlatában az, hogy minden akadékoskodás nélkül – mindkét említett kérelmező vonatkozásában – elfogadta azt, hogy a kereszt viselése a vallásszabadság gyakorlásának minősül. A korábbi gyakorlat szerint³⁸¹ a 9. cikk védelme nem terjedt ki minden olyan cselekedetre, amelyet a vallás motivált vagy befolyásolt, és a kérelmezőnek kellett bizonyítani, hogy magatartása vallása gyakorlásához szükséges, vagy kötelező.³⁸² Az Eweida-döntés szerint egy megfelelően közeli és közvetlen kapcsolat a kérelmezői magatartás és az alapjául szolgáló hit között elegendő lehet a 9. cikk alkalmazásához (82. bek.). Mint arra Temperman is

---

³⁸⁰ Ian LEIGH – Andrew HAMBLER: Religious Symbols, Conscience, and the Rights of Others. *Oxford Journal of Law and Religion*, vol. 3. no. 1. (2014), 2., 4.

³⁸¹ Lásd *Arrowsmith v. the United Kingdom*, application no. 7050/75., admissibility decision, 1978. október 12-i döntés, Emberi Jogok Európai Bizottsága.

³⁸² Lásd még *Valsamis v. Greece*, application no. 21787/93., 1996. december 16-i ítélet.

rávilágít, Ms. Eweida ügyében rendkívül lényeges körülmény, hogy – tekintettel arra, hogy a jelképviselés korlátozását egy magáncég írta elő – az állam nem sértette meg közvetlenül a kérelmező vallásszabadsághoz fűződő jogát, az emberi jogok klasszikus felfogása, miszerint az államnak tartózkodnia kell polgárai jogainak csorbításától, itt nem érintett; ugyanakkor az államnak léteznek pozitív, tevőleges (tehát nem csupán tartózkodást előíró) kötelezettségei is, amelyek alapján az állam magánfelekre is kötelezettségeket róhat annak érdekében, hogy azok mások alapjogait tiszteletben tartsák.³⁸³ Az ügyben az alapvető jogok horizontális, azaz magánfelek között is érvényesülést kívánó hatályának problémájával találkozunk. Reagálva Bratza és Björgvinsson bírő különvéleményére is: egy olyan *dress code*, amit egyik napról a másikra gond nélkül meg lehet változtatni, aligha tekinthető szükséges korlátozásnak.³⁸⁴

Ami Ms. Chaplin ügyét illeti, mivel a „közegészség” védelme mint lehetséges korlátozási ok kifejezetten szerepel az egyezmény 9. cikk 2. bekezdésében, arra is gondolhatnánk, hogy a kérelem elbírálása nem jelenthetett nagy nehézséget: ha ésszerűen feltehető a korlátozás és az egészségvédelem közötti kapcsolat, akkor a korlátozás megengedett. A konkrét tényállás ismeretében ugyanakkor van okunk aggályoskodni. Egy kórház vagy egészségügyi hatóság azon törekvése, hogy a betegek és az egészségügyi dolgozók egészségét megóvja, legitim és magától értetődő. Ugyanakkor a konkrét ügyben felhozott veszély meglehetősen távoli és elvont. Valódi veszély-e az, hogy egy beteg önkéntelen mozdulattal belekapaszkodik a nővér nyakláncába, majd ebből eredően bármelyikük egészségének veszélye keletkezik? Ennek ellentmond, hogy Ms. Chaplin azt is felajánlotta, hogy olyan nyakláncot, illetve keresztet visel, amely mágnessel van

---

³⁸³ „...the state does not face human rights obligations here. Indeed, positive obligations in this area entail a duty to protect the right to manifest a religion vis-à-vis non-state actors”. Jeroen TEMPERMAN: *Of Crosses and Homophobia. Arbeidsrechtelijke Annotaties*, vol. 2., no. 12. (2013), 87., 96.

³⁸⁴ Uo. 97.

egymáshoz rögzítve, így bármely nem kívánt beavatkozás esetén a kettő azonnal szétválík, megelőzve a sérülés kialakulását, de a kórház ezt is elutasította. Az is kiderült, hogy a dolgozók az azonosításukat szolgáló névkitűzőt viseltek, amivel kapcsolatos furcsa módon nem fogalmazódtak meg a nyaklánchoz hasonló biztonsági aggályok. Ezzel együtt is, a strasbourgi bíróság kritika nélkül, bemutatott bizonyítékok hiányában fogadta el a hivatkozást az egészségvédelem szempontjára. Ez igen aggályos akkor, ha alapvető emberi jogok korlátozását kell alátámasztani, és felveti azt a kérdést, hogy a közegészség védelme a jövőben a 9. cikk által védett jog bárminemű korlátozását könnyűszerrel lehetővé teszi-e?³⁸⁵

Az Eweida-ügy kapcsán fontos kiemelni, hogy azzal a keresztény jelképek nyilvános viselésének problémája is megjelent a strasbourgi gyakorlatban. Az a körülmény, miszerint a muzulmán nők fejkendőivel kapcsolatos kérdések jóval intenzívebben foglalkoztatták az európai közvéleményt és a jogalkotásért és -alkalmazásért felelős szerveket is, nem szabad, hogy elhomályosítsa azt a tényt, hogy a kereszténység megjelenése a társadalmi életben szintúgy alapvető és vitatott kérdéseket vet fel. Ezt az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 2015-ös határozatából is láthatjuk, amely a keresztényekkel szembeni intolerancia és diszkrimináció elleni küzdelemre hívta fel az európai államokat, a vallásgyakorláshoz való „ésszerű alkalmazkodást” (*reasonable accommodation*) elősegítését kérve azoktól.³⁸⁶

---

³⁸⁵ Uo. 99.; Andrew HAMBLER: *Religious Expression in the Workplace and the Contested Role of Law*. Abingdon, Routledge, 2015. 87.

³⁸⁶ Tackling intolerance and discrimination in Europe with a special focus on Christians. Resolution 2036 (2015) of the Parliamentary Assembly.

3. Általános tilalom a vallási ruházat nyilvános viselésére

3. 1. Az egyes államok szabályozása

Az iskolai ruhaviselés korlátozásán túl több európai államban, az ilyen tilalmak körül lezajlott vitákat követően teljes egészében, általános jelleggel megtiltották az arcot fedő ruházat viselését nyilvános helyeken. Ez azt jelenti, hogy az utcán sem viselhetők a burka, a *niqab* és más hasonló ruhadarabok.

Belgiumban 2011 júniusában fogadták el az egész arcot kitakaró fejkendő nyilvános használatát megtiltó törvényt.³⁸⁷ A büntető törvénykönyvet módosító szabályozás szerint tilos közterületen az arcot felismerhetetlenné tévő viseletet hordani. 2012 decemberében a belga Alkotmánybíróság elutasította a jogszabály ellen benyújtott panaszokat.³⁸⁸ A testület a vallás- és szólásszabadság sérelmével kapcsolatban kifejtette, hogy a törvény a közbiztonság megőrzése, a társadalmi együttélés elősegítése és a férfiak és nők közötti egyenjogúság megteremtése érdekében szükséges. A döntés a nemek közötti egyenjogúságot, valamint az arc láthatóan maradása által lehetségessé váló egyéniesítést (*individualisation*) is a demokratikus társadalom alapvető értékének tekintette.³⁸⁹

Franciaországban a teljes burkatilalomról szóló 1192. sz. törvényt 2010-ben fogadták el. A jogszabály szövege szerint közterületen senki sem viselhet az arc eltakarását célzó ruhadarabot, mivel ez a gyakorlat ellentétes az együttélés alapját képező értékekkel, és

---

³⁸⁷ 1er Juin 2011. Loi visant à interdire le port de tout vêtement cachant totalement ou de manière principale le visage.

³⁸⁸ A belga Alkotmánybíróság döntése, Arrêt 145/2012 du 6 décembre 2012. http://strasbourgobservers.com/2012/12/14/belgian-constitutional-court-ban-on-face-coverings-does-not-violate-human-rights/#_ftn1

³⁸⁹ A belga Alkotmánybíróság döntésének kivonatát angolul lásd a S.A.S. v. France ügy (application no. 43855/11., 2014. június 26-i ítélet) indoklásában, 42. bek.

veszélyeztetni az ilyen ruházatot viselő egyén méltóságát. A törvény meghatározza azon területeket, amelyek közterületnek számítanak: közutak, terek és közszolgáltatás céljára szolgáló területek. A szabály megsértéséért kiszabható bírság nem haladhatja meg a 150 eurót. A jogszabály az arc eltakarására történő kényszerítést is büntetni rendeli. Ugyanakkor a büntető törvénykönyvbe illesztett új rendelkezés értelmében az a személy, aki más neme miatt arca eltakarására kényszerít, egyéves szabadságvesztéssel és 30 000 eurós bírsággal sújtható. Ha az áldozat kiskorú, a büntetés mértéke a duplájára emelkedik.

Akad példa olyan államra is, ahol felmerült a hasonló tilalom bevezetésének gondolata, de az erre jogosult bíróságok azt egyelőre megakadályozták. Spanyolországban, Katalónia tartomány Lérida nevű városában született efféle rendelkezés, amelyet a spanyol Legfelső Bíróság – felülbírálv a tartományi bíróságokat – 2013-ban formai okok miatt megsemmisített,³⁹⁰ de emellett kimondta, hogy sem a közbiztonság, sem a közrend, sem mások jogainak védelme, de még a nemi egyenjogúság sem megfelelő indok a teljes fejkendő-viselési tilalom bevezetésére. A legfőbb bírói fórum szerint nem bizonyítható az előbbi érdekek sérelme a ruhaviselés által, míg a korlátozás által a vallásszabadság ténylegesen, konkrétan csorbul. A tilalom ezen túlmenően hozzájárul az érintett nők elszigetelődéséhez és a velük szembeni diszkriminációhoz.³⁹¹

---

³⁹⁰ No. 693/2013, 2013. február 6-i döntés.

³⁹¹ A spanyol Legfelső Bíróság döntésének kivonatát angolul lásd a S.A.S. v. France ügy (application no. 43855/11., 2014. június 26-i ítélet) indokolásában, 43–47. bek.

3. 2. Az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlata

Ez idáig két strasbourgi döntés érintette a közterületi fejkendő-viselési tilalmat, eltérő kimenetellel. Az Ahmet Arslan and others v. Turkey ügy³⁹² 127 kérelmezői egy Aczimendi tarikatÿ nevű vallási csoport tagjai voltak, akik 1996 októberében egy vallásos szertartáson vettek részt Ankarában. Ennek során a város utcáin sétáltak, miközben sajátos, vallásuk előírásaiban gyökerező öltözéket viseltek, turbánt, *salvart* (bő „háremnadrágot”), tunikát és kezükben egy botot. Az adott napon több incidensre is sor került ezzel összefüggésben, majd őrizetbe vették és előzetes letartóztatásba helyezték őket. Utóbb a terrorizmusellenes jogszabályok megsértése miatt ítélték el őket, a fejet fedő ruha viseléséért, illetve általában a vallási szertartáson kívüli, vallási célú ruházat viselése miatt. Az Emberi Jogok Európai Bírósága ezúttal megállapította az egyezmény 9. cikkének sérelmét, mert nem látta bizonyítottnak azt, hogy a kérelmezők veszélyeztették volna a közrendet, vagy, hogy térítő tevékenységet végeztek volna, a járókelőkkel szembeni nyomásgyakorlást kifejtve. A döntés szerint a „közterületen” és a „közintézményben” történő ruhaviselés megítélése eltér: míg az iskolákban, más állami intézményekben legitím állami cél áll a hasonló ruhadarabok kitiltása mögött, addig ilyen cél a közterületen, egy vallási közösség békésen viselkedő tagjai tekintetében nem állapítható meg. Fontos körülmény volt az is, hogy a kérelmezők magánszemélyek – azaz nem állami tisztviselők – voltak, akiknek magatartása nem sértette az állam semlegességének elvét. A vallásszabadság jogába való beavatkozás tehát ebben az esetben nem volt szükséges egy demokratikus társadalomban.

E döntésből arra lehetett következtetni, hogy az általános közterületi fejkendő-viselési tilalom francia szabályozása sem állja ki a próbát a strasbourgi bíróság előtt.³⁹³ Ezzel szemben, a S.A.S. v.

---

³⁹² Application no. 41135/98., 2010. február 23-i ítélet.

³⁹³ Lina Ragep POWELL: The Constitutionality of France's Ban on the Burqa in Light of the European Convention's Arslan v. Turkey Decision on Religious

France ügyben³⁹⁴ a kérelmező ellenében döntött a testület. A kérelmező ebben az esetben egy gyakorló muszlim, francia állampolgár volt, aki kifogásolta, hogy az arc eltakarását nyilvános helyeken tiltó törvény hatálybalépése óta nem viselheti teljes arcát eltakaró fátylát. Hangsúlyozta, hogy a vallásához kapcsolódó ruhadarabokat önként viseli, anélkül, hogy ez irányban bárki nyomást gyakorolna rá. A kérelmező hangsúlyozza, hogy korábban is viselte a fátylat, ha nem is mindig, és azt kívánja, ezután is viselhesse, ha úgy dönt. Végül pedig kiemeli, hogy nem mások zavarása volt a célja, hanem „belső békéjének megtalálása” (12. bek.).

A strasbourgi bíróság megállapította, hogy az Ahmet Arslan-ügy tényállásához képest jelentős eltérés, hogy a francia kérelmező a teljes arcot (a szemek kivételével) eltakaró ruhadarabot kívánt viselni, ellentétben a török vallási csoport tagjaival (136. bek.). Az állam biztonsági okokból megtilthatja az azonosítást kizáró ruházat viselését, de egy ilyen eredményű általános tilalom (*blanket ban*) csak akkor elfogadható, ha a közbiztonság veszélye általánosan megállapítható (139. bek.). Ilyet a francia kormány nem tudott igazolni. A korlátozás másik lehetséges indoka „mások jogainak és szabadságának védelme” lehet; e tekintetben a francia kormány arra hivatkozott, hogy az arc eltakarása lehetetlenné teszi az együttélést (*living together*) a társadalom érintett tagjai számára, „ellentétes az udvariassági normák (*civility*) minimumkövetelményeivel, amelyek a társadalmi interakcióhoz szükségesek” (25. és 141. bek.). Strasbourg ezt elfogadta legitim érveknek, kimondva azt is, hogy „a teljes arcot takaró fejkendő közterületen való viselésének megengedettsége a társadalom választásán múlik” (153. bek.).³⁹⁵ A kérdés inentől a korlátozás arányossága volt. Az állam széles mérlegelési jogkörére, a vizsgált kérdésben hiányzó európai konszenzusra, valamint a sza-

---

Freedom. *Wisconsin International Law Journal*, vol. 31., no. 1. (2013), 118.

³⁹⁴ Application no. 43855/11., 2014. június 26-i ítélet.

³⁹⁵ „It can thus be said that the question whether or not it should be permitted to wear the full-face veil in public places constitutes a choice of society.”

bályozás alapján kiszabható, relatíve alacsony összegű büntetésre tekintettel, a bíróság nem ítélte a francia tilalmat aránytalannak és szükségtelennek.

Nussberger és Jäderblom bírák különvéleményt fűztek a döntéshez (ami egyébként 15-2 arányban született meg), amelyben a többséggel ellentétben úgy vélik, a kérelmező vallásszabadsághoz és magánélethez fűződő joga sérült. A különvélemény szerint a vitatott szabályozással a többség kényszeríti rá akarátát a kisebbségre, elvont értékek („együttélés”, „udvariassági normák”) védelmében, amelyek nem lehetnek alapjai konkrét alapjogok korlátozásának. Ezen elvont értékek nem tekinthetők az egyezmény által a jogkorlátozás alapjaként elismert „mások jogainak”. Az együttélést nem zárja ki az arcot takaró fejkendő viselése, mindenkinek joga van „outsiderek” lenni (különvélemény, 8. bek.); az arc látványa fontos az emberi kommunikációhoz, de hiánya nem teszi azt lehetetlenné (különvélemény, 9. bek.).

Az általános tilalmat előíró szabályok strasbourgi kompatibilitását tesztelő két ügy tehát eltérő eredményre vezetett. Az S.A.S.-ügyben meglepő, hogy a túlnyomó többség ilyen szerény erejű érvek alapján elfogadta a vallásszabadság korlátozását. Ez a tartózkodás legalább annyira betudható a vizsgált kényes kérdésnek, amelyre kiforrott európai válaszok egyelőre nincsenek, és amelyben nem a strasbourgi bíróság kívánta e válaszokat megadni vagy megelőlegezni. John Adenitire szerint a döntés éppen az ellenkező hatást váltja ki, mint amit elősegíteni kíván: a tilalom megerősítése elnehezíti a társadalmi interakciót.³⁹⁶ Ettől függetlenül is – az Ahmet Arslan-ügy fényében még inkább – megkérdőjelezhető, hogy a vallásszabadság egyértelmű korlátozását a többség által követett hagyományra alapozva – valós veszélyek igazolása nélkül – korlátozhatónak vélte.³⁹⁷ Ez a

---

³⁹⁶ John ADENITIRE: S.A.S. v. France: Fidelity to Law and Conscience. *European Human Rights Law Review*, issue 1. (2015), 78.

³⁹⁷ A döntés ezen érvelését számos komoly kritika érte, lásd pl. Jill MARSHALL: S.A.S. v. France: Burqa Bans and the Control or Empowerment of Identities.

megközelítés ugyanis ellentétes az alapjogok dogmatikai rendjével; e jogok ugyanis az állammal, azaz például a többség által felhatalmazott kormányzattal szemben illetik meg az egyént. Ebben az esetben a többség vélt – a törvényhozó által megtestesített – akarata nyomós érdek igazolása nélkül felülkerekedett az egyén jogain.

4. A korlátozással kapcsolatos érvek áttekintése

4.1. A biztonság, a közrend és a békés együttélés védelme

A ruhaviselésre vonatkozó korlátozások egyik lehetséges indoka a terrorizmussal szembeni küzdelem, a terrorcselekmények elkerülése. Az arcát eltakaró muszlim nő egyes olvasatok szerint fenyegetést jelent a nyugati társadalmakra nézve, amelyek tagjai könnyen asszociálhatnak róla a terrorizmusra. A burka vagy a *niqab* viselése az európaiak szemében a radikális iszlámra, a vallási fundamentalizmusra utalhat.

Kétségtelenül előállhatnak olyan helyzetek, amikor az egyén azonosítása szükséges a biztonságos környezet fenntartásához. Ilyen helyzet lehet például a repülőtéri biztonsági ellenőrzés vagy az azonosításhoz szükséges igazolványképek készítése. Az iskolai, egyetemi környezetben is elképzelhető olyan helyzet, amikor az arcot láttatni nem engedő fejkendő viselése ellehetetleníti az ott folyó tevékenység végzését. Praktikus szempont lehet a korlátozás alátámasztására például az, ha a fejkendő viselése a tanárral való kommunikációt nehezíti meg, vagy ha az órákon és a vizsgákon való részvétel ellenőrzését lehetetleníti el.³⁹⁸ Más kérdés, hogy e szempontok figyelembevétele megkövetel-e teljes tilalmat, vagy

---

Human Rights Law Review, vol. 15., no. 2. (2015), 377.; Hakeem YUSUF: S.A.S. v. France. Supporting 'Living Together' or Forced Assimilation? *International Human Rights Law Review*, vol. 3. (2014), 277.

³⁹⁸ HOWARD (2012) i. m. 34.

alkalmazható-e más, a vallásszabadságot ennél kevésbé korlátozó megoldás egyes helyzetek kezelésére. Az azonban biztos, hogy az ilyen speciális helyzetek létének felismerése nem indokolhatja az általános, minden helyzetben érvényesülő ruhaviselési tilalmat, amely Belgiumban és Franciaországban létezik. Egyfelől, az arcot fedő ruházat viselésének megtiltása nem nehezíti meg különösképpen a terrorcselekmények végrehajtását, másrészt nehéz elfogadni olyan általános tilalmat, amely lényegében potenciális terrorista-ként azonosít bármely, iskoláskorú muzulmán lányt. Az általános tapasztalatok szerint az ilyen ruhát viselő lányok és nők túlnyomó többsége nem támogatja a terrorizmust, az öngyilkos merényleteket, és nem is tekinti magát iszlám fundamentalistának.³⁹⁹

Európa, illetve a „nyugati világ” azonban kétségtelenül fél, legalábbis tart az iszlámtól. Ez a félelem nem feltétlenül az öngyilkos merényletek miatti aggodalmat jelenti, hanem az iszlám kultúra, jogrend és civilizáció térhódítása miatti kétségeket. Az arcot takaró fejkendő ennek megfelelően annak a jelképe lehet, hogy az iszlám egyes változatai nem lojálisak a nyugati jog- és intézményrendszerhez, és veszélyt jelentenek a liberális társadalmi rendre.⁴⁰⁰ A fejkendő tehát nem önmagában veszélyes, és válik így lényeges kérdéssé, hanem a kultúrák összecsapásának, a különböző társadalmi és politikai felfogások küzdelmének a szimbóluma. Európa és az Egyesült Államok felfogása ebben is eltérő: a tengerentúlon kevésbé dominál az iszlám kultúrától való félelem. Az Egyesült Államok, amely eleve a különböző kultúrák olvasztótégelyeként jött létre, és e jellegzetességére építi saját identitását, azaz az eltérő felfogások hatásától való félelem sem a társadalom, sem a jogrendszer szintjén nem jellemző,

---

³⁹⁹ Dominic McGOLDRICK: *Human Rights and Religion: the Islamic Headscarf Debate in Europe*. Oxford – Portland, Oregon, Hart, 2006. 21.

⁴⁰⁰ Peter G. DANCHIN: Suspect Symbols: Value Pluralism as a Theory of Religious Freedom in International Law. *The Yale Journal of International Law*, vol. 33., no. 1. (2008), 1., 6.

elsősorban a terrorizmustól tart.⁴⁰¹ Ezzel szemben az európai felfogás a szekuláris állami identitást is félti, egyrészt a szélsőséges politikai mozgalmaktól,⁴⁰² másrészt általában véve, az európaiktól eltérő, idegen kultúrától, ha az veszélyezteti az „együttélés” jelenleg általánosan elismert formáit és szabályrendszerét.⁴⁰³ A (vallás)szabadság korlátozását eszerint a(z) általános európai) szabadság védelme indokolja. Ahogyan a neves perui író, Mario Vargas Llosa fogalmaz:

„A demokratikus társadalmat garantáló emberi jogok, állampolgári és egyéni szabadságjogok olyan széles körű életlehetőségeket teremtenek, amelyek lehetővé teszik, hogy keretei közt együtt éljen minden vallás és hit, de azoknak sok esetben le kell mondaniuk – mint hajdan a kereszténységnek is – tanaik maximalista érvényesítéséről, a monopolhelyzetről, mások kizárásáról, az emberi jogokat sértő, diszkriminatív eljárásokról, ha polgárjogot akarnak nyerni egy nyitott társadalomban. [...] a szabadság nevében be kell tiltani az iszlám fátyol használatát a francia állami iskolákban.”⁴⁰⁴

E ponton sem kerülhető el a kereszténységhez való állami viszonyulás említése sem; ahogyan a kereszténységet sikerült kiűzni a közélet és az állami szféra legfontosabb területeiről, létrehozva a laikus, vallásilag semleges államot, úgy kívánják az európai államok az iszlámot is távol tartani az állami szférától.⁴⁰⁵ Ezért is merülhetett fel a Dahlab-ügyben az – a bíróság szerint a korlátozás mellett szóló

---

⁴⁰¹ Robert A. KAHN: The Headscarf as Threat: A Comparison of German and U.S. Legal Discourses. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 40. (2007), 417.

⁴⁰² Şahin v. Turkey, application no. 44774/98., 2005. november 10-i döntés, 129–130. bek.

⁴⁰³ S.A.S. v. France, application no. 43855/11., 2014. június 26-i ítélet, 141–142., 153. bek.

⁴⁰⁴ Mario Vargas LLOSA: *A látványcivilizáció*. Budapest, Európa, 2014. (Az idézett szöveg eredetileg 2003-ban jelent meg.)

⁴⁰⁵ Robert A. KAHN: Are Muslims the New Catholics? Europe’s Headscarf Laws in Comparative Historical Perspective. *Duke Journal of Comparative & International Law*, vol. 21. (2011), 567.

– szempont, miszerint a tanárok fejkendőviselése esetlegesen térítő hatású lehet a diákokra nézve, ami az állami semlegesség elvének megsértését jelenti (annak ellenére elfogadta ezt a bíróság, hogy a térítő szándéokra vagy tevékenységre semmilyen bizonyíték nem utalt). Ugyanakkor az is igaz, hogy a ruhaviselést korlátozó szabályok – bár a normaszövegekben általában kerülni igyekeznek az iszlám vallásra való bárminemű utalást (az arc eltakarásának általános tilalmáról beszélve), nagyon egyértelműen az iszlám meghatározott válfajaival szembeni válasznak tekinthető; a keresztény jelképekkel és ruhaviselési szokásokkal kapcsolatban eddig felmerült problémák jóval szűkebb körűek – de léteznek, és így a problémakör mégsem teljes egészében az iszlám európai megjelenésével függ össze.

Csak hogy az állami semlegesség nem jelenti az állam polgárainak megfosztását azon joguktól, hogy vallásukat szabad gyakorolják és képviseljék akár a közéletben, vagy éppen közterületen is. A vallásokkal szemben az államnak kell semlegesnek lennie, nem pedig polgárainak. A liberális, a szabadságjogokat tisztelő nyugati társadalmaknak ez is fundamentális jellegzetessége. Azaz, megszokott világunkat, keserves küzdelmek árán kivívott szabadságunkat akkor is csorbítjuk, ha tényleges szükségszerűség és kellő indok nélkül visszaveszünk a mások számára biztosított szabadság biztosításának szintjéből. Az emberi jogok eszméjével pedig alapvetően összeegyeztethetetlen az, hogy a jogvédelem szintjének csökkentése egy arányaiban elenyésző lélekszámú, sérülékeny kisebbséget (a tiltott ruhadarabokat viselni kívánó muszlim nőket) érint hátrányosan anélkül, hogy a többség kellően nyomós érvet hozna fel mellette.

4. 2. A szegregáció elkerülése, a nemi egyenjogúság biztosítása

Az arcot takaró fejkendő elleni érv szerint az arc eltakarása a nyilvános, társadalmi érintkezésben növeli a társadalmi szegregációt, és kizárja az integrálódást, egyben kifejezi a nyugati kultúra szabá-

lyainak elfogadására vonatkozó szándék hiányát.⁴⁰⁶ A burka viselése a szeparáció és a különbségek hangsúlyozását jelenti.⁴⁰⁷

Ugyanakkor, ha megtiltjuk a fejkendő viselését azon nőknek, akik ezt vallásuk parancsa szerint viselni kívánják, azok jó eséllyel kívül rekednek a társadalmi érintkezés legtöbb bevett formáján, és otthonukban maradnak, nem vállalnak munkát, nem járnak iskolába; teljesen elszigetelődnek a többségi társadalomtól. Másfelől, ha lemondanak vallásuk előírásainak betartásáról, és megkísérelnek beilleszkedni a többség által elfogadott szabályok szerinti világba, úgy a többséget is megfosztjuk attól, hogy találkozzon más olyan kultúrákkal, világnézeti felfogásokkal, amelyek ismerete növelheti a plurális társadalmak erejét, beágyazottságát, hogy beszélgetések, viták folyhassanak egy sor igen fontos kérdésről, ideértve elsősorban a nyugati civilizáció mibenlétét, a vallások társadalmi szerepét, az emberek és társadalmi csoportok egyenjogúságát stb.⁴⁰⁸ A „mássággal” való találkozás növeli a toleranciát, a szabadságjogok tiszteletét, és saját magunk mélyebb megismeréséhez is hozzájárul. A vallási jellegzetes ruhák viselésének tilalma ennek lehetőségeit csökkenti.

A nemi egyenjogúság (*gender equality*) biztosítása mint érv, e kérdésben legalábbis kétélű fegyver. A strasbourgi bíróság az S.A.S.-ügyig végig elfogadta az érintett államok azon érvelését, miszerint az arcot takaró fejkendő viselése a nemek közötti egyenjogúságot sérti. Ez a felfogás azon előfeltevésen alapul, hogy a ruhadarab viselésére férfi családtagjaik kényszerítik a muzulmán nőket. Ezzel ellentétben azonban ők minden hasonló ügyben úgy nyilatkoztak, hogy szabad akaratukból, vallásuk előírásainak önkéntes követése céljából viselnek burkát vagy más hasonló fejkendőt. A jogi eljárások szabályai szerint ellentétes bizonyíték felmerülése hiányában nem lehet kétségbe vonni ezen nyilatkozat valóságát, és ilyen bizonyí-

---

⁴⁰⁶ HOWARD (2012) i. m32.

⁴⁰⁷ Uo. 33.

⁴⁰⁸ Claire OVEY – Robin WHITE: *Jacobs and White: European Convention on Human Rights*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2006. 4. kiad. 310.

ték ezekben az ügyekben nem merült fel.⁴⁰⁹ Azaz, amikor a bíróság – ideértve az állami és a strasbourgi bírói fórumokat is – akaratok ellenére védte meg az ügyekben félként szereplő nők egyenjogúságát, azzal éppen az ő saját akarattal ment szembe, és paternalista gyámságot gyakorolt felettük. Az állam ilyen, a nők számára nyújtott kéretlen segítségnyújtása maga löki abba a csapdába az érintetteket, amelynek elkerülésében segíteni próbál nekik: a nemi egyenjogúság védelme a nők akarata ellenére őket kiszolgáltatott, segítségre, gyámságra szoruló áldozatként tekinti, akik alkalmatlanok saját jogaik megóvására vagy gyakorlására.⁴¹⁰ Az S.A.S. v. France ügy volt az első, ahol az Emberi Jogok Európai Bírósága elvetette az állam érvelését, és megállapította, hogy a *gender equality* nem hozható fel érvként akkor, ha a vitatott gyakorlatot maguk a nők védik meg (119. bek.). Természetesen könnyen elképzelhető, hogy vannak muzulmán nők Európában, akik akaratok ellenére, családjuk által kényszerítve viselik a ruhadarabot, de az emberi jogok védelmi rendszere nemigen tud mit kezdeni azon esetekkel, amikor az érintett nem kívánja gyakorolni az őt megillető emberi jogokat, nem veszi igénybe az állami-jogi intézményrendszert, védelmet kérve. Ezen felül, az ilyen esetek léte sem indokolhatja az általános és teljes tiltást, mert ezzel olyanok jogai is sérülnek, akik kényszertől mentesen hozták meg a döntést a ruházat viseléséről. Akad olyan vélemény is, amely szerint néhány – a fejkendőt önként viselő – nő ezen szabadságának sérelme nem túl nagy ár a többiek – a viselésre kényszerítettek

---

⁴⁰⁹ A kérdésben érintett Franciaországban élő fejkendőt viselő nők véleményéről lásd *Unveiling the Truth. Why 32 Muslim Women Wear the Full-Face Veil in France*. New York – Budapest – London, Open Society Foundations, 2011. <http://www.opensocietyfoundations.org/reports/unveiling-truth-why-32-muslim-women-wear-full-face-veil-france>

⁴¹⁰ Lynn ROSEBERRY: Religion, Ethnicity and Gender in the Danish Headscarf Debate. In Dagmar SCHIEK – Victoria CHEGE (eds.): *European Union Non-Discrimination Law. Comparative Perspectives on Multidimensional Equality Law*. London – New York, Routledge – Cavendish, 2008. 341.

– szabadságáért. „Azok a nők, akik liberális demokráciában élve annak előnyeit élvezik, mutassák meg az arcukat azért, hogy mások szabadon élhessenek.”⁴¹¹

4. 3. Az egyéni autonómia és a szólásszabadság kérdése

A legfőbb gond az arcot takaró ruházat viselésének megtiltásával az, hogy kellő indok és nyomós szükség nélkül korlátozza az egyéni autonómiát, a vallás szabad gyakorlását, valamint a magánélethez való jogot is. A ruhaviselés egyfajta sajátos véleménynyilvánítás,⁴¹² hasonló a többi, nem verbális, jelképek útján való kommunikációhoz, legyen az egy égő kereszt,⁴¹³ egy ötágú vörös csillag,⁴¹⁴ a zászlóégetés⁴¹⁵ vagy egy békejel.⁴¹⁶ Ezek, hasonlóan a szavak útján zajló kommunikációhoz, bizonyos feltételekkel korlátozhatók. A strasbourgi bíróság a fejkendőügyeket soha nem a szólásszabadság szempontjából vizsgálta, hanem a 9. cikk szerinti vallásszabadság-kérdésként tekintett rájuk, ami nem feltétlenül ésszerűtlen. Ugyanakkor nehezen indokolható, hogy míg a 10. cikk (a szólásszabadság) tekintetében a bíróság kiindulópontja a mások számára zavaró, sokkoló, felháborító vélemények védelme,⁴¹⁷ addig a 9. cikk alá tartozó jogok gyakorlása ennél jóval szűkebb körben védett, még akkor is, ha kétségtelenül van expresszív elemük, mint a ruhaviselés esetében. Azaz, az S.A.S.-ügy indokolása értelmében, a vallási alapú ruhaviselés – és így az

---

⁴¹¹ Bridgette DUNLAP: Protecting the Space to be Unveiled: Why France’s Full Veil Ban does not Violate the European Convention on Human Rights. *Fordham International Law Journal*, vol. 35. (2012), 968.

⁴¹² DANCHIN i. m. 9.

⁴¹³ Virginia v. Black, 538 U.S. 343 (2003).

⁴¹⁴ Vajnai v. Hungary, application no. 33629/06., 2008. július 8-i ítélet.

⁴¹⁵ Texas v. Johnson, 491 U.S. 397 (1989).

⁴¹⁶ Spence v. Washington, 418 U.S. 405 (1974).

⁴¹⁷ Handyside v. the United Kingdom, application no. 5493/72., 1976. december 7-i ítélet.

ilyen módon megvalósított önkifejezés – joga korlátozható, ha az „együttélés” többség által követett gyakorlatával ütközik; egy ilyen megalapozottságú korlátozás a szólásszabadság területén elképzelhetetlen lenne a strasbourgi bíróság kiérlelt gyakorlatának ismeretében. A tilalom jóváhagyásakor azonban a bíróság nem tulajdonít különösebb jelentőséget annak, hogy a vallásszabadság gyakorlásán túl a ruhaviselés véleménynyilvánítást is megvalósít; ilyen módon saját, a 10. cikkkel kapcsolatban kialakult gyakorlatával szemben sem konzekvens.

A fejkendőügyeket áttekintve olyan érzésünk is lehet, hogy az európai szintű emberi jogvédelem nemigen tud mit kezdeni a vallássosság erőteljes, az európai társadalmaktól idegen megnyilvánulási formáival. Mintha nem férne össze a liberális, emberi jogokat tisztelő gondolkodásmóddal az, hogy a vallás követéséből eredő kötelezettség teljesítése lehet szabad választás eredménye. A vallási alapú *kötelezettségre* való hivatkozásból nehéz emberi jogi érveket építeni egy *jog* elismerése érdekében.⁴¹⁸ A belga Alkotmánybíróság fent említett, a teljes tiltást jóváhagyó döntése is konfúz akkor, amikor az egyéniesítést szinte rá kívánja kényszeríteni a társadalom muzulmán tagjaira is, akiktől ez a fajta európai felfogás ugyan idegen, de amikor az individuum jogainak széles körű elismerésén alapuló emberi jogi védelmi rendszert kívánják igénybe venni, az számukra nem nyílik meg, és így lényegében e vonatkozásban nem tölti be funkcióját. Nehéz így az egyén tisztelete mellett érvelni, azaz szokásos emberi jogi érvrendszert alkalmazni akkor, amikor valójában az államok részéről megnyilvánuló paternalizmussal van dolgunk.

---

⁴¹⁸ LEWIS – CUMPER i. m. 615–616.

5. Következtetések

Az emberi jogok rendszere alapvetően szekuláris, az egyén jogait a többséggel, a társadalmi gyakorlatokkal, a történelmi hagyományokkal szemben is igyekeznek megvédeni, de a fejkendőügyekben nem tűnik úgy, mintha a strasbourgi testület vagy az állami, egyébként az emberi jogokat tisztelő hatóságok és bíróságok meg kívánnák védeni a vallásossághoz való jogot a többséggel és a korlátozó hagyományokkal szemben is. A vallás gyakorlását a ruha- és jelképviselés tekintetében a magánszférába kívánják visszazsorítani, ami megfelel a szekularizmus elvének, de nem fogadható el a vallásszabadság mint emberi jog védelme szempontjából. A vallásszabadság azon jog, amelynek kivívásáért a legtöbb emberi vér folyt el, és amelynek teljes elismerését megelőzően, szinte a közelmúltig öldöklő harcok folytak az európai államok területén is; ha az új kihívástól megrettenve e jogot indokolatlan esetekben is csorbítjuk, azzal nem megőrizzük, hanem egyszerre tagadjuk meg Európa történelmi hagyományait és az emberi jogok védelmének bő fél évszázados vívmányait is.

Lehet, hogy őszintébb lenne bevallania az ilyen kérdésekben döntéshozatali lehetőséggel bírónak, hogy a korlátozásokat nem mások jogainak védelme vagy a *gender equality*-hoz, esetleg a *living together*-hez hasonló elvont elvek védelme, hanem az iszlám európai térhódításától való félelem indokolja; közvetve ez is kiolvasható a strasbourgi döntésekből. Ezt elfogadva viszont jelentősen módosítani kellene az emberi jogok védelmének eddigi dogmatikai rendjét és rendszerét, de ez legalább egy ésszerű, vitára bocsátható felvétel lenne, amelyet nem terhelne az általunk is megvilágított súlyos belső ellentmondás. Azon identitászavar pedig, amely abból fakad, hogy egyszerre szeretnénk fenntartani az emberi jogok védelmének korábbi sémáit, és megtiltani embereknek, hogy akaratuk szerint öltözködjének, éppen azon szélsőséges törekvéseknek kedvezhet, amelyeket a fejkendőkre adott tökéletlen reakció is elfojtani szeretne.

1. A vallási tartalmú reklámok a médiában

Bevezetés

A vallás megjelenése a médiabeli kereskedelmi közleményekben (reklámokban) kétféleképpen okozhat problémát: egyfelől kérdéses, hogy mennyiben kell engedni a vallások, egyházak reklámjainak közzétételét, másfelől pedig, hogy meg kell-e védeni a hívőket vallási meggyőződésük reklám általi megsértésétől? A kétféle kérdés eltérő szempontok vizsgálatát teszi szükségessé a korlátozás megítélésekor, de közös bennük a vallási meggyőződés sérelme elkerülésének szempontja. Az egyéni sérelem közéleti-politikai vitákban elhangzó vélemények megítélésekor általában nem ad alapot a szóláskorlátozásra, de a reklámokra vonatkozóan a jogrendszerek – és a strasbourgi bíróság – sajátos, a korlátozás szempontjából enyhébb mércéket rendel, illetve enged alkalmazni. A vallási tartalmú reklámok esetében felmerül még az egymással versengő vallások, illetve egyházak, vallási közösségek közötti szükséges kiegyenlítés szempontja is; jogi szabályozással is elősegíthető, hogy a hívek szabadon – a médiabeli reklámok általi befolyásolás nélkül – hozzanak döntést arról a fontos kérdésről, hogy mely vallás tanait fogadják el igaznak, illetve, hogy egyáltalán fontosnak tartják-e valamely vallás követését. E fejezetben a kérdés állami szintű rendezésének egyes példáit (1. pont), majd az Emberi Jogok Európai Bírósága által adott válaszokat (2. pont) tekintjük át,

utóbb kitérve a vallási tartalmú reklámokkal kapcsolatban felmerülő elhatárolási kérdésekre is (3. pont), majd sort kerítünk röviden a lehetséges következtetések levonására is (4. pont).

1. A vallási tartalmú reklámokra vonatkozó szabályozás az egyes államokban

Az Európai Unió médiairányelve nem szól a vallás reklámozásának korlátairól, ellenben 2007-ig kifejezetten tiltotta a vallási vagy politikai meggyőződést sértő televíziós reklámok közzétételét.⁴¹⁹ Ez a kifejezett rendelkezés az irányelv 2007-es módosításában már nem szerepel, benne maradt ellenben az emberi méltóságot sértő kereskedelmi közlemények (azaz reklám, támogatás, termékelhelyezés) audiovizuális médiaszolgáltatásokban – azaz, a televízió túl az ún. *on-demand*, lekérhető médiaszolgáltatásban is – érvényesülő tilalma.⁴²⁰ Az emberi méltóságot vallási meggyőződést érintő módon sértő reklámok tiltása így tagállami feladat maradt, bár a tilalmazott tevékenység köre egyértelműen szűkült. Mindkét irányelv-szövegben szerepel a vallási alapú hátrányos megkülönböztetést tartalmazó reklámok tilalma is.⁴²¹

A tagállamok ennek megfelelően általában az emberi méltóságot sértő kereskedelmi közleményeket tiltják, nem nevesítve a vallási meggyőződés védelmét. Magyarország a kivételek közé tartozik,

---

⁴¹⁹ 89/552/EGK irányelv a tagállamok törvényi, rendeleti vagy közigazgatási intézkedésekben megállapított, televíziós műsorszolgáltató tevékenységre vonatkozó egyes rendelkezéseinek összehangolásáról (Televíziózás határok nélkül EK-irányelv, TVWF irányelv), 12. cikk c) pont.

⁴²⁰ 2010/13/EU irányelv a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv, AVMS irányelv), 9. cikk, 1. bek. c) pont i) alpont.

⁴²¹ Jelenleg: AVMS irányelv, 9. cikk, 1. bek. c) pont ii) alpont.

mert a médiaszabályozás 2010-es kodifikációjakor megtartotta a korábbi irányelvből fakadó kifejezett rendelkezést. A sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény (Smtv.) 20. § (5) bekezdése szerint: „Médiatartalomban nem tehető közzé vallási vagy világnézeti meggyőződést sértő kereskedelmi közlemény.” Ez a szabály mind a médiaszolgáltatásokra, mind pedig a sajtótermékekre kiterjed. Ugyanakkor a szabályozás 2011. január 1-jei hatálybalépése óta eltelt időben megsértése nem merült fel. A rendelkezés hasonló tartalommal a korábbi médiaszabályozásban (a rádiózásról és a televíziózásról szóló 1996. évi I. törvény) is szerepelt, igaz, csak a televíziókra és a rádiókra alkalmazhatóan. Az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) mint médiahatóság a *Vasárnapi Hírek* című hetilapot hirdető rádiós reklám kapcsán állapított meg – két szolgáltatóval szemben – jogsértést az alábbi szöveg közzététele miatt: „Az első napon lőn világosság, aztán az ég, a szárazföldek. A negyedik napon megteremtette az Úr a napot és a csillagokat. Az ötödik napon benépesítette a vizet halakkal, az eget madarakkal, míg a hatodik napon megteremtette az embert. A hetedik napon vegyen ön is Vasárnapi Híreket!” A hatóság azért szankcionálta a műsorszolgáltatókat, mert jóllehet az elhangzott szöveg nem szó szerint idézte a Bibliát, azonban követte annak stílusát, illetve az abban szereplő teremtéstörténetet dolgozta fel egy hetilap népszerűsítése céljából. A keresztény hívők vallásos meggyőződését, érzületét a hatóság szerint elsősorban azért sérthette az „átdolgozás”, mert az általuk szent könyvként tisztelt Bibliát nem az arra méltó vallásos, esetleg művészi célra használták fel [lásd 416/2008. (II. 27.) sz. és 1369/2008. (VII. 15.) sz. ORTT határozat]. (Megjegyzendő, hogy a második, későbbi döntést a hatóság később visszavonta, és újabb határozatában nem állapított meg jogsértést.)

Az Smtv. szóhasználatából kiderül, hogy a korlátozás nem csupán az egyházak híveinek, hanem bármely vallási közösség tagjainak meggyőződését is védelemben részesíti a kereskedelmi közleményekkel szemben. A korlátozás azon az elven alapul, miszerint a gazdasági, üzleti célú médiatartalmak – ugyan a szólásszabadság

fogalmi körébe tartoznak, de – szélesebb körben korlátozhatók, mint a közéleti vélemények.⁴²² A vallási, világnézeti meggyőződést sértő vélemények általános tiltása ezért nem is indokolt, még a média különleges társadalmi szerepére és hatására tekintettel sem, de ebben a speciális körben a korlátozás alkotmányos.

A médiaszolgáltatásokról és a tömegkommunikációról szóló 2010. évi CLXXXV. törvény (Mttv.) kereskedelmi közleményekre vonatkozó szabályai több korlátozást fogalmaznak meg a vallási tartalmú műsorszámokkal kapcsolatosan, így – a valamennyi kereskedelmi közleménytípusra alkalmazandó – általános előírások [24. § (1) bek.] között szerepel, hogy az:

b) nem tartalmazhat és nem támogathat [...] valláson vagy világnézeti meggyőződésen [...] alapuló hátrányos megkülönböztetést, [...]

g) nem fejezhet ki vallási, lelkiismereti, illetőleg világnézeti meggyőződést, kivéve a vallási tematikájú tematikus médiaszolgáltatásban közzétett kereskedelmi közleményt, [...]

h) nem sértheti a [...] vallási meggyőződést.

A mediaszabályozás kivételt enged a vallási reklámok korábbi (1996 és 2010 között érvényesülő) teljes médiaszolgáltatásbeli tiltásának főszabálya alól, és szűk körben, a vallási tematikájú médiaszolgáltatásokban azok közzétételét lehetővé teszi. Sajtótermékekben, illetve

---

⁴²² A reklámszabályozás alapjait meghatározó, alapvető fontosságú 1270/B/1997. AB határozat szerint azonban: „[b]ár a gazdasági reklámtevékenység a fentiekben kifejtetteknek megfelelően az Alkotmány 61. § (1) bekezdésében foglalt szabad véleménynyilvánítás védelmét élvez, a kereskedelmi jellegű információk közzététele esetében szélesebb körű állami beavatkozás lehet alkotmányosan indokolt, mint a véleményközlés egyéb eseteiben. [...] a gazdasági reklámok nem állnak közvetlen kapcsolatban a véleményszabadság ezen alapértékeivel, hiszen azok célja sokkal inkább az áru értékesítésének, megismertetésének, igénybevételének előmozdítása [...], és nem az egyén önkifejezésének, a demokratikus párbeszédben való részvételének lehetővé tétele, [tehát] az ilyen, kereskedelmi célú információk esetében a korlátozás lehetősége szélesebb körben minősülhet alkotmányosnak.”

közterületi plakátokon, hirdetési helyeken a vallási tartalmú reklám megengedett.

Az egyes kereskedelmi közleménytípusokat („hagyományos” reklám, a műsorszámok támogatása és a termékmegjelenítés) tartalmazó részletszabályok között további korlátozások találhatók, így például a termékmegjelenítés előírásai tartalmazzák, hogy a kereskedelmi közlemények e fajtája nem alkalmazható vallási, illetve egyházi tartalmú műsorszámokban [Mttv. 30. § (3) bek. *d*) pont]. Emellett a vallási vagy egyházi tartalmú műsorok reklámmal, illetve televíziós vásárlással történő megszakításának [Mttv. 33. § (3) bek. *d*) pont], továbbá virtuális és osztott képernyős reklám közzétételének [Mttv. 33. § (6) bek. *d*) pont] általános tilalmát is tartalmazza a törvény.

A 2011 előtt hatályos korábbi médiatörvény rendelkezése szerint „lelkiismereti, illetőleg világnézeti meggyőződés reklám útján a műsorszolgáltatásban nem terjeszthető”, amely általános tilalom megsértését az ORTT több alkalommal is megállapította. Ilyen ügy volt, amely során a műsorszolgáltató által közzétett közvetlen ajánlatot azzal a céllal mutatták be, hogy a „Vizuális Biblia” című videokazetta iránt a nézők érdeklődését felkeltse, és ösztönözze őket arra, hogy megvásárolják a filmet [18/2000. (I. 5.) sz. ORTT határozat]. Emellett a testület egy vallási program, valamint egy istentisztelet népszerűsítése miatt is megállapította az idézett rendelkezés sérelmét [1259/2004. (IX. 15.) sz. és 2277/2007. (X. 2.) sz. ORTT határozatok].

Az Egyesült Királyságban sajátos megoldás működik, mert miközben a vallási tartalmú reklám nem tiltott, a reklámozók – az üzleti gyakorlatban valóban érvényesülő – önszabályozási kódexe, a Code of Broadcast Advertising 15. fejezete tartalmazza a rádióban és televízióban közzétett vallási reklámokra vonatkozó szabályokat, részletes korlátozásokat.⁴²³

---

⁴²³ UK Code of Broadcast Advertising (BCAP Code), lásd: <https://www.cap.org.uk/Advertising-Codes/~~/media/Files/CAP/Codes%20BCAP%20pdf/The%20BCAP%20Code.ashx>

A reklámoknak ez alapján meg kell nevezniük a megrendelőt, ha az nem lenne egyértelmű a reklám tartalmából. A televíziós reklámok általában véve nem fejthetnek ki vallási doktrínákat vagy meggyőződést, kivéve a vallási tematikájú speciális csatornák műsorában, azonban még ebben az esetben sem ábrázolhatja a reklám az adott meggyőződést kétségtelen tényként, és világossá kell tenni, hogy a reklámban foglaltak a megrendelő véleményét mutatják be. Utóbbi előírás a rádiós reklámokra is vonatkozik. A kódex értelmében a reklámok nem utalhatnak a hit vagy annak hiánya állítólagos következményeire, nem állíthatják a megrendelő meggyőződéséről, hogy az az „egyetlen” vagy „igaz” hit, vagy vallás, és nem becsúszhatják mások meggyőződését. A reklám megrendelői csak jótékony célra gyűjthetnek pénzt a reklámon keresztül, ilyen esetben pedig a közvéteví mediászolgáltatónak törekednie kell arra, hogy meggyőződjön, a hirdető a beszédett pénzt valóban jótékony célra fordítja-e majd. A reklámok nem használhatják ki az idősek, betegek vagy gyászolók gyengeségeit, reményeit vagy félelmeit, és nem állíthatják, hogy a hit fizikai vagy szellemi betegségek kezelésére, gyógyítására alkalmas. A reklámokat nem lehet célzottan 18 éven aluli gyermekek számára, vagy olyan program közben közzétenni, amely 18 éven aluliaknak szól.

2. A vallási tartalmú reklámok megítélése az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának a vallásszabadságot biztosító 9. cikkével kapcsolatos gyakorlatában alapvetésnek számít, hogy a hittérítés (*proselytism*) nem minősül a vallásszabadság egyezmény által védett gyakorlásának. „Hittérítés” alatt a nyomásgyakorlással járó, nem elfogadható módon történő térítő tevékenység értendő, kiváltképpen az egymáshoz képest alá-föle rendelt személyek kapcsolatában; azaz az egyenlő státuszú személyek közötti vallási tárgyú

véleménycsere (meggyőzési kísérlet) védelmet kaphat.⁴²⁴ A reklámok esetében ugyanakkor a megengedett határokat túllépő hittérítés könnyűszerrel elképzelhető, hiszen a kommunikáció a médián keresztül egyoldalú, a közönség médiával szembeni (passzivitásából, illetve a média meggyőző erejéből eredő) kiszolgáltatottsága pedig nem jelez kiegyenlített kapcsolatot. Ebből is fakad, hogy egyes államok a vallási tartalmú reklámok médiabeli megtiltását rendelték.

A strasbourgi bíróság gyakorlatában eddig egyetlen eset, a *Murphy v. Ireland* ügy⁴²⁵ érintette közvetlenül a vallási tartalmú, médiában közzétenni kívánt reklámok kérdését.

A kérelmező az Ír Hitközpont (*Irish Faith Centre*), egy Biblián alapuló keresztény közösség (kisegyház) lelképásztora volt. 1995 elején az Ír Hitközpont közzététel céljából egy reklámot adott át egy független, helyi, kereskedelmi rádióknak. A hirdetés szövege az alábbi volt:

„Mit gondolsz Krisztusról? Péterhez hasonlóan te is csak annyit mondanál, hogy ő az élő Isten fia? Ismered a Krisztusra vonatkozó történelmi tényeket? Az Ír Hitközpont húsvét alkalmából bemutatja Dr. Jean Scott egyórás videóját a feltámadás bizonyítékairól, amely április 10. hétfő és 15. szombat között minden este 8:30-tól, húsvétvasárnap 11:30-tól, valamint élő műholdas adáson keresztül 7:30-kor látható.”

Az ír médiahatóság a rádióról és televízióról szóló 1988-as törvény 10. cikk (3) bekezdése alapján megtiltotta a közzétételt. A rendelkezés szerint nem lehet műsorszolgáltatásban közzétenni olyan reklámot, amely vallási vagy politikai célokat szolgál. Az ír bíróságok nem változtatták meg a hatóság döntését.

A kérelmező ezt követően a strasbourgi bírósághoz fordult; a bíróság egyhangú döntésében megállapította, hogy az egyezmény 10. cikkében foglalt véleményszabadság nem sérült.

---

⁴²⁴ Kokkinakis v. Greece, application no. 14307/88., 1993. május 25-i ítélet; Larissis and others v. Greece, case no. 140/1996/759/958-960., 1998. február 24-i ítélet.

⁴²⁵ Application no. 44179/98., 2003. július 10-i ítélet.

A bíróság megállapítása szerint az egyezményben részes államok az erkölcs – és különösen a vallás – területét érintő problémák esetében szélesebb körű mérlegelési jogkörrel rendelkeznek a véleménynyilvánítási szabadság korlátozása tekintetében. Nem létezik egységes európai koncepció a vallásos meggyőződést érő támadások kezelésével kapcsolatban (67. bek.). A bíróság álláspontja szerint figyelembe kell venni, hogy az audiovizuális média a nyomtatott sajtóhoz képest azonnalibb és erőteljesebb hatást vált ki (69. bek.).

A bíróság szerint a demokratikus társadalom alapját képező pluralizmus, tolerancia és széles látókörűség nem azt jelenti, hogy a véleményszabadság önmagában megvédi az egyént egy vallásos nézettől, pusztán azért, mert az nem az övé. Ennek ellenére nem zárható ki, hogy egy vélemény, amely önmagában még nem sértő, bizonyos körülmények esetén sértő hatást váltson ki. A kérdés ezért az, hogy egy bizonyos típusú (vallásos) vélemény (reklám) egy sajátos eszköz általi (médiabeli műsorszolgáltatásban történő) közzététele igazoltan tiltható-e (72. bek.).

A bíróság fontosnak tartotta azt a körülményt, miszerint a vallási reklámok tilalma csak a műsorszolgáltatásban érvényesült, így a kérelmező ugyanabban a tárgyban szabadon reklámozhatott a nyomtatott sajtóban, valamint nyilvános találkozókon és egyéb gyűléseken. A tiltás továbbá csak a reklámozásra vonatkozott, a kérelmező részt vehetett vallási tartalmú egyéb műsorokban, vallási közösségének szertartásait a média közvetíthette (erre irányuló alanyi jog nélkül, ha egy médiumban ilyen tartalmú szerkesztői döntést születik – tehetjük hozzá) (74. bek.).

A bíróság meggyőzőnek találta az ír kormány azon érvelését, hogy a támadott korlátozás teljes vagy részleges enyhítése nehezen volna összeegyeztethető a vallásos érzékenységek természetével és intenzitásával és a média vallási semlegességének elvével (76. bek.). A bíróság szerint elfogadható a kormány azon érve, miszerint valamennyi vallási közösségnek a médiabeli reklámokból történő kizárása kevesebb ellenérzést szül, mint az egyes reklámok mennyisége vagy tartalma szerinti szűrés (77. bek.). Azt is tekintetbe kell venni,

hogy egy korlátozott reklámozási szabadság sokkal több előnnyel járna egy domináns egyház, mint egy jelentősen kevesebb taggal, illetve erőforrással rendelkező számára (78. bek.).

A bíróság szerint az ír állam megfelelően alátámasztotta azt, hogy megfelelő és elegendő indoka volt a véleménynyilvánítási szabadság korlátozására (82. bek.).⁴²⁶

3. A vallási, politikai, gazdasági reklámok elhatárolása

A *Mouvement Raëlien Suisse v. Switzerland* ügy⁴²⁷ közelről érintette a vallási reklámok kérdését. A kérelmező által közzétenni kívánt közterületi reklámlakát nem kifejezetten vallási, de mindenképpen világnézeti tartalmú volt: földönkívüli lényeket és repülő csészealjkat ábrázolt, amellyel a kérelmező egyesületre kívánták volna felhívni a figyelmet. Az egyesület filozófiája isten- és vallásellenes volt, az egyenlőséget biztosító demokrácia helyett egy új, az egyéni intelligencián alapuló világrend ötletét kívánták népszerűsíteni, amelyet az emberi klónozás bevezetése támogatna. A neuchateli rendőrség a reklám erkölcsstelen jellegére hivatkozva tiltotta meg kihelyezését, amelynek jogalapját az érintett kanton közigazgatási rendelkezései biztosították. A svájci bíróságok helybenhagyták a hatóság döntését.

A reklámot tehát – a Murphy-ügytől eltérően – nem a médiában kívánták közzétenni, és nem azért tiltották azt meg, mert vallási (világnézeti) tartalmú volt. Ugyanakkor a döntés kritikussai – valamint a többségi döntéshez különvéleményt fűző bírák – felvetik azt a kérdést, hogy a vitathatatlanul közéleti megnyilvánulás egyáltalán korlátozható-e az erkölcsre való hivatkozással? Szabad-e korlátozni egy közösség megnyilvánulásait, ha egyébként a jogrendszer

---

⁴²⁶ A médiaszabályozás írországi reformja után, a Broadcasting Act 2009 már csak a hittérítő jellegű, vallási tartalmú reklámokat tiltja [s. 41(4)].

⁴²⁷ Application no. 16354/06., 2012. július 13-i ítélet.

megengedi működését, illetve szabadon működtetheti honlapját is, amelyet a megtiltott reklám szintén népszerűsíteni kívánt?⁴²⁸ Azaz, hasonló kérdés merül fel itt is, mint a vallási reklámok esetében, és nehéz elhatárolási feladat elé kerül a strasbourgi bíróság, ha eltérő szintű védelmet kíván nyújtani a politikai és a vallási (világnézeti) reklámoknak.

Alapvetésnek számít ugyanis a bíróság gyakorlatában, hogy a közéleti vitában részt vevő véleményeknek fokozott védelmet kell nyújtani; a „közéleti vita” fogalmát pedig kiterjesztően kell értelmezni.⁴²⁹

Még a gazdasági reklámok esetében is, amelyek megrendelőjük üzleti érdekeinek előmozdítására szolgálnak, ha azok tartalma valamely közéleti vitához kapcsolódik, úgy a szólásszabadság erőteljesebb védelmére tarthatnak igényt azon reklámokhoz képest, amelyek a nyilvánosság vitáiban nem vesznek részt. Ha tehát egy reklám vagy hirdetés közérdekű témát érint, más megítélés alá eshet, és így esetében más szólásszabadság-jogi mérce alkalmazása merülhet fel. Ugyanakkor a közéleti tartalmú reklám ettől még reklám marad, nem pedig közvetlen politikai/közéleti vélemény. A strasbourgi bíróság több ügyben is a közéleti vita szabadságát ítélte jelentősebb érdeknek a reklámok korlátozásával szemben. A *Barthold v. Germany* ügy⁴³⁰ alapján az éjjel-nappali állatorvosi ellátásról folyó vita közügy; az abortusz kérdése szintén az, és így a magzatelhajtásra előírt reklámtilalom egyezményesértő.⁴³¹ Egy csomagküldő cég tisztességtelen üzleti gyakorlatának bemutatása közügy, így az arról szóló, hirdetés

---

⁴²⁸ *Alien poster campaign's anti-religious message*. UK Human Rights Blog, 2012. július 22. <http://ukhumanrightsblog.com/2012/07/22/alien-poster-campaigns-anti-religious-message/>

⁴²⁹ BARENDT (2005) i. m. 154–162.

⁴³⁰ Case no. 10/1983/66/101., 1985. február 25-i ítélet.

⁴³¹ *Open Door Counselling and Dublin Woman v. Ireland*, case no. 64/1991/316/387-388., 1992. szeptember 23-i ítélet.

formájában megjelenő cikk érdemes a szólásszabadság védelmére.⁴³² A mikrohullámú sütőkről írott cikkben a rákbetegség lehetséges kockázatára történő figyelmeztetés a közéleti vitában részt vevő álláspont, így közzététele még a kellő tudományos alátámasztás nélkül is megengedett, és nem korlátozható versenyjogi előírások által.⁴³³

A politikai reklám a gazdaságitól elválasztandó, önálló kategória, sajátos médiatartalom. A politikai reklám valamely párt, politikai szervezet vagy a politikai ügyben véleményét hallatni kívánó civil szervezet által megrendelt reklám, amely a megrendelő szervezet vagy az általa képviselt ügy népszerűsítését szolgálja. Ha a vallási tartalmú reklám tilalmának vagy korlátozásának egyik fő indoka az egyes egyházak, közösségek közötti egyenlő játéktér (*level playing field*) biztosítása, amelyből következően az államnak biztosítani kell, hogy a nagyobb anyagi erőforrásokkal rendelkező szervezetek ne jussanak ezáltal nagyobb nyilvánossághoz is (azaz, ne az döntse el a vallások közötti „versenyt”, hogy melyik egyháznak áll rendelkezésre több pénz, és így több műsoridő), akkor ez ugyanúgy igaz a politikai reklámok esetére is. Ebből eredően a politikai reklámok közzététele is szerte Európában széles körben korlátozott.⁴³⁴

A strasbourgi bíróság a politikai-közéleti reklámok általános médiabeli tilalmát a Vgt. Verein Gegen Tierfabriken v. Switzerland ügyben⁴³⁵ egyezményesértőnek ítélte. Ennek előzményeképpen Svájcban egy állatvédő szervezetnek a sertések kegyetlen tartása ellen tiltakozó reklámját nem tették közzé, hiszen ez a kérdés éppen szerepelt a közéleti vitáiban, tehát „politikainak” minősült. A strasbourgi bíróság döntésében úgy vélte, hogy bár a politikai reklámok korlátozása bizonyos esetekben indokolt lehet, és a tiltás elvben kiterjeszthető a

---

⁴³² Markt Intern & Beerman v. Germany, case no. 3/1988/147/201., 1989. október 25-i ítélet.

⁴³³ Hertel v. Switzerland, case no. 59/1997/843/1049., 1998. augusztus 25-i ítélet.

⁴³⁴ SZIKORA Tamás: Politikai reklámok a rádiós és televíziós műsorszolgáltatásban. In KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején* 2. Budapest, Wolters Kluwer, 2015.

⁴³⁵ Application no. 24699/94., 2001. június 28-i ítélet.

politikai pártokon túli megrendelő szervezetekre is, a konkrét esetben a kérelmező nem egy nagyhatalmú, komoly anyagi eszközökkel rendelkező, a politikában jelentős súllyal jelen lévő civil szervezet volt, ezért a korlátozás szükségtelen és aránytalan volt, tehát a szervezet szólásszabadsághoz fűződő joga sérült.

Később a bíróság a politikai pártokkal szemben érvényesített teljes, általános tiltást is egyezményesértőnek ítélte a TV Vest As & Rogaland Pensjonistparti v. Norway ügyben⁴³⁶ született döntésében. Itt egy televíziós műsorszolgáltató választási kampányidőszakban közzétette egy, a nyugdíjasok érdekeit képviselő kis párt több reklámját is. A norvég médiaszabályozás alapján a politikai reklámok a televízióban teljes egészében tiltottak, így a hatóságok elmarasztalták a szolgáltatót. A strasbourgi bíróság megállapította, hogy a politikai vélemény fokozott védelmet élvez, és azon érv, amely szerint a korlátozás a nagy befolyással bíró pártok visszaszorítását, a közéleti viták anyagi lehetőségek kihasználása útján történő eltorzításának kiküszöbölését célozza, egy kis, jelentéktelen párt esetében nem állja meg a helyét; a generális tiltás tehát egyezményesértő.

Annál nagyobb volt a meglepetés, amikor a strasbourgi bíróság Nagykamarája az előző két ügygel ellentétesen, az általános politikai reklámtilalmat jóváhagyva (a lehető legszűkebb, 9-8-as szavazati arány mellett) elutasította a kérelmet az Animal Defenders International v. the United Kingdom ügyben.⁴³⁷ A politikai reklámok választási kampányidőszakon kívüli közzételének brit tilalma alapján egy – a svájci üggyhöz hasonlóan állatvédő – civil szervezet reklámjának közzétételét utasították el. A döntés kritikusan szerint az Animal Defenders-ügyben nem sikerült megindokolni a Vgt.- és a TV Vest-üggyhöz képesti fordulatot.⁴³⁸ Az egyik – nem túl erős – érv

---

⁴³⁶ Application no. 21132/05., 2008. december 11-i ítélet.

⁴³⁷ Application no. 48876/08., 2013. április 22-i ítélet.

⁴³⁸ Tom LEWIS: From Activism to Self-restraint: The Strange Case of the European Court's Volte-face on Broadcasting Bans on Political Advertising. In KOLTAY András (ed.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 565–590.

szerint igazolható, hogy az általános korlátozást részletes parlamenti vita előzte meg, valamint a bíróságok is alaposan mérlegelték annak szükségességét a felülvizsgálat eljárásokban (108. bek.). A szabályozásban rejlő kockázatok megítélésére az állam a legalkalmasabb, és elfogadható, ha az állam arra a következtetésre jut, miszerint az általános korlátozás – az esetről esetre történő mérlegeléshez képest – növeli a jogbizonytalanság kockázatának kizárását (108. bek.), az állami mozgáster tehát a megfelelő szabályozás megválasztásában rendelkezésre áll. Az Animal Defenders-döntés kifejezetten nem írta felül a korábbi két ítéletet, de nem is határolta el magát azoktól; Tom Lewis szerint az indokolásban elszórva megtalálható elhatárolási kísérletek nem meggyőzőek (pl., hogy a Vgt. reagált egy már megkezdődött közéleti vitára, míg az Animal Defenders maga kezdte volna azt meg, a TV Vest pedig egy politikai párt volt, nem pedig civil szervezet).⁴³⁹

A politikai reklámok strasbourgi megítélése a vallási tartalmú reklámokra vonatkozó korlátozások megítélésében is kulcskérdés. 2013, az Animal Defenders-ügy előtt a kétféle reklám strasbourgi megítélésének eltéréseit nem indokolatlan kritika érthette. A Vgt.- és a Murphy-ügyek után az a következtetés adódott, hogy a sertésekkel szembeni kegyetlenkedéseket felhánytorgatók erősebb védelmet kaptak azokhoz képest, akik az emberi lelkeket kívánták volna megmenteni.⁴⁴⁰ De ha 2013-as döntés hosszabb távú következménye a politikai reklámok védelmi szintjének csökkenése, akkor ez a diszkrepancia megszűnik – igaz, a szólásszabadság kárára.

Ahogy az korábban említettük, a politikai, illetve a vallási reklámok médiabeli tilalmát támogató érv szerint e korlátozás az „egyenlő játéktér” biztosításához, azaz a közéleti vitában való részvétel (mások meggyőzése) esélyeinek kiegyenlítéséhez járul hozzá.

---

⁴³⁹ Uo. 586.

⁴⁴⁰ Andrew GEDDIS: You Can't Say "God" on the Radio: Freedom of Expression, Religious Advertising and the Broadcast Media after Murphy v. Ireland. *European Human Rights Law Review*, no. 2. (2004), 181., 192.

A Murphy-ügyben emellett még egy érv került elő a vallási reklám tilalma mellett: a vallási tartalmú reklám sértheti azokat, akik más vallás követői vagy eltérő meggyőződést vallanak. Utóbbi érv egyszerűen nem elég erős: ha elfogadjuk azt, hogy a szólásszabadság a sértő, sokkoló, zavaró véleményekre is kiterjed,⁴⁴¹ akkor az érv egészében megsemmisül. Ha a Handyside-ügy szentenciáját nem is fogadjuk el általános érvényű kiindulópontként (hiszen számos sértő és sokkoló véleményt korlátoznak az egyes jogrendszerek), akkor is kérdés, hogy a vallási reklámok feltételezett ilyen hatása elegendő-e az általános korlátozás indokolásához. A vallási tartalmú reklám nem feltétlenül sértő, azt pedig nehéz a szóláskorlátozás alapjaként elfogadni, hogy önmagában a vallási jellegű tartalom sértheti azokat, akik más vallás követői (éppenséggel könnyűszerrel lehetnek olyanok, akik saját vallásukban is sértve érzik magukat, ha egyházuk reklámozásra adja a fejét). A társadalmi pluralizmus, az egyes vallások egymás mellett élése, a kölcsönös tolerancia nem teszi indokolttá a vallási vélemények ilyen széles körű, tényleges sérelmet csak távolról feltételező korlátozását.

4. Következtetések

Andrew Geddis arra a következtetésre jut a Vgt.- és a Murphy-ügyben született döntések egybevetéséből, hogy a strasbourgi bíróság valójában annak alapján mérlegelt, és jutott eltérő következtetésre, hogy mennyire fontos a politikai, illetve a vallási reklám a közéleti viták, a demokratikus nyilvánosság szempontjából. Geddis szerint, míg a Vgt.-ügyben a bíróság az érintett ügy (megfelelő állattartás) közérdekű jellegét tartotta szem előtt, addig a Murphy-ügyben szereplő vallási reklám az egyén belső meggyőződését, az erkölcs szfé-

---

⁴⁴¹ Handyside v. the United Kingdom, application no. 5493/72., 1976. december 7-i ítélet, 49. bek.

ráját érintette.⁴⁴² Azaz, a vallási vélemény a bíróság álláspontja szerint a társadalom számára kevésbé hasznos, mint a politikai vélemény, előbbi korlátozásmentessége nem jelent a társadalom számára olyan előnyöket, mint a nyílt politikai vita. Ebből az is következik, hogy a vallási tartalom korlátozása nem hordoz magában olyan veszélyeket, mint a politikai vita szabályozása, mivel az államnak nem fűződnek a vita torzításához különösebb érdekei.⁴⁴³

Geddis vitatja ezeket a következtetéseket, és mi is hasonlóképpen tehetünk. A vallások magánszférába való száműzése – nem vitatva, hogy a vallásgyakorlás számos ponton a magánszféra része, például a vallási meggyőződés felfedésére senki nem kötelezhető – jellegadó lényegétől fosztaná meg azokat. A vallás – bármely vallás – az emberiség számára legfontosabb kérdésekkel foglalkozik, magyarázatokat keres, követendő utakat vázol fel. Ha a vallási alapú véleményeket – a szólásszabadság védelme szempontjából – kevésbé fontosnak ítélnénk, mint a politikaiakat, úgy a közéleti viták sokszínűségét csorbítanánk. Mindemellett a vallási meggyőződés bizonyos esetekben igényt tarthat a sérelemmel szembeni speciális védelemre, ezért az emberi méltóság védelmében nem indokolatlan – a médiabeli reklámok kontextusában – bizonyos speciális korlátozások előírása. Ez részben indoka lehet a vallási tartalmú reklámok és a vallási meggyőződést sértő reklámok korlátozásának is. (Ha ezt elfogadjuk, azzal azt is mondjuk, hogy a vallási meggyőződés megsértése súlyosabb sérelem a politikai meggyőződés megsértésénél, mert utóbbira hivatkozva a közmegegyezés szerint biztosan megengedhetetlen lenne pusztán a meggyőződést valló személyes sérelmére hivatkozva szóláskorlátozással élni.) Elfogadva azt, hogy a vallás a hívők életének egészét, vagy legalábbis legfontosabb döntéseit meghatározza, a média sajátos meggyőző erejével szembeni védelem sem tűnik indokolatlannak, ami az erre fogékony, agresszíven terjeszkedni kívánó vallási közösségek működésének korlátozását

---

⁴⁴² GEDDIS i. m. 184.

⁴⁴³ Uo. 192.

illeti. Ezen szempontoknak megfelelően, ha nem is a teljes tilalom, de a vallási reklámokra vonatkozó bizonyos korlátozások előírása a szólásszabadság védelme ellenére is elfogadható lehet. A néhány államban megvalósuló teljes tilalom nem tűnik fenntartandónak: egyfelől, a vallási meggyőződés sérelme számtalan más módon is megvalósulhat a nyilvánosságban (semmi nem tiltja például valamely vallás tételeinek tagadását), másfelől ez a sérelem nem több, mint az általánosan tiltó szabály alapjául szolgáló hipotézis, amely biztosan nem minden egyes vallási tartalmú reklám esetében válik valósággá, tényleges sérelemmé. Ugyanakkor az agresszív hittérítéssel szembeni védelem, a kiszolgáltatottabb társadalmi csoportok (gyermekek, idősek, betegek) fokozottabb védelme, illetve a vallási meggyőződést kirívóan, nyilvánvalóan sértő reklámokkal szembeni fellépés bizonyos korlátozásokat indokolttá tehet.

III.

**VALLÁSGYALÁZÁS ÉS
VALLÁSKRITIKA**

A blaszfémia szabadsága és korlátozhatósága

Bevezetés

A blaszfémia mint szólásszabadság-jogi kérdés nem újkeletű, a vallások, vallási szereplők, hittételek védelme a szólásszabadság legősibb korlátjának számított a nyugati jogrendszerekben is.⁴⁴⁴ Mivel azonban a 20. században ezeket a korlátokat az államok fokozatosan lebontották, és a mai Európában alig-alig hallani blaszfémia miatti elítélésekről, a szólásszabadság „nagy” kérdései (jó hírnév és becsület védelme, a magánélet védelme, gyűlöletbeszéd, médiaszabályozás stb.) között manapság nem szoktuk emlegetni a blaszfémia korlátozását.

Ugyanakkor a kérdés, bár háttérbe szorult, nem tűnt el teljesen. A brit jogászok az 1977-es Lemon-eset⁴⁴⁵ óta figyelnek újból e kérdésre (és ezen még a blaszfémia bűncselekményének 2008-as eltörlése sem változtatott), Európa többi része pedig legkésőbb Salman Rushdie *Sátáni versek* című kötetének 1988–1989-es botrányakor figyelt fel újra a problémára.⁴⁴⁶ Az elmúlt évtizedekben időről-időre fellángolt a vita, az utóbbi időben elsősorban a radikális iszlám és

---

⁴⁴⁴ Leonard W. LEVY: *Blasphemy: Verbal Offense Against the Sacred, From Moses to Salman Rushdie*. New York, Alfred A. Knopf, 1993.

⁴⁴⁵ R. v. Lemon [1979] AC 617.

⁴⁴⁶ Lisa APPIGNANESI – Sara MAITLAND (eds.): *The Rushdie File*. Syracuse, Syracuse University Press, 1990.

Európa tisztázatlan kapcsolata, másodsorban a vallások általános védelme melletti és a szekuláris európai államok libertárius megközelítéséhez kapcsolódó érvek összeütközése vonatkozásában. Ez a vita új lendületet kapott az elmúlt évtized tragikus következményekkel járó blaszfémia-esetei, sorrendben a dán karikatúrák, majd a YouTube-on közzétett Mohamed-videó ügye, illetve a *Charlie Hebdo* szerkesztősége elleni terrortámadás következtében.

Jelen fejezet át kívánja tekinteni az Emberi Jogok Európai Bíróságának a blaszfémia állami korlátozására adott reakcióit, kutatva a választ arra a kérdésre, hogy vajon létezik-e e kérdésben általános európai mérce (1. pont); el kívánja végezni egyes, a nyugati jogrendszerekhez tartozó államok szabályozásának – a kérdés kulturális beágyazottságára és eltérő megközelítéseinek komplexitására tekintettel – szándékoltan a felszín karcoló áttekintését (2. pont); legterjedelmesebb részében pedig alapos áttekintést kíván nyújtani a blaszfémia korlátozásának elméleti kérdéseiről (3. pont), végezetül megkísérli levonni a vizsgálódásokból fakadó következtetéseket (4. pont).

1. Az emberi jogok európai védelme és a blaszfémia

1. 1. A strasbourgi bíróság és a blaszfémia állami tilalma

A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága eddig valamennyi olyan esetben a bepanaszolt államnak adott igazat, amelyben a vita a vallási érzület megsértése körül forgott. A bíróság a blaszfémia eseteiben különösen szélesen értelmezi az állami mozgástér vagy mérlegelés (*margin of appreciation*) elvét,⁴⁴⁷ és óvakodik attól, hogy e területen bármiféle általános, egységes európai mércét állítson fel. A bíróság bizonyos, különösen érzékeny területeken (és a vallások

---

⁴⁴⁷ Andrew LEGG: *The Margin of Appreciation in International Human Rights Law. Deference and Proportionality*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2012.

gyalázása éppen ilyen terület), ahol nem létezik közös európai mérce, úgy döntött, nem kívánja ezt az úrt betölteni, és nem aktivista módon válaszolja meg a felmerülő kérdéseket, hanem szélesebb mozgásteret enged az egyezményben részes államoknak. Ez nem jelenti azt, hogy bizonyos minimumszabályokat ne határozná meg az ilyen kérdésekben is. A vallások és egyházak bírálata a nyílt közéleti vita érdekében például az egyezmény által is védett, a vallások gyalázása, a hívők érzéseit sértő vélemények tekintetében azonban a részes államok szabadon, maguk dönthetnek a korlátozásról. Többen bírálják a bíróságot amiatt, hogy a mozgástér meghagyásával bizonyos, az egyezmény által egyébként lefedett területről kivonult,⁴⁴⁸ sőt egyenesen „kulturális relativizmussal” vádolják, mivel ódzkodik attól, hogy egységes szabályokat határozzon meg e kérdésekben, tagadván ezzel „az emberi jogok univerzalitását”.⁴⁴⁹ A vallásgyalázásra vonatkozó joggyakorlatot különösen sok bírálat érte.⁴⁵⁰ Ugyanakkor a bíróság álláspontja is méltányolható, mely szerint akadnak olyan különösen érzékeny, és még Európában is nehezen harmonizálható területek, ahol szerencsésebb meghagyni a tagállamok döntési jogosultságát.

Az állami mozgástér meghagyása mellett szóló érve szerint az egyezménynek és a hozzá kapcsolódó esetjognak tükröznie kell az Európában megtalálható kulturális sokszínűséget.⁴⁵¹ A vallás és az erkölcs területén ez fokozottan igaz, így a szólásszabadság korlátozása e területeken inkább megengedhető, mint például a direkt politikai vitákban, hiszen az európai államok politikai berendezkedésüket tekintve többé-kevésbé homogének, és elkötelezettek a demokratikus rendszer iránt, amelynek egyik alapja a közéleti-politikai

---

⁴⁴⁸ LORD LESTER OF HERNE HILL: General Report. *Proceedings of the 8th International Colloquy on the European Convention on Human Rights*, 1995. 236–237.

⁴⁴⁹ Eyal BENVENISTI: Margin of Appreciation, Consensus, and Universal Standards. *International Law and Politics*, 1999. 844.

⁴⁵⁰ Helen FENWICK – Gavin PHILLIPSON: *Media Freedom under the Human Rights Act*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2006. 488–497.

⁴⁵¹ MAHONEY (1998) i. m. 1.

viták szabadsága. Az egyezmény és a strasbourgi bíróság ugyanis csak szubszidiárius jellegű védelmet nyújt; az államok alapjogvédelmi rendszerét egészíti ki. A mozgástér meghagyásával a bíróság meghatározta azt, hogy mely szólások azok, amelyek feltétlen, és egységes mértékű védelmet élveznek minden részes államban, és melyek azok, amelyek korlátozásánál automatikusan hátrébb lép, és valóban csak alapvető garanciákat követel meg az államoktól. A szubszidiaritás elve tehát nemcsak abban érvényesül, hogy nem lehet addig a bírósághoz fordulni, míg a kérelmező államában valamennyi hatékony jogorvoslati eszközt ki nem merített, hanem a szólásszabadság értelmezésében is, amelyben elválnak egymástól az univerzálisan védett, közös mércével védhető vélemények és az államok belátására bízott területek.⁴⁵²

1. 2. A blaszfémia korlátozásával kapcsolatos döntések

1.2.1. A X Ltd. and Y v. the United Kingdom-ügy és utóélete

Az X Ltd. and Y v. the United Kingdom ügy⁴⁵³ előzménye a blaszfémia *common law* bűncselekményének utolsó brit alkalmazása volt. Az angol *blasphemy* vagy az istenkáromlás írásos formája, a *blasphemous libel* a 17. század óta létezett, Anglia „közös joga”, a törvénybe nem foglalt joggyakorlat, a *common law* által szabályozott bűncselekmény, amelyet azonban a 19. századtól kezdve a gyakorlatban egyre ritkábban alkalmaztak. A blaszfémia tilalma, hasonlóan más, korábban széles körben érvényesülő korlátozásokhoz (mint például az obszcén kifejezések tilalma vagy a lázító rágalmozgás esetei) egy korábbi társadalmi normarendszer elvárásaihoz igazodott. A 17. században az istenkáromlás megítélése gyakorlatilag hasonló volt a lázadáséhoz: a jog az állammal szorosan összefonódott Church of England tekintélyét védte a blaszfémia büntetése által. Az egyház egyszerű

⁴⁵² MAHONEY (1997) i. m. 364.

⁴⁵³ Application no. 8710/79., admissibility decision, 1982. május 7.

becsmérlése, rágalmazása már büntetendő volt, de más keresztény felekezetek nem élveztek védelmet.⁴⁵⁴ A későbbiekben, a 19. század végére a büntetendő magatartások köre leszűkül: ekkortól már csak a trágár, mocskolódo támadások esetén lehetett szó elítélésről, a kritikus megjegyzések, akár az Isten létének vagy egyes hittételek tagadása nem minősült bűncselekménynek.⁴⁵⁵

Egy 1922-es eljárást követően a blaszfémia bűncselekménye – a szabályok alkalmazásának híján – évtizedekre mély álomba szenderült, de mielőtt végleg a jogtörténet lezárt fejezetévé vált volna, 1977-ben váratlanul felébredt tetszhalott állapotából. Ekkor a homoszexuális közösség *Gay News* című lapjában megjelent egy vers, az angol nyelv professzora, bizonyos James Kirkup tollából. A vers Jézus Krisztus kitalált homoszexuális cselekedeteit részletezi, amelyeknek az apostolok, Keresztelő Szent János, Poncius Pilátus is részesei voltak, illetve az Újszövetségben szereplő római centurió és a keresztre feszített, halott Krisztus holtteste közötti – *fellációt* és *szodómiát* is magában foglaló – szexuális aktust részletezi. Az ügyben blaszfémia miatt – 55 év után először – eljárás indult. A strasbourgi döntés előzményeként a R. v. Lemon ügy⁴⁵⁶ végül a legfőbb bírói fórumot, a Lordok Házát is elérte, és a bírák jóváhagyták a lap szerkesztőjének és kiadójának elítélését (korábban a kiadóra 1000, míg a szerkesztőre 500 angol font pénzbüntetést, illetve utóbbira 9 hónap felfüggesztett szabadságvesztést szabtak ki).

A bírák megállapítása szerint a bűncselekményre vonatkozó korábbi precedensek ellentmondásosak és zavarosak, ezért ebben az ügyben az alapvető elvek újabb lefektetésére volt szükség. A jelentősen megosztott bíróság többsége szerint a blaszfémia esetében a szigorú (objektív) felelősség (*strict liability*) talaján állva kell vizsgálni a bűncselekmény megvalósulását. Nem szükséges hozzá szándékoság, ami a felháborodás előidézésre irányul, és még azok blaszfém

---

⁴⁵⁴ R. v. Taylor [1676] 1 Vent 293, 86 ER 189.

⁴⁵⁵ R. v. Ramsay and Foote [1883] 15 Cox CC 231.

⁴⁵⁶ [1979] AC 617.

jellegéről sem kell feltétlenül tudnia az elkövetőnek; önmagában a blaszém kifejezések szándékos közzététele elegendő. Nem szükséges az istenkáromlásból eredő veszély kialakulása, amely a „társadalmi béke” megzavarását idézheti elő; a tiltás általában véve a harmonikus társadalmi kapcsolatokat és nyugalmat védi. Erőszak vagy gyűlölet veszélyének és erre irányuló szándék hiányában, pusztán a sérelmes tartalom alapján alkalmazható a korlátozás, a közérdek vagy az esetleges irodalmi érték sem vezethet a felelősség alóli mentesüléshez. A kisebbség ezzel szemben úgy érvelt, hogy a vádemelés nélkül eltelt évtizedek annak tanúbizonyságát adják, hogy a bűncselekmény további fenntartása a modern társadalomban indokolatlan.

A többség tagjai közé tartozó Lord Scarman felhívta a figyelmet a megkövetelt tényállás egy súlyos hiányosságára: a *blasphemy* ugyanis kizárólag az anglikán egyházat védte (felmerült, hogy esetleg más keresztény felekezeteket is, de a döntésben ezt nem pontosították), más vallásokra a védelem nem terjedt ki, ez pedig a modern, plurális társadalomban elfogadhatatlan. Újabb hosszás viták után végül a bűncselekményt a Criminal Justice and Immigration Act 2008 eltörölte,⁴⁵⁷ így a blaszfémia 2008 nyarától kezdve már elviekben sem büntethető.⁴⁵⁸

A *Gay News* kiadója és szerkesztője azonban még 1979-ben elvitte ügyét Strasbourgba, így az Emberi Jogok Európai Bírósága meghozhatta első döntését a blaszfémia korlátozhatósága tárgyában. Az *X Ltd. and Y v. the United Kingdom* ügyben a bíróság azóta megszüntetett szerve, az Emberi Jogok Európai Bizottsága járt el (a bizottság 1998-ig a kérelmet előszűrését végezte el, ügy érdemi elbírálásra csak a bizottság jóváhagyása esetén kerülhetett a bíróság elé), és megállapította, hogy az egyezmény 10. cikkében foglalt

---

⁴⁵⁷ Chapter IV., Part 5, section 79.

⁴⁵⁸ A szabály eltörlésének folyamatáról és az azt kísérő vitákról lásd Russell SANDBERG – Norman DOE: The Strange Death of Blasphemy. *The Modern Law Review*, vol. 71. (2008), 971.

szólásszabadság joga nem sérült, azaz a kérelmet érdemi elbírálás nélkül elutasította.

A kérelmezők hivatkozása szerint szólásszabadságuk korlátozásának oka nem szerepel az egyezmény 10. cikk (2) bekezdésében szereplő legitim okok (közrend, közérkölc, mások jogainak védelme) között. Ezzel szemben a bizottság megállapítása szerint az eredeti eljárás az Egyesült Királyságban magánindítványra indult, amely körülmény mutatja, hogy a korlátozás igazolását a magánindítványt benyújtó magánszemély jogainak védelmében kell keresni. A konkrét esetben az istenkáromló rágalmozás mindenekelőtt a polgárok ahhoz való jogát védi, hogy vallásos érzéseiket e publikációk ne sértsék (11. bek.).

A bizottság szerint, ha elfogadható, hogy a hívők vallásos érzései védelmet érdemelnek az illetlennek (*indecent*) tartott vélemények ellen, akkor szükségesnek tartható egy demokratikus társadalomban annak előírása is, hogy e támadások miatt a sértett bírósághoz fordulhat (12. bek.). Az érintett állam az, amelynek döntenie kell arról, hogy miként pontosítja a jogsértést, az egyezmény 10. cikk (2) bekezdésében megkövetelt arányosság figyelembevételével. A bizottság álláspontja szerint az istenkáromló rágalmozás úgy, ahogy a brit *common law*-ban szerepelt, megfelelt a fenti követelményeknek, és nem tűnik aránytalannak az elérni kívánt célhoz képest, tekintettel arra, hogy a jogsértés objektív felelősséggel jár, az istenkáromló szándéktól, illetve a közönségtől függetlenül, valamint szintén függetlenül attól a lehetőségtől, hogy meghatározott személy esetleg nem szerzett tudomást a megjelenésről (12. bek.).

A bizottság tehát összességében úgy vélte, hogy a blaszfémia tilalmának alkalmazása az adott körülmények között szükséges volt, a kérelmezők panasza tehát alaptalan.

A blaszfémia kérdése az Egyesült Királyságban ezt követően legközelebb a muszlim közösségben világszerte hatalmas felháborodást keltő Salman Rushdie-regény, a *Sátáni versek* megjelenése után merült fel hasonló élességgel. A könyv kapcsán az angliai muszlim közösség tagjai kérvényezték az író elleni vádemelést, amit a magisztrátusi

bíróság elutasított. (A mű több fordítóját megtámadták, illetve megölték, a legfőbb muszlim vallási vezető pedig kimondta a fatwát az íróra, aki ezt követően hosszú ideig bujkálni kényszerült.) E döntés ellen fordultak a kérvényezők a Queen's Bench-hez. A bíróság, majd később a Court of Appeal a R. v. Chief Metropolitan Magistrate ex parte Choudhury ügyben⁴⁵⁹ elutasította a kérelmet, mondván, a blaszfémia bűncselekményét kizárólag a kereszténységgel szemben lehet elkövetni. Ezzel ellentétes döntés esetén nem csak egy korábban megengedett magatartás válna büntethetővé, hanem egy nehéz értelmezési kérdést is a saját útjába gördítene a bíróság: ha minden vallást védene a jog, akkor meg kellene határoznia, mit ért „vallás” alatt; a fogalom jelentésének tisztázatlansága pedig jelentős jogbizonytalansághoz vezetne.

Az államnak adott igazat az Emberi Jogok Európai Bizottsága a Rushdie-regény blaszfém jellegére hivatkozó angliai muszlimokkal szemben is.⁴⁶⁰ A kérelmüket elutasító döntés leszögezi, hogy a kérelmező által hivatkozott, a vallásszabadságot biztosító 9. cikk nem kötelezi az államot arra, hogy állampolgárai vallási érzékenységét megvédje a gyalázkodásoktól, szélsőséges véleményektől, ezek korlátozása tehát az állam szabad belátásán múlik. (Ezzel a bizottság lényegében jóváhagyta a *common law* blaszfémia sajátos, diszkriminatív jellegét is.)

1. 2. 2. *Otto-Preminger-Institut v. Austria*

A legfontosabb, legtöbbet idézett döntése a strasbourgi bíróságnak az *Otto-Preminger-Institut v. Austria* ügyben⁴⁶¹ született meg. A kérelmező, az *Otto-Preminger-Institut* egy Innsbruckban alapított (mágn)egyesület volt, amely a nagyközönség számára a *Das Liebeskonzil* (Mennyei Tanács) című film hat előadásból álló bemutatóját hirdette

---

⁴⁵⁹ [1991] 1 QB 429.; [1991] 1 All ER 306, DC.

⁴⁶⁰ Choudhury v. the United Kingdom, application no. 17349/90., admissibility decision.

⁴⁶¹ Application no. 13470/87., 1994. szeptember 20-i ítélet.

meg. A film egy 1894-es színdarab alapján készült, amelynek szerzőjét már akkor bíróság elé állították blaszfémia vádjával. A filmben Isten egy szenilis vénember, Jézus pedig mentálisan sérült, ráadásul furcsa vonzalmat érez anyja iránt. A filmben Isten, a Sátán, Jézus és Szűz Mária megegyeznek, hogy a világot megbüntetik oly módon, hogy nemi úton terjedő betegséget bocsátanak rá. Az eseményről a kérelmező hírlevelet készített, amelyet 2700 tagja részére továbbított, valamint autók szélvédőjére tűzött, és amelyben szerepelt az a figyelmeztetés, hogy a tiroli mozgóképtörvény értelmében 17 éven aluliak a filmet nem tekinthetik meg. A helyi újságban is megjelent a film bemutatójának helye és időpontja. Az Innsbrucki Római Katolikus Egyházmegye kérésére az ügyész még a film bemutatását megelőzően „vallási tanok becsmérése miatt” büntetőeljárását kezdeményezett az egyesület vezetője ellen. A film megtekintését követően az ügyész indítványozta a kópia elkobzását, az osztrák médiatörvény 36. §-a értelmében. Az Innsbrucki Regionális Bíróság döntésének eredményeképpen a nyilvános vetítésekre nem kerülhetett sor. A tartományi bíróság ítélete értelmében a művészet szabadsága korlátait képezik az Alkotmányban garantált jogok és szabadságok (ilyen a vallás és meggyőződés szabadsága is), másodsorban a toleranciára épülő emberi együttélés alapvető formája, és végül a kirívó és extrém jogsértések esetén a mások érdekeinek jog általi védelme. A kérelmező az egyezmény 10. cikke által védett szólásszabadságának megsértése miatt az Európai Jogok Emberi Bíróságához fordult, a bíróság pedig 6-3 szavazati arány mellett megállapította, hogy a kérelmező joga nem sérült az állami bíróság döntése által.

A bíróság rámutatott arra, hogy az egyezmény 9. cikke által védett gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadság a demokratikus társadalom alapját képezi (47. bek.). Akik úgy döntenek, hogy gyakorolják vallási meggyőződésük kinyilvánításának szabadságát, függetlenül attól, hogy vallási többség vagy kisebbség tagjaiként tesznek-e így, ésszerűen nem várhatják el, hogy minden kritika alól mentesüljenek, így el kell fogadniuk, hogy mások elutasítják az ő vallásos nézeteiket, és tőrniük kell az azzal szemben ellenséges nézetek terjesztését is (47.

bek.). A döntésben hivatkozott *Kokkinakis v. Greece* ügyben⁴⁶² hozott ítéletben – nem a blaszfémia korlátozásának összefüggésében – a bíróság kimondta, hogy az állam jogosan dönthet úgy, hogy lépéseket tesz bizonyos magatartásformák korlátozása céljából, amennyiben azokat mások gondolat-, lelkiismeret- és vallásszabadságának tiszteletben tartásával összeegyeztethetetlennek ítéli (47. bek.).

A kérelemben kifogásolt intézkedés az osztrák büntető törvénykönyv azon szakaszán alapult, mely előírja a vallásos tisztelet tárgyát képező tárgyak elleni olyan magatartások tilalmát, amelyek „jogos felháborodást” váltanak ki. A strasbourgi bíróság elfogadta azt, hogy a kifogásolt intézkedés az egyezmény 10. cikk (2) bekezdéséből levezethető legitim célból történt, „mások jogainak védelme” érdekében (48. bek.).

A bíróság hivatkozott saját joggyakorlatára, mely szerint a szólásszabadság a demokratikus társadalmak egyik legfontosabb alapja, az egyén fejlődésének egyik nélkülözhetetlen feltétele. Ez nemcsak a kedvező, ártalmatlan vagy közömbös információra vonatkozik, hanem azokra is, amelyek sértőek, sokkolóak vagy zavaróak (49. bek.).⁴⁶³ A szólásszabadság gyakorlása ugyanakkor kötelezettségekkel és felelősséggel (*duties and responsibilities*) jár. Ezek közül az egyik – a vallásos meggyőződésekkel összefüggésben – az az általános követelmény, hogy amennyire csak lehetséges, kerülendő a valóság tárgyával kapcsolatban a mások számára indokolatlanul sértő (*gratuitously offensive*) kifejezések (49. bek.). Elviekben tehát bizonyos demokratikus társadalmakban szükségesnek tűnhet a vallási tisztelet tárgyával szembeni „nem megfelelő” támadások szankcionálása, vagy akár megelőzése, azzal a feltétellel, hogy a korlátozás az elérni kívánt jogos céllal arányos (49. bek.).

Az erkölcsi kérdésekhez hasonlóan, Európában nem lehet azonosítani egységes megközelítéseket a vallás társadalmon belüli jelen-

---

⁴⁶² Application no. 14307/88., 1993. május 25-i ítélet.

⁴⁶³ Idézve a *Handyside v. the United Kingdom*-ügy (application no. 5493/72., 1976. december 7-i ítélet) indokolását.

tóságát illetően, az még egyetlen országon belül is eltérő lehet. Nem lehet átfogó definíciót alkotni arra vonatkozóan, hogy mi minősül a szólásszabadság megengedhető korlátozásának akkor, ha a vélemény mások vallásos érzülete ellen irányul. Ezek okán az állami szervek rendelkeznek bizonyos mozgástérrel arra vonatkozóan, hogy szükség van-e ilyen korlátozásra, és ha igen, az milyen mértékű legyen (50. bek.). E mérlegelési jogkör azonban nem korlátlan, alkalmazása tárgya az egyezmény szempontjából való (Strasbourg általi) ellenőrzésnek, amelynek terjedelme az eset körülményeihez igazodik (50. bek.).

A bíróság megjegyezte, hogy bár a moziba való bejutás belépti díj megfizetéséhez és életkorhoz kötött volt, a filmet széles körben reklámozták, így tárgya és tartalma elegendő nyilvánosságot kapott ahhoz, hogy annak természete ismert legyen; „megfelelően nyilvános” volt ahhoz, hogy sérelmet okozzon (54. bek.). Az ügyben az egyezmény által védett két szabadságjog ütközik, egyrészt a kérelmező joga ahhoz, hogy megossza vitatott nézeteit a nyilvánossággal, közvetve pedig az érdeklődők ahhoz való joga, hogy megismerjék ezeket a nézeteket, másrészt mások joga ahhoz, hogy vallásszabadságukat tiszteletben tartsák. Ebben a helyzetben tekintettel kell lenni az állami hatóságokat megillető mozgástérre, akiknek egy demokratikus társadalomban kötelessége a társadalom egészének az érdekét szem előtt tartani (55. bek.)

A bíróság nem tudott eltekinteni attól a ténytől, hogy a tiroliak döntő többsége római katolikus vallású. A film lefoglalásával az osztrák hatóságok a régió vallási békéje megőrzésének biztosítása érdekében cselekedtek, és hogy megelőzzék azt, hogy egyes emberek úgy érezzék, a vallási meggyőződésük indokolatlan és sértő támadásoknak van kitéve. Az eset összes körülményét tekintetbe véve, a bíróság megítélése szerint nem lehet úgy tekinteni, hogy az osztrák hatóságok túllépték volna a kérdésben a mérlegelési mozgástérüket (56. bek.). Ami a szankció arányosságának kérdését illeti, a 10. cikket nem lehet úgy értelmezni, mint amely tiltja az olyan tárgyak közérdekből történő elkobzását, amelyek használatát jogszerűen

tiltották meg. Bár az elkobzás végleg lehetetlenné tette, hogy a filmet Ausztriában bárhol bemutassák, a bíróság értelmezése szerint az alkalmazott eszközök az elérni kívánt célhoz képest nem voltak aránytalanok (57. bek.).

A többségi indokoláshoz három bíró közös különvéleményt fűzött, amelyben megállapították, az egyezmény nem védi a vallásos érzület védelméhez való jogot, azt nem lehet levezetni a vallásszabadság jogából sem, amely viszont – hasonlóan a szólásszabadsághoz – magában foglalja a mások vallási véleményével szemben kritikus nézetek kifejezésének jogát is. Ettől függetlenül előfordulhat olyan helyzet, amikor „szükséges a demokratikus társadalomban” határokat szabni az ilyen kritika vagy az e joggal való visszaélés nyilvános megnyilvánulásainak, ebben a különvéleményt megfogalmazók egyetértenek a többséggel (különvélemény, 6. bek.).

Ugyanakkor a filmet kis létszámú, fizető közönség előtt, egy művészmoziban tervezték bemutatni, ezért valószínűtlen, hogy a közönség soraiban olyanok lettek volna, akiket nem érdekel a film, nem tudatos döntésük eredményeképpen ülnek be rá. A közönségnek elegendő lehetősége volt arra is, hogy előzetesen tájékozódjon a film természetéről, a reklám világos információkat tartalmazott annak érdekében, hogy a vallásuk bírálataira érzékeny emberek tájékozott döntéssel távol maradhassanak tőle (különvélemény, 9. bek.). A tiroli jog szerint a filmet 17 éven aluli személyek nem tekinthették meg, a kérelmező pedig felhívta a figyelmet erre a körülményre, erre tekintettel annak veszélye, hogy olyan személy látja a filmet, akit annak tartalma sért, elenyésző (különvélemény, 10. bek.). A különvélemény szerzői nem tagadták, hogy a film bemutatása egyes tiroli lakosok vallásos érzéseit sérthette volna, de a film lefoglalása és elkobzása a jogos cél fényében nem volt arányos szankció (különvélemény, 11. bek.).

1. 2. 3. *Wingrove v. the United Kingdom*

A strasbourgi bíróság elé kerülő következő ügyben újra az Egyesült Királyság volt a bepanaszolt állam. A *Wingrove v. the United Kingdom* ügyben⁴⁶⁴ a kérelmező egy filmrendező volt, aki írta és rendezte a *Visions of Ecstasy* (Az ekstázis látomásai) című 18 perces rövidfilmet, amelyet saját bevallása szerint Avilai Szent Teréz élete és írásai ihlettek. A filmben egy apácának öltözött színésznő (Szent Terézt megjelenítve) lenge ruhában először szöveget ver saját tenyerébe, majd az abból fakadó vérrel erotikus vonaglás közepette összekeni magát. Ezután eszméletét veszti, majd a következő jelenetben a színésznő fehér selyemszalagokkal összekötve, felülről lelógatva látható, amint egy majdnem félmeztelen fekete ruhás színésznő (aki Teréz pszichéjét volt hivatott jelképezni) odakúszik hozzá, simogatni és csókolgatni kezdi. Eközben láthatjuk Terézt, aki a földön fekvő, megfeszített Jézus Krisztushoz kúszik, sebeit nyalogatja, majd lovaglópózban ráülve, erotikus csípőmozgás közben csókolgatja. A film végén megjelenő stáblistán kívül nem derül ki a néző számára, hogy a megjeleníteni kívánt személy Szent Teréz lenne, vagy hogy a másik nő az ő tudatát szimbolizálja. A filmet benyújtották a filmeket a megfelelő korhatár-besorolás szempontjából a bemutatást megelőzően minősítő testületnek (BBFC, British Board of Film Classification), mely megtiltotta forgalomba hozatalát és bemutatását. A testület a *R. v. Lemon* ügyben hozott bírósági ítéletre hivatkozott, amely alapján a *Visions of Ecstasy* is blaszfémnek, így tiltottnak minősül. *Wingrove* fellebbezett a döntés ellen, azonban másodfokon jóváhagyták a BBFC döntését.

A kérelem nyomán a strasbourgi bíróság 7-2 szavazati arány mellett megállapította, hogy a kérelmező szólásszabadsághoz fűződő joga nem sérült. A bíróság megállapította, hogy a blaszfémia meghatározására természetéből adódóan nem lehet precíz jogi fogalmat alkotni. A nemzeti hatóságoknak tehát rugalmas keretek között kell meghatározniuk, milyen esetekben tekinthető a blaszfémia bűncse-

---

⁴⁶⁴ Application no. 19/1995/525/611., 1996. november 25-i ítélet.

lekménynek (42. bek.). A döntés felidézi az Otto-Preminger-döntés érvelését, és szintén „mások jogainak” (vallásszabadságának) védelmére alapozza a tilalom megengedettségét. Megállapítja, hogy a film közzétételének előzetes megtiltására azért került sor, hogy ezzel elejét vegyék annak a várható következménynek, hogy a krisztusi történetet és etikát megértő, azzal szimpatizáló, azt támogató személyek felháborodjanak a film sértő, trágár, gyalázkodó vagy nevetséges stílusán, amellyel a témát bemutatták (48. bek.). Ahogyan arra a brit bíróságok is rámutattak, nem magát a közlést vagy a véleményt kívánja szabályozni a jog, hanem annak módját. Ahhoz, hogy a közlés büntethető legyen, a vallási érzelmek sérelmének jelentős mértékűnek kell lennie (60. bek.).

A bíróság kitért arra is, hogy a film korlátozott (például kizárólag szex-shopokban való) terjesztése nem lett volna elegendő a kívánt cél elérése érdekében, mivel az megjelenésétől kezdve többszörösíthetővé, kölcsönözhetővé, forgalomba hozhatóvá, így terjesztése a hatóságok felügyeleti jogkörétől függetlenné vált volna. Ebből következően, bár a teljes tiltás meglehetősen erős lépés volt a hatóság részéről, mégis érthető következménye volt annak, hogy a film terjesztése bűncselekményt valósítana meg (62–64. bek.).

Az egyik különvéleményt jegyző Pettiti bíró szerint az, hogy valamely cselekedet blaszfémia miatt *esetleg* büntetőjogi következményekkel járhat, nem elegendő ok arra, hogy hatósági úton megtiltsák egy könyv vagy videó terjesztését (csak akkor lehet ez megengedhető, ha bíróság megállapítja a bűncselekmény megtörténtét). De Meyer bíró pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy az állami intézkedés az ügyben „előzetes korlátozás” volt, ami már az érintett vélemény napvilágra kerülését is ellehetetleníti, és ez elfogadhatatlan. Lohmus bíró már – ezzel összhangban – cenzúrának nevezi az állami döntést.

1. 2. 4. I. A. v. Turkey

A következő eset a bíróság praxisában az I. A. v. Turkey ügy⁴⁶⁵ volt. A kérelmező tulajdonosa és vezetője a Berfin nevű kiadóvállalatnak, amely 1993 novemberében *Yasak Tümceler* („A tiltott mondatok”) című regényt egyszeri alkalommal, kétezres példányszámban kiadta. A mű a szerző filozófiai és teológiai gondolatait tartalmazta, regényes stílusban íródott. Többek között az alábbi, vitatott szövegrészt tartalmazta:

„Nézzünk csak a félelem, egyenlőtlenség és következetlenség háromszögére a Koránban; engem egy földigilisztára emlékeztet. Isten azt mondja, hogy minden szó az ő hírnökéé. E szavak egy részét ráadásul az Aisha karjai közt érzett diadalmámor inspirálta. [...] Isten hírnöke nemi közösüléssel törte meg saját börtjét, vacsora után és imádkozás előtt. Mohamed nem tiltotta meg szexuális kapcsolat létesítését halott emberrel vagy élő állattal.”

Isztambul ügyésze vádiratot nyújtott be a kérelmező ellen a büntető törvénykönyv megsértése miatt, mivel a kérelmező a könyv kiadásával megsértette „Istent, a Vallást, a Profétát és a Szent Könyvet”. Az elsőfokú bíróság a kérelmezőt kétéves börtönbüntetésre és bírság megfizetésére ítélte, a fellebbviteli bíróság az ítéletet később helybenhagyta (a bírság összege jelentéktelen volt, a szabadságvesztés-büntetés pedig átváltható volt – szintén alacsony összegű – bírságra). A kérelmező ezt követően a strasbourgi bírósághoz fordult, amely 4-3 szavazati arány mellett megállapította, hogy a bepanaszolt állam nem sértette meg a kérelmező szólásszabadsághoz való jogát.

Ahogy a korábbi döntésekben is, a bíróság ezúttal is leszögezte, hogy a szabadság gyakorlása kötelezettségekkel és felelősséggel jár, ebből fakadóan el kell kerülni a más számára indokolatlanul sértő vélemények közzétételét. Így nem tekinthető egy demokratikus államban szükségtelennek a vallási tisztelet tárgyai ellen irányuló sértő támadások szankcionálása. A vitatott könyvben egy sértő tá-

---

⁴⁶⁵ Application no. 42571/98., 2005. szeptember 13-i ítélet.

madás jelent meg az iszlám prófétája ellen, ami miatt a hívők jogosan érezték sértve magukat. A bíróság véleménye szerint ésszerűen tekinthető úgy, hogy a panaszolt intézkedést „kényszerítő társadalmi igény” alapozta meg.

A három bíró által közösen jegyzett különvélemény a könyv tényleges hatását vitatta (alacsony példányszámban adták ki és eleve csak a szöveg egy kisebb része sértő a vallásosokra nézve). Érdekes felvetés a különvéleményben, hogy eltérően ítélendő meg az állam által (hivatalból), valamint a vallási érzéseiben sértett egyén által kezdeményezett eljárás. A különvélemény szerzői utóbbit inkább elfogadnák legitim szóláskorlátozásként (az ügyben az állami szervek hivatalból jártak el). Bár a megállapított büntetés mértéke csekély volt (a szabadságvesztés pénzbüntetésre váltásával számolva), maga az elítélés ténye is aggályos, mert minden marasztaló büntető ítélet elbátortalanítja a kiadókat a nem szigorúan konformista vagy „politikailag (vagy vallásilag) korrekt” könyvek kiadásától. A bírák szerint elérkezett az idő a strasbourgi esetjog felülvizsgálatára, amely túl nagy hangsúlyt fektet a gondolatok konformitására, a sajtó szabadsága ügyében pedig túlságosan óvatos és félénk megközelítést alkalmaz.

1. 3. Az egyházak megengedett kritikája

A vallások gyalázásával, a vallási érzület megsértésének korlátozásával a fentiek alapján megengedő a strasbourgi bíróság, ugyanakkor a vallások és egyházak bírálatának, kritikájának védelmét széles körben biztosítja. Ezt példázza a *Giniewski v. France* ügyben született ítélet.⁴⁶⁶ A *Le quotidien de Paris* című újság 1994. január 4. napján megjelenő száma megjelentetett egy, a kérelmező által írt cikket „A tévedés homálya” címmel, amely „Az igazság csodája” című pápai enciklikát kritizálta. A cikk felrója az enciklikának, hogy

---

⁴⁶⁶ Application no. 64016/00., 2006. január 31-i ítélet.

a teológiai alapelvek közé helyezi az Ószövetség Újszövetségben történő beteljesedésének doktrínáját, ez utóbbi előbbre valóságának hirdetésével. A cikk szerint a doktrína magában foglalja az antiszemitizmus magvait, amelyek a holokauszt ötletét és megvalósítását támogatták. Így „a katolikusok és általában a keresztények felelősek a náci vérengzésekért”. Az Általános Szövetség a Rasszizmus Ellen és a Francia és Keresztény Identitás Tiszteletben Tartásáért (Alliance générale contre le racisme et pour le respect de l’identité française et chrétienne – AGRIF) nevezetű társulás eljárást kezdeményezett az újság kiadója és a szerző ellen arra hivatkozva, hogy a fenti cikk megjelentetésével faji szempontból rágalmazó kijelentéseket tett a keresztény közösséggel szemben, amelyet a francia sajtótörvény büntetni rendel. A bíróság megállapította a vallási közösséghez tartozás alapján történt nyilvános rágalmazás bűncselekményét, a kiadót és a kérelmezőt 6000 francia frank büntetés megfizetésére ítélte. A kérelmező fellebbezett. A párizsi fellebbviteli bíróság megsemmisítette az ítéletet, és a kérelmezőt felmentette, a Semmítőszék (*Cour de Cassation*) részben hatályon kívül helyezte a másodfokú ítéletet, és áthelyezte az ügyet az orléans-i fellebbviteli bírósághoz. Utóbbi a kérelmező vonatkozásában fenntartotta az elsőfokú ítéletet, a kérelmezőt 1 frank kártérítésre, az újabb pervittel összefüggő költségek kifizetésére, illetve egy nyilatkozat megjelentetésére kötelezte. A kérelmező, minden hazai jogorvoslat kimerítését követően az Emberi Jogok Európai Bíróságához fordult. A strasbourgi bíróság egyhangúan megállapította, hogy a francia állam megsértette az egyezmény 10. cikkét.

A bíróság megállapította, hogy a szóláskorlátozás oka a konkrét ügyben az emberek egy csoportjának a katolikus valláshoz tartozásuk miatti rágalmazástól történő megóvása (40. bek.). A cikk ugyanakkor egy széles körű és folyamatban lévő vitához, az európai zsidókkal szemben elkövetett népiirtás mögötti lehetséges okok megtárgyalásához járult hozzá. Ilyen ügyekben a szólásszabadság korlátozása csak szűk körben, alapos indokolás mellett lehetséges (50–51. bek.). A cikk nem tartalmaz támadást a vallásos hittel szem-

ben (51. bek.). Bár a megjelent szöveg tartalmazott olyan következtetéseket és mondatokat, amelyek sértőek, sokkolóak vagy zavaróak lehetnek néhány ember számára, ez önmagában nem zárja ki a szólásszabadság gyakorlását (52. bek.). A szóban forgó cikk nem volt „indokolatlanul sértő”, nem szított gyűlöletet, nem vont kétségbe világosan alátámasztott történelmi tényeket (52. bek.).

A francia bíróságok által alkalmazott érvek nem elegendőek ahhoz, hogy meggyőzzék a strasbourgi bíróságot arról, hogy a kérelmező véleménynyilvánítási szabadságának korlátozása „szükséges volt egy demokratikus társadalomban”, különösen nem tekinthető „kényszerítő társadalmi érdekek” a keresztény közösség elleni nyilvános rágalmozás vádjával történő elítélése (53. bek.). A rágalmozás bűncselekmény megállapítása tényének – súlyos büntetés kiszabása nélkül is – kétségtelenül elrettentő hatása van, így az alkalmazott szankció aránytalan.

A Klein v. Slovakia ügyben⁴⁶⁷ hasonló döntés született. 1997-ben a *Domino Efekt* című hetilapban megjelent egy cikk, melyben a szerző kemény és vulgáris hangvételben kritizálta Ján Sokol érseket, a szlovák katolikus egyház fejét, amiért az a televízióban nyilvánosan kikelt a *Larry Flynt, a provokátor* című film bemutatása és az azokhoz tartozó plakátok ellen, azok betiltását követelve (a plakáton a főszeplő egy alsóneműt viselő nő felnagyított ágyéka előtt, krisztusi pózban volt látható). A cikk megemlíti az érsek állítólagos ügynökmúltját, valamint többek között így fogalmaz: „nem értem, hogy a rendes katolikusok miért nem hagyják el az egyházat, amelyet egy ilyen ogre vezet”. Klein ellen büntetőeljárás indult, melynek során 15 000 szlovák korona pénzbüntetésre ítélték, mivel megsértette a szlovák büntető törvénykönyv azon szakaszát mely szerint „aki nyilvánosan másokat vallása vagy annak hiánya miatt becsmérel, egy évig terjedő szabadságvesztéssel sújtható”. A döntés elleni fellebbezést a kassai területi bíróság elutasította. A kérelmező ezt követően

---

⁴⁶⁷ Application no. 72208/01., 2006. október 31-i ítélet.

fordult a strasbourgi bírósághoz, amely egyhangúan megállapította, hogy az egyezmény 10. cikke az állami bíróság ítélete nyomán sérült.

A szóban forgó cikkben a szerző élesen kritizálta az érseket televíziós megszólalása miatt, az erős szavakkal kifejezett, pejoratív vélemény kizárólag az érsekre vonatkozott. A bíróság nem osztotta a szlovák bíróságok véleményét abban a tekintetben, hogy Klein kijelentései hitükre tekintettel lealacsonyították vagy lejáratták a szlovák lakosság egy részét (51. bek.). A katolikus egyház néhány tagja valóban sértőnek érezhette, hogy a kérelmező szerint az érsek nem méltó tisztségére, de elfogadja annak érvelését, mely szerint a cikk nem gátolt meg senkit abban, hogy gyakorolja hitét vagy más módon kifejezze azt, továbbá nem is gyalázta annak tartalmát (52. bek.). A fentiekből következően az említett cikk megjelentetése, vulgáris stílusa ellenére sem ütközött mások vallásszabadsághoz való jogával, így a szerző szólásszabadságának korlátozása nem szolgált nyomós társadalmi érdeket, és nem állt arányban az elérni kívánt céllal.

Még két lengyel vonatkozású döntés érdemel említést, amelyekben a kérelmezők panasza abban állt, hogy államuk nem védte meg az egyezmény 9. cikkében foglalt vallásszabadsághoz való jogukat.⁴⁶⁸ A kérelmezők azután tettek feljelentést, hogy egy lengyel hetilap, a cęstochowai Fekete Madonna és a Gyermekek képét közölte címlapján, az arcuk helyén gázmaszkkal. A kérelmezők szerint ezzel megvalósult a „vallási érzület nyilvános megsértése”-nek bűncselekménye. A lengyel nyomozhatóságok végül vádemelés nélkül zárták le az ügyet, ezt követően fordultak a panaszosok Strasbourghoz. A bíróság érdemi döntésre alkalmatlannak minősítette a kérelmet, mert úgy vélte, az állami hatóságok általi alapos nyomozás garanciát nyújtott arra, hogy a kérelmezők vallásszabadságához való joga

---

⁴⁶⁸ Dubowska v. Poland, application no. 33490/96. és Skup v. Poland, application no. 34055/96., 1997. április 18-i döntés, Kubawska & Kubalska-Holuj v. Poland, application no. 35579/97., 1997. október 22-i döntés.

védelmet kapjon, és azon döntés, amely egy ilyen ügyben a szólás-
szabadságot helyezi előtérbe, nem ellentétes az egyezményvel, így
a részes állam döntési kompetenciájába tartozik.

1. 4. A strasbourgi gyakorlat összefoglalása

Az Emberi Jogok Európai Bíróságának eddigi gyakorlatából a
következő összegző megállapítások fakadnak:

- A bíróság a blaszfémia eseteiben szélesen értelmezi az állami mérlegelés vagy mozgástér elvét, és nem törekszik arra, hogy e kérdésben általánosan követendő, egységes európai mércét határozzon meg, azaz bizonyos, a strasbourgi gyakorlat által meghatározott tág keretek között az államok szabadon dön-
tenek a blaszfémia tiltásáról vagy megengedéséről.
- Az egyes egyházak hívei nem várhatják el, hogy vallásos né-
zeteik minden kritika alól mentesüljenek, el kell tűrniük az
azokkal szemben ellenséges vélemények kifejtését is. A köz-
életi viták szabadsága széles körben védendő.
- Az előbb említett tűrési kötelezettség nem korlátlan, az álla-
mok jogosan dönthetnek úgy, hogy a mások gondolat-, lelki-
ismeret- és vallásszabadságának tiszteletben tartásával össze-
egyeztethetetlennek tekintett véleményeket korlátozzák.
- A szólásszabadság gyakorlása kötelezettségekkel és felelős-
séggel jár, ezek közül az egyik, hogy kerülendők a vallásokkal
kapcsolatban tett, a vallásokat a „vita” körén kívül gyalázó,
indokolatlanul sértő vélemények közzététele.
- A közlés vagy a vélemény tartalma önmagában nem korlátoz-
ható, csak annak módja.

2. Az egyes államok szabályozásának áttekintése

A blaszfém véleményeket változatos módon, különféle tényállások által meghatározva korlátozzák az egyes európai jogrendszerek. Ha kategorizálni szeretnénk ezen korlátozásokat, akkor két nagyobb csoportra oszthatjuk azokat:

- a blaszfémiát (vallásgyalázást) önmagában tiltó szabályozások,
- a blaszfémiát a hívek vallási érzületének megsértésére tekintettel tiltó szabályozások.

(Utóbbi esetben a törvényi tényállás része, azaz a tiltás alkalmazásának feltétele a vallási érzület megsértése, előbbi esetben önmagában a blaszfém vélemény közlése már jogellenes.)

A gyűlöletbeszéd tilalmára vonatkozó – a vallási alapú gyűlölködést valamilyen formában minden európai uniós tagállamban tiltó vagy korlátozó – szabályokat e helyütt nem tárgyaljuk. A következőkben azon államok szabályait mutatjuk be, ahol létezik törvényben előírt, kifejezett blaszfémia-korlátozás. Ez nem jelenti azt, hogy e szabályokat ténylegesen alkalmazzák is; éppenséggel általános jelenséggé vált ezen előírások egyre ritkább gyakorlati alkalmazása.

2. 1. A blaszfémia általános tilalma

Dániában büntethető az, aki nyilvánosan kigúnyolja vagy megsérti valamely vallás tételeit vagy a vallási tisztelet tárgyát. A Mohamed-karikatúrák miatt e rendelkezésre alapozva tettek feljelentést a helyi muszlim csoportok, de a bíróság az ügyben felmentő ítéletet hozott.⁴⁶⁹

Finnországban a büntető törvénykönyv 10. cikkének több mint százéves rendelkezése szerint szankcionálható, aki nyilvános isten-

---

⁴⁶⁹ Official Response by the Danish Government to the UN Special Rapporteurs. Ministry of Foreign Affairs of Denmark. 24 January 2006.

káromlást követ el, vagy a sérelemokozás céljából becsmérli vagy megszenstégteleníti azt, amit az adott egyház vagy vallási közösség szentnek tart.

Norvégiában szintén a büntető törvénykönyv (142. cikk) rendeli büntetni azt, aki szóval vagy cselekedettel nyilvánosan megsérti az országban jogszerűen szabadon gyakorolt vallás tételeit vagy tiszteletének tárgyát, vagy sértő módon megvetését fejezi ki azokkal szemben.

Az izlandi büntető törvénykönyv 125. cikke pénzbírságot és legfeljebb három hónapos börtönbüntetést helyez kilátásba azok számára, akik nyilvánosan kigúnyolják vagy megsértik az ország területén törvényesen működő vallási közösségek dogmáit vagy tiszteletének tárgyait.

A máltai büntető törvénykönyv 163. szakasza védi a római katolikus vallást mint Málta hivatalos vallását. Egytől hat hónapig terjedő szabadságvesztéssel büntethető az, aki szavakkal, mozdulatokkal, képekkel vagy más látható módon, nyomtatásban vagy anélkül nyilvánosan rágalmazza a katolikus egyházat, annak híveit, képviselőit vagy a vallási tisztelet tárgyait. A törvényt európai összehasonlításban kivételesen gyakran alkalmazzák.⁴⁷⁰

Görögországban a büntető törvénykönyv 198. szakasza szerint, aki nyilvánosan és rosszhiszeműen Istent gyalázza vagy a vallási tisztelet tárgyaival szemben tiszteletlen, bűncselekményt követ el. A 199. szakasz kifejezetten a görög ortodox egyházat és – nevesítés nélkül – más, az országban jogszerűen működő egyházakat véd a blaszfémiával szemben.

Olaszországban a büntető törvénykönyv 403. szakasza szerint a vallások nyilvános megsértése a híveivel vagy képviselőivel szembeni megvetés kifejezése által bűncselekmény. A törvény korábban csupán az „állami” (katolikus) egyház elleni blaszfémiát büntette,

---

⁴⁷⁰ 99 convicted for public blasphemy in 2012. *Maltatoday.com.mt*, 2013. április 20. http://www.maltatoday.com.mt/news/court_and_police/26215/99-convicted-for-public-blasphemy-in-2012-20130420#.VQBbgo5mrXc

az Alkotmánybíróság 2000-ben azonban e megszorítást a vallások közötti egyenlőségre hivatkozva megsemmisítette.⁴⁷¹

A svájci büntető törvénykönyv 261. szakasza szerint, aki nyilvánosan vagy közönséges módon más vallási meggyőződését, különösen Istenbe vetett hitét sértegeti vagy kigúnyolja, vagy a vallási tisztelet tárgyait meggyalázza, bűncselekményt követ el.

Franciaországban a jelenleg hatályos, 1958-as alkotmány rögzíti, hogy Franciaország laikus (szekuláris) állam, és a vallásszabadság, illetve a vallások egyenlősége az állam által garantált; 1905-ben született meg az állam és az egyház szétválasztásáról szóló törvény, amelynek megfelelően a francia közéletet a laicitás határozza meg. Ennek ellenére, Elzász és Lotaringia régiókban azonban a mai napig hatályban van a blaszfémia bűncselekményét meghatározó törvényi tényállás. A helyi büntető törvénykönyv 166. §-a börtönbüntetést helyez kilátásba arra az esetre, ha „valaki nyilvánosan gyalázkodó szavakkal Istent gyalázza, vagy nyilvánosan egy keresztény felekezet, illetve elismert vallásos közösséget gyaláz”.

2. 2. A blaszfémia korlátozása a vallásos érzület megsértésére vagy a közrend sérelmére tekintettel

Írországban az alkotmányban rögzített, és a büntetőjogra feladatot hárító rendelkezés a blaszfémia tilalma: „Az istenkáromló, lázító és erkölcstelen anyagok közlése vagy forgalmazása bűncselekménynek minősül és a törvény alapján büntetendő” (40. cikk, 6. bek.).⁴⁷²

Az alkotmány rendelkezéseinek eleget tevő szabályozás alapján blaszfémianak számít bármely vallás szent dolgaira vonatkozó témá-

---

⁴⁷¹ Silvia ANGELETTI: Blasphemy Laws and Incitement to Religious Hatred: Italian Legal Standards and Social Developments. *Religion and Human Rights*, vol. 9. (2014), 200.

⁴⁷² Írország alkotmánya. In TRÓCSÁNYI László – BADÓ Attila (szerk.): *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2005. 512.

ban nyilvánosságra hozni vagy kimondani olyan erősen bántó vagy gyalázó kijelentéseket, amelyek bármely vallás által szentnek tartott kérdésekre vonatkoznak és felháborodást okoznak az érintett hívek jelentős számában, ha a felháborodás okozása a publikáció vagy a kimondott vélemény által szándékos volt (Defamation Act 2009, 36. cikk). A 2009-ben elfogadott törvényt heves tiltakozások és kritikák érték, az addig e területen jól teljesítő Írország azonnal – a törvény elfogadása miatt, tényleges alkalmazása hiányában is – hátrább csúszott a különböző sajtószabadság-indexekben és fejmosást kapott különböző jogvédő szervezetektől.⁴⁷³ Az új törvény elfogadásával kapcsolatban előtérbe helyeződött a kérdés, melynek következtében 2013-ban alkotmányozó gyűlést hívtak össze, amelyen a többség az ír egyházak tanácsával egyetértve⁴⁷⁴ úgy döntött, a jelenlegi alkotmányos rendelkezést és az annak megfelelően elfogadott törvényt hatályon kívül kell helyezni, és helyette egy, a vallásos gyűlölet kifejeződését tiltó szabályt kell beiktatni.⁴⁷⁵ Az ír kormány úgy döntött, népszavazást kell kiírni a kérdésről, de azt valószínűleg már csak a parlamenti választások után, leghamarabb 2016-ban tartják meg.⁴⁷⁶

---

⁴⁷³ A Reporters without Borders nemzetközi civil szervezet éves sajtószabadságrangsorában 2010-ben azonnal kilenc helyet esett vissza Írország. <http://en.rsf.org/press-freedom-index-2010,1034.html>

⁴⁷⁴ The Irish Council of Churches says blasphemy reference in Constitution is 'largely obsolete'. *thejournal.ie*, 2013. november 2. <http://www.thejournal.ie/irish-council-of-churches-blasphemy-1158078-Nov2013/>

⁴⁷⁵ Blasphemy offence should be replaced in the Constitution, says Convention. *thejournal.ie*, 2013. november 3. <http://www.thejournal.ie/constitutional-convention-blasphemy-1158623-Nov2013/>

⁴⁷⁶ Taoiseach rules out blasphemy referendum. *www.rte.ie*, 2015. január 12. <http://www.rte.ie/news/2015/0112/671900-news-in-brief/>. Az ír szabályozás elemzéséről lásd Katherine A. E. JACOB: Defending Blasphemy: Exploring Religious Expression Under Ireland's Blasphemy Law. *Case Western Reserve Journal of International Law*, vol. 44. (2011), 803.; Katherine A. ROLLINSON: An Analysis of Blasphemy Legislation in Contemporary Ireland and its Effects upon Freedom of Expression in Literary and Artistic Works. *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, vol. 39. (2011), 189.

Németországban az istenkáromlás (*Gotteslästerung*) 1871 óta büntetendő cselekmény. Eredetileg a Strafgesetzbuch 166. szakasza így szólt: „aki azzal, hogy nyilvánosan szidalmazó kijelentésekkel Istent káromolja, megbotránkozást kelt, vagy aki valamelyik keresztény egyházat vagy más, az állam által elismert vallásfelekezetet vagy ezek intézményét vagy szokását nyilvánosan szidalmazza, három évig terjedő börtönnel büntetendő.”⁴⁷⁷ Ezt a rendelkezést később módosították; 1975. január 1. óta a következő törvényi rendelkezés van hatályban [§ 166. (1)–(2)]: „aki nyilvánosan vagy iratok terjesztésével mások vallási vagy világnézeti meggyőződésének tartalmát olyan módon szidalmazza, amely alkalmas arra, hogy a köznyugalmat megzavarja, három évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő. Ugyanígy büntetendő, aki nyilvánosan vagy iratok terjesztésével az országban bejegyzett egyháznak vagy más vallási közösségnek, vagy világnézeti közösségnek az intézményét vagy szokásait olyan módon szidalmazza, amely alkalmas arra, hogy a köznyugalmat megzavarja.” A 166. §-ból az istenkáromlás mint önálló tényállás eltűnt, a gyalázkodás mellé viszont a korlátozás szükséges feltételeként bekerült a köznyugalom megzavarására való alkalmasság.

Az osztrák büntető törvénykönyv védi a polgárok vallási szféráját. A törvény 188. §-a büntetni rendeli a vallási tanok becsmérlését, meggyalázását (*Herabwürdigung religiöser Lehren*), a 189. §-a pedig a vallásgyakorlás megzavarását (*Störung einer Religionsübung*). A törvény szerint, aki jogos felháborodást keltve nyilvánosan becsmérl, illetve kigúnyolja az országban bejegyzett egyház vagy vallási közösség által tisztelt személyt vagy tárgyat, illetve egy ilyen egyház vagy vallásos közösség dogmáját, jogosan gyakorolt szertartását vagy működő intézményét, bűncselekményt követ el. E rendelkezés alapján 2014 decemberében a linzi tartományi törvényszék 3 hónap

---

⁴⁷⁷ Thomas FUCHS: *StGB Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871 – Historisch-synoptische Edition 1871–2009*. Mannheim, 2010. 792. <http://lexetius.com/leges/StGB/Inhalt;jsessionid=1j9iabjrw9qe91q3p2aemd9md6?0>

szabadságvesztésre és 5300 euró pénzbírság megfizetésére kötelezett egy nőt, aki két alkalommal is pornográf felvételeket készített egy templomban.⁴⁷⁸

Liechtenstein büntető törvénykönyve (188. cikk) tiltja a vallási tisztelet tárgyát képező személy vagy tárgy, szertartás, vagy jogszerűen működő vallási intézmény nyilvános séртеgetését vagy kigúnyolását, ha olyan módon történik, amely jogos felháborodást kelt.

Spanyolországban a büntető törvénykönyv 525. szakasza tiltja a vallásos érzület megsértését, a hittételek, nyilvános szertartások vagy a hívek becsmélését. A rendelkezés – Európában kivételes módon – a vallási meggyőződés hiányát is védi, az e hiány miatt másokkal szembeni becsmélés is tiltott.⁴⁷⁹

A ciprusi büntető törvénykönyv 138. szakasza a vallási tisztelet tárgyainak elpusztítását, megrongálását és megbecstelenítését tiltja, ha a vallás hívei megsértésének szándékával vagy gondatlanul, a valószínűsíthető sérelembe belenyugodva történik. A 141. szakasz büntetni rendeli a vallásos érzület megsértésének szándékával ki-mondott szavakat, kiadott hangokat, az e céllal tett mozdulatokat, vagy a híveket sértő tárgyak elhelyezését is. A 142. szakasz a vallási meggyőződés nyilvános megsértését tartalmazó könyvek, röpiratok, cikkek, levelek kiadását tiltja, ha a vallás rágalalmazásának szándékával vagy a hívek felháborításának, megsértésének szándékával történik.

Csehországban a büntető törvénykönyv 198. szakasza tiltja az állampolgárok csoportjainak – többek között – vallása vagy vallás-talansága miatti becsmélését.

A lengyel büntető törvénykönyv 196. szakasza védi a vallásos érzületet, így büntetni rendeli azt, aki a vallási tisztelet tárgyának vagy a szertartás helyszínének nyilvános becsmélése által megsérti.

---

⁴⁷⁸ Pornodreh in Kirche bei Linz: Drei Monate bedingt als Strafe. *Kath.net*, 2014. december 11. <http://www.kath.net/news/48660>

⁴⁷⁹ Santiago Canamares ARRIBAS: Religious Freedom and Freedom of Expression in Spain. *Religion and Human Rights*, vol. 9., issue 2–3. (2014), 217–218.

Angliában – ahogyan azt korábban már említettük –, 2008-ban törölték el az istenkáromlás *common law* bűncselekményét. Hollandiában szintén a közelmúltban, 2013 decemberében törölték a büntető törvénykönyvből azt a rendelkezést, amely büntetni rendelte a blaszfémiát (147. szakasz).

2. 3. *Blaszfémia-tilalom az Európán kívüli, a nyugati jogrendszerekhez tartozó államokban*

Az Egyesült Államok szólásszabadság-joga általában véve nem tilalmazza a blaszfémiát. Ahogyan Harry Kalven, az Első Alkotmánykiegészítés joggyakorlatának egyik első nagy rendszerezője mondta, az istenkáromlás és az „eretnek” nézetek szabadsága „az érinthetetlen konszenzus” része.⁴⁸⁰ Ezt a konszenzust szentesítette az 1940-es *Cantwell v. Connecticut* döntés.⁴⁸¹ A vádlott, Jehova egyik tanúja egy hangfelvételt játszott le a nyílt utcán, egy katolikus többségű városrészben, amely a katolikus egyházat támadta. A béke megzavarása miatti elítélést a Legfelső Bíróság megsemmisítette, és egyben kimondta, hogy a fizikai erőszak veszélyének hiányában, a pusztá becsmélés, sértés nem büntethető, sem akkor, ha az valamely vallási meggyőződést sért meg, sem akkor, ha közéleti vita során hangzik el. A Legfelső Bíróság egy másik fontos döntésében egy istenkáromlás miatt betiltott film ügyében döntött – szintén egyhangúan – úgy, hogy az államnak nem feladata az egyes vallási doktrínák elleni valódi vagy annak vélt támadások elhárítása.⁴⁸²

Mindennek ellenére 6 amerikai tagállamban még mindig hatályban vannak a blaszfémiára vonatkozó tilalmak, olyan régi büntetőjogi szabályok, amelyek általában egyértelműen a keresztény

---

⁴⁸⁰ Harry KALVEN Jr.: *A Worthy Tradition: Freedom of Speech in America*. New York, Harper and Row Publishers, 1988. 6–7.

⁴⁸¹ 310 U.S. 296 (1940).

⁴⁸² *Joseph Burstyn, Inc. v. Wilson*, 343 U.S. 495, 505 (1952).

felekezetek védelmét szolgálva, az Istennel, a Szentlélekkel, a Szentírással szembeni gyalázkodást, káromkodást, Isten létének vagy a teremtésnek a tagadását tilalmazzák.⁴⁸³

Kanadában büntetőjogi tilalom (Criminal Code, 296. cikk) vonatkozik a blaszfémia (vallásnyilvánító rágalmazásra, *blasphemous libel*), de igen ritkán kerül bíróság elé ilyen ügy. Az évek során számos kampány indult a szabályozás megváltoztatására, azonban egyik sem járt sikerrel.⁴⁸⁴

Új-Zélandon az 1961-es büntető törvénykönyv szerint tiltott a vallásnyilvánító rágalmazás elkövetése, de szintén nem alkalmazzák a szabályt a gyakorlatban.

Ausztráliában általános, szövetségi szintű blaszfémia-törvény nem létezik, de egy tilalom fennmaradt, amely kizárja, hogy a hajóknak istenkáromló elnevezést adjanak.⁴⁸⁵ Ausztrália államai közül Tasmaniában még mindig a büntető törvénykönyv (119. cikk) tiltja a vallásnyilvánítást.

2. 4. A magyar szabályozás

A „káromkodás” (értsd: istenkáromlás) a feudális és az újkori magyar büntetőjogban is tiltott volt.⁴⁸⁶ Az első modern magyar büntető törvénykönyv, a Csemegi-kódex 1878-ban büntetni rendelte azt, aki „Isten ellen intézett gyalázó kifejezések által közbotrányt okoz”

---

⁴⁸³ Massachusetts General Laws, 36. cikk; Michigan Penal Code (1931), 750.102., 750.103.; Oklahoma Statutes, §21.901., 21.902.; South Carolina Code of Laws, § 16-17-520.; Wyoming Statutes, § 1-29-106.; Pennsylvania Code §17.5.

⁴⁸⁴ JEREMY PATRICK: Canadian Blasphemy Law in Context: Press, Legislative, and Public Reactions. *Annual Survey of International and Comparative Law*, vol. XVI. (2010), 129.

⁴⁸⁵ Reg 21., section 2(d) of the Shipping Registration Regulations 1981.

⁴⁸⁶ MEZEY Barna: A káromkodás bűncselekménye a feudális büntetőjogban. In MEZEY Barna – DUNAY Pál (szerk.): *Fiatal oktatók műhelytanulmányai* 8. Budapest, ELTE ÁJK, 1985.; MEZEY Barna: A káromkodás (blaszfémia) a XVII–XVIII. század büntető jogszabályaiban. *Jogtörténeti Szemle*, 1986/1. 56.

(190. §). A magyar jogrendszer ma már kifejezett blaszfémia-tilalmat nem tartalmaz, de egyes szabályok mégis relevánsak lehetnek e kérdésben. A Büntető törvénykönyv (2012. évi C. törvény) „az emberi méltóság és egyes alapvető jogok elleni bűncselekmények” című fejezetében tiltja a lelkiismereti és vallásszabadság megsértését (215. §): „Aki mást *a*) lelkiismereti szabadságában erőszakkal vagy fenyegetéssel korlátoz, *b*) vallásának szabad gyakorlásában erőszakkal vagy fenyegetéssel akadályoz, bűntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.” E rendelkezés alapján (a korábbi, 1978-as Btk. 174/A. §-ában található, azonos tartalmú tilalomnak megfelelően) a Legfelsőbb Bíróság e bűncselekmény elkövetését alapította meg, amikor a vádlott egy (debreceni úrnapi) körmenet alkalmával az abban részt vevők közé hajtott autójával, és őket pisztollyal fenyegette arra az esetre, ha továbbhaladását nem biztosítják (EBH1999. 2 és BH1999. 292).

Úgyszintén tilos a vallási tisztelet tárgyának vagy a vallási szertartás végzésére szolgáló épületnek a megsemmisítése vagy rongálása (a rongálás bűncselekményének minősített esete, 371. §). A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről szóló 2012. évi II. törvény (188. §) alapján szankcionálható az, „aki templomban vagy vallásgyakorlásra rendelt más helyen nyilvánosan botrányt okoz, illetve a vallási tisztelet tárgyát vagy a szertartások végzésére szolgáló tárgyat a szertartásokra rendelt helyiségben vagy azon kívül meggyaláz, szabálysértést követ el”. Ez a rendelkezés lényegében az egykor a Csemegi-kódex 191. §-a által tiltott magatartás szabálysértési tényállássá szelídülése.

Közös e rendelkezésekben, hogy nem a véleményt magát, hanem annak sajátos kifejezési módjait tiltják, így bár alkalmazásuk által közvetve nem elképzelhetetlen a blaszfémiával szembeni állami fellépés, általános, a vélemény tartalma alapján korlátozó blaszfémia-tilalomnak nem minősülnek.

3. A blaszfémia korlátozása vagy szabadsága? *Elvi megfontolások*

3. 1. *Túl a szólásszabadságon: a blaszfémia által felvetett kérdések*

A blaszfémia kérdése iránti figyelem intenzitása erősen megnőtt a „dán karikatúrák” esetét követően. 2005. szeptember 30-án a *Jyllands Posten* című dán napilap 12 karikatúrát közölt Mohamed prófétáról. Ezt megelőzően a lap kulturális rovatát szerkesztő Flemming Rose tudomására jutott, hogy egy dán író gyerekek számára készülő, Mohamed prófétáról szóló könyvéhez nem talált olyan művészt, aki illusztrációt készített volna Mohamedről. Rose felkarolta az ügyet és felkért 40 művészt, hogy készítsenek rajzokat. Bő egy héttel később a dán Iszlám Társaság koppenhágai tüntetésén nyilvános bocsánatkérést és a kormányzat beavatkozását követelte, napokkal később két karikatúrista halálos fenyegetést kapott. Az ügy további eszkalálódása után, 2006 januárjában megkezdődött a dán termékek bojkottja a muszlim országokban. Január 31-én a *Jyllands Posten* bocsánatot kért, ez azonban már kevés volt az indulatok elfojtására. Gázában fegyveresek megtámadták az EU egyik irodáját, illetve bombafenygetés érkezett egy koppenhágai és egy aarhusi szerkesztőségi épület ellen. Február elején Jakartában a dán nagykövetséget 150 demonstráló rohmozta meg, Szíria fővárosában, Damaszkuszban a dán és a norvég követséget felgyújtották, a bejrúti dán nagykövetség szintén a tűz martalékává lett. Ugyanekkor a teheráni osztrák nagykövetséget tüntetők támadták meg, mindeközben Pakisztánban a muszlim orvosok bojkottálták a Dániából, Norvégiából, Franciaországból, Németországból és Svájcból származó gyógyszereket. Az iszlám államokban európai országok zászlóit égették el. Február 8-án Afganisztánban 4 demonstrálót lelőttek, másnap Libanonban 250 000, javarészt békés tüntető vonult fel. Február 10-én a teheráni francia nagykövetséget megtámadták, Szíriából a dán követségi alkalmazottakat pedig visszahívták. Egy héttel később 11 ember

vesztette életét a líbiai olasz követség előtti tüntetés közben kitört zavargásokban.

2012 júliusában került fel a YouTube online videomegosztóra az *Innocence of Muslims* (A muszlimok ártatlansága) című film előzetese. A 13 perces videó szövegét lefordították arabra, és annak több jelentét bemutatták az egyiptomi televízióban is. A film Mohamed prófétát és a muszlim vallást gúnyolta ki, a prófétát nőcsábász, hataloméhes gyilkosnak mutatta be, aki nőket és gyermekeket rabol el a Korán nevében. Ezt követően Kairóban, majd más muszlim országokban is tüntetések szerveződtek. Líbiában az amerikai nagykövetséget felgyújtották, az összecsapásokban négy követségi alkalmazott – köztük a nagykövet – életét veszítette. Bagdadban öngyilkos mérnyelő robbantott fel egy autót a nyugati követségek közelében, itt hét ember veszítette életét. Pakisztánban ugyan letiltották a videó hozzáférhetőségét, az ország legnagyobb városában, Karacsiban mégis tüntetésekre került sor, ahol megrohamozták az amerikai nagykövetséget. Jemenben a nagykövet kiutasítását követelték, az azerbajdzsáni Bakuban pedig szintén a nagykövetség előtt tüntettek. Kabulban, Afganisztán fővárosában zászlókat égettek, autókat gyújtottak fel és halált kiáltottak az Egyesült Államokra. Tunéziában és Szudánban is hasonlóan erőszakos módon tiltakoztak, a német nagykövetséget felgyújtották.

A *Charlie Hebdo* francia lap neve 2006-ban vált világszerte ismertté, amikor a *Jyllands Posten*-ben megjelent karikatúrákat a *Charlie Hebdo* is közölte, melléve saját rajzait is. A muszlim vallást sértő karikatúrák sorozatos közzététele miatt 2011 novemberében támadás érte a lap irodáját, illetve weboldalát. Az épületre Molotov-koktélt dobtak, a honlapot hackerek elsötétítették. 2012. szeptember 19-én ismételen Mohamed prófétát ábrázoló karikatúrák jelentek meg a lapban, melynek hatására ismét hackertámadás érte a lap weboldalát. A szerkesztőség tagjai folyamatos fenyegetések között végezték munkájukat, de nem voltak hajlandók alább adni a lap provokatív stílusából. 2015. január 7-én két géppisztollyal felfegyverzett muzulmán férfi benyomult a lap szerkesztőségébe, és 12 embert (köz-

tük a szerkesztőséget védő két rendőrt) megölt, továbbiakat pedig megsebesített. A tragédia nyomán Európa-szerte fellángolt a vita a bevándorlás, a kultúrák egymás mellett élése, a társadalmi integráció és a szólásszabadság megfelelő határai kérdéseiben.

A *Charlie Hebdo* szerkesztősége elleni brutális támadás a szólásszabadság szempontjából nem tekinthető egy új világ kezdetének. A tragédia mégis képes lehet arra, hogy egy új megközelítés kiindulópontjának tűnjön fel utóbb, ha abból az eddig nem tapasztalt jelenségből, amikor európaiakat Európában mészárolnak le azért, mert szólásszabadságukat gyakorolták, az európai államok olyan következtetéseket vonnak le, amelyből eddigi politikájuk megváltozása következik (legtöbbször azon jóslat szokott elhangozni, mely szerint a gyilkosságok a szólásszabadság korlátozásához vezetnek majd; ezzel egyelőre korai riogatni, éppúgy következhet belőle a bevándorlási politika újragondolása, vagy akár a szólásszabadság alapjainak további megerősítése is).

Az első, ösztönös sajtóreakciókból az a felfogás rajzolódott ki, hogy a *Charlie Hebdo* elleni merénylet nem pusztán a megölt újságírókat, karikaturistákat, hanem egyenesen az európai kultúra elpusztítását célozta. Így nyilatkozott a *New York Times* aznapi véleménycikke,⁴⁸⁷ éppúgy, mint a magyar online sajtó jelentős része.⁴⁸⁸ A kultúrák háborújának, civilizációk összecsapásának a felvetése a karikatúraügyek kapcsán szintén nem új jelenség, a dán karikatúrák idején széles körben jelentek meg ezzel kapcsolatos álláspontok, amelyek szerint az európai szabadság végét jelentheti az európai értékeket csorbító, a terrorizmusnak tett engedmények.⁴⁸⁹

---

⁴⁸⁷ The Charlie Hebdo Massacre in Paris (by the Editorial Board). *New York Times*, 2015. január 7. http://www.nytimes.com/2015/01/08/opinion/the-charlie-hebdo-massacre-in-paris.html?_r=0

⁴⁸⁸ Egy példa: Szily László: Ez volt Európa 9/11-e, innentől már semmi sem lesz ugyanaz. *Cink.hu*, 2015. január 7. <http://cink.hu/ez-volt-europa-9-11-e-innentol-mar-semmi-sem-lesz-ugya-1677984281>

⁴⁸⁹ Pl. SAJÓ András: Mít is akarunk védeni? *Beszélő*, 2006. március, 11. évf., 3. szám.

Mások, mint például Wildmann János teológus a kölcsönös toleranciát, a kultúrák békés egymás mellett élését hirdette a *Charlie Hebdo*-ügy utáni, Magyarországon is folyó vitákban:

„... amit nekünk egy ember megölése jelent, azt jelenti egy muszlimnak Mohamed meggyalázása: legfőbb értékének, identitásának megtámadását. Megtehetjük, hogy figyelmen kívül hagyjuk ezt a tényt, és azt mondjuk, hogy mindenki fogadja el a mi értékrendünket, de mi van, ha mások is ezt mondják a magukéről? [...] Akkor háború van: Charlie gyilkolja Mohamedet a maga módján, és Mohamed gyilkolja Charlie-t a maga módján. Az egyre valószínűbb és kiteljesedő háború elkerülése felé vezető első lépés ezért egymás legfelsőbb értékének elfogadása, ami nem zárja ki egymás tisztességes bírálatát, de kizárja a másik alapvető értéke elleni háborút. A véleménynyilvánítás szabadságának ez szab korlátot.”⁴⁹⁰

Függetlenül attól, melyik megközelítést fogadjuk el, Európa helyzete valóban rendkívül kockázatos: ha a kultúrák háborúja zajlik, és az Európába beengedett muszlimokat ennek keretében „meg kell fékezni”, akkor milyen módon tudjuk biztosítani számukra az európai kultúra egyik alapját képező egyenlő emberi jogokat? Ha az iszlám radikalizmussal szemben fellépünk (félretéve az emberi jogok egyenlőségének dogmáját), az azt jelenti, hogy számukra nem biztosítjuk például a teljes vallás- és szólásszabadságot. Ha ilyen erős kivételt teszünk, akkor nem károsítjuk-e az „európai értékeket”? Ha nem teszünk, veszélybe sodorjuk-e magunkat, védtelenül hagyva mindazt, ami számunkra fontos? Ha pedig visszalépünk az iszlám terroristák kedve szerint (és mondjuk, megtiltjuk a *Charlie Hebdo*-féle karikatúrák közlését), akkor tudunk-e ilyen áron biztonságot venni, megőrizve szabadságunk maradékát?

---

⁴⁹⁰ A Charlie Hebdót a katolikus egyház is beperelte. *Origo.hu*, 2015. január 9. <http://www.origo.hu/nagyvilag/20150109-nem-valik-muszlimellenesse-az-egyhaz.html>

A blaszfémia kapcsán felvethető kérdések köre ráadásul ennél is összetettebb. A vita valójában nem kizárólag, sőt Európa legtöbb részén – a látszat ellenére – nem is feltétlenül elsősorban a „muszlim radikalizmus” és az „európai értékek” összecsapásról szól, hanem legalább annyira a kereszténység *versus* szekularizáció (állami semlegesség) vitáról. Különösen élesen merül ez fel a laicizmus őshazájában, Franciaországban, ezért ugyan tragikus jelkép a *Charlie Hebdo* elleni merénylet, de a lap mint jelenség, annak társadalmi megítélése, hatóságok általi kezelése mégsem alkalmas az európai szintű, általánosító következtetések levonására.

Az Európa Tanács miniszteri bizottsága egy héttel a *Charlie Hebdo* gyilkosságok után nyilatkozatban ítélte el „az iszonyatos tettet”, a demokrácia elleni „közvetlen támadásnak” minősítve azt.⁴⁹¹ Ugyanakkor teljesen véletlenül a gyilkosságok napján, január 7-én a nemzetközi szervezet másik szerve, a Parlamenti Közgyűlés a keresztényekkel szembeni intolerancia és diszkrimináció elleni küzdelemre hívta fel az európai államokat.⁴⁹² A határozat a vallásgyakorláshoz való „ésszerű alkalmazkodás” (*reasonable accommodation*) elősegítését kéri az államoktól. Mint az időben egybeeső két európai tanácsi dokumentum is mutatja, a vallások közéletben való jelenlétének problémája Európában nem szűkíthető le az iszlám által jelentett nehézségek kezelésére.

Robert Kahn amerikai jogtudós azt állapítja meg, hogy a konzervatív iszlámtól való európai félelem részben Európa saját szekuláris identitásához kapcsolódó zavartságából fakad („*Europe’s uneasiness about its secular identity*”).⁴⁹³ Ebből az is következik, hogy az iszlám

---

⁴⁹¹ Declaration by the Committee of Ministers on the recent attacks in Paris (Adopted by the Committee of Ministers on 14 January 2015 at the 1216th meeting of the Ministers’ Deputies).

⁴⁹² Tackling intolerance and discrimination in Europe with a special focus on Christians. Resolution 2036 (2015) of the Parliamentary Assembly.

⁴⁹³ Robert A. KAHN: The Danish Cartoon Controversy and the Rhetoric of Libertarian Regret. *University of Miami International & Comparative Law Review*, vol. 16. (2009), 151., 178.

legerősebb európai védelmezői keresztény vallási konzervatívok lesznek⁴⁹⁴ – hiszen a *Charlie Hebdo*-ügyben, a vallásokat kivétel nélkül támadó karikatúrákat illetően valamennyi vallás „sorsközösségbe” került. Neville Cox is arra a következtetésre jut, hogy a blaszfémia korlátozása körüli vitában végső soron a szekuláris nyugati társadalmak vallásokkal szembeni ellenérzése kerül napvilágra, mivel a vallási erkölcs már nem elengedhetetlen eleme a közösségi (társadalmi) erkölcsnek (*public morality*).⁴⁹⁵ Ross Douthat, a *New York Times* publicistája is kiemeli, hogy a kereszténység elleni támadások ugyanúgy a populáris kultúra és a média részei, mint az iszlám elleniek⁴⁹⁶ (ezt ő arra hozza érvként, hogy az iszlám hívei nem részesülnek hátrányos megkülönböztetésben már vallások híveihez képest).

Ha innen nézzük tehát, akkor valamennyi vallás hívei állnak szemben a szekuláris Európával, még akkor is, ha a szembenállás mértéke és intenzitása természetesen vallásonként, közösségenként jelentősen eltér. A keresztények meghatározó többsége nem kívánná a szekuláris Európa felszámolását, az állam és az egyházak közötti falak lebontását, de egy kicsivel több tiszteletet a vallásának szívesen kapna. A radikális iszlám egyes hívei feltehetően nem bánnák a jelenlegi Európa eltűnését. A keresztény toleranciát követel az iszlám hívei számára, az iszlám egyes hívei a keresztényeket is készséggel kiirtanák, ha tehetnék.

A vallások társadalmi szerepén és kezelésén túl pedig itt van a szólásszabadság saját magában is éppen eléggé súlyos kérdése. Mint Sajó András leszögezi, a szólásszabadság „a demokratikus identitás, az európai (nyugati) kultúra része. [...] ...nem létezhet nyugati iden-

---

⁴⁹⁴ Uo.

⁴⁹⁵ Neville Cox: *Blasphemy, Holocaust Denial, and the Control of Profoundly Unacceptable Speech*. *The American Journal of Comparative Law*, vol. 62. (2014), 739., 756–759.

⁴⁹⁶ „Blasphemy Revisited” by Ross Douthat, *New York Times*, opinion pages, 2015. január 14.

titás szólásszabadság nélkül.”⁴⁹⁷ Ugyanakkor – tehetjük hozzá – a méltóság tisztelete, a tolerancia, egymás megbecsülése ugyanúgy az európai kultúra alapjai közé tartozik, mint a szólásszabadság. Az egyes államok, ha ezek az értékek és a szólásszabadság egymással ütközik, különböző módokon és eredménnyel határozzák meg azok egyensúlyát. Ezért fest torz képet az, aki úgy véli: „Pannónia nem Franciaország, nem a voltaire-i hagyományokon (*Écrasez l’infâme*) alapuló vallásellenesség és a szabad szatíra hazája”,⁴⁹⁸ mert Európa más részei sem azok, azaz nincs a szólásszabadság kérdéseiben homogenitás (ilyen értelemben a forradalmi eszméket követő Franciaország nem modellértékű Európa számára).

Azon felfogásnak tehát, amely szerint a szólásszabadság *bármely* vélemény védelmét jelenti a korlátozással szemben, nem áll kapcsolatban a realitásokkal, hiszen (1) a szólásszabadságnak mindenhol vannak (ésszerű, indokolt és a jogrendszer lassú fejlődése során formálódó) törvényi korlátai, (2) a vallások véleményekkel szembeni védelme nem lenne eleve ellentétes az – emberi méltóságot is kiemelt értéként kezelő – „európai kultúra” alapeszményeivel (illetve azok összességével, egybegyűrt masszájával, hiszen ez a kultúra eleve sokszínű, és egymást is tagadó értékek egyensúlyából, kölcsönös elismeréséből fakad, továbbá közös alapjai mellett is országonként el- eltér).

Lehet-e igazságtartalom azon jajkiáltásban, miszerint ha engedünk a muszlimoknak, oda az európai kultúra? A kérdésfeltevés nyilván erősen szónoki és hatásvadász. Világos, hogy ha a merényletek hatására Európa erőteljesen visszavesz a szólásszabadság védelmének mértékéből, azt a terroristák joggal tarthatják győzelemnek, és törhetik a fejüket azon, hogy melyik európai értéket kíséreljék

---

⁴⁹⁷ SAJÓ András: *Szólásszabadság a lelki finomság korában*. In NÓTÁRI Tamás (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára*. Szeged, Lectum, 2010. 356.

⁴⁹⁸ En Hongrie, on n’est pas Charlie (anarki), *444.hu*, 2015. január 10., <http://444.hu/2015/01/10/en-hongrie-on-nest-pas-charlie/>

meg következőként kiradírozni. De ha eltekintünk ettől az aktuális politikai megfontolástól, hátralépünk, és csak a kérdéssel magával foglalkozunk, akkor nehezen állíthatjuk, hogy a vallási meggyőződés szólásszabadsággal szembeni védelme (elvi alapon, és nem a *Charlie Hebdo*-ügy fénytörésében) az európai kultúra vállalhatatlan veszteségét jelentené. Elvégre az esetleges szóláskorlátozás által védett kereszténység (illetve, még egyszer: általában véve az emberi méltóság védelme) is elválaszthatatlanul része annak.

Miről vitázik az, aki a blaszfémia korlátozhatóságát vizsgálja egy demokratikus társadalomban? Sokféle kérdés érintett e problémakör által: a szólásszabadságon túl az állam és az egyházak viszonya, a bevándorlás, multikulturalizmus, a különböző kultúrák egymás mellett élése, végső soron Európa jövője. Nehéz csak egyiket kiemelni és nem szólni a többiről, nekünk most mégis le kell szűkítenünk a vizsgálatot a szólásszabadság kérdéseire – arra, hogy miként illeszkedik a blaszfémia megengedése vagy éppen tiltása a szólásszabadság európai rendszerébe, filozófiájába. Ezzel a szűkítéssel előidézük azt a veszélyt, hogy végül nem a *legfontosabb* kérdésekről fogunk beszélni, de ha a kultúrák háborúját,⁴⁹⁹ vagy a bevándorlás szükséges mértékét is vizsgálnánk a blaszfémia megengedettsége mellett, az áttekintés szükségszerűen beláthatatlanul széles perspektívájúvá, és így a tárgyalt kérdések sokféleségétől függően egyre cseppfolyósabbá válna. De nem becsülhetjük le a kizárólag szólásszabadság alapú megközelítés fontosságát sem: a szólásszabadság ugyanis európai szimbólum, a felvilágosodás és a szabad, liberális, nyugati társadalmak jelképe. Azaz, a szólásszabadság-jogi kérdések önmagukban való vizsgálata is szükséges és fontos hozzájárulás az Európa jövőjéről szóló diskurzushoz.

---

⁴⁹⁹ Samuel P. HUNTINGTON: *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest, Európa, 2005.

3. 2. A blaszfémia fogalma

A blaszfémia korlátozásának kérdéseiről folyó vitában nem lenne haszontalan, ha pontosan meg lehetne határozni az alkalmazott fogalom körvonalait. De ez nehezen lehetséges, egyrészt az európai jogrendszerek sokfélesége, másrészt a blaszfémia mint szólásszabadság-jogi korlát jelentőségének csökkenése miatt. Ráadásul a fogalom az évszázadok alatt jelentősen át is alakult, modern kori tartalma pedig nem tudott adaptálódni az iszlám jelentette legújabb fenyegetéshez, így a blaszfémia most lényegében azt jelenti, amit a szó mindenkori használója arról éppen gondol.

Ez persze némileg túlzás, fel is villantunk itt néhányat a lehetséges blaszfémia-fogalmak közül. Az angol jog egyik ősatyja, William Blackstone a 18. században így határozta meg azt: „A blaszfémia a Mindenható létének tagadása vagy gondviselése, vagy a megváltó Krisztusra vonatkozóan mondott arcátlan gyalázkodások.”⁵⁰⁰

Ez a szigorú megközelítés – amely lényegében nem hagyott teret a kereszténység bírálatának sem – jelentősen enyhült az évszázadok során. A 20. század közepén az angol jog szerint „Minden publikáció blaszfém, amely valamely megvető, becsmérő, trágár vagy nevetséges tartalmat hordoz Istennel, Jézus Krisztussal, a Bibliával vagy az anglikán egyház szabályaival kapcsolatban, ahogyan azokat törvény meghatározza. Nem minősül blaszfémnek a keresztény vallással szembeni ellenséges beszéd vagy publikált vélemény, vagy Isten létének tagadása, ha a publikáció megfelelő és mérsékelt nyelven megfogalmazott. A teszt a tantételek támogatásának modorával, és nem a tételek tartalmával kapcsolatban alkalmazandó.”⁵⁰¹ A korábbi

---

⁵⁰⁰ „Blasphemy against the Almighty is denying his being or providence, or uttering contumelious reproaches on our Savior Christ.” William BLACKSTONE: *Commentaries on the Laws of England*. London, Cavendish, 2001., vol. 4., ch. 4., 46. (első kiadás: 1765–1769).

⁵⁰¹ „Every publication is said to be blasphemous which contains any contemptuous, reviling, scurrilous or ludicrous matter relating to God, Jesus Christ, or the Bible, or the formularies of the Church of England as by law established. It is not

angol jogfelfogás tehát még a 20. században is csak a kereszténységnek (azon belül is elsősorban az anglikán egyháznak) nyújtott védelmet a blaszfémiával szemben, igaz, a korábban tiltott vélemények körét alaposan szűkítette, engedve a vallás bírálatát (ha az megfelelő stílusban hangzik el).

Az egészen friss, 2009-es ír rágalmazási törvény természetesen már tekintettel van a vallások egyenjogúságára, amikor így határozza meg a blaszfémia fogalmát: „tartalom, amely jelentősen gyalázkodó vagy sértegető olyan témák irányában, amelyeket valamely vallás szentnek tart, felháborodást keltve ezáltal az érintett vallás jelentős számú követőjének körében”.⁵⁰² Az ír törvény tehát a fogalom részének tekinti a vélemény hatását is, azaz felháborodás nélkül nem beszélhetünk blaszfémiáról (nem a fogalomhoz kapcsolódó kérdés, de fontos, hogy még önmagában egy vélemény blaszfém jellege sem elég a jogsértés megvalósulásához, ahhoz szükséges a felháborodás okozásának szándékos volta is, lásd Defamation Act 2009, 36. cikk, (2)(b)).

Egységes és tartós blaszfémia-fogalom nélkül is megállapíthatjuk, hogy mára nem tekinthetjük e körbe tartozónak a vallásokkal szemben kritikus megnyilvánulásokat, nem lehet blaszfém önmagában az, ha valaki tagadja a vallások igazságát, Isten létezését, illetve, hogy nem tehetünk különbséget az egyes vallások, egyházak között sem. Blaszfémnek tehát a valamely vallást (annak hittételeit, tisztelt személyiségeit stb.) gyalázó, sértegető, a megtámadott vallás híveit indokolatlanul sértő, megbántó véleményt tekinthetjük, azaz a blaszfémia megítélésekor kiemelt a jelentősége a véleménynyilvá-

---

blasphemous to speak or publish opinions hostile to the Christian religion, or to deny the existence of God, if the publication is couched in decent and temperate language. The test to be applied is as to the manner in which the doctrines are advocated and not as to the substance of the doctrines themselves.” Article 214 of *Stephen’s Digest of the Criminal Law*, Ninth Edition, 1950.

⁵⁰² „Matter that is grossly abusive or insulting in relation to matters held sacred by any religion, thereby causing outrage among a substantial number of the adherents of that religion.” Defamation Act 2009, §36(2)(a).

nítás stílusának, és háttérbe szorul a kritika tartalma. A kérdés tehát innentől kezdve az, hogy van-e létjogosultsága a blaszfém vélemények korlátozásának?

3. 3. Létezik olyan, hogy „a” szólásszabadság?

Mielőtt azonban a blaszfémia lehetséges korlátozási szempontjait vizsgálalnánk, célszerű egy rövid kitérőt tenni a szólásszabadság alapjaihoz. A szólásszabadság vizsgálatakor a kiindulópontunkként szolgáló alapvetés a közéleti vita és kritika erőteljes védelme. Bárhol is gondolkodunk a blaszfémiáról, nem vitathatjuk, hogy fontos közéleti kérdésekben az egyes véleményeknek kiemelt védelmet kell nyújtani. Ennek hiányában nem működhet a demokratikus rend, nem válik a hatalmat gyakorlók köre bírálhatóvá, tevékenységük vizsgálhatóvá, átláthatóvá. Akármelyik igazolását is fogadjuk el a szólásszabadságnak, az igazságot akarjuk megtalálni⁵⁰³ vagy a demokratikus társadalmi berendezkedés működéséhez kívánunk általa hozzájárulni,⁵⁰⁴ vagy az egyén autonómiája, önkiteljesedése felől közelítve tartjuk védendőnek e jogot,⁵⁰⁵ a közéleti vitákat érintő vélemények védelme mindenképpen elengedhetetlen. Azt is mondhatjuk, hogy ha a közéleti vitát aránytalanul korlátozzuk, lényegében felszámoljuk a szólásszabadságot. A vallások kérdése, a vallások társadalmi szerepe, a világegyetem fő rendező elvének a keresése, az azokról folyó viták egészen biztosan a legfontosabb közéleti témák közül valók. Ebből pedig az következik, hogy a blaszfémia

---

⁵⁰³ John MILTON: *Areopagitica*. In *Areopagitica and other political writings*. Indianapolis, Liberty Fund, 1999. 2–51.; John Stuart MILL: *A szabadságról*. Budapest, Századvég, 1994.

⁵⁰⁴ Alexander MEIKLEJOHN: *Free Speech and its Relation to Self-government*. New York, Harper, 1948.

⁵⁰⁵ Edwin C. BAKER: *Human Liberty and Freedom of Speech*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1989.

korlátozása már eleve csak kivételes esetnek számíthat, a vélelem egy, a vallást érintő vélemény védelme mellett szól.

Feltehetjük a kérdést, hogy például egy Krisztussal folytatott szexuális együttlétről fantáziáló apáca ábrázolása (Wingrove-ügy) mennyiben fontos a közéleti vita, a demokratikus nyilvánosság szempontjából? Egyelőre elkerülve azt a kérdést, mely szerint a konkrét ügyet helyesen döntötte-e el a strasbourgi bíróság, általánosságban megállapítható, hogy a vallásosokat sértő vélemények védelme is az általánosan egyenlő emberi státuszából (méltóságából) fakad. A szólásszabadság egyik alapvetése, hogy mindenki számára azonos jogokat kell biztosítani a nyilvános vitában való részvételre és a közös döntések befolyásolására.⁵⁰⁶ Senkit nem lehet kirekeszteni a nyilvánosság fórumairól azért, mert valaki másnak (akár sokaknak, vagy akár a többségnek) nem tetszik az, amit mond.⁵⁰⁷ Robert Post szerint nemcsak az egyenlő méltóság elismerése, hanem az államrend működése is kockán forog e kérdés megválaszolásakor: „amennyiben az állam meggátolja, hogy a polgárok részt vegyenek a közbeszédben [...], az állam elveszíti demokratikus legitimitációját ezen polgárai szemében, mivel ekkor megakadályozza őket abban, hogy megkíséreljék a közvéleményt saját nézeteikkel összhangban alakítani”.⁵⁰⁸

Ez nem azt jelenti, hogy minden (sértő, bántó) vélemény védett, mert az előbbi elv alól vannak kivételek, nem is csekély számban (legkézzelfoghatóbb a közösségeket sértő gyűlöletbeszéd, vagy az egyén autonómiáját, integritását, társadalmi státuszát védő személyiségi jogok biztosítása), de e kivételek köre tetszőlegesen és önkényesen nem bővíthető, a további szóláskorlátozásoknak indo-

---

⁵⁰⁶ John Hart ELY: *Democracy and Distrust. A Theory of Judicial Review*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1981. 105–125. Ronald DWORKIN: *Freedom's Law. The Moral Reading of the American Constitution*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1996. 199–202.

⁵⁰⁷ Ilias TRISPIOTIS: The Duty to Respect Religious Feelings: Insights from European Human Rights Law. *Columbia Journal of European Law*, vol. 19. (2013), 499., 512.

⁵⁰⁸ Robert POST: Szólásszabadság és vallás. *Beszélő*, 2006. június, 11. évf., 6. szám.

koltnak és arányosnak kell lennie. Szintén nem vezethet a fenti elv alkalmazása arra, hogy a cselekvés ugyanúgy védett lenne, mint a „szólás”. Több európai országban például a közösségek gyalázása (gyűlöletkeltés, uszítás nélkül) nem tiltott, de ugyanezen közösségek tagjainak megfosztási kísérlete jogaik gyakorlásának tényleges lehetőségétől (a verbális vagy írásos vélemény cselekvésbe fordulása) természetesen tilos.

A közéleti vita szabadságát érintő, és a *Charlie Hebdo*-mészárlás ismeretében nagyon is releváns amerikai eset, a már több mint negyedszázados *Hustler Magazine* v. Falwell ügy⁵⁰⁹ előzményeként a *Hustler* című erotikus magazinban megjelent egy karikatúra, amely az akkoriban népszerű Campari-hirdetéseket torzította el sajátos tartalommal. Ezek a hirdetések eredeti formájukban – „finom” kétértelműséggel – arról adtak hírt, hogy kinek milyen volt „az első” (ti. a Campari likőr fogyasztásához fűződő első élménye). A *Hustler* karikatúráján Jerry Falwell protestáns prédikátor, televíziós személyiség, a Moral Majority (Morális Többség) nevű mozgalom vezéralakja szerepelt, akinek a rajz alapján „az első” élménye a kerti árnyékszéken, teljesen részegen, a saját édesanyjával esett meg. Egy apró betűs felirat a lap alján tudatta az olvasóval, hogy paródiáról van szó.

A tiszteletes sikertelenül perelt rágalmazásért, de a kerületi felbbiteli bíróság jelentős mértékű kártérítést ítélt meg számára „lelki szenvedés szándékos okozása” (*intentional infliction of emotional distress*) miatt. A szövetségi Legfelső Bíróság azonban – egyhangú ítéletével – megváltoztatta a döntést. A bíróság érvelése szerint hiba volna, egyben ellentétes a szólásszabadságot biztosító Első Alkotmánykiegészítéssel, ha a közéleti szereplőkkel kapcsolatos megnyilvánulások miatt jogi felelősség lenne megállapítható, pusztán mert a közlőnek szándékában állt megsérteni az illetőt, vagy mert bármely egyéb ártó szándékkal tette közzé véleményét. A sérelem és a felháborodás önmagában még nem alapozza meg a szólássza-

---

⁵⁰⁹ 485 U.S. 46 (1988).

badtság korlátozását, ez a mérce ugyanis túlságosan szubjektív, a szólásszabadság pedig ezzel szemben előnyt élvez. Amíg a felperes nem tudja bizonyítani, hogy a közzétett vélemény burkoltan hamis tényállítást is tartalmaz, a hamis tény közzététele pedig rosszhiszeműen történt – azaz annak tudatában, hogy az állítás valótlan, vagy pedig súlyos gondatlanság eredményeképpen –, a szólásszabadság nem korlátozható.⁵¹⁰

Robert Post ezen ítélet kapcsán fejtette ki hosszú tanulmányában a közéleti viták korlátozhatóságára vonatkozó koncepcióját.⁵¹¹ A szerző szerint a döntés helyes volt, mert a közéleti viták szabadságát nem szabad a pusztá sérelem és felháborodás alapján szűkíteni – ez bizonyos „udvariassági” normák kikényszerítését jelentené, amely a szabadság lényegétől idegen. A legerőteljesebb kifejezések is megengedhetők tehát egy vitában. Eric Barendt vitatkozik Posttal. Mint írja, a Post által oly fontosnak tartott közéleti vita csak akkor képes ésszerű, racionális körülmények között megvalósulni, ha bizonyos normákat betartunk. Másik érve, amely megkérdőjelezi Post igazát, hogy a szólásszabadság igazolásának azon indoka, amely elsősorban az egyén méltósága és autonómiája miatt védené a jogot, nem veszi figyelembe az ily módon széles körben védett vélemény által megsértettek méltóságát.⁵¹²

Stanley Fish is az egyensúlyhiányt nehezményezi a döntéssel kapcsolatban.⁵¹³ Álláspontja szerint az ehhez hasonló véleményekből nem olvasható ki olyan „gondolat”, amely méltó lenne a széles körű alkotmányos védelemre. A kritikának és a paródiának rendelkeznie

---

⁵¹⁰ Ezzel a washingtoni bírák a közéleti szereplők hírnév- és becsületvédelmével kapcsolatos ügyekben alkalmazandó híres New York Times v. Sullivan döntés [376 U.S. 254 (1964)] mércéjét rendelték itt is alkalmazni.

⁵¹¹ Robert C. POST: The Constitutional Concept of Public Discourse: Outrageous Opinion, Democratic Deliberation and Hustler Magazine v. Falwell. *Harvard Law Review*, vol. 103. (1990), 601.

⁵¹² BARENDT (2005) i. m. 228.

⁵¹³ Stanley FISH: *There's No Such Thing as Free Speech and It's a Good Thing, too*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1994. 120–138.

kellene valamiféle tényszerű alappal, a karikaturisták általában áldozatuk valamely valós tulajdonságát emelik és figurázzák ki. Ebben az esetben azonban a rajz nem valós eseményen alapult, még akkor sem, ha az utalás Falwell farizeus magatartására egyértelmű. Fish azzal zárja gondolatmenetét, hogy amennyiben valaki megkérdőjelezné, valóban okozott-e a vitatott karikatúra sérelmet bárkinek is, csak kérdezze meg bátran Jerry Falwell édesanyját.

Vajon a Hustler v. Falwell ügy tényállása mennyiben analóg a dán karikatúrákkal vagy a *Charlie Hebdo* rajzaival? Előbbiben egy vallási vezetőt személyében támadtak, ami lehet alapja a személyiségi jogok védelmének (bár az Egyesült Államokban végül elveszítette a pert, Európában minden bizonnyal megnyerte volna), de analógiát nehezen találhatunk, hiszen az európai rajzok nem konkrét személyt, hanem egy adott vallás képviselőit, híveit támadták. Ennek ellenére Haarscher szerint nincs ok eltérően kezelni a vallási és a politikai karikatúrákat;⁵¹⁴ ez a kijelentés ugyanakkor túlzottan általános ahhoz, hogy kezdeni tudjunk valamit vele, hiszen a korlátozás alapja nyilván nem lehet önmagában egy karikatúra tárgya, hanem csak az általa okozott sérelem mértéke. A Mohamed-karikatúrákról szólva már Post is óvatosabb, és nem zárja ki egészen a blaszfémia korlátozását (lásd 3. 5. 3.).

Térjünk vissza ahhoz a gyakran hangoztatott véleményhez, miszerint „ha engedünk a terroristáknak (azaz korlátozzuk a szólásszabadságot), a terroristák győznek”. Mint említettük, a terrorizmusra adott válaszokkal nyilván óvatosan kell bánni, és hiába íránk bele Mohamedet védendő értéként a büntető törvénykönyvekbe, ennyivel aligha tudnánk elnyerni a radikális iszlám jóindulatát. Így a *Charlie Hebdo*-tragédia utáni kiélezett helyzetben az újabb szóláskorlátozások szükségességének felvetése – a blaszfémiát jelenleg nem büntető államokban – feltehetően még jó sokáig nem lesz

---

⁵¹⁴ Guy HAARSCHER: Free Speech, Religion, and the Right to Caricature. In András SAJÓ (ed.): *Censorial Sensitivities. Free Speech and Religion in a Fundamentalist World*. Utrecht, Eleven International Publishing, 2006. 328.

időszerű. Ennek megállapítása mellett sem mehetünk el azonban szó nélkül amellett, hogy a szólásszabadság nem egységes, minden helyzetben azonos módon és mértékben védett jog. A korlátozására sokféle, eltérő – bár szerencsés esetben azonos fogalmi keretben értelmezhető, rendszerbe állítható – szabály vonatkozik. Általános európai megoldás, „egyféle szabadságtisztelet”, közös jogi válasz sincs a szólásszabadság egyes kérdéseire. Azaz a válások vagy a vallásosok védelmének szabálya – ahol létezik ilyen előírás Európában – még nem jelenti a szólásszabadság hiányát vagy megszűnését. Ettől függetlenül is, már most is létezik egy sor különféle szóláskorlátozás valamennyi európai jogrendszerben, amelyek mindegyikéről elmondható, milyen megfontolásokból és milyen mértékben korlátoz; nem tehetünk úgy, mintha a szólásszabadság egészében korlátozhatatlan lenne. Különösen jó példákat találunk a szóláskorlátozásra Franciaországban, ahol több történelmi esemény tagadása, jelentéktelen színben való feltüntetése is tiltott,⁵¹⁵ továbbá

---

⁵¹⁵ A holokauszt tagadásának szankcionálhatóságát Franciaországban az 1881 óta érvényben lévő francia sajtótörvénynek a – kezdeményezőjéről Gaysso-törvénynek nevezett – módosítása tette lehetővé 1990-ben. Ez alapján a törvény büntetni rendeli bizonyos, emberiség elleni bűntettek megtörténtének tagadását, tényeinek vitatását. A „tagadhatatlan” bűntettek listáját – a háborút követően elfogadott, a háborús bűnösök megbüntetéséről szóló londoni egyezmény alapján – a Nürnbergi Katonai Törvényszék Statútumának 6. szakasza sorolja fel, és azokra a bűntettek vonatkozik, amelyeket vagy a statútum szerinti háborús bűnösök, vagy valamely háborús bűncselekmény miatt francia, illetve nemzetközi bíróság által elítélt személyek követtek el. Érdekesképpen megjegyzendő, hogy a statútum kizárólag a háborús agresszióval összefüggő emberiség elleni bűncselekményeket vonja a törvényszék hatáskörébe, így például a németek által német állampolgárokkal szemben elkövetett bűnöket nem. Ezáltal a holokauszt bűneit is csak szűkebb körben vonták a statútum hatálya alá. A holokausztot ez alapján mindössze a háborús agresszió szörnyű következményeként láttatja a rendelkezés. A francia állam egyébként mintha kissé túllőtt volna a célon az ún. „tagadási törvények” tekintetében: 2001-ben elfogadtak egy törvényt, amely az örmények törökök általi lemészárlását népi társadalom számára ismeri el, ezzel vitathatatlan tényné emeli azt. Szintén 2001-ben született meg az ún. Taubira-törvény, amely kimondja, hogy a rabszolgaság és a feketék kereskedelme a történelem során

erős válaszadási jog létezik a médiával szemben.⁵¹⁶ Tehát még Franciaországban sem igaz, hogy a szólásszabadság olyan érték, amely (szinte) korlátozhatatlan lenne.

A terrorizmus támogatásának tilalma alapján a szólásszabadság is széles körben korlátozható, és ez egy általánosan elismert kiindulópont az európai államok számára is.⁵¹⁷ Elvi alapon nehezen vitathatjuk, hogy a terrorizmus elleni küzdelem megengedett alapja a szóláskorlátozásnak. Mégis következhet ebből abszurd eredmény, erre akadt példa közvetlenül a *Charlie Hebdo*-mészárlás után is, amikor a lapon gúnyolódó, éppen a *Charlie Hebdo* eszközeivel élő 16 éves fiút vontak eljárás alá Franciaországban. A fiú számítógépes grafikával figurázta ki a lap egyik régebbi címlapját; az eredeti rajzon egy muszlim tartott maga elé egy Koránt, amin átütött a golyó („a hit nem véd meg a vastól”), a fiú rajzán a szerkesztőség egy meggyilkolt tagja tartotta maga elé a *Charlie Hebdo* egy példányát, amelyet ugyanúgy átütött a golyó. Előbbi rajz védelmében tömegek mozdultak meg Európában, utóbbi rajz miatt eljárás alá vonták a

---

elkövetett emberiség elleni bűntettek voltak. A törvény azt is előírta, hogy e történelmi eseményeket megfelelő módon kell tanítani az iskolákban, illetve kutatni a történelem- és társadalomtudományi programok során. Végül 2005-ben jött létre azon törvény, amely a korábbi francia gyarmatokon – elsősorban Észak-Afrikában – való francia jelenlét pozitív hatásairól emlékezik meg. 2005-ben még történt egy kísérlet arra is, hogy az örmény népirtás tagadását bűncselekménnyé tegyék, de ez végül nem történt meg.

⁵¹⁶ A magyar joghoz képest jóval erőteljesebb helyreigazítási jog alapján pl. a francia jog szerint bárki kérheti a médiával szemben válaszközlemény közzétételét, aki egy rá vonatkozó, az eredeti médiatartalom alapján felismerhető, azonosítható, függetlenül attól, hogy a vele kapcsolatban közzétett információ, vélemény sérelmes-e avagy sem. A francia jog ilyen széles körben enged válaszjogot a sajtótermékek vonatkozásában, míg a médiaszolgáltatások esetében akkor teszi annak gyakorlását lehetővé, ha a véleményközlés a becsületet veszélyezteti. Lásd az 1881-es sajtótörvény 13. cikkét és a 1982. július 29-i médiatörvény 6. cikkét.

⁵¹⁷ Clive WALKER: *Terrorism Speech and Militant Democracy*. In András KOLTAY (ed.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 471–508.

fiút.⁵¹⁸ Az első benyomással ellentétben nem közvetlenül van itt szó jogi „kettős mércéről”, hiszen nem ugyanazon törvényi tényállást értelmezték a hatóságok hasonló élethelyzetekben eltérő módon (az egyik vélemény vallásgyalázás volt, ami Franciaországban tilalmazott tényállásként nem létezik, a másik a terrorizmus támogatása, ami viszont igen), de az kiderül az esetből, hogy az egyes szóláskorlátozások mércéje egyazon jogrendszeren belül is mennyire eltérhet, és végeredményben hasonló élethelyzetek, ha más és más jogszabályt alkalmazunk rájuk, eltérő következményekre vezethetnek a szóláskorlátozás szempontjából – ez pedig ebben az esetben igen szembeötlő volt. De ugyanígy említhetnénk Dieudonné M’bala M’bala humorista esetét, akit le is tartóztattak egy vicc miatt (a hatóságok szerint a 2015. január 7-én egy üzletben túszokat ejtő, a *Charlie Hebdo* mézáróseit támogató Amédy Coulibaly mellett állt ki egy Facebook-posztjában).⁵¹⁹ A két eset éles kontrasztot képezett a szólásszabadság mellett rendezett, az állami politika által is támogatott megmozdulásokkal. Ezt követően országszerte százakat vontak hasonló okokból eljárás alá, a terroristákat támogató sérelmes véleményekre a blaszfém rajzok megítélésétől eltérő jogi mércét alkalmazva.⁵²⁰

Az európai országok szólásszabadságképe eltérő, de abban közősek, hogy mindannyian eltérnek az amerikai felfogástól. Míg az Egyesült Államok jogrendszere engedi (nem tiltja, tolerálja) a közösségek megsértését, a gyűlöletkeltést, addig Európában számos idevágó tiltás ismeretes. Ugyanakkor az USA-ban a vallási fundamentalizmusra, vallási alapú gyűlöletre sem annak tiltása,

---

⁵¹⁸ Őrizetbe vettek egy 16 éves gimnazistát, mert átrajzolta a Charlie Hebdo címlapját (anarki). *444.hu*, 2015. január 22., <http://444.hu/2015/01/22/orizetbe-vettek-egy-16-eves-gimnazistat-mert-atrajzolta-a-charlie-hebdo-cimlapjat/>

⁵¹⁹ A terrorizmus dicsőítésének gyanújával tartóztatták le Dieudonné (Inkei Bence). *Cink.hu*, 2015. január 14., <http://cink.hu/a-terrorizmus-dicsoitesenek-gyanujaval-tartoztattak-le-1679406896>

⁵²⁰ Peter NOORLANDER: In Fear of Cartoons. *European Human Rights Law Review*, issue 2. (2015), 115., 121.

hanem türelmes elviselése az adekvát válasz. Azaz, a tolerancia kétirányú, a *Charlie Hebdo*-ügy tanulságaira tekintve a tolerancia nemcsak a vallásokat gyalázó rajzok, hanem maguk a vallások felé is fennáll.

Az Egyesült Államok jogrendszere szerint a vallási fundamentalizmus ellen fellépő véleményeket (mint pl. a *Charlie Hebdo*) természetesen nem szabad korlátozni, de az USA társadalmi kultúrájából az is következik, hogy nem is szükséges azonnal erőteljesen fellépni a fenyegetőnek gondolt veszélyekkel (akár pl. a vallásokkal) szemben, a szólásszabadság gyakorlása (értsd: sértő karikatúrák közzététele) által.⁵²¹ Azaz, a *Charlie Hebdo*-nak az Egyesült Államokban sincsen helye, de nem azért, mert jogilag bármilyen mértékben tiltva lenne a tevékenysége, hanem azért, mert az amerikai szólásszabadságeszme a kölcsönös toleranciára,⁵²² egymás elviselésére, a problémák közösségi és nem jogi szintű kezelésére épül. Az azonnali erőteljes, a vallási radikalizmussal szembeni reakció hiánya nem a gyengeség, hanem az erő jele.

A szólásszabadságot korlátozzuk az egyéni becsület, jó hírnév, képmás, magánélet, magántitok, személyes adatok stb. védelmében, védjük az egyes közösségeket a gyűlöletbeszédtől, holokauszttagadástól, korlátozzuk a terrorizmust támogató vagy az állami jelképekből csúfot űző véleményeket, hasonlóan a pornográfiahoz, meztelenséghez, trágársághoz stb. A szólásszabadság tehát nem monolitikus; a szólásszabadság területén egyes, rendkívül szerteágazó problémákra adott, szerencsés esetben azonos fogalmi keretben értelmezhető, rendszerbe állítható válaszokat találhatunk. Egy megfelelően működő alkotmányos rendszerben a demokratikus nyilvánosságra vonatkozó szabályok egy olyan struktúrába állít-

---

⁵²¹ KAHN i. m. (2009), 163–166.; Robert A. KAHN: Flemming Rose, the Danish Cartoon Controversy, and the new European Freedom of Speech. *California Western International Law Journal*, vol. 40. (2010), 253., 275–276.

⁵²² Lásd Lee C. BOLLINGER: *A toleráns társadalom – Korlátlan, erőteljes és szélesre nyitott*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014.

hatók, amelyek következetesen határozzák meg a szóláskorlátozás szempontjait, lehetőségeit. Természetesen ez a struktúra nem túlzottan merev (az újabb bírói, alkotmánybíróági döntések, jogszabályváltozások folyamatosan alakítják), nem ad automatikus válaszokat előre a felmerülő problémákra, és még a legkidolgozottabb szólásszabadság-hagyománnyal rendelkező államokban sem teljesen következetes és koherens. A szólásszabadságot tiszteletben tartó megközelítésnek mégis egy ilyen rendszer elérését kell céloznia. Ez a rendszerszintű szólásszabadság – amely Magyarországon még csak negyedszázada fejlődik – ugyanakkor bonyolult elhatárolási és mérlegelési kérdéseket rejt magában. Ezért, amikor „a” szólásszabadságról beszélünk, pontosítanunk kell, hogy mely kérdésre gondolunk. Önmagában a szólásszabadság fontosságának elismerése és védelmének általános szempontjai még semmilyen irányban nem döntenek el azt a kérdést, hogy egy jogrendszer korlátozhatja-e a blaszfémiát, avagy sem; egy adott jogrendszerben felállított szólásszabadság-struktúrába éppúgy beleférhet annak korlátozása is, mint a megengedése, és ebből a döntésből kiindulva még nem lehet az adott jogrendszer és az általa szabályozott nyilvánosság minőségére nézve következtetéseket levonni.

3. 4. Kaphat-e speciális védelmet a vallási meggyőződés?

Mielőtt a blaszfémia-korlátozás egyes lehetséges szempontjainak vizsgálatához érnénk, még egy kérdést fel kell vetni, miszerint kaphat-e különleges, más védendő érdekektől, értékektől eltérő, azokhoz képest erősebb – a szólásszabadságot erőteljesebben korlátozó – védelmet a vallási meggyőződés? Ha erre a kérdésre magabiztosan tudunk „nem”-mel válaszolni, akkor a blaszfémia korlátozásának elvi megalapozása elnehezül, hiszen ez esetben a korlátozás szempontjait az általános, a közéleti viták korlátozására alkalmazandó szigorú mércék szerint kell megítélni. Ha viszont igennel felelünk, úgy a korlátozás mércéje kevésbé szigorú is lehet.

Vajon elismerhető-e a vallási meggyőződés kivételezett jellege jogi értelemben, más meggyőzésekhez, az emberi személyiséget formáló más erőkhöz, értékekhez képest? Különleges-e jellegénél fogva a vallási meggyőződés? Olyan, amit lehet erősebben védeni más meggyőzésekénél, személyiségalkító jegyeknél? Ha igen, mi az a vallás, hogyan lehet meghatározni, és hogyan lehet megkülönböztetni az egyazon alapjog által védett világnézeti/lelkiismereti meggyőződéstől? E kérdések biztosan nem elsősorban jogászok válaszára várnak. A történelmi tapasztalatok azonban azt mutatják, hogy a vallási meggyőződés az egyén legintimebb, legbensőbb szférájához tartozik, személyiségét és cselekedeteit alapvetően, és a személyiség egészére kiterjedően határozza meg, itatja át létezését minden pillanatban. Az egyes személyeknél biztosan találunk olyan, más típusú meggyőzéseket, amelyek hasonló erővel hatnak az egyén életére (lehet ilyen akár a politikai meggyőződés, patriotizmus, nem vallásos világnézet stb.), de az egyének szintjétől elemelkedve, társadalmi szinten, ráadásul a történelmi időkbe visszanyúlóan létező, hasonló befolyással bíró meggyőződést nem biztosan.

Többen amellett érvelnek, hogy a vallási meggyőződés nem tér el más lelkiismereti, vagy akár politikai meggyőzésektől, a családi vagy egy sportklubhoz való kötődéstől,⁵²³ míg Neville Cox arra hívja fel a figyelmet, hogy Európa iszlámmal kapcsolatos problémája éppen a vallási meggyőződés meg nem értéséből fakad. A modern nyugati társadalmak jórészt elvesztették kapcsolódásukat a vallásokhoz, és így sokan nem értik meg, milyen szerepet játszik az egyén életében a vallási meggyőződés.⁵²⁴ Hozzátehetjük, hogy Európában ez a helyzet egy hosszú, több évszázados – máig le nem zárult – folyamat eredményeképpen állt elő. Az európai társadalmakban

---

⁵²³ Anthony ELLIS: What is Special about Religion? *Law and Philosophy*, vol. 25. (2006), 219.; Ivan HARE: Blasphemy and Incitement to Religious Hatred: Free Speech Dogma and Doctrine. In Ivan HARE – James WEINSTEIN (eds.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2009. 303.

⁵²⁴ COX i. m. 756–759.

éppen ez a lezáratlanság okozhatja a zavarodottságot: a ma élő emberek már olyan államokba születtek bele, ahol a vallás jelentősége tudatos állami politika által elősegítve jelentősen csökkent (ez a volt kommunista diktatúrákra és a szekuláris nyugati társadalmakra egyaránt igaz), a vallásgyakorló emberek száma is jóval kevesebb lett, és ezt mind az egyházak, mind a vallásos közösségek tagjai többé-kevésbé békésen tűrték. Ehhez képest mégis vannak olyanok – nem európaiak, de akár már bevándorlók Európában született leszármazottai is –, akik olyannyira fontosnak tartják a vallást, hogy ölni és halni is tudnának, sőt akarnak érte. (Tegyük most félre azt a vitát, amely arról szól, hogy mennyire lehetnek vallásosak a terroristák, és mennyiben követik hűen az iszlám vallási előírásokat azok, akik karikatúrák miatt embereket ölnek. E kérdésben nem tudunk állást foglalni, és jelen pillanatban számunkra nem is fontos, mert a választól függetlenül ezek az emberek az európai szemléző számára vallásosként, egy vallás fanatikus követőiként tűnnek fel, ami nehezen értelmezhető jelenség a szekularizált államba beleszokott európai számára.) Egy másik érvelés szerint a vallási meggyőződést azért érdemes védeni, mert a vallás a jogtól eltérő, intézményes normarendszer, amely a mindennapokban „versenyez” a (világi) jogrendszerrel; a hívőket a vallás számára biztosított különleges védelem hiánya arra kényszerítené, hogy válasszanak az állam és a vallásuk által meghatározott autoritás között, ami nemkívánatos következményekre vezet.⁵²⁵

A vallási meggyőződés eltérő kezelése ellen is felhozhatók érvek. A *Charlie Hebdo*-gyilkosságok után több helyen (pl. itt magánjellege miatt nem idézhető, Facebook-on zajló vitákban) közzétett vélemény szerint nem megengedhető valakit például a származása, testi adottságai miatt gúnyolni, mert ezekről az ember nem tehet, ezeket döntésével megváltoztatni képtelen. Ellenben a vallási meggyőződés, a hit alapvetően más: a vallásos ember választja a hitét, azaz a val-

---

⁵²⁵ Amnon REICHMAN: Criminalizing Religiously Offensive Satire: Free Speech, Human Dignity, and Comparative Law. In HARE – WEINSTEIN (eds.) i. m. 338.

lási meggyőződés tudatos, és folyamatosan megerősítendő döntés eredményeképpen létezik, amelyről a származásunkkal szemben „tehetünk”,⁵²⁶ a büntetőjog pedig nem biztosíthat védelmet a polgárok választása számára az azt becsmérő véleményekkel szemben.⁵²⁷ (Szándékosan használtuk előbb a „tehetünk” szót, amelyet e magánvitákban többen is alkalmaztak. A „tehetünk” használata akaratlanul is azt az álláspontot fejezi ki, mely szerint a vallásosság egyfajta olyan „hiba”, emberi „gyengesség” lenne, amely – némi szónoki túlzással – a sötét középkorból ered, és amelyet morális kiteljesedésünk érdekében le lehet gyúrni, el lehet hagyni. Ennek azonban az általunk felvetettekhez csak érintőlegesen van köze.)

Igaz lenne mindez? Attól függ egy személyiségjegy „ereje”, „fontossága”, hogy mennyire tudatosan vállaljuk? További kérdés: biztosan igaz – általános értelemben – a fenti, a szabad választással kapcsolatos eszmefuttatás a vallásra? A vallási meggyőződést sokan születésüktől „készen kapják”, és nem kételkednek az igazságában, legalábbis nem kerülnek olyan helyzetbe, hogy az egyházból való kilépésről döntsenek. Itt most nem a csecsemőkori keresztelekre gondolunk, hanem arra a fajta vallásosságra, ami még mindig széles körben elterjedt, amely egy kisebb helyi közösség (család) szokásain alapul, kevésbé tudatos, mintsem inkább eleve adottnak tekintett és megszokott módon követett. (Hogy ez jó vagy sem, milyen mély és megalapozott az ilyen vallásosság, és mennyiben veszi jó vagy rossz néven az ilyesfajta vallásosságot egy-egy egyház, az más kérdés, és nem érinti ezt az érvelést.) Azaz, vitatjuk azt, hogy a vallási meggyőződés minden esetben tudatos választás eredménye, ugyanakkor azt állítom, hogy védelmének szükségessége felőli döntés nem függ a „készen kapástól”, vagy a „tudatos döntéstől”. Ez a döntés azon múlik, hogy milyen erővel határozza meg a vallásos ember személyiségét, mennyire tekintjük védendőnek a vallásos ember személyiségének ezen aspektusát.

---

⁵²⁶ Lásd ezt az érvelést HAARSCHER i. m. 324.

⁵²⁷ HARE i. m. 308.

A vallási meggyőződés követése az ilyen eseteken túlmenően sem biztos, hogy szabad választás kérdése: egy hívőnek nem feltétlenül tűnik úgy, hogy lehetne más „választása” is, mint egy adott vallás követése. Itt nem a vallásgyakorlás egyes közösségekben tapasztalható társadalmi kényszerére, vagy a védelemre nem érdemes bigott vakhitre utalok: ha valaki abban hisz, hogy vallásának hittételei igazak és üdvözítőek, ráadásul az egyedül igazak és egyedül üdvözítőek, akkor – még ha tudatos keresés és választás nyomán talált is rá erre az igazságra – nem tűnik számára nagyon ésszerűnek vagy elvárhatónak más választások után nézni, más meggyőződéseket keresni, kételkedni a megtalált igazságban, vagy csak megpróbálni megszabadulni a megtalált igazságtól. A vallási meggyőződés olyan erővel határozhatja meg a hívő személyiségét, amely nem teszi értelmezhetővé számára azt a felvetést, hogy neki a hitét folyamatosan, újból és újból választani kell – megvallania, megerősíteni esetleg igen, de minek válassza ki újból, ha az már megtörtént? A hívő számára a hit nem választás kérdése.⁵²⁸ Ez természetesen nem zárja ki az egészséges kételkedés lehetőségét, a hívőt időről időre elérő elbizonytalanodást, vagy az igazságnak gondolt tételek újbóli megerősítésének szükségességét, amire John Stuart Mill is utalt. Hiszen, mint Mill állítja, ha egy nézet a folytonos vita hiányában bevett, meg nem kérdőjelezett igazsággá válik, hamarosan csupán megszokásból fogadják azt el, és halott dogmává kövül. Az igazságnak, mielőtt felismerik, nemegyszer át is kell mennie az üldöztetésen, és bár kegyes hazugság, hogy minden üldöztetés ellenére diadalmaskodik, de „az idők során mindig lesznek emberek, akik újra felfedezik [...] s annyira megerősödik, hogy már ellent tud állni az elnyomás további próbálkozásainak.”⁵²⁹ A szabad vita tehát még a felismert igazságnak is a javára szolgál.

A „tudatosan vállalt” és „születésünktől fogva adott” személyiségjegyek közötti különbségtétel annak érdekében, hogy utób-

---

⁵²⁸ Lásd erről bővebben Cox i. m. 761–763.

⁵²⁹ MILL i. m. 36–38.

biaknak (mivel azokról „nem tehetünk”) erőteljesebb védelmet adjunk, nem tűnik elvi alapon kikezdehetetlennek. A hajszínemet, labdaérzékemet, hangterjedelmemet bárki szabadon illetheti sértő megjegyzésekkel, különösebben nem zaklatna fel. Nyilván más lenne a helyzet a személyiséget alapvetően meghatározó, változhatatlan jellegzetességekkel, mint például a nemzetiség, az anyanyelv, a szexuális orientáció. De biztosan van olyan „adott” személyiségjegy (a szemem színe), amelynek sértegetése kisebb mértékű fájdalmat okoz, mint valamely „választott” személyiségjegyé (a vallásom sértegetése). Következétesen tehát ezek éles szétválasztása a blaszfémia korlátozása szempontjából nem lehetséges.⁵³⁰

Újabb lehetséges ellenérv a vallási meggyőződés eltérő kezelésével szemben, mely szerint a ma szokásosan védett társadalmi csoportok (nemzeti-etnikai kisebbségek, nemi identitás alapján szerveződő közösségek stb.) a történelem során – ellentétben például a keresztény felekezetek híveivel – nem követtek el súlyos atrocitásokat, nem gyilkoltak tömegesen embereket, illetve ettől függetlenül sem rendelkeznek akkora társadalmi befolyással (vagyonnal, oktatási, egészségügyi, szociális intézményekkel, politikai beágyazottsággal), mint az egyházak némelyike még ma is, így nem meglepő, sőt logikus, hogy ezen egyházak híveit – Európában elsősorban a keresztényeket – erős, akár bántó kritika éri.

Rowan Williams korábbi canterbury-i érsek maga is elismerte a kereszténység régi befolyását a szólásszabadság elnyomásában és a keresztények általi – más vallásokat ért – blaszfémiában:

„Legtöbbsen egyetértünk abban, hogy az egyénnel, csoportokkal vagy osztályokkal kapcsolatos lekicsinylő beszédmód azt feltételezi, hogy az érintettek nincsenek jelen. Márpedig ha nincsenek jelen, akkor nem is hallathatják a hangjukat. Lehet, hogy módjukban áll valamilyen módon reagálni, de ugyanazon a beszélgetésen belül nem alakul ki interakció közöttünk, és nem tudják elmagyarázni, hogy valójában kik is ők. A korlátlan szólásszabadság melletti érvelés kapcsán tehát az a

---

⁵³⁰ Cox i. m. 760–761.

morális kérdés merül fel, hogy olyan beszédmódra is adhat-e felhatalmazást, amely azt feltételezi, hogy a másik nincsen jelen, vagy nem rendelkezik hatalommal. Sajnos nagyon is igaz, hogy a kereszténység, több vallási hagyományhoz hasonlóan, történelme során botránnyosan rosszul kezelte az ilyen helyzeteket, és ezzel a »másikkal« (zsidókkal, muszlimokkal, eretnekekkel, hitetlenekkel) kapcsolatos sértő, leki-csinylő beszéd alapjait vetette meg, amely semmivel sem volt jobb, mint amit a mai keresztények panaszoznak fel a harcos ateistáknak.⁵³¹

Népszerű, és gyakran hangoztatott érv az is, mely szerint „Jézus Krisztust is blaszfémia miatt ítélték halálra”, azaz, a blaszfémia korlátozása esetén – ha a maihoz hasonló lehetőségek állnak a jogalkalmazók, nyomozó hatóságok rendelkezésére – a Megváltónak ma szinte lehetetlen dolga lenne, ha tanait terjeszteni kívánná. De ez a hatásosan hangzó felvetés elfedi azt, hogy amit 2000 éve Jézus Krisztus a zsidó vallásról (vagy pl. 400 éve Pázmány Péter az iszlámról és a protestánsokról) mondott, mégoly erőteljes – Pázmány esetében ma egyenesen trágárnak számító – kifejezéseket is használva, az a mai európai szólásszabadság-jogi felfogás szerint mindenképpen a vallások és egyházak megengedett kritikája kell hogy legyen. Azaz, az a fajta „gyalázkodás”, amivel Jézus például a farizeusokat illette, Európában ma általánosan megengedett véleménynyilvánításnak minősül, és a meglévő blaszfémia-korlátozások alá sem esne. Azaz, ahogy a keresztény hívek mai védelmének szükségét sem a történelemre – mások bűneire – visszatekintve kell vizsgálni, úgy a blaszfémia fogalmát, korlátozásának lehetőségeit sem a 2000 éves felfogás szerint, hanem a szólásszabadság ma ismert rendszerében, keretei között kell megítélni.

Éppenséggel a szólásszabadság filozófiájából következik, hogy az erősnek többet kell túrnie, az erőset jobban lehet bántani, a szólásszabadság gyakorlása ugyanis jellegénél fogva inkább a gyengébbet védi, kiegyenlítő szerepe folytán számára biztosít lehetőséget a

---

⁵³¹ Rowan WILLIAMS: *A hit szerepe a mai világban*. Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2014. 176–177.

nyilvános vitában való részvételre. Az ellenérv ellen hozható érv szerint azonban nem a 400 évvel ezelőtti állapotokhoz, Torquemada pribékjeihez vagy a protestánsok katolikusokkal szembeni kegyetlenkedéseéhez, régmúlt történelmi bűnökhöz, vagy akár a 19. századi erős államegyházi modellek idejéhez kell igazítani a jelenkori szabályozást, hanem a mai kor igényeinek, a ma védendő csoportoknak az azonosítása után lehet megvizsgálni a szóláskorlátozás melletti és elleni érveket. A keresztény felekezetek némelyike egyes európai országokban még mindig erős és befolyásos, illetve jelentős vagyonnal bír, de a blaszfémia korlátozásának kérdése nem ezen egyházak, felekezetek kritikákkal szembeni védelmének szükségességéről szól. Az egyház nem azonos a híveivel, az esetleges szóláskorlátozás utóbbiakat védi, akiknek a védelme pedig nem korlátozza a vitát az egyházak esetleges – múltbeli és jelenlegi – viselt dolgairól. Azaz, akármit is gondolunk a blaszfémia korlátozásáról, azt biztosan nem engedhetjük meg, hogy ne lehessen minden körülmények között írni, véleményt formálni pedofil papokról, korrupt vatikáni bankárokról, alkoholista plébánosokról stb. Az egyházak kritikája és a hívők védelme nem zárja ki egymást.

Egy újabb érv a vallási meggyőződés kiemelt kezelése ellen, mely szerint a vallásoknak, a vallási meggyőződésnek, az egyházaknak a magánszféra területén kell maradniuk. A vallásszabadság alapvetően a négy fal közötti (otthoni vagy zárt közösségbeni) vallásgyakorlás szabadsága, a magánélet része.⁵³²

„A vallások mára elfogadott kölcsönös tiszteletét az teszi lehetővé, hogy ezek a vallások – a világba kilépve – nem jelentenek sem az elfogadott társadalmi rendre, sem egymásra komolyabb veszélyt. Ez tehát nem zárja ki, hogy a hívők és nem hívők egy modernizált, szekuláris világban éljenek, ahol a vallási tételek nem rendelkeznek az élet totális meghatározásának hatalmával, legfeljebb az egyén szabad választása alapján a magánszférában működnek – ahol a magánszféra

---

⁵³² HALMAI (1994) i. m. 113–115.

határait a közfelfogás és az alkotmányos rend határozza meg. A vallás tartalmával – tekintettel ezen előfeltételek elfogadottságára – eddig nem kellett törődni a szekularizált alkotmányos államban.⁵³³

Ha tehát a hívő kimerészkedik az utcára, a közéletbe, az egyház világi befolyásra tör, akkor el kell tűrnie a blaszfémiát is; jobban teszi, ha ki sem megy, mert akkor ilyen bonyodalom sem állhat elő, illetve akkor féltő, hogy megsérti a szekuláris állam rendjét. Ezzel szemben azt gondoljuk, hogy a vallási meggyőződés, illetve az egyházak mint személyegyesítő közösségek (jogi személyek) a legtöbb vallás esetében eleve csak közéleti aktivitásuk mellett létezhetnek és válnak értelmezhetővé. Alapvető jellegzetességük, hogy – számos módon, például a vallás nyilvános gyakorlásával, a vallási megalapozottságú érvek közéletben való használatával, televíziós műsorokkal stb. – hatni kívánnak a társadalom működésére, híveket gyűjteni és megváltoztatni a világot. E jogukat, az erre tett kísérlet lehetőségeit pedig az állam biztosítja számukra, ahogyan minden vallásos és nem vallásos meggyőződés számára. A vallásgyakorlásnak természetesen van intim, másra nem tartozó része, de szükségszerűen létezik nyilvános eleme is,⁵³⁴ azaz nem minden elemében magánügy, akkénti értelmezése lényegadó elemétől fosztaná meg a vallást, és csorbítaná így a vallásszabadság mint alapjog tartalmát.

3. 5. A szóláskorlátozás lehetséges szempontjai

3. 5. 1. A vallások és az egyházak védelme a gyalázkodásokkal szemben

A vallások és az egyházak védelme a gyalázkodó, sértő véleményekkel szemben (amelyeket az angol jogi nyelv átfogóan és kicsit pontatlanul *defamation of religion*-nek, azaz „vallás rágalmazásának” nevez) a szólásszabadság kutatóinak közmegegyezése szerint nem alapozhatja meg a szóláskorlátozást. A vallások, azok történelmi

---

⁵³³ SAJÓ (2006a) i. m.

⁵³⁴ SCHANDA (2003) i. m. 33–36.

alakjai (megalapítói, szentjei, prófétái stb.) önmagukban nem kaphatnak védelmet, nem lehetnek alapjogok jogosultjai. Az egyházak mint jogi személyek ezzel szemben jogalanyok ugyan, de a szólásszabadsággal szemben, gyalázkodó, gyűlölködő kifejezések esetében csak konkrét személyek (és nem közösségek, vagy akár jogi személyként elismert személyösszességek) érdeke és védelme merülhet fel; egy közösségnek nincsenek – a jog általi elismertsége, önálló jogalanyisége ellenére sem – érzései, sajátos érzékenysége, emberi méltósága stb.

Egy egyház mint jogi személy így csak a szólásszabadság gyakorlása által közvetlenül őt ért, a jog által tiltott támadás (személyiségi jogi jogsérelem, pl. hírnévsértés) esetén válik érintetté, általában a vallásgyalázás az egyházat mint jogi személyt nem sérti. Az ENSZ évről évre – az iszlám államok nyomására – elfogadott állásfoglalásai a *defamation of religion* ellen így a szólásszabadság dogmatikája szempontjából nehezen értelmezhetőek, és sokkal inkább politikai, mintsem tényleges jogi következményekkel járó dokumentumoknak tekinthetők.⁵³⁵ A vallások védelmének nincsenek jogi alapjai a szólásszabadságra vonatkozó joganyagban, illetve a különböző állami és nemzetközi alapjog-védelmi rendszerekben, a jog az egyéneknek – adott esetben a vallások híveinek – biztosít védelmet.⁵³⁶ Ez nem volt mindig így, és mindig magától értetődő korábban, hiszen, mint ahogy arra Robert Post felhívja a figyelmet, az államnak érdeke fűződött az istenkáromlás elfojtásához;⁵³⁷ manapság azonban ez az

---

⁵³⁵ Jeroen TEMPERMAN: Freedom of Expression and Religious Sensitivities in Pluralist Societies: Facing the Challenge of Extreme Speech. *Brigham Young University Law Review*, (2011), 729.; Ariel SARI: The Danish Cartoons Row: Redrawing the Limits of the Right to Freedom of Expression? *Finnish Yearbook of International Law*, vol. XVI. (2005), 365., 392–397.

⁵³⁶ Jeroen TEMPERMAN: Istenkáromlás, vallásgyalázás és az emberi jogi előírások. *In Medias Res*, 2013/2.; Jeroen TEMPERMAN: Prohibitions of Incitement under International Law: The Case of Religion. In András KOLTAY (ed.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 459–470.

⁵³⁷ POST (2006) i. m.

érdek egyrészt megszűnt, másrészt nem lenne elégséges alapja a szóláskorlátozásnak.

Más lapra tartozik az a kérdés, hogy egy vallás vagy egyház meg-támadása, sértegetése mennyiben sérti magukat a híveket, és ez a sérelem – ha fennáll – mennyiben lehet alapja a szóláskorlátozásnak? (Erről lásd a 3. 5. 3. pontot.)

3. 5. 2. A vallásszabadság sérelme

Az Emberi Jogok Európai Bírósága a blaszfémia kérdését érintő döntéseiben folyamatosan megerősíti azon felfogását, miszerint a vallást gyalázó vélemények – bizonyos esetekben – az érintett vallás híveinek vallásszabadsághoz fűződő jogát sértik, azaz az Emberi Jogok Európai Egyezményének 10. cikke által biztosított szólásszabadság gyakorlása összeütközhet a 9. cikk által védett vallásszabadsághoz való joggal, és ebből a konfliktusból alkalmanként a vallásszabadsághoz fűződő jog kerülhet ki győztesen. A szólásszabadság gyakorlása ugyanis a 10. cikk 2. bekezdése szerint „mások jogait”, így vallásszabadságát sem sértheti. Azok a bizonyos esetek, amikor ez a helyzet előállhat, a bíróság szerint is szűken határozandók meg, a jogok ütközésekor semmiféle automatikusan alkalmazható prioritizálás, hierarchia nincsen. A szólásszabadság csak a vallásokat ért szélsőséges támadásokkor (*in extreme cases*), a vélemény indokolatlanul bántó, sértő jellege esetében korlátozható, a vallásszabadság jogának biztosítása érdekében. Török Bernát megállapítja, hogy a strasbourgi döntések csak részben alapultak ezen a megfontoláson, és az egyezményben részes államok általi szóláskorlátozásokat a bíróság sokkal inkább az egyéni érzések sérelmére, mintsem a vallásszabadság alapjoga gyakorlásának korlátozására alapozta.⁵³⁸ Ettől függetlenül is kérdés, hogy a vallásszabadsághoz való jog érintett-e egyáltalán egy blaszfém vélemény közzététele által? Jeroen Temperman meg-

---

⁵³⁸ TÖRÖK Bernát: Védhetjük-e a vallás(os)okat a blaszfémiától? In KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 199–200.

állapítása szerint nem, és ebből eredően a strasbourgi bíróság és az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának részben erre alapozott gyakorlata helytelen:

„A vallással szembeni kritika vagy gúny nem érinti automatikusan az egyének a vallás vagy meggyőződés szabadságához fűződő jogát. Az, hogy valakit érzéseiben megsért vagy megbánt egy bíráló hangvételű kiadvány vagy becsmérő jellegű cselekmény, nem jelenti az illető vallás- vagy meggyőződésbeli szabadsághoz fűződő alapvető jogának megtagadását.”⁵³⁹

Temperman szerint az állam a vallás gyakorlója számára, vallásszabadsága tekintetében azonos jogokat biztosít, a blaszfém vélemények közzétételétől függetlenül, a vallásszabadság jogának pedig nem része a vallások külső kritikáktól, támadásoktól való megóvása. Török és Temperman megközelítését el kell fogadnunk, hiszen megállapítható, hogy a blaszfémia a vallásszabadsághoz való jog egyetlen elemét (a meggyőződés szabad megválasztása, megváltoztatása, attól való elhatárolódás, a vallásgyakorlás szabadsága, vallási szertartások elvégzése, azokon való részvétel, vallási alapú vélemények nyilvános kifejtése⁵⁴⁰) sem érinti közvetlenül. Bár lehetne amellet érvelni, hogy egy, a vallást ért nyilvános kirohanás a hívőt elbátortalanítja, és a retorziótól való félelmében inkább tartózkodik vallása gyakorlásától, ez nem változtat azon, hogy e jogot az állam számára biztosítja. (A gyűlölködő vélemények káros hatásai a közösségi elleni gyűlöletkeltés, uszítás bűncselekményének keretei között kezelhetők, megelőzhetők, külön blaszfémia-korlátozásra nincs szükség.)

Érezzük, hogy a vallásgyalázó vélemények sokkal inkább hozzájárulhatnak az egyéni sérelemokozáshoz, mintsem az alapjoggyakorlás korlátozásához. Attól, hogy néhány gúnyolódó karikatúra megjelenik akár Jézusról, akár Mohamed prófétáról, senki nem vonja

---

⁵³⁹ TEMPERMAN (2013) i. m. 287–288.

⁵⁴⁰ SCHANDA (2012) i. m. 25–40.

kétségbe és nem korlátozza sem a keresztények, sem a muszlimok azon jogát, hogy vallásukat, vallásszabadsághoz fűződő jogukat szabadon gyakorolhassák.

El tudunk képzelni olyan esetet, amikor a vélemény kifejtése ténylegesen érinti a vallásszabadság gyakorlását. Ezeket azonban a szólásszabadság szempontjából nem szoktuk „véleménynek” tekinteni és védeni. Azon esetekről van szó, amikor a „vélemény” cselekvésbe csap át. A vallásgyakorlás akadályozásának minősül, és semmiképpen nem lehet védett vélemény, ha valaki felgyújt egy templomot, vagy ha autóval behajt az úrnapi körmenetbe (ahogyan az az EBH1999. 2 és BH1999. 292 sz. legfelsőbb bírósági döntés alapjául szolgáló esetben megtörtént). A jog (a vallásszabadság) biztosítása nem jelenti a jog gyakorlójával szembeni türelem, megértés, elfogadás állam általi biztosítását is.

3. 5. 3. Az egyéni (közösségi) érzékenység, a vallásos érzület védelme

Kezdjük a klasszikusokkal: „minden gondolat izgatás” (Oliver Wendell Holmes).⁵⁴¹ Azaz, nagyon óvatosan kell bánni a szólás korlátozásával, mert nincs olyan – kifejtésre érdemes – gondolat, ami valakit ne sértene, ne bántana meg. Laski, a liberális panteon tagja azt írja egy helyütt, hogy „semmi rokonszenvet nem érzek azok iránt, akik szellemi kielégülést lelnek mások vallásos érzéseinek durva megsértésében. De nem támogatom az ilyen megnyilvánulások hivatalos tilalmát sem. A történelem ugyanis megtanított rá, hogy jóformán nincs olyan nézet, amelyet vallásos emberek bizonyos körülmények között ne tekinthetnének istenkáromlásnak...”⁵⁴² John Stuart Mill meglátását már korábban felidéztük, mely szerint ha egy nézet a folytonos vita hiányában bevett, meg nem kérdőjelezett igazsággá válik, hamarosan halott dogmává kövül. A szabad vita tehát még a

---

⁵⁴¹ „Every idea is an incitement”, O. W. Holmes, *Gitlow v. New York* 268 U.S. 652 (1925), dissenting opinion.

⁵⁴² Harold J. LASKI: A szellem szabadsága. In LUDASSY Mária (szerk.): *Az angolszász liberalizmus klasszikusai II.* Budapest, Atlantisz, 1992. 14.

felismert igazságnak, vagy az igazságot hirdető, az igazság meghatározását saját maga monopóliumává tenni kívánó vallásoknak is a javára szolgál, még akkor is, ha esetleg ténylegesen „igazuk van”, azaz híveiknek elvben nem kellene tovább kutatniuk az igazságot.⁵⁴³

A *Charlie Hebdo*-tragédia kapcsán sokszor emlegették az egyébként is gyakran idézett, Voltaire szájába adott mondást: „Nem értek egyet azzal, amit mond, de halálomig védelmezni fogom azon jogát, hogy kimondja”.⁵⁴⁴ Ez lenne vajon ténylegesen a szólásszabadság „aranszabálya” (ahogyan a deáki maxima: „Hazudni nem szabad!” minden médiatörvények kívánatos egymondatos helyettesítője)? A mai jogrendszerek számára E. B. Hall krealmánya valószínűleg nem értelmezhető, hiszen a szóláskorlátozás szükségességének megítélésekor a vizsgálandó szempont nem az „egyet nem értés”-ből fakadó, a korlátozást előírányzó következmények megengedettsége vagy elfogadhatatlansága, hanem a Milltől eredő ún. „ártalomelv”, mely alapján a szólásszabadság szükséges korlátja ott húzódik, ahol a vélemény kifejtése másoknak kárt (ártalmat) okoz.⁵⁴⁵

Védett szólás-e a szándékos sértés (*insulting, offensive speech*), a szándékos provokáció, a közéleti vitában érdemben részt nem vevő – részt venni nem kívánó – gyalázkodás? (Tehát nem a fenyegetés, nem az izgatás, nem az uszítás, nem a gyűlöletkeltés, azok korlátozhatósága levezethető a szólásszabadság általános elveiből, azon belül pedig az ártalomelvből is.) A Handyside-ügy⁵⁴⁶ sokszor idézett tétele szerint önmagában a szólás sokkoló, sértő, zavaró (*shocking, offending*,

---

⁵⁴³ MILL i. m. 36–38.

⁵⁴⁴ Voltaire soha nem mondott ilyesmit, a kedvelt idézet egy róla és kortársairól szóló, 1906-ban megjelent könyvből származik. Az idézet eredeti forrása E. Beatrice HALL (Stephen G. TALLENTYRE álnéven írt) *The Friends of Voltaire* (London, Smith, Elder, 1906) c. könyve, 198–199.

⁵⁴⁵ Frederick SCHAUER: John Stuart Mill A szabadságról című műve első és második fejezetének kapcsolatáról. In Frederick SCHAUER: *A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok*. Szerk.: Koltay András. Budapest, Wolters Kluwer, 2014.

⁵⁴⁶ Application no. 5493/72., 1976. december 7-i ítélet.

disturbing) jellege nem alapozza meg a szóláskorlátozás lehetőségét. Ebből levezethető, hogy a hívőket sértő, zavaró, vallásukkal szembeni vélemények nem korlátozhatók. Ezzel az axiomatikus tétellel kapcsolatban két problémát fedezhetünk fel: az ítélettel egyenértékű források (más strasbourgi ítéletek, pl. az Otto-Preminger-Institut-döntés és az azt követő, hasonló tárgyban született újabb ítéletek) egyértelműen cáfolják azt, hogy az *offensive speech* általában véve védett volna – hiszen védik a hívők jogát a sértő vélemények által előidézett sérelemtől való mentességre –, bármennyire is erre következtethetnénk a Handyside-ügy indokolásának idézett, kiragadott részletéből. Önmagában sem a Handyside-, sem pedig az Otto-Preminger-ítélet nem magasabb rendű forrás. A blaszfémian túl a sértések korlátozása más, a szólásszabadság számára fontos területeken is megengedett, ilyen például a rágalmazási-becsületsértési jog,⁵⁴⁷ valamint a különféle gyűlöletbeszéd-korlátozások.⁵⁴⁸ Az idézett tételnek részben maga a Handyside-döntés is ellentmond, hiszen az ügyben végül a strasbourgi bíróság az offenzív tartalom ellenében ítélt.⁵⁴⁹

---

⁵⁴⁷ *Lingens v. Austria* ügyben, application no. 12/1984/84/131. 1986. június 24-i ítélet, *Oberschlick v. Austria* No. 1., application no. 11662/85. 1991. május 23-i ítélet, *Castells v. Spain*, application no. 11798/85. 1992. április 23-i ítélet.

⁵⁴⁸ *Jersild v. Denmark* ügy, application no. 15890/89. 1994. szeptember 23-i ítélet, *Incal v. Turkey*, application no. 22678/93, 1998. június 9-i ítélet, *Karatas v. Turkey*, application no. 23168/94, 1999. július 8-i ítélet, *Vejdeland and others v. Sweden*, application no. 1813/07. 2012. február 9-i ítélet.

⁵⁴⁹ Egy gyermekeknek szóló könyv kiadója, Richard Handyside ellen folyt eljárás az Egyesült Királyságban, mert a mű megsértette a már elemzett 1959-es, obscén kiadványokról szóló törvényt. A *Little Red Schoolbook* fellelhető példányaít az angol hatóságok elkobozták. A pornográfia, abortusz, homoszexualitás egyes kérdéseit tárgyaló részekben obscén kifejezéseket is találtak, ezen felül a könyv nem tekintette törvényellenesnek a hasis fogyasztását, a 16 évnél fiatalabb lányokkal folytatott szexuális kapcsolatot, amely magatartásokat az angol jog egyébként tiltotta. Úgy szólt az állatokkal folytatott szexuális tevékenységről, hogy nem ítélte el azt; alkalmas volt arra, hogy rontsa a tanárok és a diákok viszonyát; a gyermekek önmegvalósítását mindenek (értsd: a törvények) feletti értéknek tekintette. A kérelmező Handyside szerint az elkobzás és megsem-

Egyes érvek szerint a *Charlie Hebdo* csak a bigott vallási fanatikusokon viccelődött, ezért értelmetlen „a muszlimok”, „a zsidók” vagy „a keresztények” vallási érzékenységének sérelmére hivatkozni (ahol fát vágnak, ott hullik a forgács, azaz ahol a fundamentalistákat támadják, ott lesznek járulékos veszteségek, jelen esetben a „nem fundamentalista” hívők érzékenysége). Kérdés azonban, hogy lehet-e különbséget tenni a sértés „célpontjai” között úgy, ha a vallás alapjait, hőseit támadjuk, amelyek közösek a szélsőséges „fundamentalisták” és mindenki más (tisztességes, mérsékelt vallásgyakorló) esetében is? Elvárható-e, hogy mindenki megfelelően értse a sértő véleményt, és ne lássa meg benne saját sérelmét?

Egy másik, a *Charlie Hebdo*-gyilkosságok után hangoztatott érv szerint a sértő véleményektől való távolságtartás a megfelelő válasz a sértésre, illetve a megfelelő eszköz a sérelem elkerülésére.⁵⁵⁰ Egyszerűbben: „ha nem olvasod, nem zavarhat, nem sérthet”. De ennek az érvek az ereje megkérdőjelezhető – az internetes gondo-

---

misítés megsértette az egyezmény 10. cikkét. A strasbourgi döntés leszögezi, hogy önmagában a szólás sokkoló, felháborító, zavaró jellege nem alapozza meg a korlátozás lehetőségét, ha valamely, az egyezmény által védett érdek nem sérül; a 10. cikk (2) bekezdése azonban a közérkölcsvédelemben lehetővé teszi a szólásszabadság korlátozását. A strasbourgi bíróság nem definiálta a közérkölcsvédelem fogalmát, vizsgálatának középpontjába a demokratikus társadalomban való szükségességet helyezte. Megállapítása szerint – egységes európai mérce hiányában – nem dönthet ebben a kérdésben a tagállamok helyett, így az erkölcsi alapú korlátozások tekintetében azok e kérdésben is (hasonlóan a gyűlölködő kifejezések vagy a blaszfémia esetéhez) meglehetősen széles, bár nem korlátlan mozgásteret élveznek. Ugyanakkor a bíróság az alapjogvédelem közös minimumát azért igyekszik betartani. Maga a vitatott könyv egyébként javarészt tényeknek minősülő információkat tartalmaz, de szerepelnek benne olyan kifejezések, amelyeket a kiskorúak korai és ártalmas tapasztalatok szerzésére való felbujtásként értelmezhetnek, vagy egyenesen törvénysértések elkövetésére buzdítanak; a bíróság tehát nem állapította meg az egyezmény megsértését.

⁵⁵⁰ BALAVÁNY György: A legerősebb érv a Charlie-vitában? *hvg.hu*, 2015. január 20. http://hvg.hu/velemenynyuzsog/20150120_A_legerosebb_erv_a_Charlievitaban

latközlés világában nemigen lehet elkerülni a sérelem bekövetkezését, a gyalázkodásról való tudomásszerzést, csak ha valaki elvégzi magát a külvilágtól. A sértő online tartalmak esetében nemigen lehet félrefordítani a fejünket, amelynek lehetősége a régi, klasszikus érv volt a televíziós-rádiós és a nyomtatott sajtóbeli tartalmak szabályozásában található eltérések mellett (a sajtóban az olvasó maga választ, hogy mit olvas, mibe lapoz bele, a televízió esetében akarata ellenére is szembesülhet számára vagy kiskorú gyermeke számára sérelmes tartalmakkal⁵⁵¹). A sérelmes tartalomról akkor is tudomást szerzünk, részletes leírások, másolatok formájában, ha kifejezetten el is akarjuk azokat kerülni, a nyomtatott sajtóban megjelent tartalmakat azonnal beszkennek, digitálisan terjesztik, a zsebünkben lévő készülékek által egy gombnyomással elérhetjük őket, hiába tartózkodunk attól, hogy az újságnál belelapozunk az adott sajtótermékbe. Erre lehet azt mondani, hogy aki viszont kimerészkedik a szabad világba, rendelkezik internetkapcsolattal, az új tömegkommunikációs eszközökhöz való hozzáféréssel, és nem habozik használni azt, az viselje az ezzel járó személyes sérelmek kárát, kockázatát. Török szerint a lehetséges és arányos megoldás a blaszfém vélemények elkerülhetőségének biztosítása a jogrendszer által, azaz annak előírása, hogy a hívők számára legyen lehetőség ne szembesülni ezen, számukra sérelmes véleményekkel.

„Arra [...] senki nem tarthat jogosan igényt, hogy ne kelljen azzal a tudattal élnie, hogy valakik valahol az ő vallását gúnyoló kifejezésekkel élnek. Olyan szabályozás kialakítása válik tehát indokolhatóvá ezen a ponton, amely biztosítja a hívőknek, hogy – ha szeretnének, akkor – kitérjenek az ilyen vélemények, kifejezések elől. Egy ilyen szabályozás az esetek döntő többségében nem is tilalomként vagy tartalmi

---

⁵⁵¹ Eric BARENDT: *Broadcasting Law. A Comparative Study*. Oxford, Clarendon Press, 1995. 2. kiad.

korlátozásként jelenne meg, hanem sokkal inkább a szólásszabadság gyakorlásának tömegkommunikációs eszközök szerint változó formai követelményeként.⁵⁵²

Abban azonban nem lehet vita, hogy a hívőknek biztosan nincs joguk ahhoz, hogy megkímélődjenek azon pusztai információtól is, mely szerint valaki, valahol az ő vallásukat sértegette, bántotta. Nem vitatva e megközelítés abbéli sikerét, hogy ésszerű és elvi megalapozottságú, a szólásszabadság általános elveivel koherens egyensúlyt állítson fel a vallási érzület és a szólásszabadság védelme között, nehezen látom ezt a gyakorlatban kivitelezhetőnek, a fent említett okok – a hívők számára biztosított „elbújási lehetőség” tényleges hiánya – miatt. Az internet korában a sérelem elkerülése közelít a lehetetlenhez, mert egy nagy nyilvánosságot kapó blaszfém vélemény végtelen számú forrásból lesz elérhető, szimplán egy nyomtatott lap megvásárlásának elmulasztásával az abban szereplő tartalom nem válik „elkerültté”: azt legfeljebb Thoreau módszere tenné csak lehetővé.⁵⁵³ A másik ellenvetés, hogy ha a hívők elkerülik a sérelmes tartalmakat, végső soron a nyílt közéleti vitát is elnehezítik, hiszen akkor a vita is elmarad. Igaz – az ellenvetés ellenvetése – ez még mindig jobb, mint a teljes tiltás, amely magát a vélemény közlését lehetetleníti el, és az is igaz, hogy a hívek egyéni érzékenységüktől függően választhatják az elkerülést, azaz még mindig maradhat olyan közöttük, aki nem ezt, hanem a nyílt vitában való részvételt választja.

A blaszfémia korlátozásának kérdése nem csak azért bonyolult, mert nehéz meghatározni, hogy ki/mi az a jog, jogos érdek, amelyet a blaszfém vélemények sértenek. Ha elfogadnánk azt, hogy a vallási érzület megsértése alapja lehet a szóláskorlátozásnak, azzal

---

⁵⁵² TÖRÖK (2014) i. m. 209.

⁵⁵³ Az amerikai író, politikai gondolkodó a természettel való harmóniát keresve két éven át élt a vadonban, a Walden-tó mellett, saját kezével teremtve meg életfeltételeit, teljesen elzárva a modern világtól. E kalandjáról írott könyve 1854-ben jelent meg először. Magyarul lásd Henry David THOREAU: *Walden – A polgári engedetlenség iránti kötelességről*. Budapest, Fekete Sas, 2008.

a problémával szembesülnénk, hogy e sérelem mércéjének általános meghatározása szinte lehetetlen, mert a vallás olyan szoros közelségben van az egyén személyiségének legbelső magjához, olyan fontos személyiségképző erő lehet, illetve olyan változatos és sokféle lehet a hívő egyének hozzáállása is a valláshoz, hogy igen nehéz széles körben elfogadható, általános jogi mércét felállítani a vallási érzület védelmére (ellentétben pl. a jó hírnév- vagy a magánszférvédelemmel, ahol néhány izgága, sértődékenyebb politikust vagy celebritást leszámítva megállapítható és elvben a jogalanyokkal elfogadtatható egy többé-kevésbé általános mérce). Ha a blaszfémia kérdése például egy tudományos konferencián előkerül, soha, senki nem tűnik elégedettnek a mindenkori szabályozással (bár Magyarországon általános korlátozás régóta nincs, a vallásosokat éppen ez a hiány, illetve a meglévő szabályok szűk körű alkalmazása zavarja, a nem vallásosokat pedig az, hogy a jogi tiltás ellenére sem teljes egészében alkalmas a társadalmi közeg a blaszfém vélemények megértő befogadására). Azaz, a vallási érzékenység védelmének a szóláskorlátozás alapjaként való elismerése elleni egyik igen erős érv szerint a vallási érzékenységre alapozva nem lehet a korlátozás általános mércéjét meghatározni, sem egy adott vallás híveire vonatkozóan, akik eltérően gondolkodnak e kérdésről, pláne nem az egyes, különböző vallások híveire vonatkozóan, akik esetében már a sértésekhez való hozzáállás kiindulópontja is eleve eltérhet. Ahogyan Sajó András fogalmaz: „ha a kormányzat a vallási érzékenységek mellé áll [...], a vallási érzékenység nevében azon hívőket is korlátozzák, akik kevésbé vagy másképp érzékenyek vallásilag. Az új egyensúly előnyben részesíti azon vallásokat (és hívők csoportjait), akik »emocionálisabbak«.”⁵⁵⁴ Sajó szerint a vallási érzékenység eleve jórészt „társadalmilag konstruált”, azaz a sértő véleményekkel szembeni felháborodást mesterségesen generálják azok, akiknek ehhez érdekük fűződik (pl. a dán karikatúrák eseté-

---

⁵⁵⁴ SAJÓ (2010) i. m. 349.

ben hosszú hónapok teltek el az eredeti megjelenést követően, mire a zavargások kitörték).⁵⁵⁵

Lehet a blaszfémia megengedettségének kérdésében egyáltalán – a jogi szabályozás szükségszerű velejárójaként – általános, széles körben elfogadható álláspontra helyezkedni? A gyakorta tapasztalható, sokféle és olykor erőszakos tettek formájában is kitörő egyéni érzékenység vagy a szekuláris államot védő érvelések hevülete nem éppen annak a bizonyítéka, hogy a vallási meggyőződés „más”, eltér az egyéb meggyőzésekétől? Azaz, más módon tiszteljük a vallást, és más módon – erőteljesebb intenzitással – gyűlöljük vagy kritizáljuk is? A keresztény hívő általában nem öl újságírókat, de a blaszfémia miatti lelki sérelme ettől még lehet jelentős. A szólásszabadság-jogi kérdés pedig nem szabad, hogy a szerint nyerjen választ, hogy van-e a kérdező kezében Kalasnyikov, vagy sem, azaz nem a különböző vallások híveinek eltérő érzékenysége (a hívek közti erőszakos kisebbség léte vagy nemléte, végső soron a terrorizmus eszközeinek alkalmazására való hajlandóság intenzitása) dönti el a szóláskorlátozás kérdését.

Az egyént vallási meggyőződésében ért sérelem bekövetkeztének hasznosságát is meg lehet látni, amennyiben a blaszfémia a sérelem „árán” szembesíti az egyént a „jó életről” vallott egyéb felfogásokkal, hozzájárulva így a társadalmi fejlődéshez.⁵⁵⁶

Ha a vallási érzékenység védelme miatti szóláskorlátozás lehetőségeit járjuk körbe, eljutunk annak megállapításáig, hogy ha a demokratikus nyilvánosságot és a közügyek vitáit védeni akarjuk, akkor semmiképpen sem korlátozhatjuk általában a blaszfém vélemény tartalmát, hanem legfeljebb a vélemény kifejezésének a módját tekinthetjük korlátozhatónak. Még Robert Post, a közéleti vita szabadságának erőteljes védelmezője is megállapítja, hogy a

---

⁵⁵⁵ Uo. 351.

⁵⁵⁶ Ian CRAM: *The Danish Cartoons, Offensive Expression, and Democratic Legitimacy*. In Ivan HARE – James WEINSTEIN (eds.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2009. 323.

demokráciától nem idegen bizonyos „udvariassági normák” (*civility norms*) betartásának előírása, amelyeknek megfelelően (a strasbourgi bíróság szóhasználatát alkalmazva) az „indokolatlanul sértő” vallásgyalázás korlátozható; bár, mint hozzáteszi, az Egyesült Államokban ilyen előírás a közéleti vita korlátozására nem létezhet az Első Alkotmánykiegészítés értelmezése alapján.⁵⁵⁷

„A kérdés az, hogyan különböztesse meg a törvény a lényegileg sértő vélemények stílusait a törvény védelmét élvező véleménystílusoktól. Ha a szólásszabadság a demokratikus legitimáció funkcióját szolgálja, akkor az ilyen különbséget csakis úgy lehet meghatározni, hogy az a legcsekélyebb kárt okozza a folyamatban lévő nyilvános vitának. Ez azt jelenti, hogy a különbséget nem lehet csupán az egyedi vallási csoportok nézeteire alapozni.”⁵⁵⁸

A kifejezésmód korlátozása ugyanakkor önmagában is aggályos lehet: az amerikai szólásszabadság-jogi felfogás szerint például nem megengedhető a trágár (közönséges, érzelmileg túlfűtött stb.) beszéd lehetőségétől megfosztani azokat, akiknek ez a legerősebb, rendelkezésükre álló kommunikációs stílusuk.⁵⁵⁹

Az Otto-Preminger-eset döntésének és folyamányainak leglényesebb pontja ez volt: az indokolatlanul sértő, bántó vélemény, amely ráadásul semmilyen formában nem járul hozzá a közéleti vitákhoz, korlátozható.⁵⁶⁰ Az „indokolatlan sértés” mint a szóláskorlátozást megalapozó tényálláselem nem idegen a szólásszabadság más területeitől sem; a becsülethez való jog védelme (*defamation law*) például szintén ismeri; a magyar Polgári Törvénykönyv hasonlóan határozza meg a becsülethez való sérelmének legfontosabb esetét: 2:45. § (1) „A becsület megsértését jelenti különösen a más személy

---

⁵⁵⁷ POST (2006) i. m.

⁵⁵⁸ Uo.

⁵⁵⁹ Cohen v. California, 403 U.S. 15 (1971). Lásd CRAM i. m. 327.

⁵⁶⁰ Robert A. KAHN: A Margin of Appreciation for Muslims? Viewing the Defamation of Religions Debate Through Otto-Preminger-Institut v. Austria. *Charleston Law Review*, vol. 5. (2011), 401., 435–440.

társadalmi megítélésének hátrányos befolyásolására alkalmas, *kifejezőmódjában indokolatlanul bántó* véleménynyilvánítás.” De az egyéni jogok védelmén túl is lehet helye a szólásszabadság korlátozásának a vélemény formája, módja, stílusa alapján: a 33/1998. (VI. 25.) AB határozat Debrecen város önkormányzata szervezeti és működési szabályzata azon rendelkezésének alkotmányosságáról döntött, melynek értelmében a városi közgyűlés határozata alapján rendbírsággal volt sújtható azon közgyűlési tag, aki „a közgyűlési ülésen alaptalan, másokat sértő, illetve a testülethez méltatlan, nem illő kifejezést használ”. Az Alkotmánybíróság megsemmisítette az „alaptalan” szót, de a szabályzat többi részét érintetlenül hagyta; döntésében arra hivatkozott, hogy különbséget kell tenni a véleménynyilvánítás szabadsága és a vélemény megjelenítési formája, módja között.⁵⁶¹

A holokauszttagadás korlátozása bizonyos tekintetben a blaszfémiával a fenti példákhoz képest inkább rokonítható szólásszabadság-jogi kérdés. A holokauszttagadás tilalma szintén speciális érzékenységet kezel, és maga a szóláskorlátozás szigorúbb is, mert bizonyos vélemények kifejtését teljes egészében – stílustól, hangütéstől, kifejezőmódtól függetlenül – kategorikusan tilt. A holokauszttagadás korlátozása továbbá általánosan, széles körben elfogadottá vált Európában⁵⁶² (még az Európai Unió szintjén is született róla jogi norma, amely alapján a tagállamoknak többé-kevésbé – némi, a szólásszabadság alkotmányos normáira való hivatkozás mint kibúvó biztosítása mellett – kötelező a tiltást saját jogrendjükbe bevezetniük⁵⁶³). Ennek ellenére a korlátozás alkotmányjogi alapjai ingatagok,

---

⁵⁶¹ 33/1998. (VI. 25.) AB határozat, indokolás, III./3. pont.

⁵⁶² KOLTAY András: A holokauszt-tagadás büntethetősége és a véleményszabadság korlátozása. *Magyar Jog*, 2004. április.

⁵⁶³ Framework decision on Racism and Xenophobia 2008/913/JHA.; lásd John C. KNECHTLE: Holocaust Denial and the Concept of Dignity in the European Union. *Florida State University Law Review*, vol. 36. (2008), 41.; FAZEKAS Judit – BÁTKI Pál: Alkotmányossági aggályok a rasszizmus és idegengyűlölet elleni küzdelemről szóló kerethatározattervezet kapcsán. *Európai Tükör*, 2006/1.; Joseph H. H.

a szólásszabadság védelmének általános elveivel való összeegyeztethetősége kérdéses. A szankcionálás egyes tragédiákat kiemeli a történelem szövetéből, és speciális tényállásként kezeli az arra vonatkozó véleményeket. Bár a legtöbb országban a holokausztot nem nevesítik külön a jogszabályok, nyilvánvaló, hogy az ún. „tagadási törvényeket” elsősorban annak védelmében fogadták el. Szigorúan alkotmányjogi szempontból azonban ezt nem könnyű kellő súllyal alátámasztani. Winfried Brugger német professzor így fogalmazott:

„...a véleményszabadság más eseteiben az Alkotmánybíróság általában figyelmezteti az alsóbb bíróságokat, hogy – ha csak lehetséges – minden [...] üzenetnek szólásszabadság-barát értelmezést adjanak. A holokauszt esetén nem látható ugyanez. [...] Talán tanácsos lenne [...] az őszinteség, vagyis annak elismerése, hogy létezik egy szólásszabadsággal kapcsolatos doktrína a »normál« esetekre, és egy valamelyest különböző doktrína erre a »kivételes« esetre.”⁵⁶⁴

A holokauszttagadás tilalma kapcsán is fel kell tenni a kérdést, hogy ebben az esetben mi indokolja a szólás korlátozását? Mi sérül a holokauszttagadás során? Az elhunytak kegyeleti joga? Az élők emberi méltósága, becsülete? Személyes biztonságuk, mely a gyűlöletkeltés által motivált erőszakos cselekmények során kerülhet veszélybe? A közérdek? A demokratikus vita?

A holokauszt tagadása nyilvánvalóan súlyosan megbántja azokat, akik annak áldozatai voltak. Ez a fájdalom vajon értékelhető-e az emberi méltóság vagy becsület elleni támadás eredményeként, kiváltképpen, ha általános értelmű, tehát „címzés nélküli” a tagadás? A magyar Alkotmánybíróság 16/2013. (VI. 20.) AB határozatában az emberi méltóság védelmét helyezte a középpontba, amikor elutasít

---

WEILER: The Law of Holocaust Denial in Europe: Towards a (Qualified) EU-wide Criminal Prohibition. NYU School of Law, *The Jean Monnet Working Paper Series*, 2009.

⁵⁶⁴ HALMAI Gábor: „A német a méltóság, az amerikai a szabadság alkotmánya” – beszélgetés Winfried Bruggerrel, a Heidelbergi Egyetem professzorával. *Fundamentum*, 2008/2. 23.

totta a Büntető törvénykönyv e rendelkezésének alkotmányellenességére hivatkozó indítványt.⁵⁶⁵ Az indokolás lényegében a 14/2000. (V. 12.) AB határozat (az első önkényuralmi jelképhatározat) érvelését veszi át; ennek értelmében:

„a nemzetiszocializmus és a kommunizmus bűneinek tagadása a véleménynyilvánítás szabadságával való olyan visszaélésnek tekintendő, ami nem csupán az áldozatok közösségének, de a velük közösséget vállaló, demokratikus értékek mellett elkötelezett állampolgárok méltóságát is súlyosan sérti. Az áldozatok hozzátartozói, az áldozatokkal közösséget vállaló személyek méltóságának védelme lehetővé teszi, illetőleg szükségessé teszi tehát az olyan cselekmény büntetőjogi szankcióval történő fenyegetését, amely a XX. századi totalitárius rendszerekben megtörtént tragikus és történelmileg meghatározó események tagadását valósítja meg” ([50] bek.).

A testület tehát a közösségek méltóságát jelölte meg védett jogi tárgyként, amelybe valamennyi, a „demokratikus értékek mellett elkötelezett állampolgár” belefér, tehát nem kizárólag a tényállásban megjelölt bűncselekmények áldozatai, vagy azok hozzátartozói. Szintén az emberi méltóság sérelmére (valamennyi zsidó nemzetiségű személy méltósága vonatkozásában) alapozta a német Alkotmánybíróság azon határozatát, amelyben a hasonló német szóláskorlátozást alkotmányosnak mondta ki.⁵⁶⁶

Az Emberi Jogok Európai Bírósága több döntést is hozott a holokauszt tagadása miatt elítélt panaszosok ügyében, de ezek a blaszfémia korlátozása mint vélt analógia szempontjából kevésbé jelentősek.

---

⁵⁶⁵ A magyar büntetőjogi szabályozás először, 2010 tavaszától csak a holokauszt tényeinek védelmét irányozta elő, majd a gyors büntetőtörvénykönyv-módosítás 2010 nyarán azt kiegészítette a kommunista rendszerek által elkövetett emberiség elleni bűnök tagadásának tilalmával – jelen témánk szempontjából ennek a változtatásnak nem látszik érdemi jelentősége, az elvi kérdések mind a nemzetiszocialista, mind a kommunista bűnök tagadásának tilalma kapcsán felvethetők.

⁵⁶⁶ 90 BVerfGE 241., 1994. április 13.

Ezen esetekben a strasbourgi bíróság minden esetben tárgyalás nélkül elutasította a kérelmet, elfogadva ezzel azt, hogy a holokausztot tagadó kijelentések eleve nem élvezik a szólásszabadság védelmét, a korlátozás mértékének megfelelősége tehát nem merül fel kérdésként.⁵⁶⁷

Elvi alapon analóg-e a holokauszttagadás tilalma a blaszfémia korlátozásával? Lawrence Douglas szerint a holokauszttagadás szankcionálásának elsődleges célja nem a túlélők jogainak, érzéseinek, hanem a holokauszt tényeinek védelme (köztudatban tartása) a kollektív felejtéssel szemben.⁵⁶⁸ A holokauszttagadás tiltásának érvénye nem meghatározott időre szól: a cselekmény akkor is büntethető lesz, amikor már senki nem él az érintettek közül, és semmilyen jel nem utal arra, hogy a megisméltetés veszélye fennáll. Tudva azt, hogy a holokauszt a közelmúlt egyik legalaposabban dokumentált eseménye, miért szükséges emlékezetét törvényi védelem alá helyezni? Megfontolandó érv lehet a szankcionálás mellett a holokauszt borzalmainak valószínűtlen, ép ésszel szinte felfogha-

---

⁵⁶⁷ Így azon országokban, ahol a holokauszt tagadása törvénybe ütközik, az e szabályok alapján történő felelősségre vonást Strasbourgban sem ítélték a szólásszabadság megsértésének. A Witzsch v. Germany ügyben (admissibility decision, application no. 41448/98.) a bíróság elfogadhatatlannak nyilvánította a kérelmet, mert a panaszos véleményét az egyezmény 17. cikke (a joggal való visszaélés tilalma) kivonta a szólásszabadság védelme alól. A bíróság ezen álláspontját megerősítette egy újabb döntése, amelyben szintén elfogadhatatlannak nyilvánította a holokauszttagadás miatt elítélt panaszos kérelmét (Garaudy v. France, admissibility decision, application no. 65831/01.). A Lehideaux and Isorni v. France ügyben (application no. 55/1997/839/1045., 1998. szeptember 23-i ítélet) nyilvánvalóvá vált viszont, hogy a bíróság csak a holokauszt tényeinek tagadását vonja ki a véleményszabadság védelmi köre alól, egyéb történelmi tények nem élvezik ezt a megkülönböztetett bánásmódot. Ezt utóbb megerősítette a Perincek v. Switzerland ügyben (application no. 27510/08., 2013. december 13-i ítélet), amelyben az örmény népirtás tagadása miatt elítélt kérelmező javára döntött, megállapítva szólásszabadsága megsértését.

⁵⁶⁸ Lawrence DOUGLAS: Policing the Past: Holocaust Denial and the Law. In Robert POST (szerk.): *Censorship and Silencing: Practices of Cultural Regulation*. Los Angeles, Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998. 69–71.

atlan tragikum; olyan irracionális emberi gonoszság vezetett az eseményekhez, amelynek megértése, felfogása, hihetősége az újabb, békében felnőtt generációk számára csak nehézkesen megy, vagy egyenesen lehetetlen. Cox szerint pedig a holokauszttagadás tilalmát alátámasztó érvek hasonlóak a vallások gyalázását korlátozni kívánó érveléshez. Ő amellet érvel, hogy a holokauszttagadás tilalma sokkal inkább a közösséget (a teljes társadalmat, tehát nem csak a zsidó közösséget) védő, a közösség érdekében megfogalmazott tiltás, mintsem az egyéni jogok védelmezője. A holokausztot tagadó kifejezések társadalmi szinten morálisan vállalhatatlanok, és ez fogalmazódik meg végső soron a büntető törvénykönyvekben. Cox szerint a speciális érzékenység jogi elismerése, valamint az olyan immorális vélemények korlátozása, amelyek nem járulnak hozzá a közéleti vitához, a blaszfémia korlátozásához teszik hasonlatossá a holokauszttagadás korlátozását.⁵⁶⁹

A helyzet így a következő. Ha a holokauszttagadás büntetését a szólásszabadság elfogadható korlátozásának tekintjük, akkor abból a blaszfémia korlátozására nézve három lehetséges, egymást kizáró következtetés adódik, feltételezve, hogy a szólásszabadság komplex konstrukciójának integritását, belső koherenciáját a jogrendszeren belül meg szeretnénk őrizni.

(1) Kimondjuk azt, hogy a holokauszttagadás nem a túlélők, a második világháború ideje alatt üldözött társadalmi csoportok ma élő tagjainak érzékenységét, méltóságát vagy az áldozatok emlékéhez fűződő kegyeleti jogának védelmét szolgálja, hanem az esemény közemlékezetben tartását, a kanonizált történetírás által elismert formában (ez Lawrence Douglas fent említett álláspontja). Ezáltal az analógia a blaszfémia korlátozásával vagy a vallási érzület védelmével nem áll fenn, a kétfajta korlátozásnak a védett jogi tárgy eltérései miatt egymáshoz nincsen köze.

(2) Elfogadjuk a holokauszt mint történelmi esemény és mint speciális érzékenységre okot adó súlyos tragédia egyediségét, és

---

⁵⁶⁹ Cox i. m. 751–755.

azt mondjuk, hogy a holokauszttagadás tilalma egy eléggé erős, de egyúttal egyedüli kivétel a „valamely társadalmi csoportot ért sértő, gyalázkodó véleményekkel szemben, önmagában a csoport tagjainak érzékenysége és sérelme alapján nem korlátozzuk a szólásszabadságot” elve alól. Ez esetben tilalmából szintén nem lehet következtetést levonni a blaszfémia tilalmának megengedettségre vonatkozóan.

(3) Azt mondjuk, hogy a holokauszttagadás tilalma olyan korlátozás, amelynek ha előfeltételei (speciális érzékenység, a korlátozás alá eső vélemények közéleti vitában való részvételének hiánya) együttesen jelen vannak, más törvényi tényállások megfogalmazására, azaz más jellegű vélemények korlátozására is alkalmasak lehetnek, így például a blaszfém véleményekkel szembeni fellépésre.

A fenti fejtegetés végére ismét csak Rowan Williams gondolatai illenek. Azt gondoljuk ugyan, hogy nem eleve kizárt a vallási érzékenység védelme, de a blaszfémia korlátozásának követelésekor a vallásos közösségek valójában némi szerepzavarba kerülnek azáltal, hogy a vallásukat ért gyalázkodó véleményekkel szemben földi (jogi) igazságszolgáltatást követelnek. A korábbi canterbury-i érsek ezt mondta erről egy beszélgetésben:

„Alapvetően egy spirituális problémáról van szó. Arról a spirituális problémáról, hogy sok vallásos ember azt feltételezi, hogy nekik kell Isten helyett győzni az Istent érintő vitákban. És hogy nem lehet Istenre bízni, hogy Isten legyen. És ha veszítenek a vitában, ha elveszítik a csatát, ha vesztenek a szóváltásban, akkor valamiképpen Isten lesz a vesztes. Képtelen vallási álláspontnak tűnik ez számomra, és mégis egyesek magától értetődőnek tartják. [...] Nem szabad, hogy megbájlják Istennek lenni.”⁵⁷⁰

---

⁵⁷⁰ Faith Debate: ‘Religion in Public Life’ with Tony Blair & Rowan Williams. Organised by the AHRC/ESRC Religion and Society Programme at Lancaster University. 2012. július 24., <https://www.youtube.com/watch?v=evDIBRcvb60>
Az idézet fordítását lásd URBÁN József: Charlie keresztény gyökerei. 2015. január 13., <http://urbanjosef.piarista.hu/blog/urb%C3%A1n-j%C3%B3zsef/charlie-kereszt%C3%A9ny-gy%C3%B6kerei>

3. 5. 4. Gyűlöletbeszéd, rasszizmus, diszkrimináció

A gyűlöletbeszéd korlátozásának kérdése egy másik fejezet tárgya, ezúttal csak a szükséges elhatárolásokról ejtünk szót. A gyűlöletbeszéd általános korlátozásának vizsgálata kétféleképpen is szempont lehet a blaszfémia korlátozásának megítélésakor: a gyűlöletbeszéd a vallások híveivel szemben is tiltott, de egyúttal a vallási alapú vélemények (a hívek szólásszabadságának) korlátját is képezi. A kérdés az, hogy mit tekintünk „gyűlöletbeszédnek”, hogyan értelmezzük a *hate speech* eléggé szerencsétlen magyar tükörfordítását? Csak a közösségekkel szembeni uszítást, izgatást, gyűlöletkeltést tekinthetjük gyűlöletbeszédnek (ahogyan azt pl. a magyar büntető törvénykönyv és médiaszabályozás is teszi⁵⁷¹)? Vagy már az ezeknél kétségtelenül enyhébb gyalázkodást is? Az európai jogrendszerek megközelítései e kérdésben is eltérnek,⁵⁷² és az Emberi Jogok Európai Bírósága sem határozott meg ebben egyetlen követendő irányt, tiszteletben tartva az állami mérlegelés és mozgástér, a *margin of appreciation* elvét.

A vallási alapú gyűlöletbeszéd tekintetében a leggyakoribb kiindulópont, hogy ha a vallást magát támadja valaki, és nem a vallási közösséget, azaz a vallás híveit, akkor nem valósul meg gyűlöletbeszéd. Jézus Krisztus vagy Mohamed személye nem lehet védelem tárgya, a hívek elleni gyűlölet kifejezése viszont már korlátozható.⁵⁷³ Kérdés, hogy ez megalapozott elhatárolási szempont-e, és a vallás, vagy a vallás alapítójának, a vallási tisztelet tárgyainak megtámadása nem hozza-e (hozhatja-e) magával a hívek sérelmét is? A Mohameddel szembeni gyűlölet kifejeződése, a történelmi személyiség sértetése nem lehet-e például alkalmas a muszlim hívekkel szembeni gyűlölet felkeltésére? (Ha igen, akkor már felmerül a gyűlöletbeszéd

---

⁵⁷¹ 2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyvről, 332. §, a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény, 17. §.

⁵⁷² KOLTAY András: A gyűlöletbeszéd korlátozása a magyar jogrendszerben. In uő. (szerk.): *A gyűlöletbeszéd korlátozása Magyarországon. Alkotmányos és jogalkalmazói megközelítések európai kitekintéssel*. Budapest, Wolters Kluwer, 2013. 157–172.

⁵⁷³ Jeremy WALDRON: *The Harm in Hate Speech*. Cambridge, Mass. – London, Harvard University Press, 2012. 123–124.

megvalósulása és így a korlátozás lehetősége, de az, hogy egy vélemény mikor válik „alkalmassá” a gyűlöletkeltésre, mikor „billen át” a korlátozható kategóriába, és meddig marad egy erőteljes, bántó, de ezzel együtt is védett vélemény, az teljes objektivitással nem ítéltető meg.)

Jeremy Waldron szerint a „sérelem” (*offense*) nem megfelelő alap a szólásszabadság korlátozására, de a „méltóság” (*dignity*) védelme már igen.⁵⁷⁴ A gyűlöletbeszéd korlátozása melletti fő érve, hogy az sérti az emberi méltósághoz való jogot. Míg a „sérelem” szűkszerűen szubjektív, addig a méltóság (hasonlóan pl. a jó hírnév védelméhez) az egyén társadalmi pozícióját, egyenlőként való elismerését érinti. Érvelése elutasítja azt az általunk korábban nem egészen elfogadhatatlannak tekintett megközelítést, miszerint a vallási érzékenység, sérelemérzés a szóláskorlátozás alapja lehet. Waldron csak a „polgároknak, de nem meggyőződésüknek” nyújtana védelmet a szólás korlátozása által.⁵⁷⁵ Az ezzel szembeállítható érv szerint a vallások gyalázásán keresztül a hívek méltósága is sérülhet, ha a vallási meggyőződés szorosan összekapcsolódik az egyén személyiségével, mintegy meghatározza azt, akkor egészen biztosan ez történik. A Waldron által felhozott politikai kritika-analógia (miszerint pl. a Tea Party nevű amerikai konzervatív politikai mozgalom céljainak, álláspontjának erőteljes, durva megtámadása nem azonosképpen ítéltendő meg a konkrét, a mozgalomban részt vevő személyek megtámadásával) nem egészen pontos, mert a politikai meggyőződés nem feltétlenül a vallási meggyőződéssel azonos mértékben védendő érték, amennyiben a politikai meggyőződés kevésbé alkalmas arra, hogy egy emberi személyiség fő jellegadó sajátosságává váljon. A politikai csoportosulások kritikája nem azonos súlyú támadás a csoportba tartozó személyek ellen, mint egy vallás vagy egyház kritikája, amely az adott vallás leggyengébb, érdekérvényesítő képességgel nem bíró hívét is sértheti, aki egyébként

---

⁵⁷⁴ Uo. 105–143.

⁵⁷⁵ „Respect to citizens, not to convictions”. Uo. 120–123.

nem kíván részt venni a közéletben, a közéleti vitákban, ellentétben egy párttal, illetve híveivel, ami, vagy akik fogalmilag nem tudnak *nem* részt venni benne. (A korábbiakban amellet érveltünk, hogy a vallásszabadság szükségszerűen magában hordozza a nyilvánosság előtti fellépés jogát; ezt továbbra is fenntartjuk, de azzal, hogy e jog nem jelenti a nyilvánosság elé lépés kötelezettségét is, egyetlen hívő számára sem, ugyanakkor a vallást ért bántalom a visszahúzódó egyént is sértheti.)

Waldron ellenében érvelt Ronald Dworkin is, de ő ellenkező irányból, azaz még a Waldron által elfogadhatónak gondolt szóláskorlátozásokat is ellenezte. Dworkin szerint a szólásszabadság elismerése is az emberi méltóság részét képezi, a szabad szólás joga azért illeti meg az embert, mert az igazságos politikai rendszerben az állam a nép minden felnőtt tagját „felelős morális lényként” kell hogy kezelje.⁵⁷⁶ Ha megfosztunk valakit attól, hogy egyenlő esélyekkel vegyen részt a nyilvános diskurzusban, és így a közös döntéshozatalt befolyásolja, akkor ezzel azt mondjuk, hogy az illető emberi méltósága nem egyenlő a többiekével, kiskorúsítjuk egyes vélemények képviselőit. Ezek alapján a gyűlöletbeszéd korlátozása sem megengedett.

Azaz, az emberi méltóság védelmének érve két teljesen ellentétes következtetés levonására is alkalmas lehet. (Waldron ezt természetesnek gondolja, tekintettel az emberi méltóság jogi kategóriájának nem túl éles körvonalaira. Azt mondja, a társadalmaknak dönteniük kell, mely esetben kinek a méltósághoz való jogát ítélik előbbrevalónak.⁵⁷⁷)

Ha az előző pontban tárgyalt nehézségek nyomán a „gyűlöletbeszéd” gyűjtőkategóriából le kell választanunk a közösségeket érő azon gyalázkodásokat, amelyek egy vallásos közösség tagjainak vallási érzületét, érzékenységét sérthetik, az így, szűkebben értel-

---

⁵⁷⁶ DWORKIN (1996) i. m. 199–202. és Ronald DWORKIN: *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1977. 266–278., 364–368.

⁵⁷⁷ WALDRON (2012) i. m. 139–141.

mezzett gyűlöletbeszéd-kategóriában a gyűlöletkeltés és a gyűlöltre uszítás marad. Ha el is fogadjuk azt, hogy ez a szűkebb gyűlöletbeszéd-kategória a szólásszabadság legitim korlátja lehet – így van ez minden európai jogrendszerben –, azzal szembesülünk, hogy nem lehet pontosan meghatározni, mikor csap át a sértés/gyalázkodás gyűlöletkeltésbe/uszításba. Ameddig csak a vallásos hívők érzelmi felől közelítettünk a szóláskorlátozás kérdéséhez, mondhattuk, hogy az egyéni érzések sérelme nem lehet alapja másvalaki szabadsága korlátozásának. Azonban a gyűlöletbeszéd durvább eseteiben már egyéni (alap)jogok sérelme merül fel, és nem pusztán érzelmi meg-rázkódtatás. A gyűlöltre uszítást már nem (vagy nem elsősorban) azért büntetjük, mert az a vélemény sérti a megtámadott közösség tagjait, hanem azért, mert veszélyezteti jogaik gyakorlását; legyen az az élethez, testi épséghez, diszkriminációmentességhez vagy az emberi méltósághoz való jog. E ponton már nem csupán a vélemény tartalma számít a korlátozás megítélésakor, hanem az általa kiváltott hatás. Azaz, lehetnek olyan blaszfém vélemények, amelyek sokak – akár a többség – számára „csak” sértőek vagy bántóak, de ha e vélemények nyomán a megtámadott közösség tagjainak sérelme reális veszélyként merül fel, akkor a vélemény azonnal korlátozhatóvá válik. (A szabályok hasonlósága miatt ez az Európai Unió bármely tagállamában igaz lehet, és a gyűlöletbeszéd-korlátozás egyfajta közös európai minimumának számít.⁵⁷⁸)

---

⁵⁷⁸ A magyar büntetőjog is így ítéli meg a közösségi elleni uszítás bűncselekményét. A 30/1992. (VI. 10.) AB határozat alapján „közösség elleni izgatás” (a korábbi Btk. 269. §-a) miatt azok a gyűlölködő kifejezések büntethetők, amelyek aktív, ellenséges magatartás, indulat felkeltésére alkalmasak. A gyűlölet felkeltésének szándéka irreleváns, és az sem kell a bűncselekmény megvalósulásához, hogy a tényállásban elkövetési magatartásként szereplő „uszítás” kifejezetten „tevékeny gyűlöltre” mozgósítson, de az elkövető tudatának át kell fognia azt, hogy magatartása eredményeképpen erőszakos cselekményeket követhetnek el. A védett jogi tárgy kettős: egyfelől a veszély ilyen fokú intenzitása sérti a köznyugalmat, másfelől az aktív magatartásra ösztönzés egyéni jogok sérelmének a veszélyével jár. A gyűlölet felkeltése önmagában nem valósítja meg a bűncselekményt, ha nem alkalmas arra, hogy eredményeképpen tevéleges jog-

Hogyan értékelendőek például a *Charlie Hebdo* rajzai a gyűlöletbeszéd korlátozása szempontjából? Nem gondolhatjuk-e alappal, hogy azok a karikatúrák gyűlöletet keltettek/uszítottak egyes vallási közösségek ellen? Ha a szóláskorlátozás szükségességét a szólás által kiváltott lehetséges következményekre alapozzuk – ami gyakori megközelítés a jogrendszerekben –, akkor könnyen lehet, hogy a *Charlie Hebdo* rajzai nemcsak sértőnek, nemcsak gyalázkodónak, hanem már uszítóknak is minősültek. No persze nem azért, mert a rajzok célpontjai közül egy vallás hívei végül visszavágtak, hanem azért, mert a többségi társadalomban is kialakulhatott a rajzok nyomán például az iszlám híveivel szembeni azon gyűlölet, ami így már a jogrendszerek által széles körben elfogadott módon visszahathat az azt kiváltó, megerősítő, támogató szólásra, és korlátozhatóvá teszi azt. Azok a rajzok a közvélekedés szerint „csak” gyalázták, sértegették a vallásokat, azon keresztül pedig azok híveit. De el lehet képzelni olyan helyzetet – és az etnikai kisebbségek beilleszkedésével küzdő európai országokban ez nem is különösebben nehéz –, amikor a rajzok kiválthatták a többségi társadalom (egyres tagjainak) gyűlöletét. Az már az egyes jogrendszerek sajátos megítélésére tartozó kérdés, hogy e gyűlölet milyen fokú intenzitása szükséges a szóláskorlátozáshoz.

---

sértés következzen be. A veszély mértékét, amely igazolja a véleményszabadság korlátozását, nem határozza meg az Alkotmánybíróság: annyi bizonyos, hogy – veszélyeztető, immateriális bűncselekmény lévén – akkor is megvalósulhat a tényállás, ha a közlés címzettjeiben még csak a gyűlölet érzése sem alakul ki, és végképp nem szükséges a tevőleges ártó magatartás tanúsítása, vagy annak megkezdése, előkészülete. A büntethetőséghez elegendő csupán ennek objektív lehetőség, a közlés erre való alkalmassága, amely magában hordozza a közösség tagjait érő konkrét sérelem veszélyét. A testület később a 18/2004. (V. 25.) és a 95/2008. (VII. 3.) AB határozataiban úgy döntött, hogy – hasonlóan az Egyesült Államok Legfelső Bírósága által kidolgozott *clear and present danger* doktrína lényegéhez – kizárólag „az erőszakcselekmény nyilvánvaló, közvetlen veszélyével és az egyéni jogok sérelmével fenyegető cselekmények” büntetőjogi szankcionálását tekinti alkotmányosan megengedettnek.

Gyakran elhangzó érv a vallások védelmével, illetve az egyházak privilegizált státuszával szemben, hogy az európai társadalmakban a vallásosok számarányukat tekintve egyre inkább visszaszorulnak, több országban máris kisebbségben vannak, a tényleges vallásgyakorlók legalábbis – akik vélhetően leginkább sérülhetnek egy blaszfém vélemény által – mindenképpen. Paradox módon ez, az egyébként feltételezhetően sok európai társadalomra igaz állítás éppen a vallásos közösségek védelmének erősítése mellett szól. Többen hangoztatják, bár nem tudunk vele egyetérteni, hogy a szólásszabadság – pontosabban a gyűlöletbeszéd – korlátozása főszabályként csak a kisebbségek, kisebbségi közösségek védelmét célozhatja.

„...tipikusan a nem demokratikus jogrendű országokban fordulnak elő olyan törvények, melyek állami, nemzeti szimbólumokat, identitást, világnézeti felfogást preferálnak a szabad szólással szemben. A szólásszabadságot sértő alkalmazásuk a »nemzeti karakterükre« érzékeny, autokratikus alkotmányos berendezkedésű országokban jellemző. Például a strasbourgi bíróság emberi jogi perspektívából elfogadhatatlannak tartotta, hogy a török büntető kódex tiltja a »törökséget«, illetve a »török nemzetet« sértő nyilvános közléseket. A blaszfémia ellenes törvények és alkalmazásaik elemzése is arra figyelmeztet, hogy miközben emberi jogi igényekkel nem igazolhatók, gyakran a politikai vagy szociális értelemben hátrányos helyzetben lévők ellen vetik be azokat.”⁵⁷⁹

Ez megítélésünk szerint vitatható állítás. A gyűlöletbeszéd szabályozása minden európai államban minden közösségre kiterjed,⁵⁸⁰ azaz a többségi közösségeket is védi, még akkor is, ha ezt kifejezetten nem mondja ki a törvény (ugyanis, ha nem tartalmaz kisebbségvédő megszorítást, akkor értelemszerűen minden közösséget egyaránt

---

⁵⁷⁹ TÓTH Gábor Attila: *A jogok törvénye. Értekezések az alkotmányos szabadságról*. Budapest, Gondolat, 2014. 205–214. A kisebbségek gyűlöletbeszédrel szembeni védelmére fókuszáló hasonló érvelésre lásd pl. GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: Az új polgári jogi gyűlöletbeszéd-szabályozásról. *Fundamentum*, 2013/3. 27.

⁵⁸⁰ KOLTAY (2013) i. m., 157–172.

véd⁵⁸¹). De ha elfogadjuk azt, hogy a kisebbségek szigorúbb védelmet érdemelnek a többségi közösségekhez képest, akkor a szekularizálódó európai társadalmakban az idő előrehaladtával egyre erőteljesebben merül majd fel a vallási közösségek védelmének szüksége. A minden európai államban jelentős kisebbségben lévő muszlimok védelme pedig már most is szükséges feladat (ha fenntartjuk az egyenlő emberi jogok rendszerét).

3. 5. 5. A közrend, köznyugalom védelme

Török Bernát megállapítása szerint a strasbourggi bíróság elé került esetek egyikében sem merült fel a közrend sérelmének veszélye, annak ellenére sem, hogy arra a döntések indokolásai jelentősegteljesen utalnak.⁵⁸² Azaz, feltételezhetően sem a tiroli katolikusok nem rohanták volna le az Otto-Preminger Intézet vetítését, és a brit keresztényekkel kapcsolatban sem valószínűsíthető, hogy ha piacra dobták volna a Szent Terézről készített filmet, akkor utcai zavargásokat robbantottak volna ki. Törökkel ebben egyetérthetünk. Ám ez nem jelenti azt, és ő sem állítja, hogy a blaszfémia ne lenne elvben alkalmas a közrend veszélyeztetésére.

A *Charlie Hebdo* rajzai nyomán például már nagyobb eséllyel állhatott volna elő közrendet veszélyeztető helyzet (ne feledjük, hogy a közrendet egy kuka felborogatása, vagy egy pofon elcsattanása

---

⁵⁸¹ Mint pl. a magyar Büntető törvénykönyv 332. §-a, amely szerint a közösség elleni uszítást „a magyar nemzet ellen”, „valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoport ellen”, vagy „a lakosság egyes csoportjai ellen – különösen fogyatékosokra, nemi identitásra, szexuális irányultságra tekintettel” lehet elkövetni, e felsorolásba pedig valamennyi többségi közösség is belefér. Ettől függetlenül, Tóth Gábor Attila felvetése ellen hozható érvek pl.: (1) ha a gyűlöletbeszéd korlátozásának egyik fő célja az emberi méltóság védelme, úgy az egyenlő emberi méltóság a többségi közösség tagját is egyenlően illeti meg, (2) a többség védelme nem „vesz el” a kisebbségvédelem erejéből, azaz nem vagy-vagy kérdéssel van dolgunk; (3) a többség a konkrét élethelyzetben könnyen válhat kisebbséggé (egy szobában, épületben, egy városrészben stb.); miért ne kaphatna védelmet, ha gyűlöletbeszéd útján támadás éri?

⁵⁸² TÖRÖK (2014) i. m. 198.

is sérti, a veszélyeztetéshez pedig ennyi sem kell⁵⁸³). A 2015. január 7-e utáni feszült helyzetben könnyedén elképzelhető olyan helyzet, amikor akár a Franciaországban élő muszlimok, akár a velük szemben ellenséges közösségek veszélyeztetik a közrendet, a jövőben az ilyen feszült helyzetek újbóli bekövetkezése Európában egyáltalán nem valószínűtlen. Ehhez elég egy elszabaduló tüntetés, egy szerencsétlen pillanatban megjelenő újabb blaszfém karikatúra. Egy ilyen, az Emberi Jogok Európai Bírósága által vizsgált helyzetektől alapvetően eltérő szituációban mi lenne a válasz arra a kérdésre, hogy a közrend veszélyeztetése elegendő indok-e a szóláskorlátozásra?

Ugyanakkor, ha a kifejtett vélemény hatásából indulunk ki, a korlátozást megalapozó szempontként, és azt mondjuk, hogy az erőszakos cselekményeket potenciálisan kiváltó vélemények a közrend, valamint azon túlmenően, az egyéni jogok sérelme veszélyének a megelőzése miatt korlátozhatók (hiszen a közrend védelme nem a kukák védelmét jelenti a felborogatótól, hanem a közrendet élvezni kívánó egyének védelmét; így, ha a közrend súlyos veszélybe kerül, az egyének jogai – méltósága, testi épsége, biztonsága – is veszélybe kerülhet), akkor végső soron oda jutunk, hogy a terroristák szabhatják meg (pontosabban: az adott vallás híveinek sajátos érzékenysége szabhatja meg) a korlátozás mércéjét. Ha a muszlimok egy része

---

⁵⁸³ A „közrend” és a „köznyugalom” fogalma ugyanakkor a magyar jogrendszerben meglehetősen képlékeny, ahogy arra Hornyák Szabolcs rámutat. Ezzel együtt is megkísérli a közrend fogalmának meghatározását: „A közrend a köz (állami, társadalmi élet) egyes szereplőinek egymáshoz viszonyított, szabályokon alapuló kapcsolata. Olyan objektív helyzetet értünk rajta, amelyben biztosítva van, hogy az egyes személyek, személyösszességek, közösségek és az állami szervek jogait zavartalanul, azok rendeltetésének megfelelően gyakorolják, és kötelességeiket így teljesítik. Ez a helyzet, állapot nemcsak azt feltételezi, hogy a jogok gyakorlása és a kötelezettségek teljesítése a jogszabályoknak megfelelően történik, hanem azt is, hogy ennek külső, objektív külvilági feltételei is megvannak.” Lásd HORNYÁK Szabolcs: *A köznyugalom elleni bűncselekmények*. Doktori értekezés, Pécs, PTE ÁJK, 2010. A szólásszabadsággal (azon belül: gyűlöletbeszéd) kapcsolatos ügyekben a „köznyugalom” mint korlátozási szempont alkalmazása szintén bizonytalan alapokon áll, lásd KOLTAY (2013) i. m. 41–43.

hajlamos Kalasnyikovot fogni egy karikatúra miatt, míg a keresztények azt békésen eltűrik, akkor ettől függetlenül az előbbiekhöz kell igazítani a korlátozás mércéjét, a közrend védelmében. Ez biztosan nem elfogadható így, legalábbis a szólásszabadságra vonatkozó elvek szintjén, ugyanakkor az is világos, hogy a közrend védelme sokféle szabadságkorlátozást megalapozhat.

Kérdés az is, hogy az Alkotmánybíróság gyakran idézett tétele, mely szerint „a vélemény szabadságával szemben mérlegelendő korlátozó törvénynek nagyobb a súlya, ha közvetlenül másik alanyi alapjog érvényesítésére és védelmére szolgál, kisebb, ha ilyen jogokat csakis mögöttesen, valamely »intézmény« közvetítésével véd, s legkisebb, ha csupán valamely elvont érték önmagában a tárgya (pl. a köznyugalom)”,⁵⁸⁴ mennyiben tekinthető megdönthetetlen alaptételnek? Ha a magyar jogrendszer számára kötelezőnek tekintjük ezt a szentenciát, akkor a blaszfémia korlátozása aligha lehetséges csupán a közrend védelmére alapozva. (Jogászként is gyakran esünk abba a hibába – amitől Mill is óv –, hogy egyes jogi alapvetéseket mantraszerűen idézünk, úgy, hogy éreztetjük, szinte szentségtörés volna felvetni azok helyességének, alkalmazhatóságának kérdését. A jelenlegi magyar alkotmányos gyakorlatban a „közrend” mint szóláskorlátozó érték szempont, az 1992-es AB-határozat ilyen „tekinthető” miatt legalábbis nincs kellő alapossággal végiggondolva.)

3. 6. A jog és a vele járó felelősség kérdése

„Freedom of speech is not a license to be stupid” („A szólásszabadság nem engedély arra, hogy hülye legyél”) – ez áll azon a hűtőmágnesen, amit Washington D. C.-ben, az újságírás Newseum nevű, lenyűgöző, megrendítő hatású múzeumában vettem. Igaz lenne ez? Ha a szólásszabadság jogát biztosítjuk, meg lehet-e követelni a morálisan megfelelő használatát? Vagy a szólásszabadság mégis inkább min-

⁵⁸⁴ 30/1992. (V. 26.) AB határozat, indokolás, V. 1. pont.

denkié (a hülyéké, a gyűlölködőké, a blaszfémeké is), és gyakorlása független a moralitástól? Az etikus szólásszabadság eszméje a kölcsönös toleranciát várná el: a jogosulttól önkorlátozást, a megsértettől a sérelmén való felülemelkedést. Szép lenne, de mi van, ha nem működik a gyakorlatban?

A kilencvenes évek magyar médiaháborús időszakából ismerős, a „szabadosság versus szabadság” régi, és abban a kontextusban eléggé unalmas szembeállítás ez. Annál érdekesebb lehet a blaszfémia összefüggésében. Szily László online publicista szerint a *Charlie Hebdo* viselkedése nem követendő norma, hanem a szabadság mértékének indikátora, illetve, bár a vallásosok sértegetésének jogát biztosítani kell, „a csavar az, hogy ettől még nem kell mindenáron cseszegetni őket”.⁵⁸⁵ Azaz engednünk kell az ilyen vélemények közvételét, de e jogot nem kell feltétlenül, mindenáron gyakorolnunk. Szily álláspontja ebben a tekintetben egybevág a *mainstream* amerikai gondolkodásmóddal. Abban már eltér attól, hogy míg az uralkodó amerikai jogi felfogás szerint bár megengedett, mégis hiba közzétenni az ilyen tartalmakat, azaz a karikatúrák, iszlámgyalázó filmek közzététele nem jelenti a szólásszabadság diadalát, nem annak ünnepeleendő aktusa. Ronald Dworkin például rendíthetetlen híve volt a szólásszabadságnak, és ellensége még a gyűlöletbeszédet korlátozó törvényeknek is, mégis így nyilatkozott a dán karikatúrák ügyében:

„A brit, valamint az amerikai sajtó legnagyobb része helyesen mérlegelt, amikor nem közölte le újra a dán karikatúrákat, amelyek ellen milliónyi feldühödött muszlim tiltakozott világszerte, erőszakosan módon és szörnyű pusztítást okozva. A karikatúrák újranomása

---

⁵⁸⁵ SZILY László: Miért nem szabad tisztelni senki vallási érzékenységét? *Cink.hu*, 2015. január 9., <http://cink.hu/miert-nem-szabad-tisztelni-senki-vallasi-erzekenyseget-1678488858>. A cikk címe kissé félrevezető, azt feltehetően a szerző sem szó szerint érti, hogy „nem szabad tisztelni senki vallási érzékenységét”, mert ez ugyebár az általa általában elvetett, szólás- és gondolatszabadságra vonatkozó autoriter parancsot jelent. Ha mégis szó szerint gondolja, az viszont nem egyeztethető össze a cikkben foglaltakkal, miszerint senki nem kötelezhető más vallási érzéseinek tiszteletben tartására.

valószínűsíthetően még több ember halálához és a magántulajdon megrongálásához vezethetett volna – és vezethet is még. Ezenkívül sok brit és amerikai muszlimnak is komoly gyötrelmet okozott volna, mivel más muszlimok úgy magyaráznák a közzétételt, hogy az a vallásuk elleni megvetést hivatott kifejezni. És bár ez a felfogás a legtöbb esetben helytelen és megalapozatlan lett volna, az általa okozott fájdalom ettől függetlenül valódi lenne.”⁵⁸⁶

Robert Kahn is hasonló álláspontra helyezkedik cikkeiben, aki a szélsőséges, lázító beszéddel szembeni amerikai jogi megközelítést történetiségében elemzi. Mint írja, különbség van az Első Alkotmánykiegészítés védelmének terjedelme és egy újság felelőssége között.⁵⁸⁷ Az amerikai lapok túlnyomó többsége megtagadta a dán karikatúrák közlését 2005–2006-ban – ahogyan a *Charlie Hebdo* rajzai esetében is történt 2015-ben –, és emiatt a vélt „gyávaság” miatt erőteljes kritikák is érték az amerikai, valamint a hozzájuk hasonlóan eljáró európai sajtót. A szerkesztők számára ez nem öncenzúra, hanem szerkesztői döntés volt. Az érv olykor a lap munkatársainak biztonsága volt, de legtöbb esetben a vallási közösségek megsértésének elkerülésére hivatkoztak.⁵⁸⁸ Sokak szerint gyáva és etikátlan döntés a rajzok nem közlése (eszerint létezne morális kötelezettség a véleménynyilvánításra egy ilyen esetben), ami nem a vélemény tartalmával való egyetértést, hanem a lap munkatársai iránti szolidaritást fejezte volna ki. (De ez a vita így már nem a blaszfémia megengedettségeről szól.)

Kahn meglátása szerint a szélsőséges vélemények közlői az amerikai jogi felfogás szerint nem a szólásszabadság „hősei”, hanem

---

⁵⁸⁶ Ronald DWORKIN: The Right to Ridicule. *New York Review of Books*, 2006. március 23.

⁵⁸⁷ KAHN (2009) i. m. 163.

⁵⁸⁸ Némely lap azért közölte a rajzokat, főként azok „hírértékére” hivatkozva, egy-egy esetben azonban felvállalva a *Charlie Hebdo* véleményének artikulálását. Lásd Robert A. KAHN: News Value, Islamophobia, or the First Amendment? Why and How the Philadelphia Inquirer Published the Danish Cartoons. *University of St. Thomas Legal Studies Research Paper*, No. 10-07 (2010), 23.

elviselendő velejárái. Holmes bíró nem azért írt különvéleményt az Abrams-ügyben,⁵⁸⁹ mert hősként ünnepelte a szórólapot osztogató kommunistát 1919-ben, hanem azért, mert a „szegény, szerencsétlen ismeretlen” nem jelent veszélyt a társadalomra.⁵⁹⁰ Ha kissé erőltetett analógiával élünk, akkor a *Charlie Hebdo* rajzolói legfeljebb azért érdemelhetnek fokozott tiszteletet, mert a halálos fenyegetés árnyékában sem tettek le szólásszabadságuk gyakorlásáról, de ettől még maga a – számos vallási közösséget mélyen sértő – vélemény, amit kifejtettek, aligha lehet ünneplés tárgya.

A dán karikatúrákat elsőként közlő Flemming Rose szerint viszont egyenesen erkölcsi kötelesség fellépni az iszlámmal szemben, azaz a felelősség éppen ellentétes irányú, és szükségszerűvé teszi az e közösséget sértő karikatúrák közlését.⁵⁹¹ A vallási érzések sérelme az az ár, amelyet a muszlimoknak el kell fogadniuk az európai társadalmakba való befogadtatásért cserébe.⁵⁹² Ez a gondolat már igen messze áll a „felelős szólásszabadság” felfogásától.

Barack Obama amerikai elnök is utóbbit vallotta a YouTube videomegosztó-oldalon látható Mohamed-filmet követő terrortámadások utáni beszédében az ENSZ közgyűlésén:

„...láthattuk kibontakozni az elmúlt két hétben, ahogy egy otromba és förtelmes videó felháborodást szított a teljes muszlim világban. Na mármost, én világossá tettem, hogy az Egyesült Államok kormányának semmi köze nincs a videóhoz, és úgy hiszem, hogy annak üzenetét mindenkinek el kell utasítania, aki tiszteletben tartja közös emberi mivoltunkat. Nemcsak a muszlimokat sérti e videó, hanem Amerika egészét – ahogy azt az e falak túloldalán álló város is nyilvánvalóvá teszi, egy olyan országban élünk, amely mindenféle rasszhoz és valláshoz tartozó embert befogad. Otthont adunk muszlimoknak is, akik országszerte gyakorolják hitüket. Nem csupán tiszteletben tartjuk a vallásszabadságot, törvényekkel is védjük az embereket attól, hogy

---

⁵⁸⁹ 250 U.S. 616 (1919).

⁵⁹⁰ KAHN (2010) i. m. 275.

⁵⁹¹ Uo. 270–279.

⁵⁹² KAHN (2009) i. m. 165.

bántódásuk essen kinézetük vagy hitük következtében. Értjük, hogy miért érzik sértőnek emberek ezt a videót, mivel saját polgáraink milliói is közülük valóak. Tudom, hogy vannak, akik azt kérdezik, miért nem tiltunk be egyszerűen egy ilyen videót. A válasz a jogrendszerünkbe van foglalva: az Alkotmányunk megvédi a szólásszabadság gyakorlását.”⁵⁹³

Obama tehát megvédte a szólásszabadság amerikai felfogását, de azt sem rejtette véka alá, hogy a vélemények erőteljes védelmével nem összeférhetetlen a sérelmes szólások „társadalmi értékének” hiányát felhánytorgatni.⁵⁹⁴ A Fehér Ház álláspontját a sajtótitkár szintén 2012-es nyilatkozata is megerősítette, külön kitérve a média felelősségére:

„Igen, tisztában vagyunk azzal, hogy egy francia magazin egy Mohamed prófétára emlékeztető figurát ábrázoló karikatúrákat közölt le, és természetesen megkérdőjelezhetőnek tartjuk a döntést, hogy ilyesmit megjelentetnek. Tudjuk, hogy az ilyen jellegű képek mélysegesen sértőek lesznek sokak számára, és potenciálisan lázító hatásúak is lehetnek. Ám többször beszéltünk már arról, milyen fontos fenntartani a szólás Alkotmányba foglalt szabadságát. Más szóval, nem a jogot kérdőjelezzük meg, hogy ilyesmit leközljenek, csupán a döntés mögött húzódó mérlegelés helyességét.”⁵⁹⁵

A *Time* magazin publicistája tartalmilag hasonlóan, de egyértelműbben fogalmazott:

---

⁵⁹³ Remarks by the President to the UN General Assembly, 2012. szeptember 25. <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/09/25/remarks-president-un-general-assembly>

⁵⁹⁴ Timothy Zick: *The Cosmopolitan First Amendment. Protecting Transborder Expressive and Religious Liberties*. Cambridge, Cambridge University Press, 2014. 178–179.

⁵⁹⁵ Press Briefing by Press Secretary Jay Carney, 2012. szeptember 19. <https://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/09/19/press-briefing-press-secretary-jay-carney-91912>

„Rendben, szóval felhagyhatnánk végre azokkal az ostoba, megosztó és destruktív törekvésekkel, amelyekkel a nyugati nemzetek »többségi csoportjai« ingerlik muszlim honfitársaikat, duzzogva és haszontalanul bizonygatva, hogy »ők« nem mondhatják meg »nekünk«, hogy szabad társadalmakban mit lehet, és mit nem lehet tenni? Mert az ilyen iszlamofób heccelések nemcsak, hogy haszontalanok és gyerekesek, de nyíltan kiprovokálják azon szélsőségesek erőszakos válaszát, akik ellen alkotóik állításuk szerint büszkén, a közjő nevében lépnek fel.”⁵⁹⁶

De vajon összefér egymással az, hogy a jogot védjük, de a gyakorlatot nem, sőt elítéljük a szerkesztői döntést? A joggyakorlás lehetőségének és tényleges gyakorlásának megítélése nem feltétlenül jár együtt, hanem elválasztható egymástól? Egyes nézetek szerint „*one cannot defend the right without defending the practice*” (nem védhető a jog a gyakorlat védelme nélkül).⁵⁹⁷ Azaz, ha a jogrendszer biztosítja a szólásszabadságot, beleértve a blaszfémia szabadságát is, akkor senki ne csodálkozzon, ha valaki él e szabadságával. Jonathan Chait úgy véli, hogy a jogi tiltás és a társadalom szintjén jelentkező morális elítélés hasonló eredményre vezet: a vélemények közzétételének elmaradására. Azaz, a jog biztosítása mellett gyakorlásának lehetőségét is biztosítani kell, illetve ha valaki ténylegesen gyakorolja (a blaszfémiához való jogát), akkor nem szabad emiatt elítélnünk.⁵⁹⁸

Ez a felfogás bizonyosan nem jelenti azt, hogy sértő, gyalázkodó vélemények gazdáit ne lehetne megpróbálni meggyőzni, ne lehetne velük vitatkozni, de el kell viselni az ilyen vélemények jelenlétét. Ezen elviselés, ha úgy tetszik, valamiféle alapvető tisztelet megadását jelenti, bármely vélemény kifejtőjének irányában, amellyel az illető részt vesz a nyilvánosságban, és amelynek kifejtésére joga

---

⁵⁹⁶ Firebombed French Paper Is No Free Speech Martyr (Bruce Crumley). *Time*, 2011. november 2. <http://world.time.com/2011/11/02/firebombed-french-paper-a-victim-of-islamists-or-its-own-obnoxious-islamophobia/>

⁵⁹⁷ Jonathan CHAIT: Charlie Hebdo and the Right to Commit Blasphemy. *Nymag.com*, 2015. január 7. <http://nymag.com/daily/intelligencer/2015/01/charlie-hebdo-and-the-right-to-commit-blasphemy.html>

⁵⁹⁸ Uo.

van; elvégre nem ünnepi, diadalmas pillanat az, amikor valaki egy alapvető jogával – szólásszabadságával – él, és megfogalmaz egy véleményt, amellyel megkísérel részt venni egy közösség vitáiban, legyen mégoly ostoba és korlátolt is? Visszatérve Chaithoz, a kérdés tehát az, hogy van-e alapvető különbség a jogi tiltás és a jogi megengedéssel (a jog biztosításával) együtt járó nyilvános kipécézés-elítélés-földbe döngölés között?

Hasonló kérdés persze a vallásosok védelmében is feltehető. Mert igaz ugyan, hogy attól, mert gúnyolódó, bántó karikatúrák jelennek meg Jézus Krisztusról vagy Mohamed prófétáról, mind a keresztények, mind a muszlimok vallásszabadsághoz fűződő joga biztosított. De biztosan így van ez? Jogot adunk, de utána – akár agresszív, erőszakos módon – támadhatjuk a joggyakorlás tárgyát? Azaz, a vallásszabadsághoz való jog negatív jellege (a vallásosok békén hagyása) nem terjed ki a véleményt formáló magánszemélyekre? A vallásgyakorlás akadályozásának csak az minősül, ha felgyújtom a templomot, vagy ha autóval behajtok a körmenetbe (lásd EBH1999. 2 és BH1999. 292 sz. eseti döntés)? A jog biztosítása nem jelenti-e a jog gyakorlójával szembeni türelem, megértés, elfogadás szükséges biztosítását is? Hasonló kérdés merül itt fel, mint később, az eltérő vélemények tolerálásának kérdése kapcsán: ha létezik szólásszabadsághoz való jog, vele együtt jár-e az az eltérő vélemények tolerálásának – a szólásszabadság gyakorlóját védő, másokat terhelő – kötelezettsége is?

Ugyanakkor nem feledhetjük el, hogy a „földbe döngölés”, az agresszív támadás is egy vélemény, ráadásul fontos közéleti témában, így az előfeltevés az, hogy a szólásszabadság védelme kiterjed rá. A szólásszabadságba befér az, ha mások véleményét (vallási meggyőződését, vagy annak álcájában folytatott kulturális háborúját, vagy éppen valaki blaszfém véleményét) erőszakos, olykor bántó, sértő módon támadjuk – egy másik véleménnyel.⁵⁹⁹ Viszont lehetnek

---

⁵⁹⁹ Erre volt példa a Charlie Hebdo-mészárlás utáni sajtópolémia is, ahol egyes, az üggyel kapcsolatban közzétett vélemények szerzőit személyükben szintén

olyan helyzetek, amikor a szólásszabadság nem jogi korlátozása (a nyilvánosság előtti lejáratás, szakmai reputáció csorbítása stb.) súlyosabb egzisztenciális vagy pszichés károkat okozhat valakinek, mint mondjuk egy megrovás-intézkedés egy büntetőeljárás végén, amit hagyományosan a szólásszabadság nemkívánatos korlátozásának szoktunk tekinteni. Helyes felfogás az, amelyik nem adja meg az egyes véleményeknek azt a tiszteletet, hogy „induljanak” a gondolatok piacának versenyében (à la Mill és Holmes)? Más úton eljutva a következtetéshez, de számomra nem tűnik elfogadhatatlannak Chait érvelése, miszerint, ha megvédjük a jogot, akkor annak gyakorlását (gyakorlásának eredményét) is valamelyest meg kell védeni (azaz, nem lehet megengedni a jog által védett vélemények közlőinek nem jogi eszközökkel való elnémítását). Az Obama elnök által is sürgetett, etikai alapú szólásszabadság etikai norma marad, nem kikényszeríthető. Aki nem így, etikusan gyakorolja e jogát, azzal szemben többféleképpen fel lehet lépni. Ezen fellépések némelyikét a jog tiltja, másikat pedig engedi. Egyértelműen tilos például egy nyilvános tüntetést hangoskodva ellehetetleníteni. De nem tilos a tüntetésen elhangzottakat publicisztikákban támadni. A blaszfém karikatúrákra alkalmazva: tilos lenne a rajzokat tartalmazó táblákat egy mecset falaira kifüggeszteni, pláne egy vallási gyűlést velük megzavarni, de nem feltétlenül tilos azokat újságokban közzétenni. Már az előbbi, egyértelműen tiltottnak vélt tényállásoknál is el tudunk képzelni nehezen eldönthető határeseteket (milyen hangereő kell ahhoz, hogy egy tüntetés ellehetetlenítettnek számítsen? Ha a mecset mellé, a járdára tesszük a képeket, közterület-foglalási engedéllyel, az is tiltható-e? stb.), a más véleményének fent említett kipécézése-elítélése-földbe döngölése, illetve a még megengedett mértékű „bántás” vagy sértés között pedig általánosító jogi, a gya-

---

brutális (és vélemények közzétételében megnyilvánuló) támadás érte. Lásd pl. A gyűlölet és a szólásszabadság tiszta tükre (Borbás Barna). *Válasz.hu*, 2015. január 12. <http://valasz.hu/itthon/a-gyulolet-es-a-szolasszabadsag-tisztatukre-108378>

korlatban alkalmazható határvonal aligha állítható fel. Az etikus szólásszabadság követelményeit megsértőkkel szemben biztosan nem a csendben maradás a jó válasz, de biztosan nem jó az sem, ha a társadalom erősebb egységei elnémítják őket. Jobban járunk, ha az „elnémítást” szó szerint értjük, és azon helyzetekben tiltjuk, amikor egy adott vélemény napvilágra kerülésének ellehetetlenülése reális veszéllyé válik. Obama elnök mondatai messze távol voltak ettől, amikor a YouTube-on elérhető videó készítőit bírálta, ő nem vetette fel az inkriminált vélemények kiűzését a nyilvánosság terepéről (persze más a súlya az amerikai elnök szavának, tőle a diplomatikusság kritika is erős támadásnak tűnhet).

A *Charlie Hebdo* megítélésének ellentmondásosságát jelzi az is, hogy miközben a sajtószabadságért küzdő, neves írókat tömörítő nemzetközi PEN-klub kitüntette a lapot, a döntés ellen a szervezet számos tagja nyílt levélben tiltakozott, a díjátadó ünnepségről pedig távol maradt.⁶⁰⁰ A szerkesztők 2015. júliusi bejelentése szerint pedig nem tesznek közzé többet Mohamed-karikatúrát.⁶⁰¹ Ugyan azt azzal indokolták, hogy nem akartak saját Mohamed-rajzaik „foglyaivá válni”, a média e bejelentést a „fehér zászló” kitűzésének – a terrorizmussal szembeni meghátrálásnak – értékelte.⁶⁰²

Nehéz lenne következetes, és a szólásszabadságot tiszteletben tartó módon meghatározni, hogy hol húzódik a más vélemények, életformák, szabadsággyakorlások iránti kötelező minimális tisztelet

---

⁶⁰⁰ After protests, Charlie Hebdo members receive standing ovation at PEN gala. *The New York Times*, May 6, 2015. <http://www.nytimes.com/2015/05/06/nyregion/after-protests-charlie-hebdo-members-receive-standing-ovation-at-pen-gala.html>; Több író tiltakozik a Charlie Hebdo PEN-díja ellen. *Könyvesblog*, 2015. április 28. http://konyves.blog.hu/2015/04/28/tobb_iro_tiltakozik_a_charlie_hebdo_pen-dija_ellen

⁶⁰¹ Charlie Hebdo editor says the paper is done with prophet Muhammad cartoons. *The Washington Post*, July 17, 2015. <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2015/07/17/charlie-hebdo-editor-says-the-paper-is-done-with-prophet-muhammad-cartoons/>

⁶⁰² Charlie Hebdo waves the white flag. *Politico*, July 20, 2015. <http://www.politico.eu/article/charlie-hebdo-911-qaeda-mohammad/>

határa, ha ezt a kérdést jogilag kezelni akarnánk; ezért helyesebb, ha e tolerancia inkább csak erkölcsi parancs marad, mintsem hogy jogi normává váljon.

3. 7. A „csúszós lejtő” (slippery slope) érve

A *slippery slope* amerikai alkotmányjogi doktrínája szerint akadhatnak olyan szabadságkorlátozások, amelyeket, ha alkotmányosnak is nyilvánítunk, mert történetesen megfelelnek minden szükséges alkotmányossági követelménynek, akkor is súlyos károkat okozhatnak, mert elfogadásuk után rájuk hivatkozva újabb korlátozások bevezetése követelhető – a szabadság így csúszik egyre lejjebb a csúszós lejtőn. Illusztrációként hozza erre Frederick Schauer a Lynch v. Donelly ügyben⁶⁰³ felmerült érveket: ha alkotmányosnak tekintjük, és megengedjük, hogy egy városka saját főterén karácsonyi kiállítást szervezzen, ahol a kereszténység különböző szimbólumait is felhasználják, a következő lépés, hogy közterületen vallási szertartásokat szervezzenek, majd azután azokon városi tisztségviselők is részt vegyenek, és ily módon előbb-utóbb eljutunk az egyházak állami eszközökkel történő támogatásáig. Sajátos, hogy a csúszós lejtő elve az ellenkező irányú érvelésben is felhasználható: ha megtiltjuk, hogy a városka főterén vallási jelképeket felhasználó karácsonyi kiállítás szerveződjön, mert tiszteletben kívánjuk tartani az állam világnézeti semlegességét, a következő lépés lehet, hogy minden állami intézményben megtiltjuk a vallás említését is, a Biblia oktatását megszüntetjük irodalomórán, levesszük a vallásos témájú képeket az állami tulajdonú múzeumokból, végül pedig megszüntetjük az egyházi épületeknek a rendőrség és a tűzoltóság általi védelmét.⁶⁰⁴

---

⁶⁰³ 465 U.S. 668 (1984).

⁶⁰⁴ Frederick SCHAUER: Slippery Slopes. *Harvard Law Review*, vol. 99. (1985), 361., 381.

Fennáll tehát a veszély, hogy az alkotmányosan megengedhető korlátozás elfogadása esetén nem lehet majd megakadályozni a többi, immáron alkotmányellenes korlátozást. Ez az érvelés kerül elő például a fajgyűlölő kifejezések korlátozása körüli vitákban is, amelyet az amerikai jog rendkívül széles körben véd, mindezt azonban elsősorban nem azok értékére vagy hasznosságára alapozza, nem is az egyén szabad szóláshoz való jogára, hanem arra, hogy ha megengedjük az ilyen kifejezések tartalom alapján történő korlátozását, akkor előbb-utóbb olyan korlátozások is akadnak majd, amelyek valamely valóban fontos és értékes tartalomra vonatkoznak, legalábbis olyanokra, amelyek a gyalázkodóktól eltérően ténylegesen részt kívánnak venni a közélet vitáiban.

Logikai összefüggés a korlátozások között nincsen, a csúszós lejtő nem a dominóelv működését feltételezi, hanem inkább arra az empirikus tapasztalásra épül, hogy ha valamit valakinek megengedünk, akkor a későbbiekben újabb és újabb követelésekkel áll majd elő.⁶⁰⁵ Ugyanez igaz lehet a vallások védelmében elfogadott szóláskorlátozásokra is. Igaz, ami igaz, egy muszlim terrorista aligha éri be szelídebb *Charlie Hebdo*-címlapokkal. A terrorizmus logikája az, hogy ha korlátozzuk – „egy kicsit” – a szólást, szükségszerűen hamarosan újabb korlátozások követik majd, a vége pedig a szólásszabadság felszámolása, legalábbis jelentős sérelme. De ez az ellenvetés önmagában nem tűnik kezelhetetlen kockázatnak, hiszen elvben minden szabadságkorlátozásnál felvethető lenne, de ez európai megközelítés szerint nincs a versengő jogok (jelen esetben: emberi méltóság vagy vallási érzület védelme vs. szólásszabadság) között eleve adott prioritási sorrend, hanem helyette folyamatos az egyensúlyozási kényszer a vitás helyzetekben. A *slippery slope* doktrínája egyértelműen amerikai; Európában mindig a versengő jogok egyensúlya, nem pedig a szólásszabadság általánosan érvényesülő primátusa volt a kitérített cél. (Ettől függetlenül, mint korábban már esett róla szó, a terrorizmusra adott gyors szabadságkorlátozó vá-

---

⁶⁰⁵ Uo. 381–383.

lasz még alkotmányjogi elfogadhatósága esetén sem tűnne bölcs lépésnek, sokkal inkább az erőszak bátorításának.)

A *slippery slope* meg is fordítható, a szólásszabadság széles körű megengedése ellenében is lehet vele érvelni, a blaszfémia vonatkozásában is. Tekintsünk arra a tényre, hogy Európában már nem egyszer ölteket embereket származásuk, hitük, vallásuk, más személyiségjegyeik miatt. Ha megengedjük a vallások gyalázását (nem csupán a bírálatát, hanem agresszív sértegetését), akkor egyszer eljutunk az Andrássy út 60.-hoz, a Mindszenty- és a Grósz-perhez, meg az auschwitzi gázkamrákhoz? Az érv – szándékoltan – cinikus, de ha elutasítjuk, akkor a másik irányú szóláskorlátozás elleni hasonló érv is erejét veszti.

Ám a lejtőn elvileg felfelé is lehet menni, és a szólásszabadság védelmének további fokozása (ami kívánatosnak tűnhet) is elvezethet meglepő problémákhoz. Legyen most az a kiindulópont, hogy a *Charlie Hebdo* rajzai védett vélemények. Mi lenne a helyes döntés egy olyan ügyben, ahol valaki azoknál messzebbre kíván menni, és mondjuk egy közterületen kihelyezett keresztet/menórát szándékosan megrongál, de úgy, hogy eközben hangoztatja, hogy e tetteivel a vallással szembeni véleményét fejezi ki, egyúttal jelzi, hogy hajlandó megtéríteni/helyreállítani a károkat, azaz a jelképet kihelyezők nem szenvednek – vagyoni – kárt? Ez a mai magyar jogrendszer szerint tiltott cselekedet, már „cselekvés” és nem csak „szólás”. De a „rongálás” vagy a „garázdaság” szabálysértési tényállásának, illetve a közrend sérelmének megvalósulása elegendő, hogy azok alapján a szólásszabadságot korlátozzuk? Azaz, ha valamit engedünk (pl. a vallásgyalázást), hol húzzuk meg a határt, hogy mi az, amit már tiltunk? Világos, hogy a jelenlegi, a jogrendszerünkben létező (szabálysértési) tiltás mögötti érv nem a vélemény tartalmával, hanem kifejezésének módjával szembeni fellépés. De helyes-e, ha e tiltásokat nem valóban fontos érdekekre (emberi méltóság, közösségek védelme) alapozzuk, hanem a vagyonvédelem, esetleg a közrend fenntartásának szempontjaira?

A *slippery slope* alkotmányjogi gondolat kísérletként Európában is használható, de a szabályozásban alapvető kiindulópontként figyelembe venni nemigen lehetséges.

4. Következtetések

A *Charlie Hebdo*, vagy a dán karikatúrák körüli vita valójában nem „magyar vita”, abban az értelemben, hogy a magyar nyilvánosság előtt eddig nem merültek fel az e rajzok által felvetett kérdések, legalábbis ilyen élességgel biztosan nem. Természetesen akadtak Magyarországon is blaszém vagy blaszfémiába hajló nyilvános vélemények, műalkotások, egyebek, de ezek egyedi, elszigetelt eseteknek tekinthetők. A vallások, bármely vallás folyamatos, szisztematikus sértegetése, a hívők érzéseinek módszeres megbántása, a széles nyilvánosság előtt ez idáig nem jellemezte a közéletet, így a szólás-szabadság szükséges védelme, illetve korlátozása körüli vita sem folyhatott le. Ezért nem kellően körültekintő álláspont az, ami a franciaországi eseményekre válaszul szigorú magyar szabályozást követel, és ezért tűnik szinte groteszknek, amikor magyar karikaturisták biztosítják a nyilvánosságot arról, hogy a *Charlie Hebdo*-gyilkosságok után is ugyanolyan merészek lesznek, mint korábban.⁶⁰⁶ A magyar és a francia helyzet közötti párhuzam felállítása történelmietlen, mert figyelmen kívül hagyja az Európában elsősorban a franciákra jellemző militáns laicizmust (amely azonban annyira azért nem erős, hogy a *Charlie Hebdo*-nak tömeges olvasótábora legyen a merénylet által jelentett brutális reklám nélkül), és Európa sokszínű, egymástól eltérő megközelítéseit. A szintén gyakran felbukkanó vélemény a korlátolt, a szabadságot nem sokra tartó, a sértésekre túlérzékenységgel reagáló magyar társadalomról szintén méltánytalan, mert fi-

---

⁶⁰⁶ „Én ezeknek nem vagyok hajlandó félni” – Megszólalt egy magyar karikaturista. *hvg.hu*, 2015. január 9. http://hvg.hu/kultura/20150109_En_ezeknek_nem_vagyok_hajlando_felni_Me

gyelmen kívül hagyja a magyar történelem azon kilengéseit, amelyek az egyes társadalmi közösségeket máig hatóan törékennyé tették. Egy büszke angol vagy francia teljes magabiztossággal követelhet a vallásghalázt is magában foglaló szólásszabadságot,⁶⁰⁷ de teszi ezt annak tudatában, hogy az országában élő társadalmi (vallási) közösségek erősek, legalábbis a sértésektől függetlenül is rendelkeznek érdekérvényesítő képességgel. A mi közösségeink, azok tagjai kevésbé lehetnek magabiztosak, a 20. század tragédiái és negyedszázadnyi demokrácia után is. (Ezzel szemben nem elég erős érv az, hogy például a különböző keresztény felekezetek milyen erős pozíciókat foglalnak el az oktatásban vagy a kulturális életben, és milyen erős politikai beágyazottsággal rendelkeznek, mert ez nem kibébi a hívek érzékenységét; a blaszfémia esetleges korlátozása nem a katolikus püspöki kar pozícióit, hanem az egyes, nem túl nagy társadalmi befolyással rendelkező hívek érzéseit védené.)

Mint láttuk, Európa jogrendszerei különféleképpen rendezik ezt a kérdést. Az európai vizsgálódásokból – ideértve a strasbourggi bíróság gyakorlatából nyerhető tapasztalatokat is – leszűrhető az a következtetés, hogy közös, egységes európai válasz a blaszfémia szólásszabadság-jogi kezelésére nincs, sem nemzetközi, sem állami szinten megfogalmazva. A vallások erőteljes védelme önmagában nem ellentétes az európai szabadságfelfogással, ugyanakkor a meglévő, ilyen irányú rendelkezések alkalmazása igen ritka, e szabályok legtöbbször – bár nem kizárólagosan – régi időkől származó zárványok a jogrendszerekben.

Ez azonban nem zárja ki sem azt, hogy a jövőben a meglévő szabályokat gyakrabban alkalmazzák, sem pedig, hogy ahol nincs ilyen, ott új szabályokat vezessenek be. Összességében, egy európai állam többféle olyan választ adhat a blaszfémiára, ami mind-mind összefér

---

⁶⁰⁷ Ahogyan azt a konzervatív, nem vallásellenes lapok véleménycikkei is teszik, lásd pl. *The Attack on Charlie Hebdo is an Attack on Freedom*. *Spectator*, 2015. január 10. <http://www.spectator.co.uk/the-week/leading-article/9410492/the-attack-on-charlie-hebdo-is-an-attack-on-freedom/>

az „európai értékrenddel”: (a) a tiltás önmagában nem ellentétes vele, (b) a tiltás nélküli korlátozás sem az, és (c) a vallásgyalázás teljes körű megengedése sem az.

A blaszfémia korlátozása felőli döntés előkérdése, hogy miként tudjuk a tényállásban szükségképpen szereplő vallást definiálni, illetve hogy tudunk-e kellően erős érveket hozni annak igazolására, hogy a vallás erősebben védendő érték más meggyőződésekhez, személyiségjegyekhez képest. Ami a korlátozás egyes szempontjait illeti, abban egyértelműen állást lehet foglalni, hogy a *vallások* és az *egyházak* védelme a gyalázkodó, sértő véleményekkel szemben nem alapozhatja meg a szóláskorlátozást. Az, hogy a *hívek* védelme lehet-e szóláskorlátozás alapja, már nehezebb kérdés. Az állításunk az, hogy az európai jogi hagyományok és a szólásszabadság Európában általánosan vallott felfogása (a szólásszabadság közös minimuma) alapján ez nem elképzelhetetlen; hogy az egyes jogrendszerek saját, belső szólásszabadság-struktúráját és hagyományait, az éppen érintett állam társadalmi problémáit tekintve helyes-e ilyen korlátozással élni, az más lapra tartozik. Magyarország vonatkozásában úgy gondoljuk, hogy a jogrendszer által biztosított védelmen túl további védelmet biztosítani a blaszfémiával szemben nem indokolt.

Ha a vallási érzület védelmét nem a vallásszabadság, hanem az emberi méltóság egyik aspektusának tekintjük, erősebb érveket tudunk állítani a szóláskorlátozás mellett. A vallási meggyőződésnek ugyanis erős kapcsolódása van az emberi méltósághoz. De, ha a demokratikus nyilvánosságot és a közügyek vitáit védeni akarjuk, akkor semmiképpen sem korlátozhatjuk általában a blaszfém vélemény tartalmát, hanem legfeljebb a vélemény kifejezésének a módját tekinthetjük korlátozhatónak.

A gyűlöletbeszéd korlátozását előírányzó szabályok is alkalmazhatók a vallási közösségek tagjainak védelmében. Kérdés azonban, hogy mit tekintünk gyűlöletbeszédnek, hogyan határozzuk meg a szóláskorlátozó tényállást, csak a közösségekkel szembeni uszítást, izgatást, gyűlöletkeltést tekinthetjük gyűlöletbeszédnek, vagy már az ezeknél kétségtelenül enyhébb gyalázkodást is? A közrend meg-

óvását jellemzően kevésbé legitim érdekeknek tekintjük a szóláskorlátozás felőli döntésekben. De ha a kifejtett vélemény hatásából indulunk ki, és azt mondjuk, hogy az erőszakos cselekményeket potenciálisan kiváltó vélemények a közrend, valamint azon túlmenően, egyéni jogok veszélyeztetésének a megelőzése miatt korlátozhatók, akkor egy feszült társadalmi helyzetben ez a szempont is erősebb figyelmet kaphat.

Szót ejtettünk – elrugaszkodva a jogi szabályozástól – az etikai alapú szólásszabadságról is, ahol a jog tartalma és gyakorlásának felelőssége egymástól elválik, és utóbbi egy eltérő normarendszer szerint ítélandó meg. De azt is láttuk, hogy nehéz lenne következetes, és a szólásszabadságot tiszteletben tartó módon jogi eszközökkel meghatározni, hogy hol húzódik a más vélemények, életformák, szabadsággyakorlások iránti kötelező minimális tisztelet határa, így az erkölcs – mint a jogtól független normarendszer – bevonása a blaszfémia által előidézett problémák kezelésébe helyeslendő.

6. A gyűlöletbeszéd korlátozása és a vallási közösségek védelme

Bevezetés

„Gyűlöletbeszédnek” tekintünk valamennyi olyan kifejezést, véleményt, amely faji, etnikai, vallási, nemi, szexuális alapú gyűlöletet, idegengyűlöletet, antiszemitizmust vagy más, intolerancián alapuló gyűlöletet fejez ki, egy adott társadalmi csoporttal szemben. A gyűlöletbeszéd fogalmát – az amerikai *hate speech* kifejezés fordítását – a jogszabályok nem használják, és félrevezető is lenne azt gondolni, hogy a gyűlölet valamennyi megnyilvánulása automatikusan korlátozható. Ezzel szemben a különböző államok szabályozása – eltérő módokon – a „megsértést”, a „gyűlöletkeltést”, „gyűlöletre izgatást”, „uszítást” tiltják, a gyűlölet pusztá kifejezését nem. A gyűlöletbeszéd korlátozása valamennyi, azonosítható és tagjai közötti kötőerővel bíró közösség védelmére irányul, így természetesen a vallási közösségekre is, de nem kizárólagosan vagy kiemelt módon azokéra. Az alábbiakban a gyűlöletbeszéd korlátozásának elméleti alapjait tekintjük át röviden (1. pont), majd a szabályozás és gyakorlat Egyesült államokbeli (2. pont), európai (3. pont), magyar (4. pont), európai uniós és nemzetközi (5. pont), valamint strasbourgi (6. pont) bemutatása következik, mielőtt a következtetésekhez (7. pont) érnénk. A szintén a gyűlöletbeszéd problematikájához tartozó, de témánk, a vallási közösségek védelme szempontjából kevésbé jelentős kér-

désekkel – például a tiltott önkényuralmi jelképek korlátozásával, állami jelképek védelmével, holokauszttagadás tilalmával az egyes nemzeti jogokban – itt nem foglalkozunk.

1. A gyűlöletbeszéd korlátozásának elméleti kérdései

A gyűlölködő kifejezések széles körű szabadsága mellett érvelők szerint a szigorúbb korlátozással meginogna a társadalomban kívánatos egyensúly, mivel a jog eszközeivel emelnénk ki egyes olyan nézeteket, amelyek a szólásszabadság védelmére méltatlannak ítéltetnek. Az állam éppúgy nem tilthatja meg azt, hogy valaki azt hirdesse, a Föld lapos, mint ahogy a gyűlölködő kifejezéseket sem korlátozhatja.⁶⁰⁸ A vélemények egyenjogúságát biztosítani kell; ezt kívánja a polgárok egyenlő méltósága éppúgy, mint a demokrácia játékszabályainak elfogadása. Valamely – mégoly sértő – vélemény hangoztatása nem azonos az ily módon megtámadott közösség valamely tagjával szembeni tényleges károkozással. A szólás és a cselekvés egybemosásával, és a szólásszabadság korlátozásával megfosztjuk az egyént (a közlés címzettjét vagy akaratlan befogadóját) attól a lehetőségtől, hogy felelős, erkölcsi lényként döntsön – és utasítsa el a gyűlöletkeltést.⁶⁰⁹

Ronald Dworkin amellet érvel, hogy a szabadság korlátozása – akár céljával ellentétesen – éppen ezt az alapvető demokratikus értéket, tehát az egyén, az individuum morális, felelős lényként való elismerését ingatná meg, ez pedig a vélemény közlőjén túl a közösség számára is káros.⁶¹⁰ E nézet szerint az állam nem válogathat a vélemények között; ez a távolságtartás biztosítja mind a nézetek

---

⁶⁰⁸ Frederick SCHAUER: A kivételes Első Alkotmánykiegészítés. In Frederick SCHAUER: *A demokrácia és a szólásszabadság határjai. Válogatott tanulmányok*. Szerk. Koltay András. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 606.

⁶⁰⁹ David R. DOW: The Moral Failure of the Clear and Present Danger Test. *William and Mary Bill of Rights Journal*, vol. 6., issue 3. (1998), 733.

⁶¹⁰ DWORKIN (1996) i. m. 195–213.

közi egyenlőséget, mind az állam semlegességét.⁶¹¹ A vélemények formális egyenlősége tehát – megfelelően nyomós ellentétes érdek hiányában – indokolja a gyűlöletbeszéd védelmét.

Edwin Baker cikkében összefoglalja az egyéni autonómia tiszteletén alapuló érveket, amely alapján a gyűlöletbeszéd korlátozása nem megengedhető:

„(1) Az állam legitimitása az emberek egyenlőségének és autonómiájának tiszteletétől függ, és (2) tisztán formális kérdésként tekintve, az állam csak akkor tarthatja tiszteletben az emberek autonómiáját, ha lehetővé teszi, hogy megnyilatkozásaikban kifejezhessék az általuk vallott értékeket – függetlenül attól, hogy melyek ezek az értékek, és tekintet nélkül arra, hogy az így kifejtett tartalom mennyire sért más embereket [...] Még ha hangsúlyozzuk is, hogy a szabad véleménynyilvánítás alapja a demokráciában lelhető fel, a demokráciáról alkotott »saját« felfogásunknak gyakran mintha az lenne az előfeltétele, hogy az egyén önállóan formálja politikai nézeteit – vagyis a nyilvános eszmecsere jogi korlátozása nélkül alakítsa ki álláspontját [...] A demokratikus alapoknak ez a logikája nem annyira a szabad véleménynyilvánítást helyezi a demokrácia középpontjába, hanem inkább a demokráciát tekinti a szólásszabadság vagy az egyéni autonómia (és egyenlőség) tiszteletben tartásából fakadó eredménynek.”⁶¹²

Baker szerint tehát a szólásszabadság nem a demokrácia járulékos kísérője, éppen fordítva: ha nincs szólásszabadság, nem létezhet demokrácia sem. Ugyanakkor felhozható ezzel szemben, hogy az egyenlőség nem csak a vélemények, hanem az emberek szempontjából is értékelhető, autonómiája a gyűlölködés elszenvedőinek is van. A gyűlöletbeszéd alapján véve ezt a vitathatatlanak tekintett demokratikus elvet támadja, egyes társadalmi csoportokat másodrendűnek ítélve. A gyűlöletbeszéd korlátozása ellen fellépők gyakor-

---

⁶¹¹ Christopher McCrudden: Freedom of Speech and Racial Equality. In B. H. Birks (szerk.): *Criminal Justice and Human Rights*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1995. 140.

⁶¹² Edwin C. Baker: Gyűlöletbeszéd. *Fundamentum*, 2008/2. 6–9.

ta hangoztatott véleménye szerint önmagában egy adott közösség ellen irányuló véleménynyilvánításnak nincs „sértettje”; ugyanakkor nem kell ahhoz tevőleges, erőszakos magatartás, vagy éppen konkrét egyének számára címzett közlés, hogy egy közösség – legalább bizonyos – tagjait a véleménynyilvánítás által emberi méltóságában sérelem érje. A kérdés nem e sérelem léte vagy nemléte, hanem az, hogy hol kell meghúzni a tilos és a megengedett vélemények közötti határvonalat, és milyen mértékű sérelmet kell az érintett közösség tagjának – más fontos érdekek, mint például a demokratikus nyilvánosság működésének biztosítása érdekében – eltérnie.

A minden embert megillető egyenlőség elve alapot adhat arra, hogy azon nézetek kinyilvánítása, amelyek ezen elv ellenében kívánnak hatni, korlátozásra kerülhessen. Ezen érvelés szerint a „gondolatok piaca” (*marketplace of ideas*) nem működik lovak közé dobott gyepelével, és bizonyos játékszabályok lefektetésére szükség van, ezek csak olyan normák lehetnek, amelyek a demokratikus társadalmi berendezkedés kétségbevonhatatlan alapvetésének számítanak, mint amilyen például az emberek közötti egyenlőség. Robert Post szerint ugyanakkor ilyen „vitathatatlan” alapvetés nem létezik, mert ha bármely olyan dogma létezik egy társadalomban, amelyet nem szabad vitatni, akkor e dogmát törvénné emelő jogi norma elveszíti a legitimitását, hiszen úgy korlátozza a véleménynyilvánítást, hogy az alapján nem mindenki fejtheti ki szabadon az álláspontját az adott dogmával kapcsolatban. Akit pedig így módon elnémítanak, azt ezzel együtt kizárják a demokratikus döntéshozatalból is, tehát a korlátozás a demokrácia elveivel ellentétes.⁶¹³

Ronald Dworkin az emberi méltóságot és a demokrácia alapjait hívja segítségül a gyűlölködő megnyilvánulások védelméhez. Mint írja, egy kormányzat nem teheti meg azt, hogy hivatalos, akár többségi döntéssel elhallgattatja azon polgárait, akik szélsőséges, a közösségi konszenzusra fittyet hányó véleményt fogalmaznak meg, ha ezt

---

⁶¹³ Robert C. POST: Racist Speech, Democracy and the First Amendment. *William and Mary Law Review*, vol. 32. (1990–1991), 267.

nem a szóban forgó egyének szabadságára és a közösség egyenjogú tagjaiként élvezett státuszukra figyelemmel teszi. A jog nem lehet a többség zsarnokságának eszköze. A demokratikus, többségi döntéshozatal a politikai legitimitáció elengedhetetlen, de önmagában nem elégséges kelléke. A jól működő, *tisztességes* demokráciában minden egyenjogú személy részt vehet a döntésekben, és hallathatja a hangját is. A többségi döntéshozatal nem tisztességes, ha a közösség bármely tagja nem kap lehetőséget arra, hogy véleményét, félelmeit, ízlését, előfeltevéseit, előítéleteit, ideáljait másokkal megossza, nem csupán annak érdekében, hogy meggyőzze őket, hanem azért is, hogy saját magát a közösség felelős tagjának, nem pedig passzivitásra ítélt áldozatának érezhesse. A többség ugyanis nem kényszerítheti rá az akaratát olyasvalakire, akinek megtiltotta, hogy feleljen a szavát, tiltakozzon, vitatkozzon a döntéssel annak megszületése előtt.⁶¹⁴ Másként ítélandó meg a tényleges diszkrimináció – ami „cselekmény” és nem „szólás”, azaz „vélemény”, így természetesen tilos – és az arra való felhívás, ami viszont a fentiek alapján nem tiltható meg.

A dworkini elmélet egyik kritikája szerint a gyűlölködés lehetlenné teszi a demokratikus közvélemény kialakulását – tehát éppen azt teszi tönkre, ami a védelme mellett szóló legfőbb érv –, mert sérti a demokratikus vitában való egyenlő részvétel jogát. Owen Fiss szerint a gyűlölködés jelentősen csökkenti az ily módon megtámadott közösségek tagjainak hajlandóságát a vitában való részvételre.⁶¹⁵ Ez volna a gyűlölködés által kiváltott „elnémító hatás” (*silencing effect*). A gyalázkodó, becsmérítő vélemények esetében Sajó András szerint

---

⁶¹⁴ Ronald DWORKIN: Foreword. In Ivan HARE – James WEINSTEIN (eds.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2009.; DWORKIN (2006) i. m.

⁶¹⁵ Owen M. FISS: The Supreme Court and the Problem of Hate Speech. *Capital University Law Review*, vol. 24. (1995) 281.; Owen M. FISS: *The Irony of Free Speech*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1996. 5–26.

a legfontosabb probléma „a közléssel járó megalázás és fenyegetettség, mely a méltóságot sérti, az alapjogok gyakorlását korlátozza”.⁶¹⁶

Robert Post elmélete a szólásszabadság igazolásáról Dworkin gondolataira rezonál.⁶¹⁷ Post úgy véli, a kollektív döntéshozatal akkor megfelelő, ha az abban való részvételen, vagy legalább a részvétel lehetőségén keresztül a polgárok képesek elfogadni a kormányzat lépéseit és döntéseit. A közösségen belül folytatott diskurzus azon eszköz, amelynek segítségével a független polgárok összegyűlnek, hogy kialakítsák közös identitásukat és megválasszák együttélésük kereteit. Ennek a diskurzusnak a lehető leghatékonyabbnak kell lennie, így meg kell engedni a rasszista megnyilvánulásokat is, mert a döntéshozatalban való részvételnek mindenki és minden vélemény számára nyitva kell állnia. Ha ezt figyelmen kívül hagyjuk, megsértjük azon alapvető elvet, amely alapján minden polgárt szabad és egyenlő személynek kell tekintenünk. Post a demokratikus önkormányzás eszközének tekinti a szólás- és sajtószabadságot. Elméletében nem a demokratikus döntés, hanem az egyén közéletben való részvétele kerül a fókuszba, a lényeg nem a „közös bölcsesség” elérése, hanem az egyén képességeinek kiteljesítése. Ha azonban valakit megfosztanak e vitában való részvételtől, azzal a demokrácia alapjait ássák alá.⁶¹⁸

Steven Heyman felidézi az e felfogással – és Dworkinéval is – szembeállítható érvet, amely alapján a gyűlölködő vélemények éppen ezt az egyenlőséget támadják, tehát ellentétesek a felállított demokratikus játékszabályokkal, ezért a vitából kizárhatók. Az egyéneknek nem csak joguk van a közéleti vitákban való részvé-

---

⁶¹⁶ SAJÓ András: Rasszista nézetek büntetésének alkotmányosságáról. In GELLÉR Balázs (szerk.): *Györgyi Kálmán ünnepi kötet*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2004. 499.

⁶¹⁷ POST (1990–1991) i. m.; Robert C. POST: *Constitutional Domains: Democracy, Community, Management*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1995.; POST (1990) i. m. 603.

⁶¹⁸ Robert C. POST: Meiklejohn’s Mistake: Individual Autonomy and the Reform of Public Discourse. *University of Colorado Law Review*, vol. 64. (1993), 1109.; Robert C. POST: Részvételi demokrácia és szólásszabadság. *In Medias Res*, 2014/1. 79.

telre, hanem kötelességük is más résztvevők egyenlő részvételének tiszteletben tartására; csak így képes a közéleti vita azon szerepét betölteni, amelyet Post is neki szán az egyéni és a kollektív autonómia összehangolása, illetve a közösségi döntéshozatal lehetővé tétele tekintetében. Post és Dworkin pedig elfeledkezik arról, hogy a szélsőséges vélemények közzététele ugyanúgy sérti a megtámadott fél vagy csoport tagjainak emberi méltóságát, mint a vitából való kizárás a kizártét.⁶¹⁹

A bátor, felelős egyénre épül Lee Bollinger elmélete is, aki a gyűlölködő kifejezések megengedését azok társadalmi hasznossága szempontjából véli igazolhatónak. A tolerancia és a tűrés szerinte mind az egyén személyiségének fejlődésében, mind a demokratikus vita hatékonyabbá tételében segít. ⁶²⁰ A demokrácia kiépítése és megerősödése nem fáklyásmenet: ha a legkisebb engedményt tesszük az alapjául szolgáló szabadság korlátozásával kapcsolatban, az egész építmény megrendülhet.

A szólásszabadságot e kérdésben védő álláspontok azzal érvelnek, hogy a demokratikus vitában valamennyi véleménynek helye van. John Stuart Millt felidézve, soha nem tudhatjuk, hogy nem éppen az igaz álláspontot nyomjuk-e el a szabadság korlátozásával.⁶²¹ Az államnak tartózkodnia kell minden felesleges beavatkozástól, még a demokratikus állam sem emelhet ki olyan védett értékeket, amelyek így támadhatatlanná, megkérdőjelezhetetlenné válnak, mert a történelem bőven szolgáltatott példát arra, hogy öröknek hitt dogmák megdőljenek.⁶²² Ebből eredően még az emberek közötti formális egyenlőség sem tehető ilyen, kétségbe nem vonható alapelvvé.

Másfelől mégiscsak szükségszerűnek látszik, hogy a választott politikai és társadalmi rend egynémely alapvető szabályait kijelöl-

---

⁶¹⁹ Steven J. HEYMAN: *Free Speech & Human Dignity*. New Haven – London, Yale University Press, 2008. 174–179.

⁶²⁰ BOLLINGER i. m.

⁶²¹ MILL i. m. 25–26.

⁶²² Mark A. GRABER: *Old Wine in New Bottles: The Constitutional Status of Unconstitutional Speech*. *Vanderbilt Law Review*, vol. 48. (1995), 349.

jük, és azokhoz ragaszkodjunk, az egyenlőség alapvető elve pedig feltétlenül ezek közé tartozik. Ugyanakkor a demokratikus vitába sok olyan álláspont is belefér, ami a többség számára elfogadhatatlan; senki nem tilthatja meg például azt, hogy magának a demokráciának a létjogosultságát kétségbe vonja valaki. Persze az állam függetlenségére, a hatalom erőszakos megszerzésének tilalmára vagy az élethez és emberi méltósághoz való jogra vonatkozó előírások mindenki által kötelezően elfogadandók. A demokráciába belefér a demokrácia tagadása is, de nem fér bele a demokrácia mögött álló alapvető elvek elutasítása, legalábbis egy – a jogszabályok által, kellő garanciák mellett meghatározott – ponton túl. Nem a demokrácia a legfőbb érték, az csak egy keret, amelyben elvben érvényre juthatnak a közösen vallott legfőbb értékek, mint amilyen a személyek egyenlősége is.

A gyűlöletbeszéd korlátozása mellett szóló nyomós érv lenne, ha igazolni tudnánk, hogy a gyűlölködő kifejezések olyan károkat okoznak, amely megelőzése érdekében a szólásszabadság szűkíthető. Wojciech Sadurski három csoportba osztja a gyűlölködés által lehetségesen okozott károkat: (1) a megtámadott közösség tagjainak erőszakos reakciója a gyűlölködésre; (2) a felkeltett gyűlölet manifesztálódása a megtámadott közösséggel szembeni erőszakos cselekedetekben; (3) a gyűlölködő kifejezések által önmagában – a megtámadott közösség tagjai számára – okozott kár, függetlenül az erőszak bekövetkeztétől.⁶²³ Vitán felül áll, hogy az első két eset bármelyikének veszélye megalapozza a szólásszabadság korlátozását, minket a következőkben a harmadik kategória érdekel.

A gyűlöletbeszéd korlátozását igazolni próbáló egyik érv szerint az ilyen vélemény pusztá közzététele által is bekövetkezik az emberi méltóság sérelme.⁶²⁴ Egy adott csoport megsértése – kivált, ha a cso-

---

⁶²³ Wojciech SADURSKI: *Freedom of Speech and its Limits*. Boston, Kluwer Academic Publishers, 1999. 195.

⁶²⁴ Lásd pl. Richard DELGADO: *Words that Wound: A Tort Action for Racial Insults, Epithets and Name-calling*. *Harvard Civil Rights–Civil Liberties Law Review*, vol. 17. (1982), 133.; Kenneth LASSON: *Group Libel Versus Free Speech: When Big Brother Should Butt In*. *Duquesne Law Review*, vol. 23. (1984–1985), 77.;

porthoz tartozás érzése kiemelkedően erős, mint például a vallási közösségek esetében – átsugározhat annak tagjaira, a gyűlölködés sérti az így közvetve megcélzott személyek méltóságát. Sadurski megállapítása szerint a gyűlölködés kérdése „a liberális ortodoxia legnagyobb kihívása”.⁶²⁵ Az elvhű szabadságpártiaknak itt ugyanis egyszerre kellene védeniük a támadó egyéni szabadságát és a megtámadott autonómiáját, illetve méltóságát. Az egyik megóvása csak a másik kárára lehetséges, tehát a szembenálló érdekek közötti egyensúlyozásra szorulunk.

Mint láthattuk, Dworkin az egyenlő emberi méltóság elismeréséből kiindulva éppenséggel nem a gyűlöletbeszéd korlátozhatósága, hanem annak alkotmányos védelme mellett érvel. Jeremy Waldron ugyanakkor vitatja Dworkin elméletét, és az emberi méltóság védelme érdekében a gyűlöletbeszéd korlátozása mellett érvel.⁶²⁶ Waldron szerint a vizsgált problémára nem is a *hate speech* a megfelelő megnevezés, hanem a megtámadott közösség jogainak védelmét sokkalta jobban kifejező *group libel* vagy *group defamation* (kb. „közösségi rágalmozás” és „közösségi becsületsértés”). Álláspontja szerint a szóláskorlátozás nem a közlő gyűlöletének megfékezése, gondolatainak uralása a megfelelő indoka, de nem is a közösség tagjait érő sérelem megbüntetése, hanem a közösség tagjai egyenlő méltóságának megvédelmezése. A gyűlöletbeszéd ugyanis az érintett egyének és csoportok társadalmi helyzetét, státuszát ássa alá, azaz jóval ártalmasabb, mint a pusztá megbántás.⁶²⁷

Toni M. MASSARO: Equality and Freedom of Expression: The Hate Speech Dilemma. *William and Mary Law Review*, vol. 32. (1990–1991), 211.; Mari J. MATSUDA: Public Response to Racist Speech: Considering the Victim’s Story. *Michigan Law Review*, vol. 87., no. 8. (1989), 2320.; Note, A Communitarian Defense of Group Libel Laws. *Harvard Law Review*, vol. 101. (1987–1988), 682.

⁶²⁵ SADURSKI i. m. 217–218.

⁶²⁶ Jeremy WALDRON: Dignity and Defamation: the Visibility of Hate. *Harvard Law Review*, vol. 123. (2010), 1596.

⁶²⁷ Uo. 1600–1614.

Ami Dworkin és Post teóriáját illeti, Waldron felteszi a kérdést: valóban megengatja-e a demokrácia alapjait az, ha olyan törvényeket fogadunk el, amelyek bizonyos vélemények közzétételét korlátozzák? A cikkében példaként hozott Egyesült Királyság polgárai – ahol létezik törvény a gyűlöletbeszéd és a diszkrimináció ellen is – nem rendelkeznek kötelezettséggel e törvények betartása tekintetében, mert korlátozzák a közéleti vitát? Waldron szerint, ha a szóláskorlátozás kellően szűkre szabott, és valóban csak a súlyosan gyalázkodó, szélsőségesen szidalmazó véleményeket érinti, akkor az a demokrácia legitimációs alapjára csak minimális mértékű hatást gyakorol.⁶²⁸

A szólásszabadság körüli elméleti vizsgálódások egyik leggyakrabban ismételt gondolata szerint a társadalmi vagy egyéni felháborodás, tehát az, hogy valaki sértőnek ítél egy tartalmat, felháborodik közzétételén, netán az zavarja, megsérti, még nem lehet ok a szólásszabadság korlátozására. Ian Cram idézi Joel Feinberget, aki egy írásában megemlíti, hogy a sértés, a felháborodás okozása aligha adhat biztos alapot a szabad szólás korlátozására.⁶²⁹ Valóban meggyőzően lehet érvelni amellelt, hogy a társadalmi konvenciók, az egyéni vagy akár csoportos érzékenység alapján nem tilthatunk be egyetlen véleményt sem, hiszen a szükségszerűen általánosító jog nem lehet tekintettel a sokféle eltérő, szubjektív mércére. Ha mindig a kritizált, megtámadott fél igényeihez igazítanánk a korlátozás mércéjét, azzal felszámolnánk a szólásszabadságot.⁶³⁰ A tiltás alapja tehát csakis a közlés által elért – kellően súlyos – eredmény (például az emberi méltóság – objektíve, általános zsinórmérték szerint megállapított – sérelme, a testi épség veszélybe kerülése, a közrend veszélyeztetése stb.) lehet.

---

⁶²⁸ Uo. 1639–1646.

⁶²⁹ CRAM i. m. 322.

⁶³⁰ SAJÓ (2006a) i. m.; SAJÓ András: (Ön)cenzort akarunk! *Élet és Irodalom*, 2006. április 7.

2. A clear and present danger doktrína az Egyesült Államokban

A gyűlöletbeszéd az Egyesült Államokban – az európaiakhoz képest – példátlanul széles védelmet élvez. A tengerentúli joggyakorlat áttekintése számunkra azért fontos, mert – mint később látni fogjuk – a gyűlöletbeszéd magyar alkotmányos megítélése erősen támaszkodik az e kérdésben uralkodó amerikai doktrínára.

A társadalmi rendet megzavaró kifejezések korlátozhatósága tekintetében az Egyesült Államok jogrendszere sajátos megoldást alakított ki. A doktrína megszületése lényegében két legfelső bírósági bíró, Oliver Wendell Holmes és Louis D. Brandeis nevéhez köthető. Fokozatos térnyerése, majd későbbi kanonizálása a Supreme Court ítélezési gyakorlatában szép példája lehet a *common law* jogfejlődés evolúciójának: a doktrína először kisebbségi álláspontként, különvéleményekben jelent meg, olyan ítéletekhez csatolva, amelyekben a szólásszabadság más érdekek mögé szorult, mígnem lassacskán, a testület többségét megnyerve magának, évtizedek elteltével – már jóval Holmes és Brandeis halála után – a szólásszabadság korlátozási lehetőségeit meghatározó egyik legfőbb vezérelvvé vált.

A *clear and present danger* doktrína nem a szólás tartalmát, hanem az általa kiváltott hatást veszi figyelembe a korlátozás lehetőségének mérlegelésekor. A *Schenk v. United States* ügyben⁶³¹ Holmes bíró fogalmazta meg a Legfelső Bíróság ítéletét. A döntéssel a szocialista párt egyik tagját ítélték el – a kémkedési törvény (*Espionage Act*) alapján –, aki a háborús sorozás ellen lázító röplapokat terjesztett. A Holmes által fogalmazott ítéletben megjelenik a doktrína első megfogalmazása: „A kérdés minden esetben az, hogy a használt szavak vajon olyan körülmények közepette kerültek-e nyilvánosságra, és olyan jellegűek-e, hogy jelentős károk (*substantive evils*) nyilvánvaló és közvetlen veszélyét (*clear and present danger*) idézik elő, amit a Kongresszusnak joga van megelőzni.” Az indokolásban

---

⁶³¹ 249 U.S. 47 (1919).

szereplő példa – mintegy az új mérce állandó kísérőjeként – szintén híressé vált: „a szólásszabadság legszigorúbb védelme sem terjed ki arra az emberre, aki tévesen tüzet kiált egy színházban, és ezzel pánikot okoz”. Holmes és a testület többi tagja úgy vélte, hogy Schenk magatartása – tekintettel a háborús helyzetre, illetve a sorozás zavartalanságához fűződő állami érdekre – előidézte a korlátozáshoz megkívánt mértékű veszélyt. A Schenk-döntés utáni, azonos napon született ítéletek a *Frohwerk v. United States*⁶³² és a *Debs v. United States*⁶³³ ügyekben megerősítik annak mércéjét. A szintén a kémkedési törvény alapján perbe fogott, németnyelvű újságot szerkesztő és író Frohwerk, illetve a szocialista pártelnök, Debs a háború, illetve a sorozás ellen írt cikket, illetve tartott beszédet. A szintén Holmes által fogalmazott ítéletek ugyan szó szerint nem említik a nyilvánvaló és közvetlen veszély elvét, de megállapítják, hogy ha a szólás az ország háborús politikájának akadályozására irányul, és mindent egybevetve *feltehetően* el is éri a kívánt hatást, akkor nem élvezhet védelmet. A lehetséges hatás értékelése mellett tehát megjelenik a közlő szándékának figyelembevétele is. A bíróság mindkét esetben fenntartotta a korábbi elítélést.

A fordulatot a következő eset, az *Abrams v. United States* ügy⁶³⁴ hozta. Az ügyben a kémkedési törvény alapján magukat szocialistának és anarchistának nevező orosz emigránsok ellen indult az eljárás, akik kétféle (egy orosz, illetve egy jiddis nyelvű) röplapot terjesztettek, néhány ezer példányban, azokon azt állítva, hogy az Egyesült Államoknak nemcsak a Németország ellen viselt háború megnyerése, hanem az orosz proletárforradalom leverése is célja. A bíróság többsége – a korábbi ügyeknek megfelelően – ezúttal is fenntartotta a vádlottakkal szembeni ítéletet. Holmes bírő azonban markáns különvéleményt írt a többségi indokolás mellé, amelyhez Brandeis bírő csatlakozott. Ebben azon véleményének adott han-

---

⁶³² 249 U.S. 204 (1919).

⁶³³ 249 U.S. 211 (1919).

⁶³⁴ 250 U.S. 616 (1919).

got, hogy bár háborús körülmények közepette bizonyos esetekben megengedhető a szólásszabadság szigorúbb korlátozása, de minden esetben a közlés által okozott veszély közvetlensége a mérce. Egy „ismeretlen ember” „buta röplapjának” „titkos kiadása” nem okozhat olyan mértékű zavart, amely indokolná a korlátozást (és persze a vele járó húszéves börtönbüntetést). A vádlottaknak éppolyan joga volt kiadni a két röplapot, mint a kormánynak kinyomtatni az Egyesült Államok Alkotmányát.

A *clear and present danger* doktrína alkalmazására irányuló törekvések az elkövetkező időkben továbbra is kisebbségben maradtak a legfőbb bírói testületen belül. Innentől kezdve Holmes és Brandeis folyamatosan különvélemények írására voltak kárhozhatóak. Holmes és bírótársa sziszifuszi küzdelme az amerikai szólásszabadság-jog történetének egyik gyakran emlegetett epizódjává vált, a dramaturgia szabályainak megfelelően a végén teljes győzelemmel; Holmes és Brandeis azonban azt már nem élhette meg.

A *Gitlow v. New York* ügy⁶³⁵ azért számít mérőkövnek, mert itt vált nyilvánvalóvá, hogy az Első Alkotmánykiegészítésnek a szólásszabadság korlátozására vonatkozó, szó szerint csak a Kongresszust kötelező tiltása kiterjed az egyes tagállamokra, illetve azok szerveire is. Az ügyben ugyanis egy New York Állam büntető törvénykönyve alapján [lázítás (*criminal anarchy*) vádjával] elítélt vádlott szerepelt. Gitlow is szocialista aktivista volt, aki megszervezte a párt egyik lapjának kinyomtatását. Az első lapszám tartalmazta a *Baloldali Kiáltvány* című írást, amelyben a proletárforradalom szükségességéről, a regnáló kormány megbuktatásáról és más egyebekről történt értekezés, mindamellettt reálisan érzékelve, hogy a kommunista Egyesült Államok megteremtése nem egyik napról a másikra fog megtörténni. A holmes-i nyilvánvaló és közvetlen veszély tehát ebben az esetben sem volt megállapítható, a bíróság azonban ezzel mit sem törődve fenntartotta a korábbi elítélést. Holmes különvéleményének van egy figyelemre méltó pontja: miután megál-

---

⁶³⁵ 268 U.S. 652 (1925).

lapítja, hogy semmitmondó a többségi vélekedés, amely szerint a Gitlow által közzétettek izgatásnak minősülnek, hiszen: „minden gondolat izgatás”, arról ír, hogy a gondolatot nem szabad elnyomni pusztán azért, mert nem értünk egyet a tartalmával. Ha pedig úgy rendeltetett, hogy a proletárdiktatúra eszméjét idővel a társadalom többsége is elfogadja, ennek a gondolatnak is meg kell kapnia az esélyt arra, hogy győzedelmeskedjen.

A *Whitney v. California* ügyben⁶³⁶ elítélt Anita Whitney részt vett a kaliforniai kommunista párt szervezésében, az egyik gyűlésen pedig hozzájárult egy olyan határozat elkészítéséhez, amely a párt célkitűzéseit foglalta magában, ezek eredményeképpen pedig az állami *Criminal Syndicalism Act* megsértése miatt ítélték el. Brandeis bírói véleményében ezúttal is kiállt a *clear and present danger* doktrína alkalmazása mellett, és Holmesszal együtt ezúttal is kisebbségben maradt.

A hidegháború szintén nem kedvezett a szólásszabadságnak. A *Dennis v. United States* ügy⁶³⁷ vádlottját a kommunistaellenes *Smith Act* alapján ítélték el, tiltott szervezkedés vádjával. Brandeis és Holmes ekkor már halottak, helyüket a különvélemények megírásakor Douglas és Black bírók vették át, akik elődeikhez méltó hevességgel, a közvélemény és a közéleti vita széles körű szabadságát megóvándó követelték a doktrína következetes alkalmazását.

A *Yates v. United States* ügy⁶³⁸ az elv felemelkedését, és ezzel a szólásszabadság apró győzelmét hozta magával. Addigra már a McCarthy-féle boszorkányüldözés megtette a hatását: a bíróságok a *Smith Act* alapján sorozatban hozták a marasztaló ítéleteket a vélt vagy valós kommunistákkal szemben. A *Yates*-ügyben azonban ez a természetesnek tűnő tendencia megállt. Harlan bíró azzal indokolta a vádlott felmentését, hogy az nem követett el olyan cselekményt, amely büntethető lenne: ugyanis önmagában egy eszme támogatása,

---

⁶³⁶ 274 U.S. 357 (1927).

⁶³⁷ 341 U.S. 494 (1951).

⁶³⁸ 354 U.S. 298 (1957).

minden tényleges cselekvésre való felhívás nélkül nem tiltható meg. Különbséget kell tenni aszerint, hogy valakit arra biztatunk, hogy higgyen valamiben, vagy pedig arra, hogy tegyen valamit. Utóbbi – amennyiben jogellenes célra irányul – megtiltható, előbbi még akkor sem, ha egyszer, a távoli jövőben a gondolat szárba szökkenve, jogellenes cselekményekben realizálódhat. A korlátozáshoz tehát az kell, hogy a közlő kifejezetten felhívjon valamely jogsértő cselekmény végrehajtására, függetlenül az általa keletkező veszély mértékétől.

A *clear and present danger* doktrína új és máig érvényes megfogalmazása végül az 1969-es *Brandenburg v. Ohio* ügyben⁶³⁹ született meg. Az ügyben a vádlott a Ku-Klux-Klan egyik csoportjának vezetője volt, akit az ohioi törvények alapján ítélték el (1000 dollár pénzbüntetésre és 10 év börtönbüntetésre), jogellenes cselekményekre való felbujtás (*criminal syndicalism*) vádjával. A vádlott egy gyűlést szervezett egy farmon, ahol a meghívására érkezett televíziós riporterek forgattak, majd később e felvételek egyes részeit a helyi televízióban be is mutatták. A filmen a klán tagjai jellegzetes csuklyájukban voltak láthatóak, például miközben egy nagy fakeresztet égetnek, és közben sértő megjegyzéseket tesznek a feketékre és a zsidókra. Az indokolásban meghatározott új jogi teszt alapján azok a közlések, amelyek erőszakra vagy más jogsértésekre hívnak fel, csak akkor korlátozhatóak, ha (1) kifejezetten az azonnali erőszakra vagy jogsértésre való rábírásra irányulnak, (2) arra kifejezetten felhívnak, és (3) annak bekövetkezete valószínűsíthető. Az eredeti doktrína tehát alaposan leszűkült a *Brandenburg*-tesztnek nevezett új mércében: a veszély valószínűsége mellett már a jogsértés előidézésére irányuló szándék, illetve a jogsértésre irányuló kifejezett felhívás is szükséges a korlátozáshoz.

---

⁶³⁹ 395 U.S. 444 (1969).

3. A gyűlöletbeszéd korlátozásának mércéi az európai államok nemzeti szabályozásában

A gyűlöletbeszéd korlátozása valamennyi európai uniós tagállam jogrendszerében jelen van. Az Európai Unió és az Európa Tanács változatos eszközökkel ösztönzi, illetve teszi kötelezővé számukra a gyűlöletbeszéd korlátozását. A szabályozás mértéke, megvalósulási formája ugyanakkor jelentős eltéréseket mutat az egyes államokban. A továbbiakban a büntetőjogban található mércék áttekintése, csoportosítása után megvizsgáljuk, milyen módon korlátozzák a gyűlöletbeszédet más jogágak, jogterületek, különös tekintettel az állami médiaszabályozásokra.⁶⁴⁰

3. 1. A gyűlöletbeszéd korlátozásának alkotmányi alapjai

Az uniós tagállamok írott alkotmányai védik a szólás és a sajtó szabadságát, és valamilyen formában az ember személyiségét, méltóságát is. Ezen versengő jogok ütközése valósul meg a gyűlölködő vélemények közzétételekor, amely feszültséget különböző jogszabályok alapján a jogalkalmazói gyakorlat kísérel meg feloldani. A tagállamok ritkán említik meg alkotmányukban a gyűlöletbeszéd kérdését, de három országban erre is akad példa.

Az észt alkotmány szerint [12. szakasz (2) bekezdés]:

„A nemzeti, faji, vallási vagy politikai gyűlöletkeltés, erőszakra vagy megkülönböztetésre irányuló felhívás tilos, és a törvény által büntetendő. A társadalmi csoportok közötti gyűlöletre, erőszakra vagy megkülönböztetésre irányuló felhívás ugyanúgy tilos, és a törvény által büntetendő.”⁶⁴¹

---

⁶⁴⁰ A gyűlöletbeszédrel kapcsolatos nemzeti szabályozások áttekintéséhez lásd *Blasphemy, Insult and Hatred: Findig Answers in a Democratic Society*. Strasbourg, Venice Commission – Council of Europe Publishing, 2010. és DÖE i. m. 64–87.

⁶⁴¹ TRÓCSÁNYI – BADÓ i. m. 322.

A szlovén alkotmány szerint (63. cikk):

„(1) Alkotmányellenes bármilyen nemzeti, faji, vallási vagy más elven alapuló jogegyenlőtlenség, valamint a nemzeti, faji, vallási vagy más gyűlölet és türelmetlenség szítása.

(2) Alkotmányellenes az erőszakra vagy a háborúra való bármilyen uszítás.”⁶⁴²

A magyar Alaptörvény szerint [IX. cikk (5) bekezdés]:

„A véleménynyilvánítás szabadságának a gyakorlása nem irányulhat a magyar nemzet, a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek méltóságának a megsértésére. Az ilyen közösséghez tartozó személyek – törvényben meghatározottak szerint – jogosultak a közösséget sértő véleménynyilvánítás ellen, emberi méltóságuk megsértése miatt igényeiket bíróság előtt érvényesíteni.”

Az észti és a szlovén alkotmány büntetőjogi jellegű szabályokat tartalmaz, meghatározva a tilalmazott tényállást (a gyűlöletre izgatást, a gyűlölet felkeltését). Alkotmányi jellegénél fogva ugyanakkor a szabályoknak szükségszerűen az adott államok büntető törvénykönyveiben kell konkretizálódniuk, alkotmányi megerősítésüknek így elsősorban szimbolikus jelleg tulajdonítható (illetve annak biztosítása, hogy a gyűlöletbeszéd dekriminalizálása csak az alkotmány módosításával együtt lehetséges).

Ezzel szemben a magyar alaptörvényi szabályozás elsősorban a gyűlöletbeszéd polgári jogi szankcionálásának kíván alkotmányos alapot teremteni, hiszen a közösségbe tartozó személyek méltóságának megsértése miatti, egyéni jogérvényesítés lehetőségét teremti meg, természetesen általános jelleggel, a részletek szabályozását a törvényekre utalva.

A gyűlöletbeszéd szabályozásának alkotmányos megalapozása tehát Európában nem példátlan, de nem is általánosan elterjedt megoldás.

---

⁶⁴² Uo. 1050.

3. 2. A közösségeket sértő, bántó, fenyegető véleményekkel szembeni fellépés lehetőségei

A szólásszabadság kívánatos mértéke felőli gondolkodás egyik alapkérdése, hogy szabad-e a véleményeket amiatt korlátozni, mert kinyilvánításuk másokat sért, bánt, fenyeget, anélkül, hogy nekik ebből ténylegesen bármilyen „megfogható” hátrányuk származna (túl az esetleges lelki megrázkódtatáson). Az Emberi Jogok Európai Bíróságának döntése a *Handyside v. the United Kingdom* ügyben⁶⁴³ 1976-ban leszögezte, hogy önmagában a kifejtett vélemény sokkoló, felháborító, zavaró jellege nem alapozza meg a szóláskorlátozás lehetőségét.

„A véleménynyilvánítás szabadsága az ilyen társadalom egyik alappillére, egyike a társadalom haladása és valamennyi ember fejlődése alapfeltételeinek. [...] ...nem csupán az olyan »információkra« vagy »eszmékre« vonatkozik, amelyek kedvező fogadtatásban részesülnek, vagy amelyeket ártalmatlannak vagy semlegesnek tekintenek, hanem az olyanokra is, amelyek sértik, megdöbbennek vagy megzavarják az államot vagy a lakosság valamely szegmensét.”⁶⁴⁴

Ez a gyűlöletbeszéd esetében is alkalmas kiindulópontnak látszik, de azt is látni kell, hogy e mércéhez az európai államok jelentős része nem tartja magát, és a sértő, bántó, fenyegető véleményeket is korlátozza.

A tagállamok jelentős része tehát büntetőjogi védelmet nyújt a közösségek tagjait ért sérelem esetére, változatos módon megfogalmazott tényállások által. E szabályok közös jellemzője, hogy kifejezetten is nevesítik a védendő közösségeket, a nyilvánosság előtt (közterületen, médián keresztül, több jelenlévő előtt) közzétett véleményeket korlátozzák; a „vallási közösségek” minden esetben nevesítve szerepelnek e tényállásoban. A tényállások angol fordításai

⁶⁴³ Application no. 5493/72, 1976. december 7-i ítélet.

⁶⁴⁴ Uo. 49. bek.

a tilalmazott magatartásra többféle kifejezést is használnak (*insult, offend, threaten, mock, abuse, slander, degrade, express contempt, defamation, ridicule* stb.).⁶⁴⁵

Sajátságos szabályozás érvényesül Ausztriában, ahol a „megsértés” tényállása kifejezett nevesítés nélkül is alkalmazható a közösségek védelmében, mely esetben a bűncselekmény az ügyész által hivatalból („közvádra”) üldözendővé válik.⁶⁴⁶

Szintén egyedi megoldás a francia, amely szerint a büntető törvénykönyv kizárólag a nem nyilvános gyűlölködést korlátozza, a nyilvánosság előtti hasonló cselekmények pedig az 1881-es sajtótörvény alapján büntetendők.⁶⁴⁷

„A származásuk, adott etnikumhoz, nemzethez, rasszhoz vagy valláshoz való vélt vagy valós tartozásuk vagy nem tartozásuk alapján egyes emberekkel vagy embercsoportokkal szemben elkövetett nem nyilvános sértés a negyedosztályú szabálysértések esetén kiszabott pénzbírsággal büntetendő.

A nemük, szexuális irányultságuk vagy fogyatékoságuk alapján egyes emberekkel vagy embercsoportokkal szemben elkövetett nem nyilvános sértés esetén ugyanez a büntetés alkalmazandó.”⁶⁴⁸

A törvény 30–31. cikkében meghatározott testületekkel vagy személyekkel⁶⁴⁹ szemben ugyanilyen módon elkövetett sértés 12 000 euró összegű bírsággal sújtandó. Az egyénekkel szemben ugyanilyen

---

⁶⁴⁵ Danish Criminal Code, Section 266(b); Finnish Criminal Code, Ch. 11 Section 10; Greek Law 927/1979 on punishing acts or activities aiming at racial discrimination, Section 1 (b); Lithuanian Criminal Code, Section 170(1); Dutch Criminal Code, Section 137c; Polish Criminal Code, Section 257; Portuguese Criminal Code, Section 240; Slovakian Criminal Code, Section 424; Swedish Criminal Code, Ch. 16, Section 8.

⁶⁴⁶ Austrian Criminal Code, Section 115(1), and Section 117(3).

⁶⁴⁷ Loi sur du 29 juillet 1881, para. 3.

⁶⁴⁸ Criminal Code, R624-4 szakasz.

⁶⁴⁹ A testületek közül ide tartozik a hadsereg, a közhivatalok és a bíróságok, a személyek esetén pedig a közhivatalalt viselő személyek (amennyiben a becsületsértés a funkciójával kapcsolatban hangzik el).

módon elkövetett sértés 12 000 euró bírsággal sújtandó, amennyiben azt nem előzte meg provokáció. Az egyes emberekkel vagy embercsoportokkal szemben származásuk adott etnikumhoz, nemzethez, fajhoz vagy valláshoz való vélt vagy valós tartozásuk vagy nem tartozásuk alapján az előző bekezdésben leírt módon elkövetett sértés hat hónapos elzárással és 22 500 euró összegű bírsággal sújtandó. Az egyes emberekkel vagy embercsoportokkal szemben nemük, szexuális irányultságuk vagy fogyatékoságuk alapján ugyanilyen módon elkövetett sértés az előbb említett szankciókkal sújtandó.⁶⁵⁰

A német büntető törvénykönyv az osztrákhhoz hasonlóan nem nevesíti a védett közösségeket, de a joggyakorlat alapján egyértelmű, hogy a „*Beleidigung*” tilalma védelmükben is alkalmazandó.⁶⁵¹

Négy uniós tagállamban a büntető törvénykönyv kifejezetten a közösségek „rágalmazását” (megsértését) (*defamation*) tiltja. A cseh,⁶⁵² valamint a szlovák⁶⁵³ rendelkezések – angolra fordított – szövegéből úgy tűnik, hogy a *defamation* itt pusztán „megsértést” jelent. Ugyanakkor a francia büntető törvénykönyv,⁶⁵⁴ illetve a sajtótörvény⁶⁵⁵ külön tényállásban korlátozza a sérelem (*l'injure*) és a rágalmazás (*la diffamation*) tényállásait, azoknak eltérő jelentést tulajdonítva.⁶⁵⁶ A sérelemokozáshoz hasonlóan, a francia büntető törvénykönyv csak a nem nyilvánosság előtt kinyilvánított véleményekre vonatkozik,

---

⁶⁵⁰ 1881. évi sajtótörvény, 33. cikk.

⁶⁵¹ Strafgesetzbuch, §185.

⁶⁵² Criminal Code, Section 355.

⁶⁵³ Criminal Code, Section 423.

⁶⁵⁴ Criminal Code, Section R624-3 (*diffamation*) és Section R624-4 (*injure*).

⁶⁵⁵ Loi sur du 29 juillet 1881, 32. és 33. cikk.

⁶⁵⁶ A sajtótörvény 29. cikk szerint rágalmazás minden utalás vagy állítás, amely sérti egy személy vagy testület becsületét vagy megítélését („*Toute allégation ou imputation d'un fait qui porte atteinte à l'honneur ou à la considération de la personne ou du corps auquel le fait est imputé est une diffamation*”). Ezzel szemben sértés minden támadó jellegű vagy megvető kifejezés, szitkozódás, melynek semmilyen tényalapja nincs („*Toute expression outrageante, termes de mépris ou invective qui ne renferme l'imputation d'aucun fait est une injure*”).

míg a nyilvános kommunikáció szabályozása – szintén büntetőjogi eszközökkel – a sajtótörvényben szerepel.

A spanyol büntető törvénykönyv kifejezetten a közösségekre vonatkozó, hamis és sértő információk közzétételét tiltja, abban az esetben, ha a közlő tudott az információ valótlanságáról, vagy súlyosan gondatlanul járt el.⁶⁵⁷

A vallásos közösségek, illetve a vallásos érzület megsértését (*defamation of religion, religious insult*) kifejezetten is tiltja az osztrák,⁶⁵⁸ a belga,⁶⁵⁹ a ciprusi,⁶⁶⁰ a dán,⁶⁶¹ a német,⁶⁶² a lett,⁶⁶³ a lengyel,⁶⁶⁴ a máltai,⁶⁶⁵ a portugál,⁶⁶⁶ illetve a spanyol⁶⁶⁷ büntetőjog.

Az istenkáromlást (blaszfémiát) tiltja a finn,⁶⁶⁸ a görög,⁶⁶⁹ az ír,⁶⁷⁰ a holland,⁶⁷¹ valamint a portugál⁶⁷² büntető törvénykönyv (Írország esetében a rágalmazásról szóló törvény).⁶⁷³

---

⁶⁵⁷ Criminal Code, Section 510(2).

⁶⁵⁸ Criminal Code, Section 188.

⁶⁵⁹ Criminal Code, Section 144–145.

⁶⁶⁰ Criminal Code, Section 141–142.

⁶⁶¹ Criminal Code, Section 140.

⁶⁶² Criminal Code, Section 166.

⁶⁶³ Criminal Code, Section 150(1).

⁶⁶⁴ Criminal Code, Section 196.

⁶⁶⁵ Criminal Code, Section 163.

⁶⁶⁶ Criminal Code, Section 251.

⁶⁶⁷ Criminal Code, Section 525.

⁶⁶⁸ Criminal Code, Ch 17, Section 10.

⁶⁶⁹ Criminal Code, Section 198–199.

⁶⁷⁰ Defamation Act 2009, Section 13, para 1.

⁶⁷¹ Criminal Code, Section 147–147a, 429b.

⁶⁷² Criminal Code, Section 252.

⁶⁷³ Ezekről bővebben lásd az előző fejezetet.

3. 3. A gyűlöletre, erőszakra, diszkriminációra izgatás mércéi

A gyűlöletbeszédre vonatkozó, Európában legelterjedtebb korlátozás a közösségekkel szembeni, különféle cselekedetekre való „izgatást” (*incitement*) tiltja. Szinte valamennyi uniós tagállamban létezik efféle korlátozás. E büntetőjogi jogszabályok nagymértékben hasonlítanak egymásra, mind céljukban, mind a védett közösségek azonosításában, mind pedig a lehetséges szankciók meghatározásában.

Legtöbbször a gyűlöletre (*hatred*), erőszakra (*violence*) vagy a diszkriminációra (*discrimination*) való izgatást tilalmazzák az egyes államok, olykor egymás mellett, olykor eltérő tényállásokban. Mindhármat tiltja a belga,⁶⁷⁴ a francia,⁶⁷⁵ a görög,⁶⁷⁶ a litván,⁶⁷⁷ a holland,⁶⁷⁸ a portugál,⁶⁷⁹ a luxemburgi⁶⁸⁰ és a spanyol⁶⁸¹ szabályozás.

Ebben a körben kizárólag a gyűlöletre vagy a diszkriminációra való izgatást tiltja a bolgár,⁶⁸² az olasz⁶⁸³ és a román⁶⁸⁴ szabályozás. A gyűlöletre és az erőszakra való izgatást tiltja a német,⁶⁸⁵ a szlovák⁶⁸⁶

---

⁶⁷⁴ Law to combat certain forms of discrimination, 10 May 2007, Section 22(3), Section 22(4).

⁶⁷⁵ Criminal Code, Section R625-7 ; Press Act of 1881, Section 24.

⁶⁷⁶ Law 927 / 1979 on punishing acts or activities aiming at racial discrimination, Section 1(a).

⁶⁷⁷ Criminal Code, Section 170(1), Section 170(2).

⁶⁷⁸ Criminal Code, Section 137d.

⁶⁷⁹ Criminal Code, Section 240.

⁶⁸⁰ Criminal Code, Section 455, 457-1.

⁶⁸¹ Criminal Code, Section 510(1).

⁶⁸² Criminal Code, Section 162.

⁶⁸³ Law No. 654/1975, (as amended in 1993 and 2006), Section 3(1); Criminal Code, Section 415.

⁶⁸⁴ Criminal Code, Section 365.

⁶⁸⁵ Criminal Code, Section 130.

⁶⁸⁶ Criminal Code, Section 424(1).

és a szlovén⁶⁸⁷ büntetőjog. Kizárólag a gyűlöletre való izgatást tiltja a cseh,⁶⁸⁸ a magyar⁶⁸⁹ és a lengyel⁶⁹⁰ szabályozás.

Az osztrák büntető törvénykönyv a közösségekkel szembeni erőszak támogatását, vagy az arra való izgatást tiltja, külön is kiemelve és büntetéssel fenyegetve azt az esetet, ha a közzétett vélemény sérti az emberi méltóságot.⁶⁹¹

Az egyes tényállások néhol említést tesznek az elkövető szándékáról is, azaz csak a sérelemokozás (a gyűlölet, erőszak felkeltésének) szándékával elkövetett cselekményeket rendelnek büntetni. Ilyen szabályt tartalmaz a ciprusi⁶⁹² és a litván⁶⁹³ szabályozás. (Ugyanakkor megjegyzendő, hogy a törvényi tényállás kifejezett utalása hiányában is dönthet úgy a jogalkalmazói gyakorlat, hogy az adott bűncselekményt „csak szándékosan elkövethetőnek” tekinti, kizárva így a gondatlan elkövetés lehetőségét.⁶⁹⁴)

A tényállások szűkebb köre tesz említést a gyűlöletbeszéd közzétételének lehetséges hatásáról. Néhol azonban e potenciális hatás tényálláselemmé vált, azaz nem valamennyi vélemény, hanem csak a közzététele nyomán keletkező sérelem veszélyét előidéző vélemények korlátozhatók. Az észt büntető törvénykönyv szerint az emberek „életét, egészségét, tulajdonát” fenyegető veszély ad alapot a szóláskorlátozásra.⁶⁹⁵ Hasonlóképpen, az osztrák büntetőjog azon véleményeket korlátozza a közösségek védelme érdekében,

---

⁶⁸⁷ Criminal Code, Section 297.

⁶⁸⁸ Criminal Code, Section 356.

⁶⁸⁹ 1978. évi IV. törvény a büntető törvénykönyvről, 269. §, és az azt felváltó 2012. évi C. törvény a büntető törvénykönyvről, 332. §.

⁶⁹⁰ Criminal Code, Section 256(1).

⁶⁹¹ Criminal Code, Section 283(1), Section 283(2).

⁶⁹² Criminal Code, Section 47(2).

⁶⁹³ Criminal Code, Section 78(1).

⁶⁹⁴ A magyar büntetőjogi dogmatika szerint pl. a „közösség elleni izgatás (uszítás)” csak szándékosan (egyenes vagy eshetőlegesen szándékkal) elkövethető bűncselekménynek számít.

⁶⁹⁵ Criminal Code, Section 151(1).

amelyek veszélyeztetik a közrendet⁶⁹⁶ (illetve, amelyek a korábban említettek szerint – akár a közrend veszélyeztetése nélkül is – sértik az emberi méltóságot).

A ciprusi,⁶⁹⁷ ír, máltai, Egyesült királyságbeli szabályozás hasonlít egymáshoz abban a tekintetben, hogy a gyűlölködő kifejezések korlátozását két esetben teszik lehetővé: vagy akkor, ha a közlőnek szándékában állt a gyűlölet (erőszak) felkeltése (kiváltása), vagy pedig akkor, ha a gyűlölet felkeltése a közzétett vélemény nyomán valószínűsíthető (függetlenül a közlő erre irányuló szándékától).

Írországból a gyűlöletkeltés tilalmáról szóló törvény értelmében bűncselekmény olyan írásos anyagok, képek vagy hangfelvételek kiadása vagy terjesztése, amelyek fenyegetőek, gyalázkodók vagy sértők, és amelyek célja a fentiekben alapuló gyűlöletkeltés, vagy amelyek valószínűsíthetően ilyen hatást keltenek.⁶⁹⁸ Anglia és Wales közrendvédelmi törvénye hasonló rendelkezést tartalmaz.⁶⁹⁹

A máltai büntető törvénykönyv 82A. cikke⁷⁰⁰ úgy rendelkezik, hogy amennyiben valaki fenyegető, gyalázkodó vagy sértő módon beszél, vagy ilyen magatartást tanúsít, fenyegető, gyalázkodó vagy sértő írott vagy nyomtatott anyagot tesz közzé, vagy hasonló módon viselkedik azzal a céllal, hogy erőszakot vagy faji gyűlöletet keltsen, illetve ha cselekménye az eset valamennyi körülményének mérlegelése alapján valószínűsíthetően erőszakhoz vagy fajgyűlölethez vezet, úgy börtönbüntetésre ítéltető.

A polgári jogban ritkábban jut szerep a gyűlöletbeszéd korlátozása terén. A francia sajtótörvény a média tartalmának korlátait megszabva, büntetőjogi szabályokat foglal magába, de eközben megteremt annak a lehetőségét, hogy egy közösséget ért sérelem miatt

---

⁶⁹⁶ Criminal Code, Section 283(1).

⁶⁹⁷ Criminal Code, Section 51.; Law-13/1967 as amended, Section 2A(1).

⁶⁹⁸ 1989. évi törvény a gyűlöletkeltés tilalmáról, 2. cikk.

⁶⁹⁹ Public Order Act 1986., s. 18.

⁷⁰⁰ Criminal Code, 82A. 1. sz. bek.

polgári jogi (például kártérítési) igényt lehessen a folyamatban lévő büntetőeljárás során előterjeszteni.⁷⁰¹

A német polgári törvénykönyv ugyan nem nevesíti a közösségek védelmét, de a személyiségi jogokat általános érvénnyel védő 823. szakasza alapján polgári eljárás is indítható lehet a közösséget ért sérelem esetén annak tagja által.⁷⁰²

A magyar jogrendszer korábban már több alkalommal is kísérletezett a gyűlöletbeszéd polgári jogi korlátozásával. A 2013-as Polgári Törvénykönyv is megteremti a lehetőséget a közösség bármely tagja számára a méltóságot sértő véleményekkel szembeni fellépésére és a különböző polgári jogi szankciók alkalmazására.⁷⁰³

3. 4. A gyűlöletbeszéd korlátozása a médiaszabályozásban

3. 4. 1. Büntető törvénykönyvek

A büntetőjogi jogszabályok számos esetben utalnak kifejezetten is a média területére, amennyiben az ott elkövetett bűncselekmények önálló tényállást képeznek. Az ilyen jellegű rendelkezések egy része egy hosszabb felsorolásba illeszti bele az egyes médiumtípusokat, mint az elkövetés eszközét, ilyen módon azokra ugyanúgy az általános szabályokat kell alkalmazni, mint más, nyilvánosság előtt elkövetett hasonló cselekményre. Másik részük önálló tényállásként határozza meg a médián keresztüli elkövetést, és – tekintettel a bűncselekmény jelentősebb, társadalomra gyakorolt hatására – súlyosabban rendeli azt büntetni, mint az általános esetet.

Előbbi típusú szabályozást tartalmazza a ciprusi, görög, ír, luxemburgi és portugál jogrendszer.

---

⁷⁰¹ Loi sur du 29 juillet 1881, 48-1, 48-6. cikkek.

⁷⁰² BGB §823.; Lásd Winfried BRUGGER: The Treatment of Hate Speech in German Constitutional Law (Part I). *German Law Journal*, vol. 4., no. 1. (2003) 18.

⁷⁰³ 2013. évi V. törvény (Ptk.), 2:54. §.

Cipruson szóban vagy a sajtón keresztül, dokumentumok vagy képek révén vagy bármely más módon gyűlöletkeltést követhet el bármely személy, aki nyilvánosan cselekszik.⁷⁰⁴

Görögországban bárki, aki a nyilvánosság előtt akár szóban, akár a sajtó révén vagy írott szövegeken, illetve képeken keresztül szándékosan olyan cselekedetekre vagy tevékenységekre uszít, amelyek diszkriminációhoz, gyűlölethez vagy erőszakhoz vezethetnek, felelősségre vonható gyűlöletkeltésért.⁷⁰⁵

Írorszáiban bűncselekmény az olyan írott tartalmak kiadása és terjesztése, illetve az olyan kép- vagy hangfelvételek terjesztése, bemutatása vagy lejátszása, amelyek célja a gyűlöletkeltés, vagy amelyekről valószínűsíthető, hogy gyűlöletet keltenek.⁷⁰⁶

Luxemburgban elzárással és/vagy pénzbüntetéssel sújtható az a személy, aki nyilvános helyen vagy gyűléseken szóbeli megnyilvánulásokon, jelmondatokon vagy fenyegetéseken keresztül, nyilvános helyen vagy gyűléseken értékesített, terjesztett, eladásra kínált vagy bemutatott írott, nyomtatott anyagok, vagy plakátokon, illetve posztereken megjelenített rajzok, metszetek, emblémák, képek, vagy bármely egyéb formájú audiovizuális kommunikáció révén gyűlöletet kelt.⁷⁰⁷

Portugáliában faji vagy vallási megkülönböztetés vétségét követheti el bárki, aki nyilvános gyűlésen lép fel, nyomtatott anyagot tesz közzé, vagy a tömegkommunikáción keresztül nyilvánul meg.

Csehországban ugyanakkor a médián keresztüli elkövetés súlyosabb büntetendő (legfeljebb 2 év helyett 6 hónaptól 3 évig terjedő szabadságvesztéssel), mint a médián kívüli, hasonló tevékenység.⁷⁰⁸

---

⁷⁰⁴ 13/1967. sz. törvény, 2A (1) cikk.

⁷⁰⁵ A 927/1979. sz. törvény a faji megkülönböztetésre irányuló cselekmények vagy tevékenységek büntetéséről, 1(a) cikk.

⁷⁰⁶ Az 1989. évi tv. a gyűlöletkeltés tilalmáról, 2. cikk (1) bek. a) és c) pont.

⁷⁰⁷ Criminal Code, 457-1. cikk.

⁷⁰⁸ Criminal Code, 356(3a) cikk.

3. 4. 2. A médiaszolgáltatásokra vonatkozó szabályozások

A televíziós és lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatásokra kiterjedő hatállyal az AVMS irányelv⁷⁰⁹ 6. cikke előírja, hogy a tagállamoknak a lineáris és nem lineáris, televíziós és egyéb audiovizuális médiaszolgáltatások számára a fajon, nemen, vallási vagy nemzeti-ségi hovatarozáson alapuló gyűlöletkeltést tiltani kell.

Túl a tiltás tagállami kötelezettségén, a gyűlöletbeszéddel szembeni fellépés lehetőséget nyújt az államoknak, hogy korlátozzák a szolgáltatások uniós belüli szabad áramlását; amennyiben egy, más uniós tagállamból feléjük irányuló (az adott államban elérhető) audiovizuális médiaszolgáltatás közösséggel szembeni gyűlöletkeltést tartalmaz, az irányelvben meghatározott feltételekkel és eljárásrend szerint lehet vele szemben intézkedéseket alkalmazni.⁷¹⁰

Ilyen tárgyban született meg az Európai Bíróság ítélete a Mesopotamia Broadcast A/S és Roj TV A/S kontra Bundesrepublik Deutschland ügyben.⁷¹¹ A Mesopotamia Broadcast dán társaság több dán sugárzási engedély jogosultja, és a szintén dán társaságként működő Roj TV televíziós csatorna üzemeltetője volt. A Roj TV túlnyomórészt kurd nyelvű adásait műholdon keresztül Európa-szerte és a Közel-Keleten is sugározták, többek között egy németországi székhelyű társasággal is készítettett műsorokat. 2008-ban a német hatóságok megtiltották a Mesopotamia Broadcastnak, hogy a Roj TV útján Németországban tevékenykedjen, azzal az indokolással, hogy a Roj TV adásai sértik „a népek közötti kölcsönös megértés” német alkotmányjogban megfogalmazott eszméjét. A tilalmat az indokolta, hogy a Roj TV műsorai – Németországban is – a kurdok és a törökök közötti nézeteltérések erőszakos megoldására bujtot-

---

⁷⁰⁹ 2010/13/EU irányelv a tagállamok audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtására vonatkozó egyes törvényi, rendeleti vagy közigazgatási rendelkezéseinek összehangolásáról (Audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló irányelv, AVMS irányelv).

⁷¹⁰ AVMS irányelv, 3. cikk.

⁷¹¹ C-244/10. és C-245/10. sz. egyesített ügyekben 2011. szeptember 22-én hozott ítélet, Luxembourg, HL C 234., 2010.8.28.

tak fel, és a PKK (az Európai Unió által terrorista szervezetnek minősített Kurd Munkáspárt) arra irányuló törekvéseit támogatták, hogy a Török Köztársaság elleni gerillaháborúba fiatal kurdokat toborozzanak. A két társaság kérelmezte a német hatóságok előtt ennek a tilalomnak a megsemmisítését, és arra hivatkozott, hogy az irányelv alapján egyedül a Dán Királyság gyakorolhat ellenőrzést a tevékenységük fölött.

Az Európai Bíróság döntése szerint Németország nem akadályozhatja a területén a Roj TV által Dániából sugárzott kurd nyelvű televíziós adások továbbközvetítését. Mindazonáltal, amennyiben a továbbközvetítés korlátozására vonatkozó tilalmat tiszteletben tartja, Németország megtilthatja a területén a Roj TV és a Mesopotamia Broadcast társadalmi szervezatként folytatott tevékenységeit. A Bíróság a „gyűlöletre uszítás” fogalmát értelmezte, amelyet az irányelv azzal a céllal fogalmazott meg, hogy megakadályozza minden olyan ideológia terjedését, amely nem tiszteli az emberi értékeket, és különösen az olyan kezdeményezéseket, amelyek a személyek meghatározott közösségével szemben elkövetett terrorista cselekmények általi erőszakot dicsőítik. Márpedig a kérdést előterjesztő bíróság szerint a Mesopotamia Broadcast és a Roj TV hozzájárul a törökök és a kurdok közötti erőszakos törökországi összecsapások felszításához, és tovább súlyosbítja a Németországban élő törökök és kurdok közötti feszültséget. Ilyen feltételek között a Bíróság azt állapította meg, hogy a Mesopotamia Broadcast és a Roj TV német bíróság által ismertetett magatartása a „gyűlöletre uszítás” fogalmába tartozik. Mindazonáltal a Bíróság hangsúlyozta, hogy kizárólag a dán hatóságok rendelkeznek joghatósággal annak ellenőrzésére, hogy ez a magatartás valóban „gyűlöletre uszításnak” minősül-e, és annak biztosítására, hogy a Roj TV adásai ne tartalmazzanak gyűlöletre uszítást.

A Bíróság emlékeztetett arra, hogy a tagállamok elfogadhatnak olyan szabályozásokat, amelyek közrendi célra irányulnak és nem kifejezetten a műsorszolgáltatásra és a műsorterjesztésre vonatkoznak. A tagállamok azonban nem akadályozhatják a más tagállamból

származó televíziós adások továbbközvetítését a saját területükön. A Bíróság e tekintetben azt állapítja meg, hogy a német kormány által szolgáltatott információk szerint a vitatott intézkedések nem kifejezetten a Roj TV által készített televíziós adások németországi továbbközvetítésének megakadályozására irányulnak, hanem a Roj TV és a Mesopotamia Broadcast társadalmi szervezetként, Németország területén folytatott tevékenységének betiltására. Ebben az összefüggésben a Roj TV műsorának vételét és magáncélú felhasználását nem tiltották be, és az továbbra is ténylegesen lehetséges Németországban. Betiltott társadalmi szervezetként azonban a Roj TV nem szervezhet semmilyen tevékenységet Németországban, és tilos a javára ebben az országban gyakorolt tevékenység is.

Következésképpen a Bíróság azt a választ adja, hogy a Mesopotamia Broadcast-tal és a Roj TV-vel szemben foganatosított intézkedések főszabály szerint nem minősülnek a Roj TV által Dániából sugárzott műsorok továbbközvetítése akadályának. A kérdést előterjesztő bíróságnak kell azonban megvizsgálnia azt, hogy a tiltó határozatból eredő konkrét hatások nem akadályozzák-e a gyakorlatban e műsoroknak a németországi továbbközvetítését.

Az uniós tagállamok médiaszabályozása számos esetben külön is tartalmazza a közösségekkel szembeni gyűlöletkeltés tilalmát, részben megismételve a büntetőjogi szabályokat. Ez az AVMS irányelv alapján nem lenne szükségszerű, hiszen a büntetőjogi tiltás önmagában is eleget tesz az irányelv követelményeinek, ugyanakkor növeli a tagállamok mozgásterét a gyűlöletbeszéddel szembeni fellépésben, amennyiben megnyitja a médiaszabályozásbeli szankciók alkalmazásának lehetőségeit is.

Írországban a médiaszabályozás csupán a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos általános törvényre hivatkozik: a műsorszolgáltatásról szóló törvény rendelkezése⁷¹² alapján abban az esetben, ha a program tartalma ellentétes a gyűlöletkeltés tilalmáról szóló 1989. évi törvény rendelkezéseivel, úgy a Műsorszolgáltatási Hatóság felmondhatja a

---

⁷¹² 2009. évi műsorszolgáltatási törvény, 71. cikk (6) bek.

műsorszolgáltatási szerződést a műsorszolgáltatóval, amennyiben hat hónap belül ismételen sor kerül ilyen törvénysértésre.

Ilyen jellegű – tehát a büntetőjogi korlátozással párhuzamosan, azzal részben átfedésben lévő – szabályozásnak tekinthetők például a következők.

Belgiumban a flamand közösségi törvény a 2009. március 27-i rendelet 38. cikke alapján tiltja a gyűlöletre és erőszakra való uszítást a műsorszolgáltatásban.

Cipruson a rádió- és televízióadóokra vonatkozó törvény rendelkezései értelmében⁷¹³ a Ciprusi Köztársaság joghatósága alá tartozó audiovizuális szolgáltatók nem közvetíthetnek faji, nemi, vallási vagy nemzetiségi alapon gyűlöletet keltő műsorokat.

A Cseh Köztársaságban a rádiós és televíziós műsorszolgáltatásról szóló törvény⁷¹⁴ írja elő a rádiós és televíziós műsorszolgáltatókra vonatkozó legfontosabb kötelezettségeket. Egyebek között ilyen kötelezettség annak biztosítása, hogy a sugárzásra kerülő műsorok ne keltsenek gyűlöletet faj, nem, bőrszín, anyanyelv, vallási, politikai vagy egyéb meggyőződés, nemzeti vagy társadalmi származás, nemzeti vagy etnikai kisebbséghez való tartozás, vagyoni vagy egyéb helyzet alapján. A lekérhető médiaszolgáltatásokról szóló törvény⁷¹⁵ a rádiós és televíziós műsorszolgáltatásról szóló törvényhez hasonló kötelezettségeket ír elő a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások nyújtói számára.

Dániában a regisztrációról és a lekérhető médiaszolgáltatások szabályozásáról⁷¹⁶ szóló törvény 6. és 9. cikke valamennyi Dániában bejegyzett, lekérhető médiaszolgáltatásokat nyújtó médiatársaság számára megtilt minden olyan tartalmat, amely nemi, vallási meg-

---

⁷¹³ A rádió- és televízió-adókról szóló törvény, 32. cikk (2) bek.

⁷¹⁴ A rádiós és televíziós médiaszolgáltatásról és néhány egyéb törvény módosításáról szóló törvény, 32. cikk.

⁷¹⁵ A lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló törvény, 6. cikk (2) bek.

⁷¹⁶ A regisztrációról és a lekérhető médiaszolgáltatások szabályozásáról szóló 2010. január 28-i 100. törvény.

győződésen, nemzetiségen vagy szexuális irányultságon alapuló gyűlöletet kelt. E rendelkezést tükrözik a Danmarks Radio és a TV2 adókra vonatkozó kormányrendeletek is.

Franciaországban az 1986. évi műsorszolgáltatási törvény⁷¹⁷ az audiovizuális médiaszolgáltatás egyik alapelveként mondja ki, hogy a műsorszolgáltatás tartalma – egyebek között – nem kelthet gyűlöletet faji, vallási, nemi vagy nemzetiségi alapon.

Görögországban a 109/2010 sz. elnöki rendelet 7. cikke elrendeli, hogy az audiovizuális szolgáltatók kötelesek minden szükséges intézkedést meghozni annak érdekében, hogy szolgáltatásaik ne kelthessenek gyűlöletet faj, nem, vallás, világnézet, fogyatékoság, életkor vagy szexuális irányultság alapján.

Írországban az audiovizuális médiaszolgáltatási kódex 2. része⁷¹⁸ úgy rendelkezik, hogy a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatók nem tartalmazhatnak rasszon, nemen, valláson, nemzetiségen, szexuális irányultságon vagy a „vándorközösséghez” való tartozáson alapuló gyűlöletkeltést.

Az olasz médiakódex⁷¹⁹ 3. és 32. cikke az audiovizuális médiaszolgáltatásokra vonatkozó alapelvek között rögzíti az etnikai és kulturális sokszínűség védelmét. Ennek megfelelően, az olasz joghatóság alá tartozó audiovizuális médiaszolgáltatások egyebek között nem tartalmazhatnak faji, nemi, vallási alapú vagy nemzeti hovatartozáson alapuló gyűlöletkeltést.

Luxemburgban a médiatörvény⁷²⁰ az audiovizuális médiaszolgáltatások alapelvei között rögzíti az etnikai és kulturális sokszínűség védelmét. Ennek megfelelően, a luxembourgi joghatóság alá tartozó audiovizuális médiaszolgáltatások „nem kelthetnek gyűlöletet faji, nemi, vallási vagy nemzeti alapon.”

---

⁷¹⁷ A kommunikációról szóló 86-1067. sz. törvény, elfogadva 1986. szeptember 30-án, 15. cikk.

⁷¹⁸ A lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások magatartási kódexe.

⁷¹⁹ 2005. július 31-i 177. sz. törvényerejű rendelet.

⁷²⁰ 1991. július 27-i törvény az elektronikus médiáról, 26. és azt követő cikkek.

A máltai mősorszolgáltatási törvény⁷²¹ megtiltja a faji, nemi, vallási vagy nemzeti hovatartozáson alapuló gyűlöletkeltést a médiaszolgáltatók szolgáltatásaiban.⁷²²

Lengyelországban a mősorszolgáltatási törvény 18. cikk 1. bekezdése alapján⁷²³ [a műsorok vagy közvetítések] „nem kelhetnek faji, illetve fogyatékoságon, nemi, vallási vagy nemzetiségi hovatartozáson alapuló gyűlöletet vagy diszkriminációt.”

Szlovákiában a mősorszolgáltatásról és továbbközvetítésről szóló törvény⁷²⁴ kimondja, hogy sem a lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások, sem a mősorszolgáltatás, vagy ezek egyes részei nem kelhetnek gyűlöletet sem nyíltan, sem burkoltan, nem becsmérelhetnek vagy gyalázkodhatnak a nemi vagy faji hovatartozás, a bőrszín, a nyelv, a vallási, politikai vagy egyéb meggyőződés, a nemzeti vagy társadalmi származás és a nemzeti vagy etnikai hovatartozás alapján.

Spanyolországban az általános audiovizuális törvény⁷²⁵ konkrét említést tesz az olyan mősorszolgáltatásról, amelynek tartalma származáson, nemen, vallási meggyőződésen, véleményen vagy bármilyen társadalmi vagy személyes körülményen alapuló gyűlöletet, megvetést vagy megkülönböztetést kelt.⁷²⁶

Olyan rendelkezés is szerepelhet a médiaszabályozásban, amely nem nevesíti kifejezetten a gyűlöletkeltő (uszító, izgató, lázító) tartalmak tilalmát, de azokra nézve is egyértelműen alkalmazható. Ilyen tilalom szerepel Belgiumban, a német közösség médiaszabályozásában. A 2005. június 27-i rendelet 4. cikke a következő rendel-

---

⁷²¹ A máltai törvénygyűjtemény 350. fejezete.

⁷²² Mősorszolgáltatási törvény, 16J. cikk (2) bek.

⁷²³ 1992. december 29-i mősorszolgáltatási törvény (egységes szöveg: 2011. évi *Jogi Közlöny*, 43. sz., 226. pont).

⁷²⁴ 308/2000 sz. törvény és módosításai a mősorszolgáltatásról és továbbközvetítésről, 19. cikk.

⁷²⁵ 7/2010. sz. törvény (március 31.).

⁷²⁶ 57. 1. cikk.

kezést tartalmazza: a médiaszolgáltatók nem közvetíthetnek olyan szolgáltatásokat, amelyek:

- megsértik a törvényeket, az állam biztonságát, a közrendet vagy a közérkölcset, vagy sértők egy másik államra nézve;
- olyan világnézetet, vallást vagy véleményt támogatnak, amely veszélyezteti a belga alkotmány vagy az emberi jogok európai egyezménye által biztosított alapvető jogokat és szabadságokat;
- amelyek célja, hogy visszaéljenek a nagyközönség hiszékenységeivel.

A médiaszabályozásban olykor az AVMS irányelv által elvárt tilalomhoz képest enyhébb magatartások is jogsértőnek minősülhetnek. Az irányelv „gyűlöletkeltésre” vonatkozó tiltása a tagállami médiaszabályozásokban kiterjedhet a közösségek „megsértésre” is.

Cipruson a rádióról és televízióról szóló törvény és az azon alapuló rendeleték értelmében (a) a rádió- és tévéműsorokban tilos az olyan nyelvhasználat, amely sértő valamely vallási, faji, politikai vagy más társadalmi csoportra nézve; (b) az audiovizuális szolgáltatók nem közvetíthetnek olyan szórakoztató műsorokat, amelyek faji, nemi, vallási vagy nemzetiségi alapon sértőek lehetnek.

Máltán a műsorszolgáltatási törvény⁷²⁷ egyértelművé teszi, hogy a Műsorszolgáltatási Hatóság köteles gondoskodni arról, hogy a műsorokban ne szerepeljen olyan tartalom, amely sértő a vallásos érzésre, a jó ízlésre vagy az illemre nézve, vagy amely valószínűsíthetően bűncselekményekre vagy a közrend megzavarására bujtogat vagy bátorít, illetve sérti a közvéleményt.

Az Egyesült Királyságban a sértő és káros tartalmak nem megengedhetők a műsorszolgáltatásban. Szabályozó szervként az Ofcom felelős annak eldöntéséért, hogy mi minősül „sértőnek és károsnak”

---

⁷²⁷ A máltai törvénygyűjtemény 350. fejezete, 13. cikk.

a Műsorszolgáltatási Kódex alapján; a gyűlölködő vagy diszkriminatív beszéd minden bizonnyal ilyen.⁷²⁸

Néhol külön, a gyűlöletbeszédre vonatkozó korlátozást ír elő a szabályozás a kereskedelmi közlemények vonatkozásában.

Belgiumban a Flamand Közösség 2009. március 27-i rendeletének 55. cikke értelmében a kereskedelmi közlemények nem tartalmazhatnak és nem támogathatnak semmiféle nemen, rasszon vagy etnikai származáson, nemzetiségen, valláson vagy világnézetten, fogyatékoságon, életkoron vagy szexuális irányultságon alapuló diszkriminációt, és nem valósíthatnak meg erőszakos, rasszista vagy idegengyűlölő magatartásra való felbujtást. A Francia Közösségen belül hasonló rendelkezés van érvényben: a 2009. február 5-i rendelet értelmében a kereskedelmi közlemények nem sérthetik az emberi méltóságot, nem diszkriminálhatnak rassz, etnikum, nem, szexuális preferencia, nemzetiség, fogyatékoság vagy életkor alapján, nem sérthetnek vallásos vagy világnézeti meggyőződést és nem ösztönözhetnek veszélyes vagy a környezetre káros magatartásformákra (11. cikk).

3. 4. 3. *Általános, valamennyi médiumra kiterjedő médiaszabályozásbeli korlátok*

Egyes államok médiaszabályozásában általános, a gyűlöletbeszédre vonatkozó korlátokat is találhatunk, amelyek valamennyi médiatartalomra, így a médiaszolgáltatásokon túl a sajtótermékekre is kiterjednek.

A francia és a máltai jogrendszer büntetőjogi tilalmakat fogalmaz meg sajtótörvényében. Franciaországban az 1881. évi sajtótörvény 23–24. cikkei értelmében az, aki nyilvánosan gyűlöletre, különösen faji alapú gyűlöletre vagy bűncselekmények, szabálysértések elkövetésére uszít, 1 év elzárással és 45 000 euró összegig terjedő pénzbírsággal sújtható. Ugyanilyen büntetés szabható ki arra, aki

---

⁷²⁸ Communications Act 2003, 319. cikk, Ofcom Műsorszolgáltatási Kódex (Broadcasting Code) 2. cikk.

nemen, szexuális irányultságon vagy fogyatékoságon alapuló gyűlöletre uszít egy személy vagy csoport ellen. E rendelkezés minden olyan gyűlöletkeltő tartalomra alkalmazható, amit nyilvánosságra hoznak, ideértve a nagyközönséggel elektronikus csatornákon keresztül történő kommunikációt is.

Máltán az 1974. évi sajtótörvény 6. cikke értelmében az, aki megfélemlít, sértetet vagy gyűlöletnek, üldöztetésnek vagy megvetésnek tesz ki valamely személyt vagy embercsoportot az adott személy vagy embercsoport neme, nemi identitása, szexuális irányultsága, rassza, bőrszíne, etnikai származása, vallása, világnézete, politikai vagy egyéb véleménye, vagy az esélyegyenlőségről (a fogyatékkal élőkéről) szóló törvény 2. cikkében meghatározott fogyatékosága alapján, legfeljebb három hónapra és pénzbüntetésre ítéltető.

A magyar és a szlovén szabályozás közigazgatási jogi jellegű tilalmakat fogalmaz meg a gyűlöletbeszédre nézve, amelyek valamennyi médiumra kiterjednek.

Magyarországon a sajtószabadságról és a médiatartalmak alapvető szabályairól szóló 2010. évi CIV. törvény (Smtv.) 17. §-a értelmében: „(1) A médiatartalom nem lehet alkalmas valamely nemzet, közösség, nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbség vagy bármely többség, továbbá valamely vallási közösség elleni gyűlölet keltésére. (2) A médiatartalom nem lehet alkalmas valamely nemzet, közösség, nemzeti, etnikai, nyelvi és más kisebbség vagy bármely többség, továbbá valamely vallási közösség kirekesztésére.”

Szlovéniában a médiatörvény⁷²⁹ és az audiovizuális médiaszolgáltatásokról szóló törvény (ZAvMS) alapelveként rögzíti az etnikai és kulturális sokszínűség védelmét, valamint kifejezetten tiltja az egyenlőtlen elbánásra és intoleranciára való felbujtást.⁷³⁰ Ennek eredményeképpen a szlovén joghatóság alá tartozó médiumok egye-

---

⁷²⁹ Médiatörvény. Szlovénia Hivatalos Közlönye [Uradni list RS], 35/2001. sz. az RS 90/2010. számában foglalt legutóbbi módosításokkal.

⁷³⁰ Médiatörvény 8. cikk, ZAvMS 9. cikk.

bek között nem tehetnek közzé faji, nemi, vallási, nemzetiségi vagy hasonló alapon gyűlöletkeltő tartalmakat. Ha valamely média faji, nemi, vagy etnikai alapon sérti az emberi méltóságot, politikai vagy vallási intoleranciára buzdít, a közegészségre, a közbiztonságra, a környezet és a kulturális örökség védelmére káros magatartásra ösztönöz, vallási vagy politikai meggyőződést, illetve fogyasztói érdekeket sért, úgy a kiadó és a közleményért felelős személy közgazgatási bírsággal sújtható.⁷³¹

Németországban a gyermekek médiával szembeni védelméről szóló törvény határoz meg tilalmakat a gyűlöletbeszédre nézve, amely azonban szükségszerűen általánosan – tehát nem csak a gyermekeket célzó műsorok vonatkozásában – érvényesül. A kiskorúaknak a médiában való védelméről szóló tartományközi szerződés⁷³² minden olyan tartalmat megtilt, amely gyűlöletet kelt a lakosság egy része, vagy meghatározott nemzetiségi, faji vagy vallási csoport ellen, illetve amely erőszakos vagy önkényes cselekedetekre buzdít ilyen csoportokkal szemben, vagy sérti, szándékosan becsmerli vagy rágalmazza a lakosság valamely részének vagy az említett csoportok tagjainak emberi méltóságát.

Svédország médiaszabályozása több helyen, és változatos formában szól a gyűlöletbeszéd tilalmáról. A sajtószabadságról szóló törvény⁷³³ a lehetséges törvénysértések kimerítő felsorolását tartalmazza. A sajtószabadságról szóló törvény 7. fejezetének 8. cikke értelmében ilyen törvénysértés a gyűlöletkeltés. E rendelkezés megfelel a svéd büntető törvénykönyv 16. fejezete 8. cikkének. A sajtószabadságról szóló törvény rendelkezésének alkalmazása során azonban figyelembe kell venni a szabad sajtónyilvánosság célkitűzése mögött meghúzódó jogalkotói szándékot is. A véleménynyilvánítás szabad-

---

⁷³¹ Médiatörvény 129. cikk, ZAvMS 43. cikk.

⁷³² Jugendmedien-schutzstaatsvertrag, JMStV, 4. cikk 1. bek., 3. pont.

⁷³³ A sajtószabadságról szóló törvény (2002:908).

ságáról szóló alaptörvény⁷³⁴ értelmében a sajtószabadságról szóló törvényben⁷³⁵ egyebek között felsorolt vétségek egyúttal kimerítik a véleménynyilvánítás szabadságáról szóló alaptörvény szerinti vétséget is. A sajtószabadságról szóló törvény és a véleménynyilvánítás szabadságáról szóló alaptörvény mellett a rádiózásról és televíziózásról szóló törvény 5. fejezetének 1. cikke is tartalmaz egy általános iránymutatást. Az iránymutatás értelmében az általános médiaszolgáltatásoknak tükrözniük kell a demokratikus társadalom alapvető eszméit, azt az elvet, miszerint valamennyi ember azonos értéket képvisel, illetve az egyén szabadságát és méltóságát. Ilyen értelemben a törvény egyúttal kimondja a gyűlöletkeltés általános tilalmát is.

Csehországban pedig a reklámozásról szóló általános (nem médiaspecifikus) törvény is tartalmaz egy hasonló korlátozást. A reklámtörvény⁷³⁶ 2. cikke megtilt minden, a jó erkölcsbe ütköző hirdetést, vagyis az olyan hirdetéseket, amelyek faji, nemi vagy nemzeti alapú diszkriminációt tartalmaznak, sértők valamely vallási vagy nemzeti érzületre, amelyek elfogadhatatlan módon veszélyeztetik a közerkölcsöt, aláássák az emberi méltóságot vagy pornográf, erőszakos, illetve félelemkeltő elemeket tartalmaznak. A hirdetések emellett politikai meggyőződést sem sérthetnek.

---

⁷³⁴ A véleménynyilvánítás szabadságáról szóló alaptörvény (2002:909), 5. fejezet, 1. cikk.

⁷³⁵ 7. fejezet, 4. cikk.

⁷³⁶ A rádiós és televíziós médiaszolgáltatásról és néhány egyéb törvény módosításáról szóló 40/1995. törvény és módosításai.

4. A gyűlöletbeszéd korlátozása a magyar jogrendszerben

4. 1. Büntetőjog

A Büntető törvénykönyv (2012. évi C. törvény, Btk.) hatályos rendelkezése alapján:

- „332. § Aki nagy nyilvánosság előtt
- a) a magyar nemzet ellen,
  - b) valamely nemzeti, etnikai, faji, vallási csoport ellen, vagy
  - c) a lakosság egyes csoportjai ellen – különösen fogyatékoságra, nemi identitásra, szexuális irányultságra tekintettel – gyűlöletre uszít, bűntett miatt három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.”

Öt alkotmánybírósági határozat is szól a gyűlöletbeszédéről, illetve a közösség elleni uszítás (a korábbi, 1978-as Btk.-ban: közösség elleni izgatás) bűncselekményéről, amelyek többé-kevésbé egységesnek látszó, de alaposabb szemügyre vétel után ellentmondásosként kirajzolódó rendszert alkotnak. A 30/1992. (V. 26.) AB határozat alapján azok az uszító kifejezések büntethetők, amelyek aktív, ellenséges magatartás, indulat felkeltésére alkalmasak. A gyűlölet felkeltésének szándéka irreleváns, és az sem kell a bűncselekmény megvalósulásához, hogy a tényállásban elkövetési magatartásként szereplő uszítás kifejezetten „tevékeny gyűlöletre” mozgósítson, de az elkövető tudatának át kell fognia azt, hogy magatartása eredményeképpen „aktív gyűlölet” keletkezhet, erőszakos cselekményeket követhetnek el. A védett jogi tárgy kettős: egyfelől a veszély ilyen fokú intenzitása sérti a köznyugalmat, másfelől az aktív magatartásra ösztönzés egyéni jogok sérelmének a veszélyével jár. A gyűlölet felkeltése önmagában nem valósítja meg a bűncselekményt, ha nem alkalmas arra, hogy eredményeképpen tevőleges jogsértés következzen be. A veszély mértékét, amely igazolja a véleményszabadság korlátozását, nem határozza meg az Alkotmánybíróság; annyi bizonyos, hogy – veszélyeztető, *immateriális* bűncselekmény lévén – akkor is

megvalósulhat a tényállás, ha a közlés címzettjeiben még csak a gyűlölet érzése sem alakul ki, és végképp nem szükséges a tevőleges ártó magatartás tanúsítása, vagy annak megkezdése, előkészülete. A köznyugalom megzavarására való alkalmasság a testület szerint nem lenne elegendő a korlátozáshoz, annak megalapozásához az egyéni jogok (becsület, méltóság, élet, testi épség) sérelmének veszélye is szükséges. Félreérthető a határozatban elszórt utalás a *clear and present danger* doktrínára, amely a szóláskorlátozás feltételül a jogsértés „nyilvánvaló és közvetlen”, tehát azonnali bekövetkezéssel fenyegető, világos, valós veszélyét szabja meg.⁷³⁷ Az Alkotmánybíróság értelmezésében azonban ennél kevesebb is elegendő. Az egyéni jogok alacsonyabb intenzitású veszélytől is megóvandók, a szólásszabadság korlátozásához nem kell közvetlen veszély. Ennek megfelelően pedig még a köznyugalom „nyilvánvaló és közvetlen” veszélye sem szükséges a bűncselekmény elkövetéséhez. De hogy pontosan milyen mérce is szerepel a határozatban, az a szövegből nem olvasható ki egyértelműen. Kétféle álláspont verseng egymással: az egyik szerint a gyűlöletre uszítás akkor valósul meg, ha az adott vélemény alkalmas a gyűlölet felkeltésére (függetlenül attól, hogy a gyűlölet ténylegesen felkeltődött-e, avagy a megtámadott közösség veszélyben forgott-e).⁷³⁸ A másik szerint a mérce a közösségek tagjainak egyéni jogaira leselkedő valós, tényleges veszély,

---

⁷³⁷ Egyes szerzők szerint az 1992-es AB határozat mércéje pontosan ez, az amerikai mérce volt. Lásd HALMAI Gábor: „Az előző vizsgálat eltöröltetvén örökre...”? *Fundamentum*, 1997/1. 63.; KIS János: A szólásszabadság próbája. *Magyar Narancs*, 2002. február 7.; MOLNÁR Péter: *Gondolatbátorság*. Budapest, Új Mandátum, 2002. 155–156.; TILK Péter: A kifejezési szabadság és a gyűlöletbeszéd néhány alkotmányjogi vonatkozása. *Acta Humana*, 2005/1. 28.

⁷³⁸ SZEDER Gyula: A társadalom békéjének büntetőjogi védelméről. *Magyar Jog*, 2002/1. 7., BÓCZ Endre – GYÖRGYI Kálmán: Hol az alkotmányosság határa? *Népszabadság*, 2003. október 30., SZABÓ András: Eső után köpönyeg? *Népszabadság*, 2003. november 6., BÁRÁNDY Gergely: *A gyűlöletbeszéd Magyarországon*. Budapest, Scolar, 2009. 84.

azaz a nyilvánvalónál és közvetlennél enyhébb mértékű veszély.⁷³⁹ Utóbbi a felfogás szerint, ha a vélemény önmagában, tartalma szerint „csak” alkalmas a gyűlöletkeltésre, de egyéni jogok veszélyét nem idézi elő (pl. a közönség passzivitása, elutasítása, a megtámadott közösség tagjainak távolléte, vagy bármely más ok miatt), akkor a bűncselekmény nem valósul meg. Az 1978-as Btk. 269. § (2) bekezdésében szereplő „gyalázkodást” („Aki nagy nyilvánosság előtt a magyar nemzetet, valamely nemzetiséget, népet, felekezetet vagy fajt sértő vagy lealacsonyító kifejezést használ, vagy más ilyen cselekményt követ el...”) az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek találta, így megsemmisítette, mondván, annak nem volt tényállási eleme a köznyugalom megzavarására való alkalmasság, annak elvont, feltételezett veszélye pedig nem elegendő érv a véleményszabadság korlátozására. Szintúgy nem feltétele a bűncselekményi minősítésnek, hogy az egyéni jogok sérelmének valós veszélyeztetése bekövetkezzen, ennek hiányában is megvalósulhat a tényállás (az Alkotmánybíróság szerint a különbség a veszély intenzitásában van). Az Alkotmánybíróság szerint a véleményszabadságot pedig csupán a kifejezés értéktartalma alapján nem lehet korlátozni, hiszen a szabadság a morálisan elítélendő nézetek kifejtésére is kiterjed (a korlátozáshoz tehát valamilyen „külső” korlát kell). Önmagában a felháborító, gyalázkodó, intoleráns kifejezések nem korlátozhatók, a testület szerint a szükséges „külső” korlát itt csak távoli és feltételezett. A gyalázkodás enyhébb magatartás, amely a veszély alacsonyabb intenzitásával is megelégszik a korlátozáshoz, ez pedig elégséges érvnek bizonyult megsemmisítéséhez.

Az Alkotmánybíróság 12/1999. (V. 21.) határozata megsemmisítette a Btk. módosítását követően, a tényállásba bekerült, „gyűlöletkeltésére alkalmas egyéb cselekmény” elkövetési magatartását. Az

---

⁷³⁹ A gyűlöletbeszéd büntethetősége. A köztársasági elnök indítványa az Alkotmánybírósághoz. *Fundamentum*, 2003/1. 132. (Mádl Ferenc indítványa); Török Bernát: A gyűlöletbeszéd tilalmának médiajogi mércéi. *Jogtudományi Közlöny*, 2013/2. 67.

érvelés a korábbiakhoz kísértetiesen hasonló volt, gyakorlatilag megismételte a 30/1992. (V. 26.) AB határozatban foglaltakat. Az indokolás értelmében a gyűlölet keltésére alkalmas egyéb cselekmény büntetése olyannyira leszállítja a korlátozhatóság küszöbét, hogy az már alkotmányellenes.

A 18/2004. (V. 25.) AB határozat újfent megsemmisítette a „gyalázkodás” büntetésének újbóli bevezetésére irányuló kísérletet. A tervezett törvénymódosítás ismét lejjebb kívánta szállítani a büntethetőség mércéjét. Az Alkotmánybíróság úgy ítélte meg, hogy a védelem kiterjesztése nem indokolt. Sőt, a 2004-es határozat – túl a módosítások alkotmányellenességének megállapításán – az 1992-es határozathoz képest fel is emelte a korlátozás küszöbét. Mint a döntés megállapítja,

„a szabad véleménynyilvánítás jogának korlátozására a »gyűlöltre uszítás« esetében az egyéni alapjoggyakorlás sérelme, illetve annak közvetlen veszélye miatt kerül sor. [...] Fontos, hogy a köznyugalomban okozott veszély ne csupán feltételezés legyen, és a legalább hipotetikum visszacsatolás (a közlés alkalmas a köznyugalom megzavarására) elengedhetetlen. A köznyugalom megzavarásának intenzitása ugyanis »egy bizonyos mérték fölött (clear and present danger) igazolja a szabad véleménynyilvánításhoz való jog korlátozását.«”

Ezt a megállapítás az egyéni jogok (becsület, emberi méltóság) közvetlen veszélyét (*clear and present danger*) követelné meg a korlátozhatósághoz, ugyanakkor a köznyugalom megzavarására való alkalmassággal megelekedne, miközben úgy idézi az 1992-es határozat egyik döntő megállapítását, hogy a szöveg lényeges elemeit elhagyja. A szóban forgó idézet az eredeti szövegben ugyanis így szól csorbítatlanul:

„[e]bben a gondolatmenetben nem csupán a köznyugalom megzavarásának intenzitásáról van szó, amely egy bizonyos mérték fölött (»clear and present danger«) igazolja a szabad véleménynyilvánítás-

hoz való jog korlátozását. Itt az a döntő, hogy mi került veszélybe: az uszítás az alkotmányos értékrendben szintén igen magasan álló alanyi jogokat veszélyeztet.”

E szöveg jelentése tehát, hogy míg a köznyugalom esetében csak a nyilvánvaló és közvetlen veszély lenne elégséges indok a korlátozásra, addig a becsület és az emberi méltóság esetében ennél kevesebb is elég.

A 95/2008. (VII. 3.) AB határozat megsemmisítette a mindmáig utolsó kísérletet a gyűlöletbeszéd büntetőjogi szabályozásának módosítására. A törvény „Gyalázkodás” néven új tényállást kívánt bevezetni, jelentősen leszállítva a korlátozás mércéjét: megelégedett a becsület csorbítására vagy az emberi méltóság megsértésére való alkalmassággal, ezen, valamely közösség ellen irányuló kifejezéseket tilalmazta. A méltóságsértés tényálláselemmé tételével – hasonlóan a megelőző, a 18/2004. (V. 25.) AB határozattal megsemmisített Btk.-módosításhoz – megpróbálta kikerülni a 30/1992. (V. 26.) AB határozat alkalmazásából eredő csapdákat: a testület akkor úgy vélte, hogy meghatározott jogsérelem hiányában a pusztá gyalázkodás nem büntethető. Azonban az új tényállás sem kívánt meg tényleges eredményt, megelégedett a sértésre való alkalmassággal, mintegy megdönthetetlen vélelmet állítva annak bekövetkeztére nézve. Az Alkotmánybíróság tovább haladt a megelőző három határozata által kijelölt úton. Úgy ítélte meg, hogy a gyalázkodás bűncselekménye nem éri el a korlátozhatóság mércéjét, mert „a bűncselekmény abban az esetben is megvalósulna, ha az elkövetési magatartások alkalmatlanok volnának a köznyugalom megzavarására, és akkor is, ha a kifejezés vagy testmozdulat a körülmények folytán nem járna annak veszélyével sem, hogy az egyéni jogokon sérelem esne”. Nem szükséges a konkrét sérelem a büntethetőséghez, „elegendő, ha a használt kifejezés vagy testmozdulat elvileg alkalmas arra, hogy az érintett csoport valamely általában vett tagjának becsületét csorbítsa, emberi méltóságát megsértse”. A véleményszabadsággal szemben tehát nem áll olyan védendő alkotmányos jog vagy érték, amely

indokolná a korlátozás alkotmányosságát. A határozat ugyanakkor nem említi, hogy a sérelem feltételezett volta a következetesen alkotmányosnak tekintett közösség elleni izgatás hatályos tényállásánál is fennáll, ott sem kell tényleges eredmény. Tehát csak az a kérdés, hogy a sérelem valószínűségének milyen mértéke szükséges a korlátozáshoz, illetve, hogy elfogadjuk-e a közösség tagjai méltóságának automatikus sérelmét gyalázkodás esetén. A testület ezúttal is úgy döntött, hogy utóbbi kérdésre nemleges választ ad, illetve hogy fenntartja a 18/2004. (V. 25.) AB határozat által bevezetett *clear and present danger* doktrína alkalmazását, és kizárólag „az erőszakcselekmény nyilvánvaló, közvetlen veszélyével és az egyéni jogok sérelmével fenyegető cselekmények” büntetőjogi szankcionálását tekinti alkotmányosan megengedettnek. Nem teljesen érthető a testület e makacs ragaszkodása e kalandos sorsú szólásszabadság-jogi mércéhez, mindenesetre a büntetőjogi szabályozás előtt újra leszűkítette, mondhatni eltörölte az utat.

4. 2. Polgári jog

A 96/2008. (VII. 3.) AB határozat megsemmisítette az 1959-es Ptk. – a módosító törvény köztársasági elnöki aláírása hiányában hatályba soha nem lépett – azon tényállását, amely a gyűlöletbeszéd elleni fellépés lehetőségének megteremtését célozta a polgári jog területén. A határozat megállapításai szerint a törvény által meghatározott, védett csoportok köre túlságosan tág volt (bármely, kisebbségben lévő csoportra vonatkozott, ezek köre, mennyisége pedig beláthatatlan), másfelől szűk és diszkriminatív, hiszen a törvény csak a kisebbségi csoportokat, a többségi identitásokat nem védte. A törvény lehetővé tette volna, hogy jogsértés esetén a közösség bármely, akár valamennyi tagja pert indíthasson. A párhuzamos perlések lehetősége aránytalan sérelem a véleményszabadságra nézve, hiszen a jogsértő aránytalan megbüntetéséhez vezethet. A bevezetni kívánt közérdekű kereset megindításának lehetősége pedig a testület szerint

az *önrendelkezési jog* alkotmányellenes korlátját képezte, tekintettel arra, hogy míg a fogyasztóvédelmi közérdekű keresetek olyan közös társadalmi érdek védelmét szolgálják, amely alanyi jogok egyéni érvényesítése útján nem, vagy nem a kellő hatékonysággal védhető, addig jelen esetben nem a közérdek, hanem a közvetett módon megsértett alanyi jog (a méltósághoz való jog) védelméről van szó. Mindenki a saját, megsértett jogát érvényesítheti tehát, és ebbe nem fér bele a társadalmi szervezetek általi keresetindítási jogosultság. A határozat ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a véleménynyilvánítási szabadság polgári jogi eszközökkel való korlátozása a gyűlölködés visszaszorítása érdekében önmagában nem megengedhetetlen. A határozat nem próbálta meg behozni a nyilvánvaló és közvetlen veszély (*clear and present danger*) tesztjét a polgári jogba, tehát megelégedett az enyhébb fokú sérelemmel is a korlátozáshoz.

Az új Ptk.-ba – immár hatályba is lépve – szintén bekerült a gyűlöletbeszéd polgári jogi korlátozása:

„2:54. § (5) A közösség bármely tagja jogosult a személyisége lényeges vonásának minősülő, a magyar nemzethez, illetve valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösséghez tartozásával összefüggésben a közösséget nagy nyilvánosság előtt súlyosan sértő vagy kifejezőmódjában indokolatlanul bántó jogsérelem esetén a jogsértés megtörténtétől számított harmincnapos jogvesztő határidőn belül személyiségi jogát érvényesíteni. A közösség bármely tagja a jogsértéssel elért vagyoni előny átengedésének kivételével a személyiségi jogok megsértésének valamennyi szankcióját érvényesítheti.”

A rendelkezés szűkítően határozza meg a védett közösségek körét (magyar nemzet, illetve valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösség), illetve rögzíti, hogy a sérelem akkor következik be, ha az adott közösséghez tartozás a jogot érvényesítő fél „személyisége lényeges vonásának” minősül. Ugyanakkor – mint arra a 96/2008. (VII. 3.) AB határozat is rámutatott – a közösséghez tartozás jogi eszközökkel nem vizsgálható, olykor egyáltalán nem is bizonyítható, és úgyszintén igaz ez arra a körülményre, amely szerint a közös-

séghez tartozást a személyiség lényeges vonásaként kell értékelni. Valójában utóbbi a tényállás által védett közösségek meghatározásán túli, felesleges (nem bizonyítható, és így a szóláskorlátozás körét a feltehető jogalkotói szándék ellenére sem szűkítő) kiegészítésnek tűnik.

A tényállás a „súlyosan sértő vagy kifejezőmódjában indokolatlanul bántó jogsérelemet” tiltja, tehát ez a mérce jóval alacsonyabb, mint a Btk.-beli „gyűlöletre uszítás” mércéje.

A jogérvényesítés korlátja az arra nyitva álló 30 napos, jogvesztő határidő. A Pp. idevágó szabálya ezen felül előírja az azonos ténybeli alapból származó jogsérelem miatt indított perek egyesítését, így egyetlen eljárás lenne folyamatban a közösség tagját ért sérelemből fakadó igény polgári jogi érvényesítése esetén (348/B. §).

A Ptk.-beli tényállás több kérdést vet fel:

- az Alkotmánybíróság miként ítéli majd meg a szóláskorlátozás mércéjének jelentős leszállítását, tekintettel a szabályozás többi elemére is;
- miért nem lett a gyűlöletbeszéd korlátozása önálló törvényi tényállás, miért „a személyiségi jogok érvényesítése” nevű szakaszban szerepel; ez rendszertani szempontból zavaró;
- az előzőekkel összefüggően kérdés, hogy miért nem nevesít a szöveg konkrét, általa védett személyiségi jogot („jogsérelemről”, illetve általában „személyiségi jogról” beszél); a szövegből kiderül, hogy a jogsértést véleménynyilvánítással lehet megvalósítani („nagy nyilvánosság előtt súlyosan sértő vagy kifejezőmódjában indokolatlanul bántó jogsérelem”), és az egyes, nevesített személyiségi jogokat áttekintve világossá válik, hogy az emberi méltóság, esetleg a becsület védelméről lehet csak szó (legalábbis más, mondjuk a jó hírnév, vagy a képmás védelme a közösségek vonatkozásában nemigen jöhet szóba), de a pontosítás nem lenne hiábavaló;
- okozhat-e alkotmányossági problémát a szankciókiszabásnak a sérelemhez képest aránytalan lehetősége, a perek egyesítésének esetén sem kizárt a párhuzamos szankcionálás lehetősége

(azaz mindenkinek, aki keresetet nyújt be, saját jogon járhat akár vagyoni kompenzáció, sérelemdíj, hiszen a sérelem minden egyes felperes vonatkozásában beáll), ami egyértelműen aránytalan szóláskorlátozáshoz vezethet;

- milyen módon azonosítható majd az egyéni becsület megsértésnek tényállásából [Ptk. 2:45. § (1) bek., illetve a 2013-as Ptk. előtti bírói gyakorlat] eredő, a közösségek védelmére is alkalmazott „súlyosan sértő vagy kifejezőmódjában indokolatlanul bántó” vélemények köre, miként értelmezhető a közösség szempontjából ez a sérelem;
- miként vélekedik majd az Alkotmánybíróság az „átsugárzás” problematikájáról az új szöveg ismeretében; az 1959-es Ptk. 2007-es módosítása automatikusan tekintette a közösségről az egyénre „átsugárzó” sérelem meglétét, a Ptk. pedig a sértő, bántó vélemény elhangzását szintén jogsértésnek minősíti, amellyel szemben a közösség bármely tagja felléphet, és a 2:52. § (2) bek. értelmében „a sérelemdíjra való jogosultsághoz a jogsértés tényén kívül további hátrány bekövetkeztenek bizonyítása nem szükséges”, illetve a többi polgári jogi szankció (2:51. §) is alkalmazható lehet.

Az Alaptörvény negyedik módosítása következtében a IX. cikk (5) bek. által a „községek méltóságának” eddig a magyar jogrendszerben csak az Alkotmánybíróság egyes döntéseiben megjelenő jogi konstrukciója nyert említést. Nem világos, hogy az egyének számára megnyitott, a közösséget ért sérelem esetén fennálló jogérvényesítési lehetőség alaptörvényi előírása elégséges-e a 96/2008. (VII. 3.) AB határozatban foglalt alkotmányossági szempontok biztosításához.⁷⁴⁰

Ez idáig egyetlen ügyben született döntés a Ptk. 2:54. § (5) bekezdése alapján. A HVG 2014 karácsonyán címlapján egy fotómontázst közölt, amely egy Jézus születését ábrázoló festményt ábrázolt el-

---

⁷⁴⁰ Az új Ptk. releváns rendelkezésének kritikájáról lásd még: TÓTH J. Zoltán: Az önkényuralmi jelképek használata mint a véleménynyilvánítási szabadság korlátja? *Jogelméleti Szemle*, 2013/3.

torzítva, a Szent Család helyett kormánypárti politikusokkal, Jézus helyett egy nagy kupac aranypénzzel, „Nagy Harácsony” felirat kíséretében. Egy korábbi parlamenti képviselő perelte be a lapot, arra hivatkozva, hogy vallási közösséghez tartozásával összefüggésben megsértették. A perindításhoz való jogát nem is vitatta – nem is igen vitathatta – a bíróság, de az elsőfokú döntés, 2015 áprilisában kimondta, hogy a kép által megfogalmazott kritika az ábrázolt politikusok magatartására irányult, nem pedig a karácsonykor a Megváltó születését ünneplő keresztények ellen, így a keresetet elutasította.⁷⁴¹ A keresetet a másodfokú bíróság jogerősen is elutasította.⁷⁴²

---

⁷⁴¹ BAKÓ Beáta: A HVG nyert a Szent Családos címlapja miatti perben. *Mandiner*, 2015. április 9. http://jog.mandiner.hu/cikk/20150409_a_hvg_nyert_a_szent_csalados_cimlapja_miatti_perben

⁷⁴² A közösségek médiaszabályozásbeli védelmének kérdéseit a magyar jogrendszer tekintetében e fejezetben részletesen nem tárgyaljuk. E kérdéstről lásd KOLTAY (2013) i. m. 72–94. A mediaszabályozás fókuszában található televíziós és rádiós médiaszolgáltatásokban elvétele jelenik meg a vallásokat gyalázó vélemény. Ezzel együtt, valamennyi társadalmi közösséget védi az Smtv. 17. §-ában foglalt, a „gyűlöletkeltést” és a „kirekesztést” tiltó két tényállás. 2011-ig hatályban volt a közösségek „megsértését” tiltó harmadik tényállás, amelynek alkalmazására sokak számára emlékezetes példa lehet a Tilos Rádió 2003-as ügye. A rádió több műsorában – többek között karácsony napján is – a keresztények sértegetése mellett az a megjegyzés is elhangzott, hogy „legszívesebben kiirtanám az összes keresztényt”. Az Országos Rádió és Televízió Testület (ORTT) mint médiahatóság a keresztények megsértése miatt súlyos szankciót vetett ki a szolgáltatóra, az pedig elbocsátotta a műsorban szereplő munkatársát. A jogsértést ezután a Fővárosi Ítéltábla is megállapította, és helybenhagyta az ORTT döntését (2.Kf.27.153/2004/7.). Ma már – a jogszabályi környezet megváltozásával – ez a döntés nem születhetne meg.

5. Európai uniós és nemzetközi előírások a gyűlöletbeszéd tilalmára vonatkozóan

5. 1. Európa Tanács

Az Európa Tanács igyekszik különböző – kötelező erővel nem bíró – ajánlásokkal előmozdítani a gyűlölködés visszaszorítását. A legfontosabb ezek közül a miniszteri bizottság 1997-es ajánlása a gyűlöletbeszédéről.⁷⁴³ Az ajánlás felszólítja a tagállamokat, hogy tegyenek megfelelő lépéseket a gyűlöletbeszédrel szembeni küzdelemben. A „gyűlöletbeszédet” az ajánlás a következőképpen határozza meg:

„...gyűlöletbeszédnek minősül mindenfajta kifejezés, amely fajgyűlöletet, xenofóbiát, antiszemitizmust vagy a gyűlölet más formáját terjeszti, ilyen gyűlöletre izgat, a gyűlöletet népszerűsíti vagy igazolja, beleértve az agresszív nacionalizmus és etnocentrizmus által kifejezett intoleranciát, a kisebbségekkel, bevándorlókkal vagy bevándorló gyökerekkel rendelkezőkkel szembeni diszkriminációt és ellenséges érzelmet.”

Az 1993-ban az Európa Tanács által elfogadott, a rasszizmus, xenofóbia, antiszemitizmus és intolerancia elleni küzdelemről szóló bécsi deklaráció nyomán jött létre a Rasszizmus és Intolerancia Elleni Bizottság (ECRI, European Commission Against Racism and Intolerance), amelynek 2002-ben elfogadott ajánlása⁷⁴⁴ hosszasan sorolja a gyűlöletbeszédrel szemben szükséges állami teendőket. Az ajánlás IV. 18. pontja szerint a közösségekkel szembeni, nyilvánosan közzétett erőszakra, gyűlöletre vagy diszkriminációra izgatás, a megsértés és a rágalmazás vagy becsületsértés, valamint a fenyegetés is büntetőjogi eszközökkel üldözendő.

---

⁷⁴³ Council of Europe, Committee of Ministers, Recommendation No. R (97) 20, of the Committee of Ministers to Member States on “Hate Speech”.

⁷⁴⁴ General Policy Recommendation no. 7. on national legislation to combat racism and racial discrimination.

Az 1989-es Határokat átlépő televíziózásról szóló egyezmény⁷⁴⁵ 7. cikke a televíziós szolgáltatások vonatkozásában tiltja a fajgyűlöltre izgatást.

A 2003-ban aláírt, a számítástechnikai bűnözésről szóló Európa tanácsi egyezmény kiegészítő jegyzőkönyve⁷⁴⁶ előírja a jegyzőkönyvet elfogadó tagállamok számára, hogy a gyűlöletbeszéd különféle, számítógépek használatával elkövetett formáit büntetőjogi eszközökkel tiltsák.

„rasszista és xenofób termék alatt bármely írásos termék, bármely kép vagy a gondolatok és elméletek más megjelenítése értendő, amely valamely egyén vagy csoport ellen fajon, bőrszínen, származáson, nemzeti vagy etnikai eredeten vagy valláson alapuló gyűlöletet, diszkriminációt vagy erőszakot támogat, előmozdít vagy ilyen tevékenységre izgat...”⁷⁴⁷

A jegyzőkönyv értelmében az interneten keresztül elkövetett, rasszista és xenofób tartalmak általi fenyegetés, ezek terjesztése, a közösségek ezek általi megsértése esetén az államnak büntetőjogi eszközöket kell alkalmaznia. (Magyarország ez idáig nem írta alá a jegyzőkönyvet.)

5. 2. Európai Unió

Az Európai Unió Tanácsának a rasszizmus és idegengyűlölet visszaszorítását célzó kerethatározatát⁷⁴⁸ 2008-ban hirdették ki. A szöveg a tagállamok közötti kompromisszumok eredményeképpen, hosz-

---

⁷⁴⁵ European Convention on Transfrontier Television, Strasbourg, 5.V.1989., Magyarországon kihirdetve az 1998. évi XLIX. törvény által.

⁷⁴⁶ Additional Protocol to the Convention on Cybercrime, concerning the Criminalisation of Acts of a Racist and Xenophobic Nature Committed through Computer Systems.

⁷⁴⁷ A szerző saját fordítása.

⁷⁴⁸ Framework Decision on Racism and Xenophobia 2008/913/JHA.

szas vívódás után született meg. A kerethatározat szerint az unió tagállamaiban egységesen tiltatni kell a közösségek ellen irányuló erőszakra vagy gyűlöletre izgatást, valamint az emberiség elleni, háborús bűncselekmények, népirtások tagadását. A tagállamok szabadon dönthetnek afelől, hogy kizárólag azon magatartásokat büntetik, amelyek „valószínűsíthetően megzavarják a közrendet”, illetve amelyek fenyegetőek, zavaróak, sértőek; a büntetésnek minimum 1 és legfeljebb 3 évi szabadságvesztésnek kell lennie.

„1. cikk (1) Minden tagállam meghozza a szükséges intézkedéseket annak biztosítására, hogy a következő szándékos cselekmények büntetendők legyenek:

a) nyilvánosság előtt erőszakra vagy gyűlöletre uszítás faji, bőrszín szerinti, vallási, származás szerinti vagy nemzeti, illetve etnikai hovatartozásuk alapján meghatározott személyek csoportjával vagy e csoport valamely tagjával szemben;

b) az a) pontban említett cselekmény elkövetése röpiratok, képek vagy egyéb anyagok nyilvános terjesztése vagy forgalmazása útján;
[...]

(2) Az (1) bekezdés alkalmazásakor a tagállamok dönthetnek úgy, hogy kizárólag azt a cselekményt büntetik, amely a közrend megzavarására alkalmas vagy fenyegető, gyalázkodó vagy sértő jellegű.”

(Megjegyzendő, hogy a szöveg az *incitement* szót használja az angol nyelvű változatban, a szintén hivatalos magyar verzió pedig – igazodva a Btk.-hoz az „uszítás” szót alkalmazza, ugyanakkor más nemzetközi jogi dokumentumokban az *incitement* rendszerint „izgatásként” fordult elő.)

A kerethatározat azt is leszögezi, hogy a benne foglalt rendelkezések nem módosítják a tagállamok kötelezettségét az alapvető jogok elismerésére, és a tagállamok alkotmányos rendelkezései, illetve az egyesülési jogra, sajtószabadságra, valamint a vélemény szabadságra vonatkozó alapvető elvei változatlanok maradhatnak.

„7. cikk (2) Ez a kerethatározat semmilyen tekintetben nem kötelezi a tagállamokat arra, hogy olyan intézkedéseket hozzanak, amelyek

ellentétesek az egyesülési szabadságra és a véleménynyilvánítási szabadságra, így különösen a sajtószabadságra, illetve az egyéb médiumokon keresztül véleménynyilvánítási szabadságra vonatkozó alapvető elvekkel, ahogyan azok az alkotmányos hagyományokból vagy a sajtó, illetve egyéb médiumok jogaira, kötelezettségeire és eljárásbiztosítékaira irányadó, a felelősség megállapítására vagy korlátozására vonatkozó szabályokból erednek.”

Ez a derogációs lehetőség azt vetíti előre, hogy akár a hatályos magyar szabályozás is alkalmas a kerethatározatnak való megfelelésre. Az Alkotmánybíróság egyébként már a 18/2004. (V. 25.) AB határozatban előrebocsátotta, hogy a nemzetközi kötelezettségekből származó jogalkotás esetében is irányadónak fogja tekinteni „az Alkotmány által felállított jogvédelmi mércé[t], valamint az Alkotmánybíróság által kialakított szükségességi/arányossági teszt[et].”

A kerethatározat mint európai uniós jogforrás nem bír közvetlen hatállyal, tehát csak az annak alapján megalkotott belső jogforrás alkalmazható. Megsértése (belső jogba való átültetésének elmulasztása) esetén nem kezdeményezhető az EU-n belül sem ún. kötelezettségzegési eljárás, így a jogforrás tulajdonképpen csak *lex imperfecta*. Mindazonáltal – bár a közösség elleni izgatás törvényi tényállásában módosítást nem generált – elfogadását követően, 2010-ben a magyar országgyűlés a büntető kódexbe iktatta a holokauszt tagadásának tiltását (utóbb kiegészítve azt a kommunista rendszerek bűneinek nyilvános tagadását tiltó rendelkezéssel, a holokauszt tagadását pedig a nemzeti szocialista rendszerek által elkövetett bűnök tagadására cserélve).⁷⁴⁹

Amint már említettük, a televíziós és lekérhető audiovizuális médiaszolgáltatások vonatkozásában az AVMS irányelv 6. cikke előírja, hogy a tagállamoknak a médiaszolgáltatásokban megvalósuló gyűlöletkeltést (*incitement*) tiltaniuk kell.

---

⁷⁴⁹ A kerethatározat áttekintését lásd SMUK Péter: Az Európai Tanács rasszizmus elleni kerethatározatával kapcsolatos alkotmányos és jogalkalmazói problémák. *Rendészeti Szemle*, 2009/12.

Túl a tiltás tagállami kötelezettségén, a gyűlöletbeszéd korlátozása lehetőséget nyújt az államoknak, hogy korlátozzák a szolgáltatások uniós belüli szabad áramlását; amennyiben egy, más uniós tagállamból feléjük irányuló (az adott államban elérhető) audiovizuális médiaszolgáltatás közösséggel szembeni gyűlöletkeltést tartalmaz, az irányelvben meghatározott feltételekkel és eljárásrend szerint lehet vele szemben intézkedéseket alkalmazni.⁷⁵⁰

Az Európai Parlament és a Tanács egy 2006-os ajánlása⁷⁵¹ is ösztönözi próbálja az uniós tagállamokat az online környezetben felbukkanó gyűlöletbeszédrel szembeni fellépésre, mégpedig a következő eszközök útján:

„az audiovizuális és on-line információs szolgáltatási ipar ösztönzése – a véleménynyilvánítási és sajtószabadság megsértése nélkül – a nem, faji vagy etnikai származáson, valláson vagy meggyőződésen, fogyatékonyságon, koron vagy szexuális irányultságon alapuló megkülönböztetés bármilyen formájának elkerülésére valamennyi audiovizuális és on-line információs szolgáltatás terén, valamint az ilyen megkülönböztetés elleni küzdelem; [...]” (3. a) pont).

5. 3. ENSZ

A faji megkülönböztetés valamennyi formájának kiküszöböléséről szóló 1965-ös New York-i ENSZ-egyezmény⁷⁵² 4. cikk a) pontja kifejezetten tiltja a „faji felsőbbrendűsége vagy gyűlöletre alapozott

---

⁷⁵⁰ AVMS irányelv, 3. cikk.

⁷⁵¹ Az Európai Parlament és a Tanács ajánlása (2006. december 20.) a kiskorúak és az emberi méltóság védelméről és a válaszadás jogáról az európai audiovizuális és on-line információs szolgáltatási ipar versenyképességével összefüggésben (2006/952/EK).

⁷⁵² International Convention on the Elimination of all Forms of Racial Discrimination (ICERD, Magyarországon kihirdetve az 1969. évi 8. törvényerejű rendelettel).

eszmék” terjesztését, a „faji megkülönböztetésre való izgatás” és más egyéb cselekmények mellett.

4. cikk „A részes államok elítélnék minden olyan propagandát és minden olyan szervezetet, amely egy bizonyos fajnak vagy egy bizonyos színű vagy etnikai származású személyek csoportjának felsőbbrendűségét hirdető eszméken vagy elméleteken alapszik vagy a faji gyűlöletet és megkülönböztetést valamilyen formában igazolni vagy előmozdítani igyekszik, és vállalják, hogy az ilyen megkülönböztetésre irányuló minden izgatás vagy eljárás gyökeres kiirtására haladéktalanul pozitív intézkedéseket hoznak és ebből a célból, [...] egyebek között:

a) Törvény által büntetendő cselekménnyé nyilvánítják a faji felsőbbrendűsége vagy gyűlöletre alapozott eszmék terjesztését, a faji megkülönböztetésre való izgatást, valamint bármely faj, illetve más színű vagy más etnikai származású személyek csoportja ellen irányuló minden erőszakos cselekedetet vagy arra való izgatást, továbbá fajgyűlölő tevékenység mindenféle támogatását, annak pénzelését is beleértve;

b) Törvényellenessé nyilvánítanak és betiltanak minden olyan szervezetet, valamint szervezett és minden egyéb propagandatevékenységet, amely a faji megkülönböztetést előmozdítja vagy arra izgat, az ilyen szervezetekben vagy tevékenységben való részvételt pedig törvény által büntetendő cselekménynek tekintik; [...].”

6. A gyűlöletbeszéd korlátozása az Emberi Jogok Európai Bíróságának joggyakorlatában

A strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága a gyűlölködő kifejezésekre vonatkozóan nem alakított ki olyan aprólékos részletességű rendszert, mint például a rágalmazási ügyekben. E kérdésben jobbra meghagyja a tagállamok szabad mozgásterét, és megelégszik néhány általános irányelv lefektetésével.

A *Handyside v. the United Kingdom* ügyben,⁷⁵³ 1976-ban született döntés leszögezte, hogy önmagában a kifejtett vélemény sokkoló, felháborító, zavaró jellege nem alapozza meg a szóláskorlátozás lehetőségét, ha valamely, az egyezmény által védett érdek nem sérül. Ez a gyűlöletbeszéd esetében is alkalmas kiindulópont, ugyanakkor megjegyzendő, hogy a tagállamok jelentős részében a büntető törvénykönyvekben a közösségekkel szembeni „offenzív” vélemények továbbra is büntethetőek lehetnek; ebből az ellentmondásból eredő vitás ügyek azonban nem jutottak el a strasbourgi bíróság elé.

6. 1. Az egyezmény 17. cikkének szerepe

A gyűlöletbeszéd korlátozásával kapcsolatos strasbourgi joggyakorlat sajátossága, hogy a kérelmek befogadásakor a bíróság nem csupán az egyezmény szólásszabadságot védő 10. cikkét, hanem a joggal való visszaélést tiltó 17. cikkét is figyelembe veszi.

Az 1979-ben eldöntött *Glimmerveen and Hagenbeek v. the Netherlands* ügyben⁷⁵⁴ a Emberi Jogok Európai Bizottsága kimondta, hogy a rasszista tartalmú vélemények – az adott ügyben egy szélsőjobboldali, bevándorlásellenes párt tagjainak álláspontja – a szólásszabadsággal való visszaélésnek számítanak, ellentétes a 17. cikkel, és így a tagállam általi szóláskorlátozás nem sérti meg az egyezményt. Az egyezményben védett jogok, így a szólásszabadság gyakorlása nem irányulhat mások jogainak vagy szabadságának elpusztítására, illetve a közzétett vélemény nem lehet ellentétes az egyezmény által védett alapvető értékekkel.

25 évvel később, a *Norwood v. the United Kingdom* döntés⁷⁵⁵ előzményeként a kérelmező első emeleti lakásának ablakába helyezett ki egy plakátot, amelyen a World Trade Center lángoló tornyai, az

---

⁷⁵³ Application no. 5493/72., 1976. december 7-i ítélet.

⁷⁵⁴ Application no. 8348/78., admissibility decision.

⁷⁵⁵ Application no. 23131/03., admissibility decision, 2004. november 16.

iszlámot jelképező félhold és csillag áthúzott ábrázolása, valamint a „Távozzon az iszlám! Védj meg a briteket!” felirat volt látható. Az angol bíróságok ezt követően elítélték őt – a Public Order Act 1986 5. szakasza alapján – fajgyűlöletre uszításért. Strasbourg elutasította a panaszt, mégpedig azért, mert a kérelmező által közzétett vélemény ellentétes az egyezmény által védeni kívánt értékekkel (tolerancia, béke, diszkrimináció-mentesség); a 17. cikk értelmében az egyezményben biztosított joggal – a szólásszabadsággal – ily módon visszaélni nem lehet, a bíróság nem adhat védelmet a visszaélés-szerű joggyakorlásnak. A strasbourgi testület szerint, a muszlim közösséggel szembeni támadás „összeférhetetlen az egyezmény által kinyilvánított és garantált értékekkel, nevezetesen a toleranciával, a társadalmi békével és a diszkrimináció tilalmával.”⁷⁵⁶ Hasonlóképpen döntött a bíróság a militáns iszlám véleményekkel kapcsolatban, amelyek a nem iszlám kormányok megdöntésére buzdítottak.⁷⁵⁷

A bíróság az azóta eltelt időben nemigen adott választ arra, hogy mely szempontok alapján tekint egy véleményt a 10. cikk alá tartozónak, és mikor kell alkalmazni a 17. cikket.⁷⁵⁸ A különbség jelentős: ha egy véleményről a bíróság úgy dönt, hogy a 17. cikkbe ütközik, akkor a kérelmet alaptalanként elutasítja, és az állam általi szóláskorlátozás megengedhetőségét, a 10. cikk sérelmét már vizsgálni sem kell. (Ha a kérelem ezen a szakaszon túljut, akkor a bíróság még mindig megállapíthatja, hogy a korlátozás a 10. cikk 2. bekezdése alapján megengedett volt.) Éppenséggel, elvi alapon vitatható a szólásszabadság ilyenén való, az egyezmény „természeténél fogva” létező, korlátozott felfogása, amely bizonyos véleményeket eleve kizár a szólásszabadság védelmi köréből.⁷⁵⁹ Cannie és Voorhoof szerint a 17.

---

⁷⁵⁶ Uo.

⁷⁵⁷ *Hizb Ut-Tahrir and others v. Germany* (no. 31098/08, admissibility decision, 2012. június 12.).

⁷⁵⁸ Perry KELLER: *European and International Media Law. Liberal Democracy, Trade, and the New Media*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2011. 391.

⁷⁵⁹ HARRIS, D. J. – O’BOYLE, M. – BATES, E. P. – BUCKLEY, C. M.: *Harris, O’Boyle & Warbrick Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford – New York,

cikkben található „visszaélési klauzula” (*abuse clause*) alkalmazása nemkívánatos eredményre vezet, mert ha a strasbourgi bíróság azt alkalmazza, akkor ezzel azt is eldönti, hogy a kérelmezőnek az ügy alapjául szolgáló – a tagállam bírósága által jogsértőnek mondott – közzétett véleményét nem vizsgálja meg a 10. cikk, azaz a szólásszabadság alapvető elvei és garanciái fényében. Tehát a 17. cikk szűrőjén fennakadt vélemények nem élvezik a szólásszabadság védelmét, de mindez anélkül dől el, hogy a szólásszabadság szempontjából a strasbourgi bíróság egyáltalán megvizsgálta volna a tényállást. A szerzők szerint a 17. cikk alkalmazása nem jelent „hozzáadott értéket” a demokrácia vagy az emberi jogok védelméhez.⁷⁶⁰

6. 2. A holokauszttagadási ügyek

Ami bizonyos, hogy a holokauszttagadó álláspontok esetében a bíróság a 17. cikk alapján a beérkező kérelmeket elutasítja, azaz az ilyen vélemények nem élvezik az egyezmény védelmét. A strasbourgi bíróság több döntést hozott a holokauszt tagadása miatt elítélt panaszosok ügyében, elutasítva a kérelmeket. Így azon országokban, ahol a holokauszt tagadása törvénybe ütközik, az e szabályok alapján történt felelősségre vonást Strasbourgban sem ítélték a szólásszabadság megsértésének.⁷⁶¹

Oxford University Press, 2009. 2. kiad. 449.

⁷⁶⁰ Hannes CANNIE – Dirk VOORHOOF: The Abuse Clause and Freedom of Expression in the European Human Rights Convention: An Added Value for Democracy and Human Rights Protection? *Netherlands Quarterly of Human Rights*, vol. 29/1. (2011), 54.

⁷⁶¹ Künen v. Germany, application no. 9235/81. Walendy v. Germany, application no. 21128/92. Nationaldemokratische Partei Deutschlands, Bezirksverband München-Oberbayern v. Germany, application no. 25992/94. Pierre Marais v. France, application no. 31159/96. Hennicke v. Germany, application no. 34889/97. Honsik v. Austria, application no. 25062/94. 1995. október 18., *admissibility decisions*

A Witzsch v. Germany ügyben⁷⁶² például az elítélt a német büntető törvénykönyv 130. §-ának szigorítása miatt tiltakozott levelében, mely a holokausztot tagadó kijelentéseket is tartalmazott, emiatt szabtak ki rá büntetést. A strasbourgi bíróság elfogadhatatlannak nyilvánította kérelmét, mert a panaszos véleményét az egyezmény 17. cikke kivonta a szólásszabadság védelme alól. A Garaudy v. France ügyben⁷⁶³ a panaszos egy filozófus-író volt, aki „A modern Izrael alapító mítoszai” címmel tett közzé egy könyvet, amelyben többek között vitatta a holokauszt megtörténtét is; a francia bíróságok öt különböző bűncselekmény miatt ítélték el. Strasbourgban azonban a 17. cikk alkalmazása folytán nem kapott jogorvoslatot.

A Lehideaux and Isorni v. France⁷⁶⁴ ügyből az világlik ki, hogy a bíróság – eddig gyakorlata alapján – kizárólag a holokauszt tényeinek tagadását vonja ki a szólásszabadság védelmi köre alól, egyéb történelmi tények nem élvezik ezt a védettséget. Az ügy panaszosai azon állításukat tették közzé egy lapban, mely szerint Petain marsall, akit az ellenséggel (a náci Németországgal) való együttműködés miatt a francia katonai törvényszék elmarasztalt, valójában nem kollaboráns, hanem nemzeti hős volt. Ezen – részletesen, tendenciózusan a marsallra nézve kedvező tények felemlegetésével kifejtett – állításukkal a francia bíróság szerint megsértették a sajtótörvény 24. szakaszát, amely tiltja az ellenséggel való együttműködés büntetvének védelmét. A strasbourgi bíróság úgy ítélte meg, hogy a panaszosok egy történelmi kérdés felől folyó vitában foglaltak állást, igaz, hogy egyoldalúan, ellentmondva a „komoly” tudósok véleményének, ezzel sokak érzelmeit sértve, de mindez mégsem elegendő ok a szólásszabadság korlátozására; e történelmi tények nem tekinthetők vitathatatlannak, ellentétben a holokauszt

---

⁷⁶² Witzsch v. Germany, application no. 41448/98. admissibility decision.

⁷⁶³ Garaudy v. France, application no. 65831/01. admissibility decision.

⁷⁶⁴ Lehideaux and Isorni v. France, case no. 55/1997/839/1045., 1998. szeptember 23-i ítélet.

tényeivel.⁷⁶⁵ A francia ítélet tehát megsértette az egyezményt. A holokauszttagadás korlátozásának kivételezett jellegét a strasbourggi bíróság megerősítette a *Perincek v. Switzerland* ügyben,⁷⁶⁶ amelyben az örmény népirtás tagadása miatt elítélt kérelmező javára döntött, megállapítva szólásszabadsága megsértését.

6. 3. A megengedett szóláskorlátozás mércéje

Mint említettük, a 17. cikk alkalmazásának határai nem egészen egyértelműek. Ugyanakkor a gyűlölködő vélemények 10. cikk általi védelmének, vagy megengedett korlátozásának határait sem rajzolta fel világosan a strasbourggi gyakorlat. Ennek azonban az indoka elsősorban a tagállamok döntési kompetenciájának, mozgásterének biztosítására irányuló szándék.

A lehetséges szóláskorlátozás bizonyos körvonalai ugyanakkor felrajzolhatók. Egyfelől, a *Handyside*-ítéletből az következne, hogy a „csak” felháborító, sértő vélemények nem korlátozhatók, a gyűlöletbeszéddel kapcsolatos esetekből pedig azt, hogy az erőszakra izgató (*incitement to violence*), felhívó vélemények a 10. cikk alapján is mindenképpen korlátozhatók. A kettő – a biztosan tilos szóláskorlátozás és a biztosan tiltható vélemények – közötti mezsgye eléggé széles, de a tagállami mozgástér még azon belül sem egészen korlátlan.

A bíróság elvi jelentőséggel mondta ki egy ügyben, hogy a tolerancia, valamint minden ember egyenlő méltóságának elismerése képezik a demokratikus, plurális társadalom alapjait. Éppen ezért tekinthető egyes demokratikus társadalmakban szükségesnek, hogy szankcionálják, vagy akár meg is előzzék azon kifejezések használatát, amelyek gyűlöletet keltenek, terjesztenek, hirdetnek, igazolnak,

---

⁷⁶⁵ Adrian Marshall WILLIAMS – Jonathan COOPER: Hate Speech, Holocaust Denial and International Human Rights Law. *European Human Rights Law Review*, vol. 6. (1999), 593.

⁷⁶⁶ Application no. 27510/08., 2013. december 13-i ítélet.

feltéve, hogy a korlátozás az elérni kívánt céllal arányos. A gyűlölködő kifejezések tehát nem élvezik a 10. cikk védelmét.⁷⁶⁷

Mint Oetheimer megjegyzi, a strasbourgi bíróság gyakorlatából nem derül ki világosan, lát-e a bíróság különbséget az „erőszakra izgatás” és a „gyűlöletre izgatás” között, előbbi szigorúbban ítélandó-e meg utóbbinál. Bár a bíróság e két szempontot (azaz, hogy történt-e a vizsgált vélemény által erőszakra vagy gyűlöletre izgatás) felváltva, vagy némely esetben egyszerre vizsgálja, de jellemzően bármely típusú izgatás esetén indokoltnak találja a szóláskorlátozást, tehát a köztük való különbségtétel nem vezet gyakorlati következményre.⁷⁶⁸

A gyűlölködő kifejezések korlátozása, illetve a mérce meghatározása tehát többé-kevésbé a tagállamok belátásán múlik, e mozgásterük azonban nem korlátlan. A *Jersild v. Denmark* ügy⁷⁶⁹ előtt azért ítélték el egy újságíróat Dániában, mert televíziós riportot készített egy rasszista fiatalokból álló társasággal (a „Zöldkabátosokkal”), akik a riport során több fajgyűlöló kijelentést is tettek, bevándorlókra, vallási, egyéb kisebbségekre. A dán törvény értelmében a fajgyűlöló kifejezések terjesztésében való segítségnyújtás is büntetendő volt. Strasbourg ugyanakkor úgy vélte, hogy – bár maguk az elhangzott kijelentések nem élvezték a 10. cikk védelmét – az újságíró elítélése megsértette az egyezményt, mert ő nem tett mást, mintsem a kötelességét teljesítette, amikor egy közérdeklődésre számot tartó témáról beszámolt, mintegy felhívván a társadalom figyelmét a fajgyűlölet súlyos problémájára. A televíziós műsor egyértelműen a vitában való részvételt, és nem az ismertetett nézetek terjesztését szolgálta. Megjegyzendő, hogy néhány bíró különvéleményében annak a nézetének adott hangot, hogy még a sajtó szabadsága sem megfelelő súlyú jog a megsértett kisebbségek védelmének érdekében

---

⁷⁶⁷ *Gündüz v. Turkey*, application no. 35071/97., 2003. december 4-i ítélet.

⁷⁶⁸ Mario OETHEIMER: Protecting Freedom of Expression: The Challenge of Hate Speech in the European Court of Human Rights Case Law. *Cardozo Journal of International & Comparative Law*, vol. 17. (2009), 427., 435–438.

⁷⁶⁹ Application no. 15890/89., 1994. szeptember 23-i ítélet.

szemben, az elítélés tehát jogos volt. Bár ebben az esetben a többség a sajtószabadság mellett tette le a voksát, ez azonban csak szigorú feltételekkel jelentheti a fagyúlóló kifejezések sajtón keresztüli közvetítésének megengedését: a jóhiszemű tudósítás és a közéleti vitában való részvétel szándéka egyaránt szükséges hozzá.⁷⁷⁰

A különleges körülmények indokolhatják az ugyan egyértelműen politikai szándékkal közzétett, de gyűlöletkeltő kifejezések korlátozását. A bíróság az elé került számos – elsősorban állam elleni izgatás és csak részben konkrétan „gyűlöletbeszéd” miatti elítélések után indult – török érdekeltségű ügyben megállapította, hogy a politikai közlések fokozott védelmet élveznek, és a kormányzatot kritizáló vélemények csak rendkívül szűk körben korlátozhatók. Ugyanakkor, amennyiben a közzétett vélemény erőszakos cselekmények elkövetésére uszít, akár egy magánszemély, egy köztisztviselő vagy a lakosság elkülönülő csoportjai ellen, az államnak megvan a kellő mozgástere ahhoz, hogy korlátozza a szólásszabadságot, ha azt szükségesnek ítéli. A török ügyekben azonban olyan – jellemzően a kurd függetlenségért szót emelő – magánszemélyeket ítélték el korábban a bíróságok, akiknek aligha volt komoly lehetőségük a nemzetbiztonság, a közrend vagy az állam területi integritásának megingatására. Az erőszakra való felbujtás hiányában így, az egyébként a török népet degradáló, sértő kitételek miatti elítélések sértik az egyezményt.⁷⁷¹ A döntésekhez rendszeresen párhuzamos véleményt fűző bírág egy szigorúbb mérce bevezetését követelték

---

⁷⁷⁰ MAHONEY (1997) i. m. 364., 372–374.

⁷⁷¹ Lásd pl. Arslan v. Turkey, application no. 23462/94., Gerger v. Turkey, application no. 24919/94., Okcuoglu v. Turkey, application no. 24246/94., Sürek and Özdemir v. Turkey, application nos. 23927/94 and 24277/94., Sürek v. Turkey, No. 2., application no. 24122/94., Sürek v. Turkey, No. 3., application no. 24735/94., Sürek v. Turkey, No. 4., application no. 24762/94., 1999. július 8-i ítéletek; Öztürk v. Turkey, application no. 22479/93., 1999. szeptember 28-i ítéletek; Sener v. Turkey, application no. 26680/95., 2000. július 18-i ítélet; Aksoy v. Turkey, application no. 28635/95., 2001. január 10-i ítélet; E. K. v. Turkey, application no. 28496/95., 2002. május 7-i ítélet.

volna meg, a szólásszabadság még fokozottabb védelmét célozva, Bonello bírő pedig következetesen a *clear and present danger* doktrína alkalmazását tartotta volna célravezetőnek.

Megjegyzendő, hogy a Sürek and Özdemir- (az egyezményesértés megállapításával zárult) ügyben született döntéshez írt, többek által jegyzett különvélemény szerint a vitatott véleménynyilvánítások valójában tényleges erőszakra buzdítottak a török nép ellen (pl. „a harc folytatódni fog, amíg egy ember is él a mi oldalunkon...”). A többségi álláspont azonban úgy vélte, hogy a közvélemény tájékozódáshoz való joga, illetve az erőszakra való közvetlen izgatás hiánya miatt a vélemény az egyezmény által védett körbe tartozik.

A fenti többségi döntésekben meghatározott elvek alapján ugyanakkor a Sürek v. Turkey (No. 1.) ügyben⁷⁷² a bíróság többsége elfogadható korlátozásnak vélte egy kurd újságíró elítélését, aki lapjában a törökök elleni erőszakos fellépésre izgatott. A kisebbségben maradó bírák, akik szerint a török állam itt is megsértette az egyezményt, a gyűlölet felkeltésének, illetve az erőszakos cselekmények bekövetkeztének valós kockázatát hiányolták, amely nélkül álláspontjuk szerint az újságírót nem lehetett volna elítélni.

Más ügyekben erőszakra való izgatás hiányában is korlátozhatónak minősítette az adott véleményt a bíróság, ha az szükséges volt a köznyugalom megőrzése, és az etnikai alapú gyűlölködés növekedésének megelőzése érdekében.⁷⁷³ A Vejdeland and others v. Sweden ügyben⁷⁷⁴ a bíróság megállapította, hogy egy ifjúsági szervezet által a homoszexualitással szemben sértő, bántó véleményt formáló röplapok iskolai terjesztése miatti szankció alkalmazása nem egyezményesértő, még akkor sem, ha azok nem tartalmaztak jogsértő tettekre való felhívást. A Féret v. Belgium ügyben⁷⁷⁵ a beván-

---

⁷⁷² Sürek v. Turkey, application no. 26682/95., 1999. július 8-i ítélet.

⁷⁷³ Incal v. Turkey, application no. 22678/93., 1998. június 9-i ítélet; Karatas v. Turkey, application no. 23168/94., 1999. július 8-i ítélet.

⁷⁷⁴ Application no. 1813/07. 2012. február 9-i ítélet.

⁷⁷⁵ Application no. 15615/07. 2009. július 16-i ítélet.

dorlókkal, és különösen az iszlám vallásúakkal szembeni fellépést sürgető szórólapok ugyan közvetlen erőszakra való felhívást nem tartalmaztak, de tartalmuk („álljunk ki Belgium iszlamizálódása ellen!”, „küldjük haza a nem európai munkanélkülieket!”) ennek ellenére is fajgyűlöltre izgatónak minősült, így a terjesztőjükkel szembeni állami fellépés nem volt egyezményesértő.

A Leroy v. France ügyben⁷⁷⁶ a közzétett vélemény (két nappal az Egyesült Államok elleni 2001. szeptember 11-i terrortámadás után egy franciaországi baszk lapban megjelent karikatúra szerint: „Mindannyian álmodtunk róla... a Hamasz megtette!”) nem kapta meg a szólásszabadság védelmét, a rajzoló elítélését a strasbourgi bíróság is elfogadta; az ítélet indokolásának legfőbb érve ezúttal is a demokrácia védelme volt, ami a terrorizmust támogató, illetve helyeslő kifejezés korlátozását vonta maga után – a testület szerint is jogosan.

A vallás erőteljes kritikáját megfogalmazó, a híveket esetlegesen megbántó, ugyanakkor gyalázkodó támadásnak nem minősül, nem kifejezetten sértő stílusú vélemény ugyanakkor nem korlátozható.⁷⁷⁷

Az erőszakra izgatást nem tartalmazó vélemények korlátozhatóságában az alábbi szempontok játszhatnak szerepet.⁷⁷⁸

A közzétett vélemény hangvétele, formája, címzettjei, célja. A vélemény-nyilvánítás hangvétele, módja, formája, a közlés címzettjei befolyásolhatják annak jogi megítélését. Egy újságcikk, költemény, tudományos munka nagyobb védelemre tarthat igényt, mint egy tömeggyűlésen elmondott lázító beszéd.⁷⁷⁹ Amennyiben a kérelmező szándéka nem a gyűlölködésre, hanem egy közéleti vitában való részvételre irányult, az a közzétett vélemény védett jellegére utal.

---

⁷⁷⁶ Application no. 36109/03., 2008. október 2-i ítélet.

⁷⁷⁷ Tatlav v. Turkey, application no. 50692/99., 2006. május 2-i ítélet.

⁷⁷⁸ HARRIS et al. i. m. 454–455.; Anne WEBER: *Manual on Hate Speech*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2009. 33–46.

⁷⁷⁹ Ceylan v. Turkey, application no. 23556/94., 1999. szeptember 28-i ítélet, Karatas v. Turkey, application no. 23168/94., 1999. július 8-i ítélet.

A Jersild-ügyben az állami bíróság által elmarasztalt újságíró – aki egy társadalmi probléma, nevezetesen a rasszizmus bemutatását célzó riportot készített – elítélése így sértette az egyezmény 10. cikkét. A Lehideaux and Isorni-ügyben a kérelmező egy vitatott történelmi kérdésben foglalt állást, de nem dicsőítette vagy tagadta a náci időszak alatt elkövetett atrocitásokat és a zsidóüldözést (és így a 17. cikk nem volt alkalmazható). Az Erbakan v. Turkey ügyben⁷⁸⁰ a bíróság figyelembe vette azt, hogy a kérelmezőt egy helyhatósági választási kampány során elmondott nyilvános beszéde miatt ítélték el a török bíróságok, és – az elhangzott vélemény tartalmi vizsgálata után – megállapította a 10. cikk megsértését. A vallások, egyházak bírálatával összefüggő vélemények ugyanakkor kevésbé lehetnek védettek, mint a politikai állásfoglalások. A Gündüz-ügyben a bíróság leszögezte, hogy a vallással kapcsolatban közzétett, indokolatlanul sértő vélemények a vallás követőinek jogait sértik, és így nem járulnak hozzá az értelmes közéleti vitákhoz.⁷⁸¹

A kérelmező státusza. Egy közéleti kérdés felőli vita, az abban résztvevő felek, az egyes politikai-közéleti szereplők véleménynyilvánítása az egyezmény által fokozott védelemben részesül. Azaz, ha egyébként erőszakra nem buzdít, a közlés körülményei pedig ezt nem indokolják, a szólásszabadság védelme elsőbbséget élvez a közösségek védelmével szemben. Különösen igaz ez olyan esetekre, ahol az adott tagállam által elmarasztalt kérelmező nem valamely társadalmi közösséget, hanem az államot vagy valamely állami szervet kritizálja.⁷⁸² Az Incal v. Turkey ügyben a bíróság súlyt adott annak a körülménynek, hogy a kérelmező egy politikai párt tagja

---

⁷⁸⁰ Erbakan v. Turkey, application no. 59405/00., 2006. július 6-i ítélet.

⁷⁸¹ Gündüz v. Turkey, application no. 35071/97., 2003. december 4-i ítélet, 37. bek.; Erbakan v. Turkey, application no. 59405/00., 2006. július 6-i ítélet, 55. bek.

⁷⁸² Lásd pl. a Dink v. Turkey ügyet, application nos. 2668/07, 30079/08, 7072/09, 7124/09., 2010. szeptember 14-i ítélet, ahol a kérelmező (illetve, halálát követően, a nevében fellépő rokonai) a török államot és társadalmat bírálta az örmény genocídium ügyében, majd a „török identitás megsértéséért” ítélték el.

volt, aki egy jogsértőnek minősített szórólap elkészítéséhez járult hozzá.⁷⁸³ A már többször említett Jersild-ügyben a kérelmező újságírói státusza volt fontos szempont a döntésben.

A média kötelezettsége és felelőssége. A média felelőssége, hogy ne váljon a gyűlölködő hangok szócsövévé, azok eszközévé, a demokratikus tájékoztatásban ellátott feladatuk során megfelelő mérlegeléssel kell kezelniük a gyűlöletbeszéd egyes megnyilvánulásait, és „kötelezettségeik és felelősségük” (*duties and responsibilities*) szerint eljárva, megfelelő módon kell beszámolniuk e jelenségről, nem válva e nézetek terjesztőivé.⁷⁸⁴

Az irodalmi és tudományos műveknek biztosított védelem. A regények, költemények, szatírák, más művészi alkotások, illetve a tudományos művek még akkor is védelmet élvezhetnek, ha tartalmuk egyébként gyűlöletkeltő. Bár a számukra biztosított védelem nem automatikus, korlátozások nagyobb eséllyel minősül egyezményesértőnek.⁷⁸⁵

Az alkalmazott szankció. Minél enyhébb az alkalmazott szankció, annál nagyobb esélye van annak, hogy a szóláskorlátozást nem találja a bíróság egyezményesértőnek. E vonatkozásban a büntetőjogon kívüli (pl. közigazgatási jellegű) szankciók kedvezőbb megítélés alá esnek.⁷⁸⁶ A bíróság megítélése szerint még a halasztott vagy felfüggesztett büntetés is elrettentő erejű, és a szólásszabadság korlátja

---

⁷⁸³ Incal v. Turkey, case no. 41/1997/825/1031., 1998. június 9-i ítélet, 46. bek.

⁷⁸⁴ Erdogdu v. Turkey, application nos. 25067/94 and 25068/94., 1999. szeptember 28-i ítélet, Sürek v. Turkey, No. 1., application no. 26682/95., 1999. július 8-i ítélet.

⁷⁸⁵ Karatas v. Turkey, application no. 23168/94., 1999. július 8-i ítélet, Baskaya and Okcuoglu v. Turkey, application nos. 23536/94 and 24408/94., 1999. július 8-i ítéletek.

⁷⁸⁶ Ceylan v. Turkey, Karatas v. Turkey, application no. 23168/94., 1999. július 8-i ítélet, Polat v. Turkey, application no. 23500/94., 1999. szeptember 28-i ítélet.

lehet.⁷⁸⁷ A Lehideaux and Isorni-ügyben a bíróság arra is tekintettel volt, hogy a francia jogrendszerben a konkrét tényállásra nézve létezik más, a büntetőjoginál enyhébb korlátozó eszközök, különösen a polgári jogi szankciók.⁷⁸⁸

A vélemény hatása. A kérelmező által közzétett vélemény tényleges hatását a strasbourgi bíróság sokáig nem vette figyelembe, de közvetett módon mégis értékelte annak lehetséges hatását, mégpedig oly módon, hogy a médiában közzétett véleményeket súlyosabban megítélendőnek tekintette. A médián belül is elkülönítette a kis példányszámú, szűk réteghez eljutó lapokat és a tömegeket elérő televíziós csatornákat.⁷⁸⁹ Leszámítva Bonello bírő különvéleményeit, a *clear and present danger* doktrína alkalmazása a strasbourgi bíróság ítéleteiben nem merült fel.⁷⁹⁰ A *Güzel v. Turkey* (no. 1.) ügyben a bíróság azonban konkrétan hivatkozott a közzétett vélemény által gerjesztett, „a közbéke és a demokratikus rezsim” ellenében ható potenciális kockázatra.⁷⁹¹ Az Erbakan-döntés ennél is továbbment, és a 10. cikk megsértését többek között arra is alapozta, hogy a kérelmező elítélésekor az állami bíróságok által nem volt igazolt az általa keltett, vagy valószínűsíthetően kialakuló „valóságos kockázat” (*actual risk*) és a társadalmat fenyegető „közelgő veszély” (*imminent danger*).⁷⁹² E két döntéssel a publikáció által keltett „veszély” értékelése is bekerült a bíróság gyakorlatába.

---

⁷⁸⁷ Erdogdu and Ince v. Turkey, application nos. 25067/94, 25068/94., 1999. július 8-i ítélet.

⁷⁸⁸ Lehideaux and Isorni v. France, case no. 55/1997/839/1045., 1998. szeptember 23-i ítélet, 57. bek.

⁷⁸⁹ Lásd Jersild v. Denmark, application no. 15890/89., 1994. szeptember 23-i ítélet, 31. bek.

⁷⁹⁰ Lásd pl. a Sürek v. Turkey, no. 1., ítélethez írt különvéleményt.

⁷⁹¹ Güzel v. Turkey, no. 1., application no. 54479/00, 2006. április 4-i ítélet.

⁷⁹² Erbakan v. Turkey, application no. 59405/00., 2006. július 6-i ítélet, 68. bek.

A vallási meggyőződésükben sérelmet szenvedett felek lehetőségei. A fenti strasbourgi ügyek a gyűlöletbeszéd miatt elmarasztalt kérelmezők kezdeményezésére indultak el, de a gyűlöletbeszédrel szemben – az állam által nyújtott védelem elégtelenségére hivatkozva – az egy társadalmi (köztük a vallási) közösségek tagjai is felléphetnek. A Karaahmed v. Bulgaria ügyben⁷⁹³ a bíróság elmarasztalta a bolgár államot, mert egy mecset elé szervezett, erőszakba torkolló izslámellenes tüntetés alkalmával nem biztosította a vallásgyakorlás szabadságát (egyezmény, 9. cikk). Az Aksu v. Turkey ügyben⁷⁹⁴ a panaszt ugyan elutasította Strasbourg, de leszögezte, hogy az etnikai hovatartozás alapján az egyént érő sérelem olyan jellegű, amely alapot adhat a magánélethez való jog (8. cikk) megsértésnek megállapítására. Ez az értelmezés elvben kiterjeszthető lehet úgy, hogy lehetővé tegye a vallási meggyőződés szerinti gyűlölködéssel szembeni fellépést is.

7. Következtetések

Az egyértelműen a szólásszabadság védelmi körén kívül maradó erőszakra izgatás, illetve a szintén egyértelműen védett sértő, felháborító – de ennél nagyobb sérelmet nem okozó – vélemények közötti széles mezsgyén az európai államok tág mozgásteret élveznek a gyűlöletbeszéd szankcionálásában vagy éppen liberalizálásában. A gyűlölködő vélemény által felkeltett nyilvánvaló veszély amerikai doktrínája nem meghatározó eleme az Európában használt mérceknél, azaz a megtámadott közösség tagjai sérelmének tényleges, valós, közvetlen veszélye nem feltétele a szóláskorlátozásnak; furcsamód a kivétel éppen Magyarország, a büntetőjogi szabályozás

---

⁷⁹³ Application no. 30587/13., 2015. május 24-i ítélet.

⁷⁹⁴ Application nos. 4149/04. and 41029/04., 2012. március 15-i ítélet.

alkalmazása tekintetében. A vallási közösségeket minden európai államban széles körű védelem illeti meg a gyűlöletbeszéddel szemben, amely közös szabályozás hiányában – pontosabban: csak az audiovizuális médiára kiterjedő uniós szabályozás mellett – is az európai konszenzus részét képezi. Ez azonban nem jelenti a bármi-féle sérelemmel szembeni fellépés lehetőségét: a vallások erőteljes kritikája, vagy a hívek egyéni, szubjektív sérelemérzete nem adhat alapot a szóláskorlátozásra.

Zárszó

A kötetben felvetett kérdések nem pusztán a konkrét jogviták eldöntésének mikéntjéről, hanem a nagyvonalúan „nyugati civilizációnak” nevezett képződmény múltjáról, jelenéről és jövőjéről, valamint az érintett államokban élő emberek együttélését meghatározó elvekről is szólnak. Puppincz szerint az olasz iskolai feszületekről zajló vita az európai identitás meghatározása körül forgott,⁷⁹⁵ míg Andreescu az első Lautsi-döntés után egyenesen új jövőképet vizionált Európa számára: a vallásos szimbólumok közintézményekből való eltávolítását, az egyházak előnyben részesítésével kapcsolatos állami gyakorlat megszüntését jósolta. Az egyházak által képviselt értékeket felváltotta volna az Emberi Jogok Európai Egyezménye ötvenéves fennállása alatt megszilárdult értékekkel.⁷⁹⁶ (A második Lautsi-döntés egyelőre keresztülhúzta ezt a számítást.)

* * *

A kötet végén, összegzőképpen néhány fontos és továbbgondolásra szoruló kérdés vehető fel. Elsőként: mi a szerepe a kereszténységnek

---

⁷⁹⁵ PUPPINCK i. m.

⁷⁹⁶ Gabriel ANDREESCU: A civil értékek elidegenítése a diszkrecionális alkotmányos jogokkal való visszaélés után. *Magyar Kisebbség*, XV. évf., 2010/1–2. (55–56.), 167., 184.

a mai Európában? Joseph Weiler az európai alkotmány ún. preambulum-vitája kapcsán írt könyvében értetlenkedését fejezi ki, amiért Európa nem vállalja fel saját történelmi gyökereit. Ennek elutasítása az – egyébként nem keresztény hívő – szerző szerint súlyos identitászavarról árulkodik.⁷⁹⁷ A szintén nem keresztény hívő Jürgen Habermas szerint az egyenlőség, a társadalmi szolidaritás, az egyéni moralitás, az emberi jogok és a demokrácia eszméi a zsidó vallási etikában és a szeretet keresztény etikájában gyökereznek, és máig nincs alternatívájuk, máig erre az örökségre épül a modern Európa. A szerző szerint minden más „csak haszontalan posztmodern fecsegés”.⁷⁹⁸ Közelmúltban megjelent könyvében hasonló következtetésre jut Larry Siedentop is, az emberi jogok keresztény gyökereiről írt könyvében.⁷⁹⁹ Habermas és Joseph Ratzinger, a későbbi XVI. Benedek pápa vitája során kibontakozni látszott egy olyan megközelítés lehetősége, amely a kereszténység és a felvilágosodás értékrendjét, alapjait nem egymás ellenében, hanem egymást támogatva kívánja érvényre juttatni.⁸⁰⁰

Mindenesetre, a szekularizmus és az állam vallási semlegességének tartalma felől nincs közmegegyezés, így voltaképpen nem tudjuk meghatározni azt, milyen értékrendre is alapozzuk mai európai társadalmainkat. Ezzel együtt is, az iskolai fészületekről és a vallásoktatásról való döntés – a strasbourgi joggyakorlat nyomán – minden európai állam saját döntésén múlik, az államok mozgásteret – „szólásszabadsága” – tehát megvan, más kérdés, hogy a vallási jelképek megőrzésének az ára azok kulturális jelképekként való újraértelmezése. Ennek a „kulturális vallásosságnak” – a vallás

---

⁷⁹⁷ WEILER (2006) i. m., különösen lásd 68–72.

⁷⁹⁸ Jürgen HABERMAS: *Time of Transitions*. London, Polity, 2006. 150–151.

⁷⁹⁹ SIEDENTOP i. m.

⁸⁰⁰ Habermas és XVI. Benedek (Joseph Ratzinger) e tárgykörben folytatott vitájáról lásd Jürgen HABERMAS – Joseph RATZINGER: *A szabadelvű állam morális alapjai*. Budapest, Gondolat, 2007. A vita magyar ismertetését lásd FEKETE Balázs: Túl a közhelyek Rubiconján. *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1. 171. és GERÉBY György: Joseph Ratzinger és Jürgen Habermas vitája. *Holmi*, 2005. november.

tisztelete ténylegesen erős hit nélkül és a vallás által az egyénre rótt kötelezettségek laza, személyre szabott értelmezése mellett – szintén komoly hagyománya van a kontinensen, és egyáltalán nem biztos, hogy összességében nincsenek pozitív, a valódi vallássosságát jól kiegészítő hatásai, mindazonáltal a feszület kulturális jelképként való elismerése legalábbis némi zavarodottságra utal, és nem visz közelebb az állami döntés által felvetett kérdés őszinte megvitatásához.

A második kérdés: lehet-e eltérő a jog hozzáállása a kereszténység és az iszlám érintettsége mellett felmerülő vallás- és szólásszabadság-jogi kérdésekhez, és ha igen, miért és milyen mértékben? A keresztény jelképekkel az európai államok és a strasbourgi bíróság is összességében megengedőbb, mint az iszlám jelképeivel, igaz, a blaszfémia és a gyűlöletbeszéd megítélésében nincs különbségtétel. A fejkendőviselésre vonatkozó korlátokat viszont minden esetben megengedhetőnek ítélte Strasbourg, a *Refah Partisi and others v. Turkey* ügyben⁸⁰¹ a bíróság pedig egyértelműen állást foglalt az iszlám radikális ágával kapcsolatban, és kimondta, hogy az a plurális demokráciával, a szabadságjogokkal, a demokratikus ideállal nem egyeztethető össze,⁸⁰² ahogyan az arcot takaró fejkendő viselése is sérti az „együttélés” európai normáit.⁸⁰³

Az iszlámmal szemben megnyilvánuló ellenérzések az emberi jogvédelmi kérdéseken túlmutató reakcióknak tűnnek, mintha kimondatlanul is Európa önvédelmi reflexe tükröződne vissza az egyes államok és a strasbourgi bíróság vonatkozó döntéseiben. Ez az alapjogok védelmi rendszerét a konkrét ügyek közvetlen következményein túlmutató módon gyengítheti: ha a vallásszabadság jogának biztosításakor nem azonos mércével mérjük a különböző vallásokat, az a vallásszabadság jogának erejét általában véve is –

---

⁸⁰¹ Application nos. 41340/98., 41342/98., 41343/98., and 41344/98., 2003. február 13-i ítélet.

⁸⁰² Uo. 44. bek.

⁸⁰³ S.A.S. v. France, application no. 43855/11., 2014. június 26-i ítélet.

tehát nem csak az iszlám vonatkozásában – gyengíti. A vallásszabadság kulturális megfontolásokból való korlátozása végeredményben egy adott ügyben nem érintett más vallások gyakorlásának korlátozására is alapot adhat. Figyelemreméltó, hogy bár a strasbourgi bíróság – közvetve ugyan, de – nem kerülte el az iszlám vallás egyes megnyilvánulásainak értékelését, és össze is vetette azokat az európai civilizáció egyes elemeivel, a kereszténység társadalmi szerepére való utalásoktól jobbra tartózkodott. Igaz, eközben több döntés a kereszténységhez köthető véleménynyilvánítás javára (az iskolai feszület, a nyakláncon viselt kereszt ügye), vagy a keresztény hívek sérelmét megállapító állami döntés jóváhagyása mellett (blaszfémia) döntött. A bíróság ugyanakkor mégsem tette egyértelművé, hogy lát-e elvi különbséget a keresztény és a muszlim indíttatású vélemények számára biztosított védelem mértékének megítélésekor a két vallás között. Azaz, miközben a kereszténység számára összességében erősebb védelmet nyújt, ennek elvi alapjai bizonytalanok, a kereszténység európai jelentőségére tett homályos célozgatások szintjén marad (például a második Lautsi-döntésben), és ez az erősebb védelem nem is érvényesül minden esetben (lásd Murphy-döntés), tovább növelve a bizonytalanságot.

Az iszlám radikális ágával szembeni küzdelem pedig arra is felhasználható, hogy a radikális szekularizmus nevében a kereszténység közéletből való kitiltása melletti érvek is elhangozzanak. Ennek megfelelően lehet érvelni amellett, hogy a vallásszabadság gyakorlása általában véve száműzendő a magánszférába, a szekuláris állam nem tűrhet meg egyetlen vallást sem a közéletben (főleg nem hozhat kedvezőbb helyzetbe egyet sem, a hagyományra és történelmi szokásokra hivatkozva). Ez az álláspont sok tekintetben azonos megítélés alá helyezné a kereszténységet az iszlámmal, szinte azonos veszélyforrásként, az európai demokrácia és a szabadságjogok potenciális eltiprójaként tekintve rájuk, és szívesen látná, ha az európai civilizáció mai alapja kizárólag a felvilágosodás, időszámításának új kezdete pedig 1945 lenne (a második világháború traumájának, a népiirtások kínzó emlékének megőrzése mellett).

Az iszlám európai beáramlása ezzel ellentétes folyamatokra is vezet. A népességfogyásból következően összességében jelen állapotunkban feltartóztatatlannak látszó bevándorlás, valamint a multikulturalizmus gyakorlatának észlelt nehézségei nyomán sokan a kontinens (még megmaradt) keresztény jellegének elvesztésétől tartanak. Az iszlám térhódításával – és egyenlő alapjogi státuszával – szemben tehát a radikális szekularizmus és a kereszténység felől közelítve is lehet érvelni.

A harmadik kérdés: milyen módon szükséges fellépni a vallási (és más) közösségeket támadó gyűlölködő megnyilvánulásokkal szemben? A kontinensre messze nem az iszlám radikális ága importálta a vallási alapú gyűlöletet. Komoly történelmi hagyományaink vannak a tekintetben, hogyan kell az egyes vallási közösségeket kiirtani vagy erőszakkal megváltoztatni identitásukat. A rasszizmus és az antiszemitizmus szerte Európában – az iszlámtól függetlenül is – jelen van, a szólásszabadság védelme pedig magával hozta a többségi közösségek gyalázásának, a velük szembeni gyűlöletkeltésnek a lehetőségét is. A blaszfémia és a gyűlöletbeszéd e kötetben tárgyalt kérdései egymással szorosan összefüggenek, nehezen elválaszthatók. Bár egyértelműen kizártuk a vallások és az egyházak védelmének indokolhatóságát a gyűlölködő megnyilvánulásokkal szemben, a vallást és az egyházat ért sérelem valójában a hívőt magát sérti, ugyanúgy, ahogy egy adott közösséggel szembeni gyűlöletkeltés vagy gyalázkodás a közösség – a véleményben nem nevesített – tagjának jogait csorbíthatja. Bizonyos feltételek mellett nem megengedhetetlen a vallásgyalázás korlátozása, legalábbis úgy találtuk, ez nem ellentétes a szólásszabadság európai szinten érvényesülő elveivel és elismert alapvetéseivel, mint ahogy a blaszfémia teljes liberalizálása sem az. Más a helyzet a blaszfémián már túlmutató gyűlöletbeszédrel, ahol a „gyűlöletkeltés” vagy a „gyűlöltre uszítás” tilalma minden európai államban általánosan érvényesülő, konkrét jogkorlátozásként van jelen.

* * *

Az egyes európai államok és a több fejezetben is alaposan áttekintett Egyesült Államok sokszínűen viszonyulnak a vallások közéletben való megjelenésének kérdéseihez. E sokszínűségben értéket is láthatunk, illetve értékelnünk kell, hogy a strasbourgi bíróság sem kísérelte meg az eltérő megközelítések „tervezőasztalon való” egységesítését. Ma tehát nincs egységes jogi megközelítés az érintett szólás- és vallásszabadság-jogi kérdésekben Európában (de még az Egyesült Államok egyes tagállamaiban sem), a strasbourgi bíróság sokszori hivatkozása a *margin of appreciation* elvére lényegében ennek elismerése. Ugyanakkor még az állami mozgástér meghagyása mellett is törekedett arra a bíróság, hogy olyan szempontokat határozzon meg, amelyek megfelelő mérlegelése azért szükséges a jogkorlátozó döntések állami szervek általi meghozatala előtt. Hol részletesen kidolgozottak ezek a szempontok, mint a vallásoktatás vagy a blaszfémia megítélésében, hol elnagyoltak, mint az iskolai feszület és a médiabeli vallási reklámok kérdésében. A testület a gyűlöletbeszéd tárgyában ment a legmesszebbre az egységesítésben, ahol – nyilván köszönhetően a viszonylag nagyszámú ügynek is – már valamiféle európai legkisebb közös többszörös is azonosítható a közösségek védelmének és a gyűlölködő véleményeket megillető védelem mértékével kapcsolatban. A vallási tartalmú vélemények (fejkendők és médiabeli reklámok) korlátozását is az államra bízó strasbourgi döntések azonban nem tudták kellő meggyőző erővel igazolni az állami jogkorlátozás elfogadhatóságát, illetve összeütkezésben is állnak más, a vallás- és a szólásszabadságot védő strasbourgi döntésekkel, a vallási tartalmú véleményt „leértékelve” más, a közéletben megjelenő véleményekhez képest.⁸⁰⁴

* * *

Európa ma nincs könnyű helyzetben. Nem elég, hogy nehezen gyűrűkőzik saját identitásának megtalálásával, a történelmi hagyomány és a modern demokrácia összeegyeztetésével, ezt a még nem is egészen

---

⁸⁰⁴ Lásd erről LEWIS – CUMPER i. m. 599., 619–627.

azonosított, összességében, társadalmi léptékben nem is túl mélyen átélt identitást kívülről komoly támadások érik, lassabb, szelídebb és gyorsabb, erőszakos eszközökkel egyaránt. Az európai sokszínűség történelmi adottság, és a kontinens képét alapvetően meghatározó érték, nem is szabad lenyesegetni, de Európa „európaiságának” védelmében nem ártana megállapodni azon keretekről, amelybe e sokféle értékrend – köztük a vallási hagyományok és a semleges és szekuláris állam – együtt is beilleszthető. Az emberi jogok védelme és megfelelő egyensúlyának megtalálása egy ilyen lehetséges keret.

Azon, az Európába tömegesen betóduló, nem keresztény bevándorlók számára, akiket Európa befogad, az emberi jogokat is – az őshonos európaiakkal egyenlő mértékben – biztosítani kell. Ez nem terjed ki az állam általi véleménynyilvánítás eseteire, ahol a bírósági döntések meghatározó jelentőséget tulajdonítanak a történelmi hagyománynak és egy állam kulturális önazonosságának. Azaz, ha a keresztet fenn is hagyhatjuk mondjuk az iskolai tanterem falán, és megőrizhetjük a keresztény értékrendű vallásoktatást, egyelőre nehezen lehetne hasonló alapokon érvelni a félhold kihelyezése vagy az iszlám kötelező oktatása mellett (legalábbis egyelőre, amíg az európai államok kulturális sajátosságai nem változnak meg a jelenlegihez képest alapvetően). De az egyenlő vallásszabadság jogából következne például a szabad ruhaviselés joga, amit jelenleg Európa nem biztosít az iszlám híveinek. Ha a burkától féltjük az európai kultúrát és értékrendet – és az sem kizárt, hogy ezt bizonyos alappal tehetjük –, akkor más megoldást kell találni arra, hogy azok védelmét biztosítsuk; a vallás- és a szólásszabadság korlátozása, túl azon, hogy a felvetett problémát nem is képes hatékonyan megszüntetni, ugyanúgy az európai kultúrát és értékrendet sérti meg. Ha Európa jelenkori képét szeretnénk megőrizni (benne a jelenleg egymással is viaskodó kereszténységgel és szekularizmussal), akkor biztosan többet kell tenni, mint egyes emberi jogok tartalmának megnyesegetése; utóbbi elégtelen eszköz, és egyúttal magát a védelem tárgyát is gyengíti. Ha pedig a szekuláris Európát akarnánk megóvni, azt a kereszténységgel kiegyezve tehetjük hatékonyan: ha az állam és

jogrendszere a kereszténységgel szemben is hadat visel, kirúgva Európa alól a történelmi hagyomány támasztékát, tovább gyengítve identitástudatát, azzal csak kiszolgáltatja azon külső erőknek, amelyek szintén a keresztény hagyomány el nem ismerésében érdekeltek.

Persze, amikor ma menekültek ezreit látjuk magunk körül, és Nyugat-Európa jómódú, fejlett társadalmi, nagyhatalmú politikussai is kétségbeesetten kapkodnak a helyzet uralása érdekében, nem feltétlenül lehet magától értetődően nagy jelentőséget tulajdonítani a cizellált alapjogi mércékkel való aggályoskodó pizsmogásnak; de az általunk ismert, otthonunkként szolgáló, kultúrájával az egész világnak példát mutató, gazdaságában és műveltségében is prosperáló Európa az ilyen apró jogi finomságokban, a szólás- és a vallásszabadsági mércékben is jelen van. Európa erejének és civilizációjának megőrzéséhez ezen alapjogi kérdések megfelelő megválaszolása is hozzájárul, Európa megingását pedig – ha bekövetkezik – az azokhoz való hozzáállás változásain keresztül is észlelhetjük majd.

V

Válogatott bibliográfia

- ABBOTT, Greg: Upholding the Unbroken Tradition: Constitutional Acknowledgement of the Ten Commandments in the Public Square. *William & Mary Bill of Rights Law Journal*, vol. 14. (2005–2006), 51.
- ADENTIRE, John: SAS v. France: Fidelity to Law and Conscience. *European Human Rights Law Review*, issue 1. (2015), 78.
- AHDAR, Rex (ed.): *Law and Religion*. Aldershot, Ashgate, 2000.
- AHDAR, Rex – LEIGH, Ian: *Religious Freedom in the Liberal State*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2013. 2. kiad.
- ANDREESCU, Gabriel: A civil értékek elidegenítése a diszkrecionális alkotmányos jogokkal való visszaélés után. *Magyar Kisebbség*, XV. évf., 2010/1–2. (55–56.), 167.
- ANDREESCU, Gabriel – ANDREESCU, Liviu: The European Court of Human Rights' Lautsi Decision: Context, Contents, Consequences. *Journal for the Study of Religions and Ideologies*, vol. 9., Summer 2010. 47.
- ANGELETTI, Silvia: Blasphemy Laws and Incitement to Religious Hatred: Italian Legal Standards and Social Developments. *Religion and Human Rights*, vol. 9., issue 2–3. (2014), 192.
- ANNICCHINO, Pasquale: Is the glass half empty or half full? Lautsi v. Italy the European Court of Human Rights. *Stato, Chiesa e Pluralismo Confessionale*, May 2010. 18.
- APPIGNANESI, Lisa – MAITLAND, Sara (eds.): *The Rushdie File*. Syracuse, Syracuse University Press, 1990.
- ARRIBAS, Santiago Canameres: Religious Freedom and Freedom of Expression in Spain. *Religion and Human Rights*, vol. 9., issue 2–3. (2014), 209.
- AUDI, Robert: *Democratic Authority and the Separation of Church and State*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2011.

- AUDI, Robert – WOLTERSTORFF, Nicholas: *Religion in the Public Square: The Place of Religious Convictions in Political Debate*. Lanham, Md, Rowman & Littlefield, 1997.
- BAKER, Edwin C.: *Human Liberty and Freedom of Speech*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1989.
- BAKER, Edwin C.: Gyűlöletbeszéd. *Fundamentum*, 2008/2.
- BARCLAY, Stephanie: Passive Acknowledgement or Active Promotion of Religion? Neutrality and the Ten Commandments in *Green v. Haskell*. *Brigham Young University Law Review*, issue 1. (2010), 3.
- BARENDT, Eric: *Broadcasting Law. A Comparative Study*. Oxford, Clarendon Press, 1995. 2. kiad.
- BARENDT, Eric: *Freedom of Speech*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2005. 2. kiad.
- BARENDT, Eric: Teaching Evolution, Creationism, and Intelligent Design in US Schools (With Some European Comparisons). In Myriam HUNTER-HENIN (ed.): *Law, Religious Freedoms and Education in Europe*. Farnham, Ashgate, 2011. 267–281.
- BÁRÁNDY Gergely: *A gyűlöletbeszéd Magyarországon*. Budapest, Scolar, 2009.
- BENESCH, Susan: Charlie the Freethinker: Religion, Blasphemy, and Decent Controversy. *Religion & Human Rights*, vol. 10., issue 2. (2015), 244.
- BENKE József: Glossza az EU Alkotmányos Szerződésének „dekrisztianizált” preambulumához. *Európai Jog*, 2005/1. 29.
- BLACKFORD, Russell: *Freedom of Religion and the Secular State*. Chichester, John Wiley, 2012.
- BLACKSTONE, William: *Commentaries on the Laws of England*. London, Cavendish, 2001.
- BOLLINGER, Lee C.: *A toleráns társadalom – Korlátlan, erőteljes és szélesre nyitott*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014.
- BRADLEY, Gerard V.: *Challenges to Religious Liberty in the Twenty-First Century*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012.
- BRETTSCHEIDER, Corey: *When the State Speaks, What Should it Say?: How Democracies can Protect Expression and Promote Equality*. Princeton, Princeton University Press, 2012.
- BRUGGER, Winfried: Zum Verhältnis von Neutralitätsliberalismus und liberalem Kommunitarismus – Dargestellt am Streit über das Kreuz in der Schule. In Winfried BRUGGER – Stefan HUSTER (Hrsg.): *Der Streit um das Kreuz in der Schule*. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1998. 109–154.
- BRUGGER, Winfried: The Treatment of Hate Speech in German Constitutional Law. *German Law Journal*, vol. 4., no. 1. (2003), 1.

- CALLAMARD, Agnes: Religion, Terrorism and Speech in a 'Post-Charlie Hebdo' World. *Religion & Human Rights*, vol. 10., issue 2. (2015), 207.
- CALO, Zachary R.: Pluralism, Secularism and the European Court of Human Rights. *Journal of Law & Religion*, vol. XXVI, no. 1. (2010–2011), 101.
- CANNIE, Hannes – VOORHOOF, Dirk: The Abuse Clause and Freedom of Expression in the European Human Rights Convention: An Added Value for Democracy and Human Rights Protection? *Netherlands Quarterly of Human Rights*, vol. 29/1. (2011), 54.
- CHEMERINSKY, Erwin: A Dangerous Free Speech Ruling. *Trial*, vol. 45. (2009), 60.
- COX, Neville: Blasphemy, Holocaust Denial, and the Control of Profoundly Unacceptable Speech. *The American Journal of Comparative Law*, vol. 62. (2014), 739.
- CRAM, Ian: The Danish Cartoons, Offensive Expression, and Democratic Legitimacy. In Ivan HARE – James WEINSTEIN (eds.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2009. 311–330.
- CRAWFORD, Allison N.: Learning Lessons from Multani: Considering Canada's Response to Religious Garb Issues in Public Schools. *Georgia Journal of International & Comparative Law*, vol. 36. (2007), 159.
- CROGHAN, Katie A.: Lautsi and Salazar: Are Religious Symbols Legitimate in the Public Square? *Georgia Journal of International and Comparative Law*, vol. 41. (2013), 507.
- CUMPER, Peter: Religious Education in Europe in the Twenty-First Century. In Myriam HUNTER-HENIN (ed.): *Law, Religious Freedoms and Education in Europe*. Farnham, Ashgate, 2011. 207–227.
- DANCHIN, Peter G.: Suspect Symbols: Value Pluralism as a Theory of Religious Freedom in International Law. *The Yale Journal of International Law*, vol. 33., no. 1. (2008), 1.
- DANCHIN, Peter G.: Defaming Muhammad: Dignity, Harm, and Incitement to Religious Hatred. *Duke Forum for Law & Social Change*, vol. 2. (2010), 5.
- DELGADO, Richard: Words that Wound: A Tort Action for Racial Insults, Epithets and Name-calling. *Harvard Civil Rights–Civil Liberties Law Review*, vol. 17. (1982), 133.
- DOE, Norman: *Law and Religion in Europe. A Comparative Introduction*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2011.
- DOLAN, Mary Jean: Government Identity Speech and Religion: Establishment Clause Limits after Sumnum. *William & Mary Bill Of Rights Law Journal*, vol. 19. (2010), 1.

- DOUGLAS, Lawrence: Policing the Past: Holocaust Denial and the Law. In Robert POST (ed.): *Censorship and Silencing: Practices of Cultural Regulation*. Los Angeles, Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998. 67–88.
- DOW, David R.: The Moral Failure of the Clear and Present Danger Test. *William and Mary Bill of Rights Journal*, vol. 6., issue 3. (1998), 733.
- DUNLAP, Bridgette: Protecting the Space to be Unveiled: Why France’s Full Veil Ban does not Violate the European Convention on Human Rights. *Fordham International Law Journal*, vol. 35. (2012), 968.
- DWORKIN, Ronald: *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1977.
- DWORKIN, Ronald: *Freedom’s Law. The Moral Reading of the American Constitution*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1996.
- DWORKIN, Ronald: The Right to Ridicule. *New York Review of Books*, 2006. március 23.
- DWORKIN, Ronald: Foreword. In Ivan HARE – James WEINSTEIN (eds.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2009. v–ix.
- DWORKIN, Ronald: *Religion without God*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2013.
- ELIAS, Sir Patrick – COPPEL, Jason: Freedom of Expression and Freedom of Religion: Some Thoughts on the Glenn Hoddle Case. In Jack BEATSON – Yvonne CRIPPS (eds.): *Freedom of Expression and Freedom of Information. Essays in Honour of Sir David Williams*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2000. 51–61.
- ELLIS, Anthony: What is Special about Religion? *Law and Philosophy*, vol. 25. (2006), 219.
- ELY, John Hart: *Democracy and Distrust. A Theory of Judicial Review*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1981.
- EVANS, Carolyn: The ‘Islamic Scarf’ in the European Court of Human Rights. *Melbourne Journal of International Law*, vol. 7. (2006), 3.
- EVANS, Carolyn: Religious Education in Public Schools: An International Human Rights Perspective. *Human Rights Law Review*, vol. 8., no. 3. (2008), 449.
- ÉRSZEGI Márk Aurél: Keresztény értékek az Európai Unió alkotmányoszerződésében. *Jel*, 2005/10.
- FAZEKAS Judit – BÁTOKI Pál: Alkotmányossági aggályok a rasszizmus és idegengyűlölet elleni küzdelemről szóló kerethatározattervezet kapcsán. *Európai Tükör*, 2006/1.

- FEKETE Balázs: Túl a közhelyek Rubiconján. *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1. 171.
- FENWICK, Helen – PHILLIPSON, Gavin: *Media Freedom under the Human Rights Act*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2006.
- FISH, Stanley: *There's No Such Thing as Free Speech and It's a Good Thing, too*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1994.
- FISH, Stanley: When Is a Cross a Cross? *NYTimes.com*, 2010. május 3. http://opinionator.blogs.nytimes.com/2010/05/03/when-is-a-cross-a-cross/?_r=0
- FISH, Stanley: Deeper than God: Ronald Dworkin's Religious Atheism. *New York Times*, September 23, 2013.
- FISS, Owen M.: The Supreme Court and the Problem of Hate Speech. *Capital University Law Review*, vol. 24. (1995), 281.
- FISS, Owen M.: *The Irony of Free Speech*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1996.
- FOKAS, Effie: Directions in Religious Pluralism in Europe: Mobilizations in the Shadow of European Court of Human Rights Religious Freedom Jurisprudence. *Oxford Journal of Law and Religion*, vol. 4., issue 1. (2015), 1.
- GARNETT, Richard W.: Religion, Division, and the First Amendment. *Georgetown Law Journal*, vol. 94. (2005–2006), 1667.
- GÁRDOS-OROSZ Fruzsina: Az új polgári jogi gyűlöletbeszéd-szabályozásról. *Fundamentum*, 2013/3.
- GEDDIS, Andrew: You can't Say "God" on the Radio: Freedom of Expression, Religious Advertising and the Broadcast Media after Murphy v. Ireland. *European Human Rights Law Review*, no. 2. (2004), 181.
- GERÉBY György: Joseph Ratzinger és Jürgen Habermas vitája. *Holmi*, 2005. november.
- GRABER, Mark A.: Old Wine in New Bottles: The Constitutional Status of Unconstitutional Speech. *Vanderbilt Law Review*, vol. 48. (1995), 349.
- GREEN, Todd: The Resistance to Minarets in Europe. *Journal of Church and State*, vol. 52. (2010), 619.
- GREENAWALT, Kent: *Does God Belong to Public Schools?* Princeton University Press, 2005.
- GREENAWALT, Kent: *Religion and the Constitution: Volume 1. Free Exercise and Fairness*. Princeton, Princeton University Press, 2006.
- GREENAWALT, Kent: *Religion and the Constitution: Volume 2. Establishment and Fairness*. Princeton, Princeton University Press, 2009.
- GRIFFIN, Leslie C.: Fighting the New Wars of Religion: the Need for a Tolerant First Amendment. *Maine Law Review*, vol. 62. (2010), 23.

- GUNN, T. Jeremy: Religious Freedom and Laicite: A Comparison of the United States and France. *Brigham Young University Law Review*, issue 2. (2004), 419.
- HAARSCHER, Guy: Free Speech, Religion, and the Right to Caricature. In András SAJÓ (ed.): *Censorial Sensitivities. Free Speech and Religion in a Fundamentalist World*. Utrecht, Eleven International Publishing, 2006.
- HABERMAS, Jürgen: *Time of Transitions*. London, Polity, 2006.
- HABERMAS, Jürgen – RATZINGER, JOSEPH: *A szabadelvű állam morális alapjai*. Budapest, Gondolat, 2007.
- HALMAI Gábor: *A vélemény szabadság határai*. Budapest, Atlantisz, 1994.
- HALMAI Gábor: „Az előző vizsgálat eltörtlétvéen örökre...”? *Fundamentum*, 1997/1.
- Halmai Gábor: „A német a méltóság, az amerikai a szabadság alkotmánya” – beszélgetés Winfried Brugggerrel, a Heidelbergi Egyetem professzorával. *Fundamentum*, 2008/2.
- HAMBLER, Andrew: *Religious Expression in the Workplace and the Contested Role of Law*. Abingdon, Routledge, 2015.
- HARE, Ivan: Blasphemy and Incitement to Religious Hatred: Free Speech Dogma and Doctrine. In Ivan HARE – James WEINSTEIN (eds.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2009. 289–310.
- HARRIS, D. J. – O’BOYLE, M. – BATES, E. P. – BUCKLEY, C. M.: *Harris, O’Boyle & Warbrick Law of the European Convention on Human Rights*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2009. 2. kiad.
- HART, H. L. A.: *A jog fogalma*. (ford. TAKÁCS Péter) Budapest, Osiris, 1995.
- HEYMAN, Steven J.: *Free Speech & Human Dignity*. New Haven–London, Yale University Press, 2008.
- HILL, Daniel J. – WHISTLER, Daniel: *The Right to Wear Religious Symbols*. Basingstoke, Palgrave MacMillan, 2013.
- HILL, Daniel J. – WHISTLER, Daniel: Religious Symbols and the European Convention on Human Rights. *Law & Justice*, 171. (2013), 52.
- HILL, Mark: Is Nothing Sacred? Clashing Symbols in a Secular world. *Public Law* (2007), 488.
- HILL, Mark: Bracelets, Rings and Veils: The Accommodation of Religious Symbols in the Uniform Policies of English Schools. In Myriam HUNTER-HENIN (ed.): *Law, Religious Freedoms and Education in Europe*. Farnham, Ashgate, 2011. 307–326.
- HILL, Mark: Religious Symbolism and Conscientious Objection in the Workplace: An Evaluation of Strasbourg’s Judgment in Eweida and others v. United Kingdom. *Ecclesiastical Law Journal*, vol. 15., issue 2. (2013), 191.

- HORNYÁK Szabolcs: *A köznyugalom elleni bűncselekmények*. Doktori értekezés. Pécs, PTE ÁJK, 2010.
- HOWARD, Erica: School Bans on the Wearing of Religious Symbols: Examining the Implications of Recent Case Law from the UK. *Religion and Human Rights*, vol. 4. (2009), 7.
- HOWARD, Erica: *Law and the Wearing of Religious Symbols*. Abingdon, Routledge, 2012.
- HOWARD, Erica: Protecting Freedom to Manifest one's Religion or Belief: Strasbourg of Luxembourg? *Netherlands Quarterly of Human Rights*, vol. 32., no. 2. (2014), 159.
- HUNTER-HENIN, Myriam (ed.): *Law, Religious Freedoms and Education in Europe*. Farnham, Ashgate, 2011.
- HUNTINGTON, Samuel P.: *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest, Európa, 2005.
- HUSTER, Stefan: Die religiös-weltanschauliche Neutralität des Staates – Das Kreuz in der Schule aus liberalem Sicht. In Winfried BRUGGER – Stefan HUSTER (Hrsg.): *Der Streit um das Kreuz in der Schule*. Baden-Baden, Nomos Verlagsgesellschaft, 1998. 69–108.
- JACOB, Katherine A. E.: Defending Blasphemy: Exploring Religious Expression Under Ireland's Blasphemy Law. *Case Western Reserve Journal of International Law*, vol. 44. (2011), 803.
- KAHN, Robert A.: The Headscarf as Threat: A Comparison of German and U.S. Legal Discourses. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 40. (2007), 417.
- KAHN, Robert A.: Why there Was No Cartoon Controversy in the US. *University of St. Thomas Legal Studies Research Paper*, No. 07-28 (2007).
- KAHN, Robert A.: The Danish Cartoon Controversy and the Rhetoric of Libertarian Regret. *University of Miami International & Comparative Law Review*, vol. 16. (2009), 151.
- KAHN, Robert A.: Flemming Rose, the Danish Cartoon Controversy, and the new European Freedom of Speech. *California Western International Law Journal*, vol. 40. (2010), 253.
- KAHN, Robert A.: Tragedy, Farce or Legal Mobilization? The Danish Cartoons in Court in France and Canada. *University of St. Thomas Legal Studies Research Paper*, No. 10-21 (2010).
- KAHN, Robert A.: News Value, Islamophobia, or the First Amendment? Why and How the Philadelphia Inquirer Published the Danish Cartoons. *University of St. Thomas Legal Studies Research Paper*, No. 10-07 (2010).

- KAHN, Robert A.: Are Muslims the New Catholics? Europe's Headscarf Laws in Comparative Historical Perspective. *Duke Journal of Comparative & International Law*, vol. 21. (2011), 567.
- KAHN, Robert A.: A Margin of Appreciation for Muslims? Viewing the Defamation of Religions Debate Through *Otto-Preminger-Institut v. Austria*. *Charleston Law Review*, vol. 5. (2011), 401.
- KAHN, Robert A.: Flemming Rose's Rejection of the American Free Speech Canon and the Poverty of Comparative Constitutional Theory. *Brooklyn Journal of International Law*, vol. 39. (2014), 657.
- KALVEN Jr., Harry: *A Worthy Tradition: Freedom of Speech in America*. New York, Harper and Row Publishers, 1988.
- KEANE, David: Cartoons, Comics and Human Rights after the Charlie-Hebdo Massacre. *Religion & Human Rights*, vol. 10., issue 2. (2015), 229.
- KEARNS, Paul: *Freedom of Artistic Expression. Essays on Culture and Legal Censure*. Oxford – Portland, Oregon, Hart, 2013.
- KELLER, Perry: *European and International Media Law. Liberal Democracy, Trade, and the New Media*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2011.
- KIRÁLY Miklós: Európa keresztény gyökerei és az alkotmányos szerződés. *Iustum Aequum Salutare*, 2006/3–4. 67.
- KIS János: *Az állam semlegessége*. Budapest, Atlantisz, 1997.
- KIS János: A szólásszabadság próbája. *Magyar Narancs*, 2002. február 7.
- KIS János: Az állam semlegessége. Újabb nekifutás. *Fundamentum*, 2011/3.
- KNECHTLE, John C.: Holocaust Denial and the Concept of Dignity in the European Union. *Florida State University Law Review*, vol. 36. (2008), 41.
- KOLTAY András: A holokauszt-tagadás büntethetősége és a véleményszabadság korlátozása. *Magyar Jog*, 2004. április.
- KOLTAY András (szerk.): *A gyűlöletbeszéd korlátozása Magyarországon. Alkotmányos és jogalkalmazói megközelítések, európai kitekintéssel*. Budapest, Wolters Kluwer, 2013.
- KOMMERS, Donald P. – MILLER, Russell A.: *The Constitutional Jurisprudence of the Federal Republic of Germany*. Durham, NC, Duke University Press, 2012. 3. kiad.
- KOSSE, Susan Hanley: A Missed Opportunity to Abandon the Reasonable Observer Framework in Sacred Text Cases: *McCreary County v. ACLU of Kentucky* and *Van Orden v. Perry*. *First Amendment Law Review*, vol. 4. (2005–2006), 139.
- KOVÁCS István – SZABÓ Imre (szerk.): *Az emberi jogok dokumentumokban*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1980. 2. kiad.
- KURLAND, Seth: The Religion Clauses and the Burger Court. *Catholic University Law Review*, vol. 34. (1984), 1.

- LAMB, Rob: When Human Rights Have Gone too Far: Religious Tradition and Equality in *Lautsi v. Italy*. *North Carolina Journal of International Law and Commercial Regulation*, vol. 36. (2011), 751.
- LASSON, Kenneth: Group Libel Versus Free Speech: When Big Brother Should Butt In. *Duquesne Law Review*, vol. 23. (1984–1985), 77.
- LAYCOCK, Douglas: Theology Scholarships, the Pledge of Allegiance, and Religious Liberty: Avoiding the Extremes but Missing the Liberty. *Harvard Law Review*, vol. 118. (2004), 155.
- LAYCOCK, Douglas: Government-sponsored Religious Displays: Transparent Rationalizations and Expedient Post-modernism. *Case Western Reserve Law Review*, vol. 61. (2011), 1211.
- LEGG, Andrew: *The Margin of Appreciation in International Human Rights Law. Deference and Proportionality*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2012.
- LEIGH, Ian: Objective, Critical and Pluralistic? Religious Education and Human Rights in the European Public Sphere. In In Lorenzo ZUCCA – Camil UNGUREANU (eds.): *Law, State and Religion in the New Europe. Debates and Dilemmas*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 192–214.
- LEIGH, Ian: The European Court of Human Rights and Religious Neutrality. In Gavin D’COSTA – Malcolm EVANS – Tariq MOODOOD – Julian RIVERS (eds.). *Religion in a Liberal State*. Cambridge, Cambridge University Press, 2013. 38–66.
- LEIGH, Ian – HAMBLER, Andrew: Religious Symbols, Conscience, and the Rights of Others. *Oxford Journal of Law and Religion*, vol. 3., no. 1. (2014), 2.
- LETSAS, George: Is there a Right not to be Offended in One’s Religious Beliefs? In Lorenzo ZUCCA – Camil UNGUREANU (eds.): *Law, State and Religion in the New Europe. Debates and Dilemmas*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 239–260.
- LEVINSON, Sanford: The Tutelary State: “Censorship”, “Silencing”, and the “Practices of Cultural Regulation”. In Robert POST (ed.): *Censorship and Silencing – The Practices of Cultural Regulation*. Los Angeles, Getty Research Institute for the History of Art and the Humanities, 1998. 195–220.
- LEVY, Leonard W.: *Blasphemy: Verbal Offense Against the Sacred, From Moses to Salman Rushdie*. New York, Alfred A. Knopf, 1993.
- LEWIS, Tom – CUMPER, Peter: Taking Religion Seriously? Human Rights and Hijab in Europe – Some Problems of Adjudication. *Journal of Law and Religion*, vol. 24., no. 2. (2009), 599.
- LEWIS, Tom: What Not to Wear: Religious Rights, the European Court and the Margin of Appreciation. *International and Comparative Law Quarterly*, vol. 56. (2007), 395.

- LEWIS, Tom: From Activism to Self-restraint: The Strange Case of the European Court's Volte-face on Broadcasting Bans on Political Advertising. In KOLTAY András (ed.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 565–590.
- LINKNER, Adam: How *Salazar v. Buono* Synthesizes the Supreme Court's Establishment Clause Precedent into a Single Test. *Emory International Law Review*, vol. 25. (2011), 57.
- LIU, Hin-Yan: The Meaning of Religious Symbols after the Grand Chamber Judgment in *Lautsi v. Italy*. *Religion & Human Rights*, vol. 6., no. 3. (2011), 253.
- LOCK, Tobias: Of Crucifixes and Headscarves: Religious Symbols in German Schools. In Myriam HUNTER-HENIN (ed.): *Law, Religious Freedoms and Education in Europe*. Farnham, Ashgate, 2011. 347–369.
- LUX Ágnes: Az Európai Unió „alkotmányozó” kormányközi konferenciái. *Politikatudományi Szemle*, 2009/1. 45.
- MAHONEY, Paul: Universality versus Subsidiarity in the Strasbourg Case Law on Free Speech: Explaining some Recent Judgments. *European Human Rights Law Review*, vol. 4. (1997), 364.
- MAHONEY, Paul: Marvellous Richness of Diversity or Invidious Cultural Relativism? *Human Rights Law Journal*, vol. 19. (1998), 1.
- MANCINI, Susanna: The Crucifix Rage: Supranational Constitutionalism Bumps Against the Counter-Majoritarian Difficulty. *European Constitutional Law Review*, vol. 6. (2010), 6.
- MANCINI, Susanna – ROSENFELD, Michel: Unveiling the Limits of Tolerance: Comparing the Treatment of Majority and Minority Religious Symbols in the Public Sphere. In Lorenzo ZUCCA – Camil UNGUREANU (eds.): *Law, State and Religion in the New Europe. Debates and Dilemmas*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 160–191.
- MANCINI, Susanna – ROSENFELD, Michel (eds.): *Constitutional Secularism in an Age of Religious Revival*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2014.
- MARSHALL, Jill: *S.A.S. v. France*: Burqa Bans and the Control or Empowerment of Identities. *Human Rights Law Review*, vol. 15., no. 2. (2015), 377.
- MASSARO, Toni M.: Equality and Freedom of Expression: The Hate Speech Dilemma. *William and Mary Law Review*, vol. 32. (1990–1991), 211.
- MATSUDA, Mari J.: Public Response to Racist Speech: Considering the Victim's Story. *Michigan Law Review*, vol. 87., no. 8. (1989), 2320.
- MAWHINNEY, Alison – NIENS, Ulrike – RICHARDSON, Norman – CHIBA, Yuko: Religious Education and Religious Liberty: Opt-Outs and Young People's Sense of Belonging. In Myriam HUNTER-HENIN (ed.): *Law, Religious Freedoms and Education in Europe*. Farnham, Ashgate, 2011. 229–249.

- McCAULIFF, Catherine M. A.: Religion and the Secular State. *American Journal of Comparative Law*, vol. 58. (2010), 31.
- McCONNELL, Michael: Five Reasons to Reject the Claim that Religious Arguments Should Be Excluded from Democratic Deliberation. *Utah Law Review*, (1999), 639.
- McCRUDDEN, Christopher: Freedom of Speech and Racial Equality. In B. H. BIRKS (ed.): *Criminal Justice and Human Rights*. Oxford – New York, Oxford University Press, 1995.
- McGOLDRICK, Dominic: *Human Rights and Religion: the Islamic Headscarf Debate in Europe*. Oxford – Portland, Oregon, Hart, 2006.
- McGOLDRICK, Dominic: Extreme Religious Dress: Perspectives on Veiling Controversies. In Ivan HARE – James WEINSTEIN (eds.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2009. 400–429.
- MEIKLEJOHN, Alexander: *Free Speech and its Relation to Self-government*. New York, Harper, 1948.
- MEZEY Barna: A káromkodás bűncselekménye a feudális büntetőjogban. In MEZEY Barna – DUNAY Pál (szerk.): *Fiatal oktatók műhelytanulmányai 8*. Budapest, ELTE ÁJK, 1985. 5–21.
- MEZEY Barna: A káromkodás (blaszfémia) a XVII–XVIII. század büntető jogszabályaiban. *Jogtörténeti Szemle*, 1986/1. 56.
- MILL, John Stuart: *A szabadságról*. Budapest, Századvég, 1994.
- MILTON, John: *Areopagitica*. In *Areopagitica and other political writings*. Indianapolis, Liberty Fund, 1999.
- MOLNÁR Péter: *Gondolatbátorság*. Budapest, Új Mandátum, 2002.
- MONTGOMERY, J. W.: Can Blasphemy Law Be Justified? *Law & Justice*, (2002), 6.
- MUEHLHOFF, Inke: Freedom of Religion in Public Schools in Germany and in the United States. *Georgia Journal of International & Comparative Law*, vol. 28. (2000), 405.
- MURPHY, Elizabeth A.: Courts Mistakenly Cross-out Memorials: Why the Establishment Clause is not Violated by Roadside Crosses. *Hofstra Law Review*, vol. 39. (2011), 723.
- NOORLANDER, Peter: In Fear of Cartoons. *European Human Rights Law Review*, issue 2. (2015), 115.
- Note, A Communitarian Defense of Group Libel Laws. *Harvard Law Review*, vol. 101. (1987–88), 682.
- OETHEIMER, Mario: Protecting Freedom of Expression: The Challenge of Hate Speech in the European Court of Human Rights Case Law. *Cardozo Journal of International & Comparative Law*, vol. 17. (2009), 427.

- OIJEN, Hana van: *Religious Symbols in Public Functions. A Comparative Analysis of Dutch, English and French Justifications for Limiting the Freedom of Public Officials to Display Religious Symbols*. Cambridge – Antwerp – Portland, Intersentia, 2012.
- OVEY, Claire – WHITE, Robin: *Jacobs and White: European Convention on Human Rights*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2006. 4. kiad.
- PACZOLAY Péter: A lelkiismereti és vallásszabadság. In HALMAI Gábor – TÓTH Gábor Attila (szerk): *Emberi jogok*. Budapest, Osiris, 2003. 527–575.
- PARK, Daniel W.: Government Speech and the Public Forum: A Clash Between Democratic and Egalitarian Values. *Gonzaga Law Review*, vol. 45. (2009–2010), 113.
- PATRICK, Jeremy: Canadian Blasphemy Law in Context: Press, Legislative, and Public Reactions. *Annual Survey of International and Comparative Law*, vol. XVI. (2010), 129.
- PÁLYI András: Kereszttel vagy kereszt nélkül? *Élet és Irodalom*, LIII. évf., 49. szám, 2009. december 4.
- PERKINS, Teresa: Unveiling Muslim Women: The Constitutionality of Hijab Restrictions in Turkey, Tunisia and Kosovo. *Boston University International Law Journal*, vol. 30., issue 2. (2012), 551.
- PERRY, Michael J.: *Toward a Theory of Human Rights: Religion, Law, Courts*. Cambridge, Cambridge University Press, 2006.
- POST, Robert C.: Cultural Heterogeneity and Law: Pornography, Blasphemy, and the First Amendment. *California Law Review*, vol. 76. (1988), 297.
- POST, Robert C.: The Constitutional Concept of Public Discourse: Outrageous Opinion, Democratic Deliberation and Hustler Magazine v. Falwell. *Harvard Law Review*, vol. 103. (1990), 601.
- POST, Robert C.: Racist Speech, Democracy and the First Amendment. *William and Mary Law Review*, vol. 32. (1990–1991), 267.
- POST, Robert C.: Meiklejohn's Mistake: Individual Autonomy and the Reform of Public Discourse. *University of Colorado Law Review*, vol. 64. (1993), 1109.
- POST, Robert C.: *Constitutional Domains: Democracy, Community, Management*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1995.
- POST, Robert C.: Szólásszabadság és vallás. *Beszélő*, 2006. június, 11. évf., 6. szám
- POST, Robert C.: Részvételi demokrácia és szólásszabadság. *In Medias Res*, 2014/1. 79.
- POWELL, Lina Ragep: The Constitutionality of France's Ban on the Burqa in Light of the European Convention's Arslan v. Turkey Decision on Religious Freedom. *Wisconsin International Law Journal*, vol. 31., no. 1. (2013), 118.

- PUPPINCK, Grégor: An Alliance Against Secularism. *L'Osservatore Romano*, 2010. július 28.
- PÜNKÖSTY András: *Az európai uniós jog etikai vonatkozásai*. Budapest, Pázmány Press, 2014.
- RASSBACH, Eric: The Persistence of Memory. *The Becket Fund*, 2011. március 25. <http://www.becketfund.org/the-persistence-of-memory/>
- REICHMAN, Amnon: Criminalizing Religiously Offensive Satire: Free Speech, Human Dignity, and Comparative Law. In Ivan HARE – James WEINSTEIN (eds.): *Extreme Speech and Democracy*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2009. 331–354.
- RINGELHEIM, Julie: Rights, Religion and the Public Sphere: the European Court of Human Rights in Search of a Theory? In Lorenzo ZUCCA – Camil UNGUREANU (eds.): *Law, State and Religion in the New Europe. Debates and Dilemmas*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012. 283–306.
- ROBBERS, Gerhard (szerk.): *Állam és Egyház az Európai Unióban*. Pápa, Pápai Református Teológiai Akadémia, 2004.
- ROLLINSON, Katherine A.: An Analysis of Blasphemy Legislation in Contemporary Ireland and its Effects upon Freedom of Expression in Literary and Artistic Works. *Syracuse Journal of International Law and Commerce*, vol. 39. (2011), 189.
- ROPER, Marie Elizabeth: Secular Crosses and the Neutrality of Secularism: Reflections on the Demands of Neutrality and its Consequences for Religious Symbols – the European Court of Human Rights in Lautsi and the U. S. Supreme Court in Salazar. *Vanderbilt Journal of Transnational Law*, vol. 45. (2012), 841.
- ROSEBERRY, Lynn: Religion, Ethnicity and Gender in the Danish Headscarf Debate. In Dagmar SCHIEK – Victoria CHEGE (eds.): *European Union Non-Discrimination Law. Comparative Perspectives on Multidimensional Equality Law*. London–New York, Routledge, Cavendish, 2008. 331–338.
- SADURSKI, Wojciech: *Freedom of Speech and its Limits*. Boston, Kluwer Academic Publishers, 1999.
- SAJÓ András: A semlegesség doktrínái és az állam. *Beszélő*, 2003. október, 29–50.
- SAJÓ András: Rasszista nézetek büntetésének alkotmányosságáról. In GELLÉR Balázs (szerk.): *Györgyi Kálmán ünnepi kötet*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2004.
- SAJÓ András: Mit is akarunk védeni? *Beszélő*, 2006. március, 11. évf., 3. szám [2006a]
- SAJÓ András: (Ön)cenzort akarunk! *Élet és Irodalom*, 2006. április 7. [2006b]

- SAJÓ, András: Countervailing Duties as Applied to Danish Cheese and Danish Cartoons. In András SAJÓ (ed.): *Censorial Sensitivities. Free Speech and Religion in a Fundamentalist World*. Utrecht, Eleven International Publishing, 2006. 273–307.
- SAJÓ, András: Preliminaries to a Concept of Constitutional Secularism. *International Journal of Constitutional Law*, vol. 6., no. 3–4. (2008), 605.
- SAJÓ, András: The Crisis That Was Not There: Notes on a Reply. *International Journal of Constitutional Law*, vol. 7., no. 3. (2009), 515.
- SAJÓ András: Szólásszabadság a lelki finomság korában. In NÓTÁRI Tamás (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sárközy Tamás 70. születésnapjára*. Szeged, Lectum, 2010.
- SANDBERG, Russell – DOE, Norman: The Strange Death of Blasphemy. *The Modern Law Review*, vol. 71. (2008), 971.
- SARI, Ariel: The Danish Cartoons Row: Re-Drawing the Limits of the Right to Freedom of Expression? *Finnish Yearbook of International Law*, vol. XVI. (2005), 365.
- SCHANDA Balázs: A „feszület-döntésről”. *Vigília*, 61. évf., 1996. július
- SCHANDA Balázs: *Magyar állami egyházjog*. Budapest, Szent István Társulat, 2003.
- SCHANDA Balázs: Fejkendőviselet az iskolában. *Fundamentum*, 2004/2.
- SCHANDA Balázs: Vallási jelképek az állami iskolákban – jegyzetek a Lautsi kontra Olaszország ítélet nyomán. *Acta Humana*, 20. évf., 2009/3.
- SCHANDA Balázs: *Állami egyházjog*. Budapest, Pázmány Press, 2012. 2. kiad.
- SCHANDA Balázs: Keresztény vagy semleges? Az Alaptörvény identitásának kérdése. *Magyar Jog*, 2015/3.
- SCHAUER, Frederick: Is Government Speech a Problem? *Stanford Law Review*, vol. 35. (1983), 373.
- SCHAUER, Frederick: Slippery Slopes. *Harvard Law Review*, vol. 99. (1985), 361.
- SCHAUER, Frederick: John Stuart Mill A szabadságról című műve első és második fejezetének kapcsolatáról. In Frederick SCHAUER: *A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok*. (Szerk.: Koltay András.) Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 121–142.
- SCHAUER, Frederick: A kivételes Első Alkotmánykiegészítés. In Frederick SCHAUER: *A demokrácia és a szólásszabadság határai. Válogatott tanulmányok*. (Szerk.: Koltay András.) Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 599–628.
- SEDLEY, Stephen: *Ashes and Sparks. Essays On Law and Justice*. Cambridge, Cambridge University Press, 2011.
- SEGALL, Eric J.: Mired in the Marsh: Legislative Prayers, Moments of Silence, and the Establishment Clause. *University of Miami Law Review*, vol. 63. (2009), 713.

- SEGALL, Eric J.: Silence is Golden: Moments of Silence, Legislative Prayers, and the Establishment Clause. *Northwestern University Law Review*, vol. 108. (2014), 229.
- SIEDENTOP, Larry: *Inventing the Individual: the Origins of Western Liberalism*. London, Allen Lane, 2014.
- SMET, Stijn: Lautsi v. Italy: The Argument from Neutrality. *Strasbourg Observers*, 2011. március 22.
- SMITH, Steven D.: Religious Symbols and Secular Government. *Israel Law Review*, vol. 46., no. 2. (2013), 193.
- SMUK Péter: Az Európai Tanács rasszizmus elleni kerethatározatával kapcsolatos alkotmányos és jogalkalmazói problémák. *Rendészeti Szemle*, 2009/12.
- STONE, Geoffrey R. – SEIDMAN, Louis M. – SUNSTEIN, Cass R. – TUSHNET, Mark V. – KARLAN, Pamela S.: *The First Amendment*. Aspen Publishers, Inc., 2008. 3. kiad.
- STRAND, Vibeke Blaker: Prohibitions against Religious Clothing and Symbols in Public Schools and Universities: Narrowing the Scope by Introducing the Principle of Equal Treatment of Religious Manifestations. *Religion & Human Rights*, vol. 10., issue 2. (2015), 160.
- SZAJBÉLY Katalin: A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban. *Jogelméleti Szemle*, 2004/4.
- SZEDER Gyula: A társadalom békéjének büntetőjogi védelméről. *Magyar Jog*, 2002/1.
- SZIKORA Tamás: Politikai reklámok a rádiós és televíziós műsorszolgáltatásban. In KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején 2*. Budapest, Wolters Kluwer, 2015.
- TAYLOR, Paul M.: *Freedom of Religion. UN and European Human Rights Law and Practice*. Cambridge, Cambridge University Press, 2005.
- TEMPERMAN, Jeroen: The Neutral State: Optional or Necessary? A Triangular Analysis of State-Religion Relationships, Democratisation and Human Rights Compliance. *Religion & Human Rights*, vol. 1., issue 3. (2006), 269.
- TEMPERMAN, Jeroen: Blasphemy, Defamation of Religions and Human Rights Law. *Netherlands Quarterly of Human Rights*, vol. 26., no. 4. (2008), 517.
- TEMPERMAN, Jeroen: *State – Religion Relationships and Human Rights Law: Towards a Right to Religiously Neutral Governance*. Leiden, Brill, 2010.
- TEMPERMAN, Jeroen: Freedom of Expression and Religious Sensitivities in Pluralist Societies: Facing the Challenge of Extreme Speech. *Brigham Young University Law Review*, (2011), 729.

- TEMPERMAN, Jeroen (ed.): *The Lautsi Papers: Multidisciplinary Reflections on Religious Symbols in the Public School Classroom*. Leiden–Boston, Brill/Martinus Nijhoff Publishers, 2012.
- TEMPERMAN, Jeroen: Istenkáromlás, vallásgyalázás és az emberi jogi előírások. *In Medias Res*, 2013/2.
- TEMPERMAN, Jeroen: Of Crosses and Homophobia. *Arbeidsrechtelijke Annotaties*, vol. 2., no. 12. (2013), 87.
- TEMPERMAN, Jeroen: Prohibitions of Incitement under International Law: The Case of Religion. In András KOLTAY (ed.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 459–470.
- THOREAU, Henry David: *Walden – A polgári engedetlenség iránti kötelességről*. Budapest, Fekete Sas, 2008.
- TILK Péter: A kifejezési szabadság és a gyűlöletbeszéd néhány alkotmányjogi vonatkozása. *Acta Humana*, 2005/1.
- TÓTH Gábor Attila: *A jogok törvénye. Értekezések az alkotmányos szabadságról*. Budapest, Gondolat, 2014.
- TÓTH J. Zoltán: Az önkényuralmi jelképek használata mint a véleménynyilvánítási szabadság korlátja? *Jogelméleti Szemle*, 2013/3.
- TÖRÖK Bernát: A gyűlöletbeszéd tilalmának médiajogi mércéi. *Jogtudományi Közlöny*, 2013/2.
- TÖRÖK Bernát: Védhetjük-e a vallás(os)okat a blaszfémiától? In KOLTAY András – TÖRÖK Bernát (szerk.): *Sajtószabadság és médiajog a 21. század elején*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 187–211.
- TRISPIOTIS, Ilias: The Duty to Respect Religious Feelings: Insights from European Human Rights Law. *Columbia Journal of European Law*, vol. 19. (2013), 499.
- TRÓCSÁNYI László – BADÓ Attila (szerk.): *Nemzeti alkotmányok az Európai Unióban*. Budapest, KJK–Kerszöv, 2005.
- VARSÁNYI Benedek: Az erősebb „nem” jogán? Az állam semlegessége, lelkiismereti és vallásszabadság a Lautsi-ügy tükrében. *Fundamentum*, 2010/4.
- WALDRON, Jeremy: Dignity and Defamation: the Visibility of Hate. *Harvard Law Review*, vol. 123. (2010), 1596.
- WALDRON, Jeremy: *The Harm in Hate Speech*. Cambridge, Mass. – London, Harvard University Press, 2012.
- WALKER, Clive: Terrorism Speech and Militant Democracy. In András KOLTAY (ed.): *Media Freedom and Regulation in the New Media World*. Budapest, Wolters Kluwer, 2014. 471–508.
- WALLACE, E. Gregory: When Government Speaks Religiously. *Florida State University Law Review*, vol. 21. (2004), 1183.

- WEBER, Anne: *Manual on Hate Speech*. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2009.
- WEEDEN, Darnell: A First Amendment Establishment Clause Analysis of Permanent Displays on Public Property as Government Speech. *Thurgood Marshall Law Review*, vol. 35. (2009–2010), 217.
- WEIL, Patrick: Headscarf versus Burqa: Two French Bans with Different Meanings. In Susanna MANCINI – Michel ROSENFELD (eds.): *Constitutional Secularism in an Age of Religious Revival*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2014. 196–215.
- WEILER, Joseph H. H.: *Keresztény Európa*. Budapest, Szent István Társulat, 2006.
- WEILER, Joseph H. H.: The Law of Holocaust Denial in Europe: Towards a (Qualified) EU-wide Criminal Prohibition. NYU School of Law, *The Jean Monnet Working Paper Series*, 2009.
- WEILER, J. H. H.: State and Nation: Church, Mosque and Synagogue – the Trailer. *International Journal of Constitutional Law*, vol. 8. (2010), 157. [2010a]
- WEILER, J. H. H.: Crucifix in the Classroom Redux. *European Journal of International Law*, vol. 21. (2010), 1. [2010b]
- WEILER, J. H. H.: Freedom of Religion and Freedom from Religion: the European Model. *Maine Law Review*, vol. 65., no. 2. (2013), 760.
- WILLIAMS, Adrian Marshall – COOPER, Jonathan: Hate Speech, Holocaust Denial and International Human Rights Law. *European Human Rights Law Review*, vol. 6. (1999), 593.
- WILLIAMS, Rowan: *A hit szerepe a mai világban*. Pannonhalma, Bencés Kiadó, 2014.
- WITTE, John: Lift High the Cross? An American Perspective on Lautsi v. Italy. *Ecclesiastical Law Journal*, vol. 13., no. 3. (2011), 341.
- YUDOF, Mark G.: *When Government Speaks: Politics, Law, and Government Expression in America*. Berkeley, University of California Press, 1983.
- YUSUF, Hakeem: S.A.S. v. France. Supporting ‘Living Together’ or Forced Assimilation? *International Human Rights Law Review*, vol. 3. (2014), 277.
- ZICK, Timothy: *The Cosmopolitan First Amendment. Protecting Transborder Expressive and Religious Liberties*. Cambridge, Cambridge University Press, 2014.
- ZLINSZKY János: A vallásszabadság gyakorlati kérdései az Alkotmány és az Alkotmánybíróság határozatainak tükrében. *Iustum Aequum Salutare*, 2005/1.
- ZUCCA, Lorenzo: The Crisis of the Secular State – A Reply to Professor Sajo. *International Journal of Constitutional Law*, vol. 7. (2009), 494.

- ZUCCA, Lorenzo: Crucifix in the Classroom: the Best Solution to the Lautsi Case. *Social Science Research Network, working paper*, August 2010. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1667496
- ZUCCA, Lorenzo: Lautsi – A Commentary of the Grand Chamber Decision. *Social Science Research Network, working paper*, 2011. április 14. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1809577.
- ZUCCA, Lorenzo: *A Secular Europe. Law and Religion in the European Constitutional Landscape*. Oxford – New York, Oxford University Press, 2012.
- ZUCCA, Lorenzo – UNGUREANU, Camil (eds.): *Law, State and Religion in the New Europe. Debates and Dilemmas*. Cambridge, Cambridge University Press, 2012.